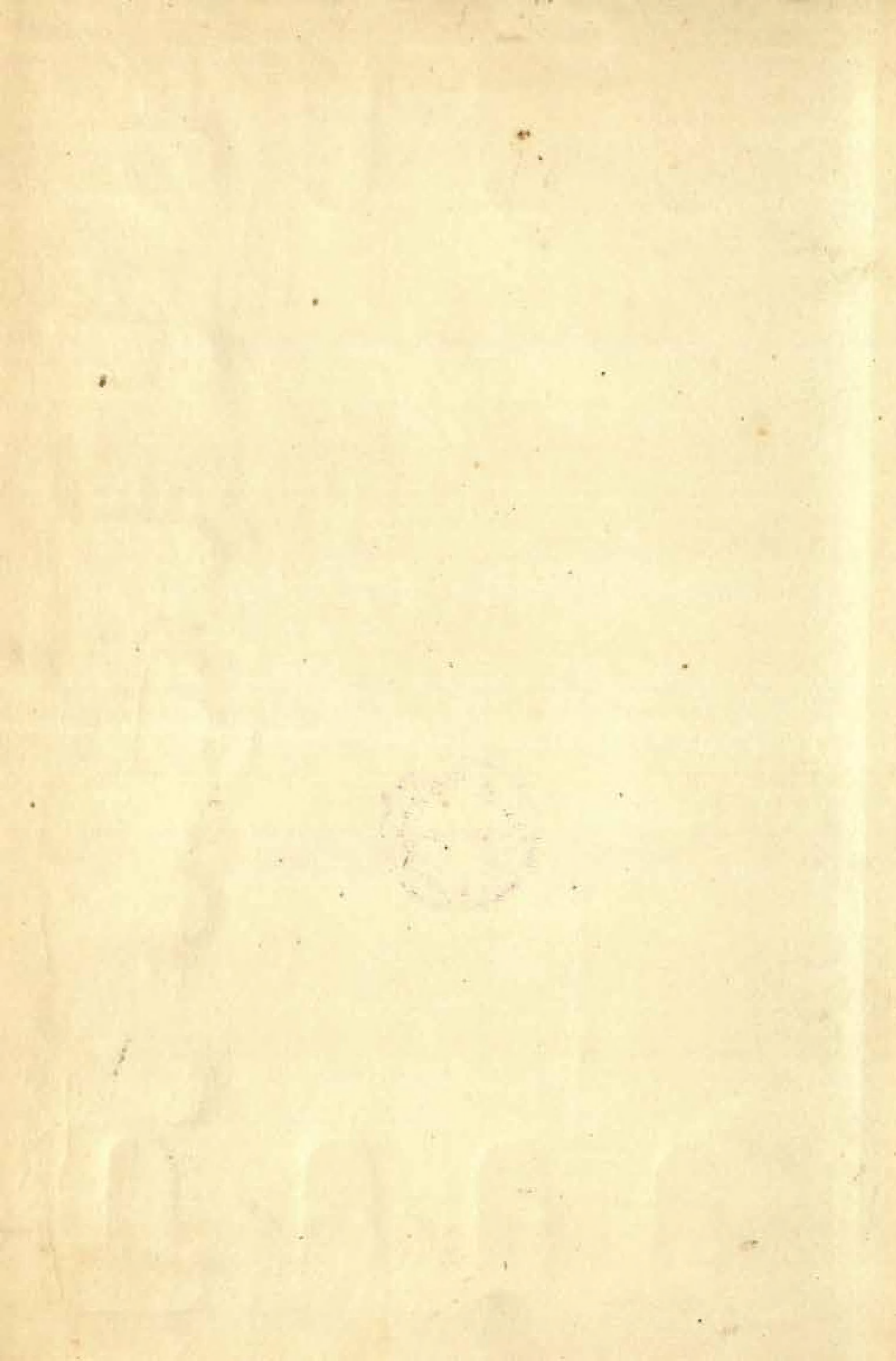

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:
Professor Dr. RADEN ARIA HOESEIN DJAJADININGRAT,
Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG
en M. SOERIADIRADJA

Aflevering 1 en 2 — 10e Jaargang

INHOUD:

VERSLAG
VAN HET VIJFDE CONGRES

Gehouden van 27 tot en met 29 December 1929 in de Kapatihan Mangkoenegaran te Soerakarta, ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het

JAVA-INSTITUUT
1919—1929

HET JAVA-INSTITUUT,

gevestigd te Soerakarta.

Beschermheer:

Z. E. de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië

Eerevoorzitter:

K. G. P. A. A. Mangkoenagara VII, Soerakarta,
Hoofd van het Mangkoenagarasche Huis.

Voorzitter:

R. A. Prof. Dr. Hoesein Djajadiningrat, Weltevreden.

Secretaris-Penningmeester:

S. Koperberg, Soerakarta.

Vertegenwoordiger in Holland:

Het Bali-Instituut, Amsterdam.

Bestuursleden:

Dr. F. D. K. Bosch.
R. A. A. Achmad Djajadiningrat.
Dr. G. W. J. Drewes.
Prof. Mr. B. ter Haar Bzn.
K. P. A. Hadiwidjaja VI (Narpa Wandawa).
Ir. Th. Karsten.
J. Kats.
R. M. A. A. Koesoema Oetaja.
P. A. J. Moojen.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke (Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen).
Ir. P. H. W. Sitsen (Bond van Ned. Ind. Kunstkringen).
K. P. A. Soerjadiningrat (Prinsenbond).
R. A. A. Tjakraningrat, Regent van Bangkalan.
Tjokorde Gdé Rake Soekawati, Bali.
R. A. A. Wiranata Koesoema, Regent van Bandoeng.
R. A. A. Wiratanoeningrat, Regent van Tasikmalaja.
R. Soetapa Wanabaja (Boedi Oetama).

Beschermheer van het Congres:

Z. H. de Soesoehoenan van Soerakarta.

Eereleden van het Congres:

Prof. Dr. B. J. O. Schrieke, wd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst,
Raden Adipati Djajanagara, Rijksbestuurder van Soerakarta.

Bestuur van het Congres:

R. A. Prof. Dr. Hoesein Djajadiningrat, Voorzitter.
S. Koperberg, Secretaris-Penningmeester.

Algemeen Congres-comité (Contact-comité):

K. P. A. Koesoemajoeda,	Voorzitter.
R. M. A. Woerjaningrat,	Secretaris.
K. P. A. Hadiwidjaja.	
R. T. Dr. Wediadiningrat.	
Dr. Soemeroe.	
R. Ng. Doetadilaga.	
M. Ng. Jasawidagda.	
J. E. van Naersen.	

Comité van ontvangst:

M. Ng. Jasawidagda,	Voorzitter.
Hr. Soehoed,	Secretaris-Penningmeester.
A. W. Karjasa.	
Hr. Hadisepoetra.	
Hr. Sasrasoedigda.	
M. Ng. Hardjasoekasta.	
M. Ng. Tjitrahoebaja.	

Vermakelijkheids-comité:

K. P. A. Koesoemabrata,	Voorzitter.
R. Ng. Sastrahardjendra,	Secretaris.
R. M. Wignjakoesoema,	Penningmeester.
R. M. Ng. Tirtapradja.	
R. M. Soerjapandaja.	
R. M. Ng. Prawirasoema.	

Comité van Logies:

Dr. Soemeroe,	Voorzitter.
S. Sastrakarjana,	Secretaris.
R. S. Koesoemadirdja.	
R. Ng. Sarasoedaka.	

Tentoonstellingscommissie:

K. P. A. Hadiwidjaja,	Voorzitter.
J. E. van Naersen,	Secretaris.
K. P. A. Soerjaamidjaja.	
M. Ng. Tjitrahiranja.	
Dr. L. Adam.	
Ir. J. L. Moens.	

AGENDA

VRIJDAG 27 DECEMBER 1929.

des avonds

9 uur.	Ontvangst in de Koesoemajoedan. Welkomstwoord van den Voorzitter van het Comité van Ontvangst, P. A. Koesoemajoeda. *Wiréng Mandrakoesoema* (Srikanḍi-Larasati) en *Klana-Kiprahdans*, feestgave aangeboden door Z. H. den Soesoehoenan.

ZATERDAG 28 DECEMBER 1929.

des voormiddags

9 uur.	Opening van het Congres in de Kapatihan Mangkoenagaran (Toemenggoengan) door den Voorzitter van het Java-Instituut, R. A. Prof. Dr. Hoesein Djajadiningrat.
9.30 uur — 1 u. n. m.	Inleidingen en debat betreffende Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs. Praeadviseurs: Dr. G. W. J. Drewes Dr. S. J. Esser R. A. A. Soejana L. van Rijckevorsel Mr. R. Hadi. De praeadviezen zijn opgenomen in Djåwå, Jaargang IX, December 1929.

des namiddags

4.30 uur — 7 uur.	Bezoek aan het Museum Radya Poestaka (Sriwedari, Kebon Radja), alwaar o.a. een tentoonstelling van oud- en modern Javaansch goud- en zilverwerk te bezichtigen is. Deze tentoonstelling zal worden geopend door P. A. Hadiwidjaja. (De beschrijving zal den leden tijdens het Congres worden aangeboden.) Thee in de Sriwedari (ingang Museum) met uitvoering van Javaansche volks- en kinderspelen: (Sranḍoel, Goela-ganṭi, Tjoeblak-Tjoeblak soeweng, Dja-Ratoe en Ni-Towok), aangeboden door het Bestuur van het Java-Instituut.
7 uur — 8.30 uur.	Lezing over: Land en volk van Bali (met film) door Tjokorde Gdé Rake Soekawati, in de Sriwedari.

des avonds

10 uur.	*Klenéngan* (gamelanconcert) in de Kapatihan Mangkoenagaran (Toemenggoengan), aangeboden door den Javaanschen Kunstkring „Mardi Laras" te Soerakarta.

ZONDAG 29 DECEMBER 1929.

des voormiddags

7.30 uur — 9 uur.	Bezoek aan den Kraton van Z. H. den Soesoehoenan. (De leden verzamelen zich vóór de Sitinggil, Noorder-aloen-aloen, Aloen-aloen Lor.)
10 uur.	Voortzetting van de bespreking van het onderwerp: Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs, in de Kapatihan Mangkoenagaran (Toemenggoengan).
	Sluiting van het Congres.
des avonds	
9 uur.	Wajang-wong-uitvoering in de Astana Mangkoenagaran (ingang Poera-laan) aangeboden door K. G. Pangeran Adipati Aria Mangkoenagara VII: „*Anoeman Doeta*" (Anoeman als afgezant), een episode uit het Ramajana.

De beschrijvingen van de Javaansche kunstuitvoeringen zijn te vinden in het Programma van het Congres. Dit programma is te beschouwen als laatste aflevering van den jaargang 1929 van het tijdschrift Djåwå; het kan tezamen met de voorafgaande afleveringen ingebonden worden.

Rama geeft Hanoman een ring als bewijs van zijn boodschap aan Sinta.
(lakon Hanoman Doeta, eerste bedrijf, 2de tooneel, einde)

Sinta wijst de liefdesbetuigingen van Dasamoeka af.
(lakon Hanoman Doeta, eerste bedrijf, 3de tooneel)

Hanoman overhandigt Sinta den hem door Rama medegegeven ring.
(Lakon Hanoman Doeta, zevende bedrijf, 5de tooneel)

STENO-ANALYTISCH VERSLAG

samengesteld door het Hoofd van den Stenografischen dienst van dēn Volksraad.

VRIJDAG 27 DECEMBER 1929

9 uur n.m. Bijeenkomst van de congressisten in de Koesoemajoedan te Soerakarta ter onderlinge kennismaking.

Welkomstwoord van den Voorzitter van het Comité van ontvangst, K. P. A. Koesoemajoeda.

9.30 uur. Wirèng (Srikanḍi Larasati) en Klana-dans, aangeboden door Z. H. Pakoe Boewana X, Soesoehoenan van Soerakarta.

Deze bijeenkomst kenmerkte zich door groote belangstelling en zeer drukke opkomst, zoowel van Nederlandsche als van Inheemsche zijde, officieel en particulier.

Zij werd door B. K. P. A. KOESOEMAJOEDA geopend met de volgende toespraak:

Geachte Voorzitter van het Java-Instituut! Dames en Heeren!

Het is mij een bijzonder voorrecht U allen namens het Ontvangst-comité hartelijk welkom te heeten.

Dat Solo dit jaar als plaats van congres aangewezen werd zal voor U zeker wel niet vreemd zijn, indien U zich herinnert dat het 10 jaar geleden is, dat het 1ste Java Cultuur Congres, hetwelk het ontstaan van het Java-Instituut tot gevolg had, alhier werd gehouden. Onze herinnering roept ons door dien tijd van geboorte van het Java-Instituut op deze plaats (Solo) terug. Welk een enthousiasme in de besprekingen der onderwerpen en welk een belangstelling toentertijd.

Tien jaren heeft het Java-Instituut bestaan en mogen wij aannemen dat het innerlijk leven van een instelling getoetst kan worden aan zijn uiterlijke verschijnselen, dan moeten wij zeggen, dat dit congres met de sterke belangstelling van het publiek een teeken is van den groei en bloei van het Java-Instituut.

De belangstelling van het publiek uit zich niet alleen in de bijwoning van het congres, doch ook in de vele bijdragen en de hulpvaardigheid tot het arrangeeren van een tentoonstelling van Javaansche gouden zilverwerken, waarbij ik de volgende personen noem: Z. H. den Soesoehoenan; K. G. P. A. A. Mangkoenegara; den regent-Patih van den Mangkoenegaran, den heer Martadinala, de Firma's Gobée, en Ter Horst, de familie Resink-Wilkens en het Bestuur van Radyapoestaka. Ik memoreer voorts de pasoembangs: wirèngdansen geschonken door Z.H. den Soesoehoenan, de wajangwong door K. G. P. A. A. Mangkoenagara, de gamelan-avond door den Javaanschen kunstkring Mardilaras, het beschikbaarstellen van den tuin voor een theeavond door het Bestuur van de Sriwedari en het arrangeeren van de volks- en kinderspelen.

Tien jaar ouderdom beteekent voor den mensch nog een kinderlijken leeftijd en het Ontvangst-comité meent dan ook niets tegenstrijdigs te doen door op dit congres van het Java-Instituut Javaansche kinderspelen te laten demonstreeren.

Deze kinderspelen werden in den ouden tijd als een groote factor beschouwd bij de opvoeding van de jeugd, doch in den laatsten tijd werden ze meer en meer verwaarloosd, zelfs in de Vorstenlanden. Eveneens geldt dit, hoewel niet in zoo sterke mate, van de volksspelen, waarvan U morgenmiddag er ook eenige zult kunnen zien. De kinder- en volksspelen hebben bij ons-Javanen moreele waarde, en zijn niet van belang ontbloot voor de Javaansche maatschappij. Zij behooren tot die groep kunstuitingen, welke bereikbaar zijn voor de

massa, het zijn irrigatiekanalen, die haar stroomen leiden tot diep in de desa's.

Even wil ik nog memoreeren, dat van de wirèngdansen en het wajangspel programma's verkrijgbaar zijn.

Ik en met mij de andere leden van het Ontvangst-comité hopen dat hetgeen U aangeboden wordt op dit congres het doel van het Java-Instituut zal helpen bevorderen.

Aleer ik eindig, spreek ik den wensch uit dat met medewerking van U allen dit congres van het Java-Instituut een aangenaam verloop zal hebben en vruchtdragend zal zijn, zoodat de goede resultaten nog lang daarna merkbaar zullen zijn.

Ik heb gezegd. (*Applaus*).

De Voorzitter van het Java-Instituut, R. A. Prof. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, antwoordde hierop als volgt:

Toen het bestuur van het Java-Instituut Solo koos als plaats voor het houden van het congres ter gelegenheid van het tienjarig bestaan, was het overtuigd, dat het hier ter stede niet zou ontbreken aan medewerking, aan medeleven.

Bij den inzet van het congres wordt deze overtuiging reeds in werkelijkheid omgezet. Doch daarom is de erkentelijkheid van het bestuur niet minder groot, — integendeel, waar het hier gaat om de vervulling eener gekoesterde verwachting, is de vreugde over de ontvangst van hedenavond des te grooter, des te dieper.

Namens alle aanwezigen dank ik het Comité van ontvangst voor hetgeen het het congres heeft bereid. (*Applaus*).

Vervolgens vonden de op het programma aangekondigde dansen plaats.

ZATERDAG 28 DECEMBER 1929.

9 uur v. m. Opening van het congres in de Kepatihan Mangkoenagaran.

De Voorzitter, R. A. Prof. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, houdt de volgende rede:

Dames en Heeren, genoodigden en leden van het Java-Instituut, leden van dit Congres.

Het Bestuur van het Java-Instituut heet U allen van harte welkom.

Hebben de congressen van het Java-Instituut zich tot dusver, tot voldoening van het Bestuur, steeds in eene groote belangstelling mogen verheugen, het stemt het Bestuur tot bijzondere verheugenis en erkentelijkheid, dat velen aan de uitnoodiging of opwekking tot bijwoning van dit Congres gevolg hebben gegeven. Met de belegging van dit Congres toch beoogde het Bestuur niet alleen discussies omtrent hooger onderwijs in Oostersche humaniora uit te lokken maar ook tevens het tienjarig bestaan van het Instituut te herdenken. Vandaar dat de keuze van de plaats waar het Congres bijeengeroepen zou worden op Solo viel. Hier is het immers geweest, dat het Congres werd gehouden, hetwelk den stoot gaf tot het ontstaan van het Java-Instituut, het Congres voor Javaansche cultuurontwikkeling in Juli 1918. Hier had ook het Congres plaats, gedurende welks voorbereiding de plannen tot oprichting van de gewenschte vereeniging vasten vorm kregen en tot uitvoering kwamen nl. het Eerste Congres voor de taal-, land- en volkenkunde van Java in December 1919. Het sprak dus van zelf, dat het Bestuur van het Java-Instituut voor het houden van een Congres ter herdenking van de stichting van het Instituut een beroep deed op de begunstigers en vrienden van ons Instituut te dezer plaatse.

De stichting zelve van het Java-Instituut heeft echter niet te Solo, doch te Jogja haar beslag gekregen. De precieze datum is 4 Augustus 1919. Bij Gouvernementsbesluit van 17 December 1919 No. 75 werden de statuten goedgekeurd en werd

Larasati Srikandi

(Wirèng Mandrakoesoema)

Semboenglangoe Praboe Klana

(Klana-Kiprah-dans)

Het Hoofdbestuur van het Java-Instituut op het Congres.

de vereeniging als rechtspersoon erkend.

Eene periode van ruim tien jaren is voor eene vereeniging geen lang bestaan, stellig niet lang genoeg om hare oprichting op jubeltoon te herdenken. Eene neiging hiertoe zou bovendien tempering vinden in de overweging, dat het streven van het Java-Instituut niet steeds met een goeden, althans met een blijvend goeden uitslag is bekroond.

Wel zal dat streven, dat, gelijk het in de statuten van het Java-Instituut is omschreven, in het bevorderen van „de ontwikkeling van de inheemsche cultuur, in den meest uitgebreiden zin van het woord, van Java, Madoera en Bali" bestaat, over het algemeen moeilijk anders dan geleidelijk en middellijk van invloed kunnen zijn, maar ook van dit gezichtspunt beschouwd is er nog reden om van, laten we hopen voorloopige, teleurstellingen te spreken.

Eerst in het tweede jaar van zijn bestaan — het eerste jaar werd gebruikt voor de noodige voorbereidingen — gaf het Java-Instituut naar buiten blijk van zijne werkzaamheden. In begin 1921 deed het de eerste aflevering verschijnen van het nu bekende Hollandsche tijdschrift *Djawa* en in Juni van hetzelfde jaar hield het zijn eerste congres te Bandoeng, waarvan de heugenis bij velen van U nog levendig zal zijn. In het daaropvolgende jaar, in Juli begon het met de uitgave van een Soendaneesch tijdschrift, dat drie maanden daarna, in October, gevolgd werd door een tijdschrift in het Javaansch. Bij deze twee periodieken in de hoofdtalen van Java, *Poesaka Soenda* en *Poesaka Djawi* geheeten, werd in Januari 1924 een tijdschrift in het Madoereesch gevoegd. De *Poesaka Madoera* moest echter na enkele afleveringen weer opgeheven worden. In dit jaar heeft de betrokken redactie helaas ook moeten besluiten — dit zijn een paar van de teleurstellingen geweest, waarop ik zooeven doelde — dat de *Poesaka Soenda*, die eerst een bevredigenden lezerskring had, na den loopenden jaargang, mede door gebrek aan medewerkers, niet meer zal verschijnen. De *Poesaka Djawi* is gelukkig door perioden van kwijning heen tot dusver gehandhaafd kunnen worden. Van het Hollandsche, aanvankelijk om de drie, thans om de twee maanden verschijnende tijdschrift *Djawa* kan daarentegen gezegd worden, dat het zijne plaats onder de wetenschappelijke en cultureele periodieken heeft gekregen. Ook in het buitenland is het bekend geworden. Maar met dit tijdschrift alleen bereikt het Java-Instituut slechts een klein, zij het ook het leidende, deel van de dragers der inheemsche cultuur, van wie de ontwikkeling dier cultuur afhankelijk is.

Naast deze periodieken heeft het Java-Instituut een enkelen keer een werk afzonderlijk doen verschijnen. Ten aanzien van aparte publicaties heeft het zich door zijne krappe middelen groote beperking moeten opleggen. Zoo heeft het menig werk dat door zijn aard of zijn omvang stellig voor eene afzonderlijke uitgave in aanmerking kwam, in een der zooeven genoemde tijdschriften opgenomen.

Voor zijne bekendheid heeft het Java-Instituut het meest te danken aan zijne congressen, zoowel de groote congressen, te Bandoeng in 1921, te Djocja in 1924 en te Soerabaja in 1926, als de taalcongressen, twee Soendaneesche te Bandoeng, en twee Javaansche te Solo en te Jogja gehouden in 1924 en 1927.

Reeds door het resultaat van meerdere bekendheid niet alleen van het Java-Instituut maar ook van de ter opluisterende afwisseling van de vergaderingen vertoonde inheemsche kunst, hebben die congressen hun nut gehad. Maar daarnaast mogen ook de gedachtenwisselingen omtrent de in behandeling gebrachte onderwerpen en de verschillende gehouden voordrachten op het credit van ons Instituut gesteld worden. Op het groote Congres te Bandoeng werd de bestudeering van de inheemsche muziek ingezet, het Congres te Soerabaja is te qualificeeren als eene ontsluiting van de Cultuur van Oost-Java en Madoera. Wil men geen hoofdmomenten, maar hoofdlijnen, dan kan men zeggen dat van het eerste Congres

te Bandoeng via de taalcongressen en het groote congres te Jogja tot dit congres toe de lijn loopt van het streven om de inheemsche cultuur bij de opvoeding van en het onderwijs aan de landskinderen meer tot haar recht te doen komen. Te Bandoeng ging het om het speciale punt van geschiedenis-onderwijs op de Inlandsche scholen, de taalcongressen behandelden eveneens een bijzonder onderdeel der cultuur, nl. de taal doch op een ruimer plan gebracht. Het vraagstuk van eene algemeene taal naast de dialecten, van de regulariseering en de ontwikkeling van de taal werd niet alleen met betrekking tot het onderwijs maar ook in verband met de bevordering van de cultuur in beschouwing genomen. Op het groote congres te Jogja werd de algemeene vraag betreffende de opvoeding in inheemsch-cultureelen geest behandeld, en als uitslag der discussies werd het concrete oordeel uitgesproken, dat „als grondslag voor een deugdelijk stelsel van nationaal onderwijs en nationale opvoeding de oprichting van een middelbare school voor de Oostersche letteren noodzakelijk is". In het onderwerp van dit congres vindt die lijn ten slotte haar voorloopig eindpunt.

In dit korte, slechts tot de hoofdzaken beperkte overzicht van het afgeloopen tienjarige tijdperk van het Java-Instituut heb ik opzettelijk onvermeld gelaten de zaken die thans nog aanhangig zijn, zooals het aan eene speciale commissie toevertrouwde onderzoek naar den stand van de Inlandsche kunstnijverheid en het Inlandsche ambacht en de antwoorden op de prijsvraag betreffende inheemsche omgangsvormen, die nog bij de commissie van beoordeeling in onderzoek zijn. Opzettelijk ook heb ik geen namen van personen genoemd. De dragers dier namen zijn de dragers en de schragers van het Java-Instituut, ook al stonden of staan zij niet in eenig organisatorisch verband tot het Instituut. Wat het Java-Instituut heeft kunnen verrichten en bereiken is toch door hun arbeid of hun steun geschied. Zij zijn het, die het streven van het Java-Instituut helpen verwerkelijken, ja, die het Instituut vormen. Door hen te huldigen zou het Java-Instituut dus zich zelf huldigen.

Zijn het Java-Instituut in de eerste tien jaren van zijn bestaan teleurstellingen niet bespaard gebleven, over het algemeen kan op die periode wel met erkentelijkheid en voldoening teruggezien worden. Ik hoop, dat in de toekomst ook aan dit Congres met gelijke gevoelens herinnerd zal kunnen worden.

Misschien is bij het kennisnemen van het voor dit Congres gekozen onderwerp bij sommigen van U de vraag gerezen, of het, na de door den Landvoogd bij de opening van de Volksraadszitting in Juni van dit jaar gedane mededeeling, dat de Regeering, doordrongen van de wenschelijkheid van uitbreiding van het hooger onderwijs met een literaire faculteit, toen reeds opdracht had gegeven tot het ontwerpen van een schema voor de inrichting van die faculteit, die tevens centraal orgaan voor het taal- en volkenkundig onderzoek van den Indischen Archipel zal moeten zijn — of het nog zin heeft om de kwestie op een congres te behandelen. Het was niet in de eerste plaats, omdat de desbetreffende vragen reeds waren uitgeschreven en personen ter beantwoording daarvan waren uitgenoodigd, dat het Bestuur van het Java-Instituut besloot die vragen te handhaven. Het oordeelde het niet ondienstig, wanneer door de kringen die aan de congressen van het Java-Instituut plegen deel te nemen, de wenschelijkheid van eene spoedige verwezenlijking van het aangekondigde voornemen der Regeering zou worden uitgesproken en suggesties, van het door het Java-Instituut omschreven standpunt uit, aangaande de inrichting der Faculteit zouden worden gegeven. Van hetzelfde gevoelen gaven de aangezochte prae-adviseurs blijk door het voldoen aan het hun door het Bestuur van het Java-Instituut gedane verzoek. Voor deze bereidwilligheid en voor hunne aanwezigheid alhier om hun prae-adviezen of stellingen

nader toe te lichten en te verdedigen, betuig ik hun gaarne den dank van het Bestuur van het Java-Instituut, gelijk ik thans reeds gaarne dank breng aan den Heer Soekawati voor zijne bereidwilligheid om op dit Congres eene lezing over Land en Volk van Bali te houden. Ik hoop dat ik bij de sluiting van het Congres velen van de andere aanwezigen zal kunnen bedanken voor het deelnemen aan de discussies.

Voor reeds betoonde belangstelling is het Bestuur van het Java-Instituut in de eerste plaats eerbiedigen dank verschuldigd aan den Beschermheer der vereeniging, Z. E. den Gouverneur-Generaal. Ons Bestuur mocht van den 1en Gouvernements-secretaris een in opdracht van Z. E. geschreven brief dd. 25 Nov. jl. ontvangen van dezen inhoud:

„Met verwijzing naar Uw schrijven van 19 dezer, houdende mededeeling dat Uw Bestuur het zich tot een bijzonder voorrecht zoude rekenen indien de Gouverneur-Generaal het Congres, hetwelk het Java-Instituut voornemens is van 27 tot en met 29 December a.s. te Soerakarta te houden, zou willen bezoeken, heb ik de eer, op last van Zijne Excellentie U te berichten dat Zij deze uitnoodiging zeer waardeert, doch tot Haar leedwezen wegens ambtsbezigheden verhinderd is een reis naar Soerakarta te ondernemen.

De Landvoogd heeft mij opgedragen hieraan de beste wenschen van Zijne Excellentie voor het welslagen van het Congres toe te voegen en U Hare hartelijke gelukwenschen met het jubileum van het Instituut over te brengen".

Het zal stellig Uw aller instemming hebben wanneer het Bestuur van het Java-Instituut namens het Congres Zijne Excellentie voor Hare heilwenschen telegrafisch dank betuigt (*applaus*). Ik kan hieraan nog toevoegen, dat Z. E. thans in ons midden wordt vertegenwoordigd door den Gouverneur van Soerakarta.

Eerbiedigen dank breng ik voorts namens het Bestuur van het Java-Instituut aan Z. H. den Soesoehoenan van Soerakarta voor Hare talrijke gunstbewijzen: t.w. aanvaarding van het beschermheerschap van het Congres, afvaardiging van vertegenwoordigers, zending van een feestgave, die wij gisterenavond hebben genoten, openstelling van de Kraton voor een bezoek van de Congressisten, inzending op onze tentoonstelling, en verleening van subsidie voor het Congres.

Eerbiedig dankt ons Bestuur ook Z. H. den Sultan van Jogjakarta voor Haar blijk van belangstelling door bij Hare schriftelijke gelukwenschen nog vertegenwoordigers af te vaardigen.

Een vertegenwoordiger heeft verder gezonden de Wd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst, die schriftelijk heeft medegedeeld verhinderd te zijn het Congres bij te wonen en zijn beste wenschen voor het welslagen van het Congres te kennen heeft gegeven. Hiervoor, en voor de aanvaarding van het eere-lidmaatschap van het Congres alsmede voor de toezegging van steun bij financieelen tegenslag van het congres brengt het Bestuur van het Java-Instituut hem gaarne zijn dank.

Gaarne dankt ons Bestuur voorts allen die in eene eere- dan wel eene daadwerkelijke functie in de organisatie van het Congres zitting hebben willen nemen: den Rijksbestuurder van Soerakarta als eerelid, de leden van het Algemeen Congrescomité met P. A. Koesoemajoeda als Voorzitter, de leden van het Comité van Ontvangst met M. Ng. Jasawidagda als Voorzitter, de leden van het Vermakelijkheidscomité met P. A. Koesoemabrata als Voorzitter, de leden van het Comité van logies met Dokter Soemeroe als Voorzitter, de leden van de tentoonstellingscommissie met P. A. Hadiwidjaja als Voorzitter, voorts de beheerscommissie van de Sri Wedari met P. A. Djatikoesoema als Voorzitter voor de ter beschikking stelling van de Sri Wedari, den Regent-Patih van de Mangkoenagaran voor de ter beschikking stelling van de pendapa zijner woning als vergaderplaats, den Javaanschen Kunstkring „Mardi Laras" voor de aanbieding

van een gamelan-concert, en Dr. Pigeaud en het echtpaar Brandts Buys voor hun in het programma opgenomen toelichtingen der feestelijkheden.

Den grooten feestavond van dit Congres hebben wij te danken aan den eere-Voorzitter van het Java-Instituut P. A. A. Mangkoenegara VII, die tot degenen behoort die ik zooeven de dragers en de schragers van het Java-Instituut noemde.

Dank verder aan de leiding van de S.S. en aan de directeuren der verschillende spoor- en tramwegmaatschappijen voor de ten behoeve van het congres verleende faciliteiten. Het was bij wijze van uitzondering dat de S.S.-leiding aan de bezoekers van ons congres toestond met de gegeven tegemoetkoming ook van de eendaagsche gebruik te maken.

Dat eindelijk de belangstelling van U allen voor dit Congres het Bestuur tot verheugenis en erkentelijkheid stemt, heb ik reeds dadelijk in den aanvang gezegd. Tot slot betuig ik U gaarne nogmaals den dank van het Bestuur van het Java-Instituut voor Uwe aanwezigheid.

Thans verklaar ik dit Congres geopend.

(*Luid applaus*)

Na de rede van den Voorzitter krijgt de GOUVERNEUR VAN SOERAKARTA als Vertegenwoordiger van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal het woord en betuigt zijn dank voor de woorden van welkom door den Voorzitter uitgesproken. Zijne Excellentie in haar hoedanigheid van beschermheer van het Java-Instituut heeft den Gouverneur opgedragen het congres uitdrukkelijk de warme belangstelling van Zijne Excellentie in het Congres mede te deelen en Haar beste wenschen voor het goede welslagen van het congres over te brengen.

Hierbij voegt spreker tevens zijn persoonlijke goede wenschen.

De VOORZITTER betuigt hierop namens het heele congres dank voor deze woorden en verzoekt den Gouverneur om den dank van het congres aan Zijne Excellentie te willen overbrengen, [hetgeen tevens reeds telegrafisch is geschied] waarop de Gouverneur bevestigend antwoordt.

Vervolgens krijgt de vertegenwoordiger van Z. H. den Soesoehoenan van Soerakarta, B. K. P. A. Tjakradiningrat, het woord, die een welkomstrede in het Javaansch uitspreekt.

De VOORZITTER antwoordt, dat het bestuur van het Java-Instituut ervan overtuigd is, dat elk streven ter bevordering van de Javaansche cultuur de instemming en begunstiging van Zijn Hoogheid den Soesoehoenan van Soerakarta heeft. Het Java-Instituut is als vereeniging in dit opzicht zeer door Zijne Hoogheid verwend en de Voorzitter herhaalt dan ook gaarne nogmaals den dank van het Instituut tegenover den vertegenwoordiger.

Daarop spreekt de vertegenwoordiger van Z. H. den Sultan van Jogjakarta B. K. P. A. Adisoerja, de navolgende welkomstrede in het Javaansch uit:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

De VOORZITTER antwoordt, dat het bestuur zich nog levendig herinnert hoe in 1924 in Jogjakarta Z. H. van Haar belangstelling blijk gaf, niet alleen door verschillende gunstbewijzen, maar ook door persoonlijke aanwezigheid.

Dat Z. H. thans verhinderd is aanwezig te zijn vat het bestuur dan ook niet als een frase op. Spr. dankt voor de goede wenschen en de afvaardiging van een vertegenwoordiger en verzoekt dezen laatsten den eerbiedigen dank van het bestuur over te brengen. (*Applaus*).

Het woord is dan aan Dr. G. W. J. DREWES als vertegenwoordiger van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst. Hij spreekt als volgt:

Mijnheer de Voorzitter.

De Directeur van O. en E., dien ik de eer heb op dit Congres te vertegenwoordigen, heeft mij opgedragen aan het Hoofdbestuur van het Java-Instituut mede te deelen, dat hij tot zijn spijt verhinderd is hier ten Congresse aanwezig te zijn.

Deze betuiging van leedwezen, m. d. V., is in den kring van Uw Hoofdbestuur welhaast overbodig, geloof ik. Mijn lastgever behoort, evenals U, m. d. V., en enkele andere hier aanwezigen, tot den kring van personen, die tien jaar geleden gestaan hebben aan de wieg van het Java-Instituut, die met blijdschap de eerste levensteekenen hebben begroet, en zich bij voortduring hebben verheugd in zijn gestadigen bloei. Onder deze omstandigheden, m.d.V., spreekt het wel van zelf, dat het spijtig is, zich niet met U persoonlijk te kunnen vergewissen van de groote belangstelling, die het Java-Instituut hier geniet, en van de belangrijke en laat ons hopen blijvende plaats die het zich in onze samenleving heeft weten te verwerven.

Het behoort tot de verdiensten van het Instituut, dat het de algemeene en de bijzondere vraagstukken, welke het Javaansche cultuurleven raken, heeft weten te stellen, aldus de belangstelling ervoor heeft weten te stimuleeren, deze belangstelling door deskundige leiding richting heeft weten te geven, en dat het door zijn openbare behandeling van tal van onderwerpen tot uiting heeft weten te brengen wat in den breeden kring van belangstellenden leefde.

Het is U bekend, dat het onderwerp hetwelk thans door Uw Hoofdbestuur aan de orde is gesteld, ook de volle aandacht van het Departement heeft. Ik moge U dus verzekeren dat het Departement met groote belangstelling de resultaten tegemoet ziet van het Congres dat onder Uwe auspiciën staat gehouden te worden. Derhalve moge ik eindigen met U de beste wenschen over te brengen, niet alleen voor het welslagen van deze bijeenkomsten, maar ook voor het nieuwe lustrum, dat het Java-Instituut thans is ingegaan. *(Applaus).*

De VOORZITTER is overtuigd, dat het bestuur van het Java-Instituut nimmer tevergeefs een beroep zal doen op den Directeur van O. en E. voor steun en samenwerking. Spr. drukt zijn leedwezen uit over de verhindering van den Directeur om hier aanwezig te zijn, dankt voor de vertegenwoordiging en verzoekt dr. Drewes dien dank over te brengen.

Mededeeling wordt gedaan van het ontvangen van een telegram van den Directeur van B. B., inhoudende beste wenschen voor het welslagen van het congres, en van een schrijven van den Rijksbestuurder van Jogjakarta van dezelfde strekking.

De *Voorzitter* stelt thans aan de orde het onderwerp: OOSTERSCH LETTERKUNDIG HOOGER ONDERWIJS.

Door het Bestuur van het Java-Instituut werden aan de prae-adviseurs de volgende vragen voorgelegd:

1. Moet thans in Nederlandsch-Indië de gelegenheid worden geschapen tot academisch onderwijs in Oostersche letteren en wijsbegeerte?

2. Zoo ja, op welke wijze dient zulks te geschieden, door instelling van eene zelfstandige faculteit, of op andere wijze?

3. Op welk ideëel en op welk practisch doel dient dat onderwijs te worden gericht?

4. Welke vakken dient het met het oog daarop in de eerste plaats te omvatten?

5. Hoedanig behoort overigens dat onderwijs te worden ingericht om aan het gestelde doel te beantwoorden?

De geleverde praeadviezen en de ingediende stellingen zijn opgenomen in Djåwå, laatste aflevering van 1929.

Thans zal allereerst in alfabetische volgorde het woord gegeven worden aan de praeadviseurs tot toelichting of nadere aanvulling van hun schriftelijk advies.

Dr. G. W. J. DREWES, praeadviseur, spreekt als volgt:

Geachte toehoorders.

Ik moet beginnen met U mijn verontschuldigingen aan te bieden over het feit, dat gij niet in de gelegenheid zijt gesteld, van de beschouwingen, welke ik U op dit Congres ter overweging zal aanbieden, van te voren kennis te nemen. Verder roep ik Uwe clementie in, dat ik thans misschien iets meer tijd noodig zal hebben dan anders wellicht het geval zou zijn geweest, ook al zal ik het niet extra lang maken. En U, m. d. V., dank ik voor Uwe welwillendheid, dat gij mij toegestaan hebt van de gebruikelijke methode af te wijken en alleen stellingen in te dienen, toen de gelegenheid mij ontbrak om op tijd met mijn praeadvies klaar te zijn.

M. d. V. Mijn aanvankelijke aarzeling om op dit Conges een prae-advies uit te brengen sproot niet alleen voort uit mijn onvermogen om op den door het Congresbestuur gestelden termijn gereed te kunnen zijn. Ik had ook andere bezwaren, en een van de eerste tegenwerpingen, die ik te berde bracht, was wel deze, dat ik — ten onrechte — meende dat over het door U aan de orde gestelde onderwerp reeds door zoovelen bij verschillende gelegenheden zooveel gezegd was, dat het als afgedaan kon worden beschouwd. Ook al had zich misschien nog geen *communis opinio* gevormd, zooveel scheen toch wel gezegd te kunnen worden, dat er een kamp van voorstanders en een van tegenstanders was, die niet gemakkelijk te verzoenen schenen, en die toch ook geen lust meer gevoelden nogmaals elkanders krachten te meten, nu de zaak waarom het ging in principe beslist leek. M. d. V., de komst van het publiek naar dit Congres, die aanzienlijk grooter is dan hetgeen ik tot dusverre meemaakte, bewijst dat ik ongelijk had. Het Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs moge dan al herhaaldelijk het onderwerp van besprekingen hebben uitgemaakt, het blijkt als vraagstuk ter behandeling nog altijd voldoende interessant, en uit dien hoofde moet ik erkennen, dat ik het een gelukkige greep acht van het Hoofdbestuur thans op dit congres ter herdenking van het tienjarig bestaan een zoo belangrijk cultureel onderwerp nogmaals aan de orde te hebben gesteld.

Ik zal U niet vermoeien met alles op te sommen, wat er tot dusverre over de noodzakelijkheid, de inrichting en te verwachten resultaten van een litteraire faculteit geschreven is. Maar tot juist begrip van datgene wat ons, menschen van het jaar 1929, scheidt van vroegere beschouwers, en tot inzicht in datgene wat ons met hen vereenigt, trots alle wisseling der omstandigheden, die het snelle Indische leven heeft teweeggebracht, moet ik toch even enkele jaren teruggaan.

De gedachte aan een Universiteit voor

Indië vindt men reeds in 1910 tot uitdrukking gebracht in de doelstelling van de Ned. Ind. Universiteits-vereeniging, welke beoogde door omzetting van de bestaande vakscholen in hoogescholen successievelijk te komen tot een volledige Universiteit. Diametraal hiertegenover staat het waardevolle rapport van de Nederlandsche commissie van advies voor de oprichting van een Indische Universiteit, benoemd door het bestuur van het tweede Koloniale Onderwijscongres van 1919. Dit Rapport, samengesteld door den Leidschen hoogleeraar Krom, houdt zich niet bezig met onderdeelen van hooger onderwijs, die destijds reeds min of meer in het stadium van uitvoering waren gekomen, als het medisch en het juridisch vakonderwijs, gegeven aan de Stovia en de Rechtsschool, noch ook met zulke, die beter in Indië zelf beoordeeld konden worden, als de Faculteit der Wis- en Natuurkunde. De Commissie, bestaande uit de hoogleeraren Bavinck, Bruins, Hazeu, Kohnstamm, Krom en Van Vollenhoven, uit den Inspecteur van het gymnasiaal onderwijs Dr. Vinkesteijn, en uit de doktoren Abdoel Rivai, Lumentut en Tehupeiorij, ging recht op het doel af en bepaalde zich tot wat haars inziens de kern der zaak uitmaakte, de zgn. cultuurwetenschappelijke faculteit. De vraag naar de wenschelijkheid daarvan was voor haar geen vraag meer, aangezien zij zich op het standpunt stelde dat een Universiteit *zonder* deze faculteit vroeg of laat *tegenover* hare oorspronkelijke organisatie gedreven zou worden naar hetgeen Indië als voornaamste taak van haar zou eischen. Deze taak is, dit behoeft wel geen lang betoog, dat zij uitmaakt het middelpunt en de drijvende kracht der Indonesische cultuur. Maar hoe zal zij dit kunnen zijn als de faculteit der cultuurwetenschappen ontbreekt.

Teneinde nu de cultuurwetenschappelijke vorming aan zooveel mogelijk studenten te kunnen schenken, schetste zich de Commissie een studie-inrichting in klassieken geest. Alvorens de student tot de eigenlijke vakstudie mocht overgaan, zou hij gedurende eenige jaren een propaedeuse moeten doormaken die hem de Indonesische cultuur zou doen kennen en in haar historische wording zou doen begrijpen. Niet alleen de aanstaande leeraren in de cultuurvakken op de middelbare scholen en de aanstaande taalambtenaren, maar ook de aanstaande rechtsgeleerden en bestuursambtenaren zouden aan deze gemeenschappelijke propaedeuse moeten deelnemen, aangezien goed begrip van den inhoud der Indische cultuur voor hen allen van evenveel belang werd geacht.

Drie jaar later, in 1924, werd de Rechtshoogeschool opgericht, zoodat op het derde Koloniale Onderwijscongres, in April 1924 te Den Haag gehouden, bij de toenmalige beraadslagingen over het Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs met deze nieuwe instelling, welker totstandkoming verzekerd was, rekening moest worden gehouden, De Regeering had dus hare keuze bepaald. *Niet* de Universiteit naar klassiek-humanistischen trant zou aan Indië worden geschonken; integendeel, de bestaande vakscholen zouden naar gelang van de behoefte in vakhoogescholen worden omgezet. Het cultuurhistorisch onderricht kon wachten. Zoo zien wij dan ook het derde Koloniale Onderwijscongres zich alleen maar bezighouden met de vraag, hoe de litteraire vakken, ondergebracht bij het Rechtskundig Hooger Onderwijs, zouden kunnen uitgroeien tot een zelfstandige letterkundige faculteit. Met niet versagend optimisme zijn weer tal van praeadviseurs aan het werk gegaan om andermaal het goed recht van de cultuurhistorische en litteraire studie te bepleiten en hunne goede verwachtingen dienaangaande uit te spreken, al bood de toenmalige ongunst der omstandigheden bijzonder weinig uitzicht op spoedige verwerkelijking van hunne idealen. De eenige scepticus echter onder de inleiders, Professor Krom, opsteller van het zooeven door mij besproken rapport van 1921, heeft zijn prae-advies genoemd een motiveering van zijn onvermogen om te spreken over een

uitgroeiïngsmogelijkheid die hij *niet* zag. Ik geloof dat hij het bij het rechte eind heeft gehad. Het onderwijs in de Indologische vakken aan de Rechtshoogeschool kon uiteraard niet anders beoogen dan het bijbrengen van zooveel kennis als de gemiddelde jurist in de Indische maatschappij noodig heeft, en had zich dus in de eerste plaats te oriënteeren op de practijk. Hoe dus deze opleiding, die aan vrij enge beperkingen gebonden was, de kiem voor een litteraire faculteit in zich kon dragen, valt niet gemakkelijk in te zien. Zij was gedoemd om, zooals Professor Huizinga het uitdrukt, te blijven een van de schrale plantjes van cultuurwetenschap, kwijnend onder de schaduw der toegepaste vakstudie.

Sinds 1924 is echter de situatie nogmaals gewijzigd door de instelling van de Oostersch-klassieke afdeeling der A. M. S., welke in 1926 haar beslag kreeg. De propaedeuse, welke men in 1921 aan de Universiteit wilde verschaffen, werd overgebracht naar de middelbare school, evenals ook in Nederland en elders vroeger met het „studium generale" is geschied.

In het luttele tiental jaren, die sinds het tweede Koloniale Onderwijscongres verloopen is, heeft de situatie zich dus grondig gewijzigd. Wij kunnen niet meer met een schoone lei beginnen, zooals men dat destijds wilde. De commissie van 1919 beoogde voornamelijk de competente opopleiding van 4 categorieën van personen, taalleeraren, leeraren in de cultuurwetenschappen, rechterlijke ambtenaren en ambtenaren van het Inlandsch Bestuur.

Voor de Inlandsche B.B.-ambtenaren wordt van vele zijden geroepen om hoogeschool-onderricht; ook de Heer Soejono bepleit dat in zijn praeadvies voor dit congres, en op den duur zal het er zeker van moeten komen. Misschien zal het mogelijk zijn om, met gelijktijdige opheffing van de Bestuursschool een hoogere opleiding voor het Inlandsch B.B. in het leven te roepen aan een vereenigde faculteit van rechten en letteren, in den zelfden trant als de opleiding voor het Europeesch B. B. aan de Leidsche Universiteit. Maar dan moet er toch eerst een litteraire faculteit in het aanzijn zijn geroepen, zoodat diegenen, die voor een hoogere opleiding van het Inlandsch B. B. geporteerd zijn, de oprichting van een litteraire faculteit niet anders dan toejuichen kunnen.

Voor de a. s. rechtelijke ambtenaren, de derde groep van het plan van 1919, is reeds gezorgd door de instelling van de Rechtshoogeschool. Zoodat dus alleen de twee eerste categorieën, de taalleeraren en de leeraren in de cultuurhistorische vakken, hier te lande nog steeds geen hoogere opleiding kunnen krijgen. Nu zou men kunnen tegenwerpen, dat natuurlijk bij een volledig geoutilleerde hoogeronderwijsinstelling ook behoort de hoogere opleiding van de door mij zooeven genoemde personen, maar dat in dit geval toch de praealabele kwestie moet zijn, of de behoefte wel zoodanig is, dat deze hoogere opleiding verantwoord mag heeten, en of in de bestaande behoefte niet van elders kan worden voorzien. De laatste vraag kan m.i. niet anders dan absoluut ontkennend worden beantwoord. Het aantal taalambtenaren, dat jaarlijks door de Leidsche Hoogeschool wordt afgeleverd, is zoo gering, dat telkenmale weer de hevigste gevechten moeten worden geleverd voor men zich in het gelukkig bezit van zulk een zeldzaam exemplaar mag verheugen. De ter aanvulling van het tekort in het leven geroepen middelbare opleiding in de inheemsche talen heeft, naar ik meen, evenmin bevredigende resultaten opgeleverd. Daartegenover staat dat de praktijk dringend vraagt om taalleeraren, zooals door den Directeur van Onderwijs in de jongste Volksraadszitting met nadruk is verklaard, en wel omdat met de voortgaande verwestersching van onderwijs en maatschappij de kennis der inheemsche talen meer en meer het kind van de rekening wordt. Ik heb thans niet de gelegenheid om over dit punt hier breedvoerig uit te weiden. Voor elkeen echter, die in de

gelegenheid is zich hierover een oordeel te kunnen vormen, is het opvallend, hoe het taalbederf welig voorttiert, zelfs al laat men een ruime marge aan modernismen en neologismen. Het gevolg hiervan is het ernstige verschijnsel van toenemende ontdemocratiseering van de taal der ontwikkelden, die ten slotte op volkomen onverstaanbaarheid voor anderen moet uitloopen. De kloof die hier gaapt, is wijder dan men denkt. Eenerzijds ziet men een star vasthouden aan het oude, door de traditie geheiligde en onaantastbaar geachte, andererzijds dikwijls een volslagen ontbreken van het besef dat er hier iets te verliezen valt.

Men ziet niet in, dat het verliezen van het begrip voor de eigen taal tevens beteekent het verliezen van den sleutel tot het eigene, door voorgaande geslachten opgebouwde cultuurbezit. Niet gering is het aantal dergenen, die het zelfs een *gelukkig* verschijnsel vinden, dat de weg naar het eigene in verleden en heden meer en meer geblokkeerd schijnt te raken, en die in het veld winnen van wat men dan „werkelijkheidszin" noemt, een verblijdend teeken des tijds zien. De Commissie van 1919 achtte zich verzekerd van de medewerking en de sympathie van een groote groep der intellectueele Indonesiers, die zich bij de voorgenomen ontwikkeling der vakscholen wantrouwend afzijdig zouden houden. Doch in 1929 is het, blijkens het praeadvies van den Heer Soejana, noodig zich te verweren zelfs tegen inheemsche vrienden, die, zonder de omstandigheden eerst onder de oogen te zien, de vraag hebben opgeworpen of niet een landbouwhoogeschool de voorkeur verdient boven een letterkundige faculteit, en die dus blijkbaar zijn aangestoken door de populair-Westersche overschatting van de zgn. exacte wetenschappen, die hier in Indië nog veel sterker is dan in Europa. Geboeid door al datgene wat in de eigen cultuur ontbreekt, zijn zij geneigd daaraan een onevenredig groote beteekenis te hechten, omdat het tegenwicht der materieele cultuur, dat voor het evenwicht zorgen moet, zich aan hun aandacht onttrekt. Aan den anderen kant zijn er ook, die, na de materieele cultuur van het Westen aanschouwd te hebben, zich vol afschuw daarvan afwenden om op een door hen gehandhaafde geestelijke superioriteit van het Oosten terug te vallen. Beide groepen hebben door hun eenzijdigheid ongelijk. Het ethische, maar pessimistische denkleven van het oude Oosten is niet meer voor dezen tijd, maar evenmin dient men nieuwe cultuurimpulsen te ontleenen aan ideeën die in het land van hun oorsprong, Europa, reeds als „verbruikt" zijn onderkend. Onze huidige Europeesche cultuur gaat geestelijk terug op de laatste groote filosofische beweging die Europa heeft gekend, de *Aufklaerung* der achttiende eeuw, die via het rationalisme geleid heeft tot den grooten opbloei der natuurwetenschappen, welke het moderne heden mogelijk heeft gemaakt. Doch terwijl de Aufklaerung zich de geestelijke en zedelijke volmaking des menschen als cultuurideaal stelt, richt het moderne leven den mensch geestelijk te gronde, door den staat van *misologie* (om met Kant te spreken), de haat aan de Rede, die zoover gaat, dat men niet alleen de kunst, maar ook de wetenschappen als een luxe van het verstand is gaan beschouwen. Niet voor niet wordt er van verschillende zijden in Europa tegen de toenemende ontgeestelijking der cultuur gewaarschuwd. Laat men hier dan ook niet het kind met het badwater weggooien en vanwege de maatschappelijke onvruchtbaarheid van het oude Oostersche denken zich, zooals men dat dan noemt, stellen op den vasten bodem der feiten. Op die wijze bouwt men zich een toekomst zonder plan of fundament, en schept een oppervlakkige en materieele civilisatie, in wezen een cultuur zonder ziel.

Men zal vragen: wat heeft dit nu alles te maken met de instelling van een litteraire faculteit? Ik zou zeggen: dat verband ligt niet zoo ver. In zijn beschouwing van het Indisch Hooger Onderwijs in het alge-

meen, opgenomen in den bundel praeadviezen van het Kol. Onderwijscongres van 1924, zegt Professor Schepper o.m. het volgende: „Een harmonisch ingerichte faculteit der letteren en wijsbegeerte, waarbij de studie geconcentreerd doch de belangstelling gericht wordt op wetenschap, wijsbegeerte en kunst, zonder dat diepere beschouwing van den godsdienst ontbreekt, zal de studenten (ook der rechts- en medische faculteit) eenigszins vrijwaren tegen den kwaden intellectualistischen greep, die, onder den schijn van groote geleerdheid, het Onderwijs wezenlijk omlaagtrekt. *Geestesbeschaving, zelfbezinning, zelfkennis* — deze „opvoeding van den geest" moet de Universiteit haar discipelen geven, veel meer dan bergen vakgeleerdheid, die den geest overstelpen en verstikken, in plaats van hem tot zichzelf te brengen en zichzelf te laten worden. Zoodra men van geleerdheid en kennisvermeerdering het eigenlijke doel der studie maakt, verliest het denken zijn innerlijke waarde van zelfbezinning en zelftucht, waardoor het weten zijn grond kwijt raakt en tot schijnweten wordt."

In dit uitvoerig citaat, dat ik in zijn geheel heb voorgelezen omdat het mij zoo belangrijk voorkwam, wordt de algemeene waarde van het litterair en wijsgeerig Hooger Onderwijs duidelijk gepreciseerd. Naast zijn bijzondere taak als opleidingsgelegenheid tot diverse maatschappelijke betrekkingen en als leidend orgaan van litteraire en historische vakwetenschap heeft het nog deze functie, dat het in niet geringe mate bijdraagt tot het aanbrengen van de geestelijke sfeer, welke de geheele studie op hoogere plan brengt. Vandaar dan ook dat het zeer wenschelijk moet worden geacht, om met de instelling der letterkundige faculteit tevens de Universiteit van Batavia te stichten. Welke organisatorische moeilijkheden zich hier zouden kunnen voordoen, en hoe deze te ondervangen, kan ons hier onverschillig zijn. Het ontwerpen van een doeltreffende organisatie, die ook administratieve voordeelen biedt, kan men met gerust hart overlaten aan wien zulks aangaat. Ik heb hier alleen willen betoogen, dat het Hooger Onderwijs in zijn geheel met een vereeniging der bestaande inrichtingen tot eene universiteit gediend is, en dat zij aan het cultureele peil der studenten ten goede zal komen.

Een van de vraagstukken waaraan men in het algemeen veel gewicht hecht bij de beschouwing van het onderwerp, dat ons hier bezig houdt, is ook de verhouding tusschen het nationale en het internationale in de cultuur. Het wil mij voorkomen, dat men eenerzijds te groote opbloei van het nationale, en tengevolge daarvan een zekere verenging van gezichtsveld heeft gevreesd, terwijl andererzijds men zich zal moeten hoeden voor onjuiste verwachtingen. Een van de beelden, die Albert Schweitzer, de bekende Duitsche theoloog, filosoof, medicus en Bachkenner, gebruikt in zijn cultuurfilosofische beschouwingen, is dit, dat de ondiepten welke de cultuurstroomingen onder de oppervlakte scheiden, alleen bij laag peil bloot plegen te komen. Ik vraag mij dan ook, of de gevaren die hier geducht worden, niet veel *geringer* zullen worden, wanneer aan een wetenschappelijke inrichting als de nu besproken faculteit zal worden, naar beproefde methode eveneens de Oostersche cultuurgeschiedenis zal kunnen worden behandeld. Het leeren werken naar de gedegen onderzoekingswijze der Europeesche wetenschap zal aanvankelijk misschien het gevoel wekken, louter verliesposten op te leveren. Het behoeft geen betoog, dat dit schijnbare verlies inderdaad niet anders is dan winst. Winst voor het recht verstaan van de eigen cultuur in zijn wezen en wording, winst ook als vergemakkelijkend de inpassing in het internationale cultuur- en denkleven, waarin dezelfde normen gelden, die dan ook voor de beschouwing der eigen cultuur zullen zijn gewonnen. Eerst dan zal er sprake kunnen zijn van cultuurbevordering en zal verstarring kunnen worden vermeden. Daar-

toe is ook noodig een eng contact met het leven. Er moeten geen onbruikbare kamergeleerden worden gevormd, doch het streven moet erop gericht zijn een nieuwe generatie van cultureele voormannen te kweeken, die elk op zijn gebied en in zijn kring nieuw zal moeten opbouwen, waar het oude voorbij is, doch niet werd vervangen.

Dit lijkt alles misschien heel theoretisch en vaag, doch het is dat niet. Wanneer ik mij beperk tot het terrein dat mij het meest vertrouwd is, dat van de litteratuur, dan word ik daar haast elken dag opnieuw gesteld voor de behoeften van den nieuwen tijd. In de Javaansche litteratuur heeft zich door de eeuwenlange heerschappij van het kosmisch levens- en eenheidsgevoel over den Javaanschen geest een hoogst verfijnde poëzie ontwikkeld, welke door vorm en inhoud niet zoozeer zich toelegt op het klare uitbeelden van bepaalde onderwerpen, doch meer door een gansche reeks van variaties op hetzelfde thema een bepaalde stemming tracht te suggereeren. Deze eigenaardige stijl, die zoowel door het aantal van de daarin geschreven werken als door de waardeering die zij ondervindt, de belangrijkste praestatie van de Javaansche litteratuur moet worden genoemd, beantwoordt aan vele eischen, die men stellen kan, doch zij heeft een groote schaduwzijde, en wel deze dat zij bij voortduring de totstandkoming van een Javaanschen prozastijl tegenhoudt. Terwijl mij toch uit de praktijk bekend is, dat daaraan een ongemeen groote behoefte bestaat. Onze tijd immers heeft behoefte aan een klaren, preciesen, recht op het doel afgaanden schrijftrant. De oude wijze van langzame en subtiele benadering van zijn onderwerp wekt niet die heldere voorstellingen, welke het moderne leven eischt. De prozastijl behoeft natuurlijk de poëzie niet te verdringen, maar er moet toch wel een zoodanige afbakening van terrein komen, dat men zich niet meer zet tot poëtische bewerkingen van wetten en verordeningen, zooals meermalen is gebeurd.

Wanneer men den eisch van een nieuwen stijl aan de komende generatie van litteratoren mag en moet stellen, dan is het duidelijk, dat het onderwijs zich niet alleen mag bezighouden met de litteratuurproducten van het verleden, maar dat het ook, en zeker niet in de laatste plaats de levende taal tot object zal moeten hebben. Hier ligt, geloof ik, het groote verschilpunt met de Leidsche opleiding in de taal- en letterkunde van den Oostindischen archipel. Aangezien in Leiden het contact met de levende taal bij de studenten te eenenmale ontbreekt, valt vanzelf het accent op het verleden, op het klassieke, zoodat men al gauw geneigd is uitsluitend het Oudjavaansch te gaan beoefenen en zich van het moderne Javaansch vooralsnog weinig aan te trekken. Het behoeft geen betoog, dat dit aan een faculteit in het land zelf nooit en te nimmer zal mogen gebeuren. Evenals voor de moderne talen in Holland geschiedt, zal de eisch van practische vaardigheid in het mondeling en schriftelijk gebruik der taal gesteld moeten worden. Doch niet alleen zal het accent hier anders moeten vallen dan in Holland, ook de combinatie van studievakken bij de examens zal niet geheel en al dezelfde mogen zijn. Het gevaar van al te groote specialiseering bij een doorgevoerde differentiatie als in Leiden voor het doctoraalexamen mogelijk is, is volstrekt niet denkbeeldig. Het is echter allerminst een onredelijke eisch, van de studenten te vergen, dat zij twee der belangrijkste talen, men mag wel zeggen: de twee belangrijkste talen van Indonesië, onder de knie hebben. Al naar gelang den voorkeur van den candidaat kan dan het zwaartepunt liggen in het Javaansch of in het Maleisch. De opleiding, zooals ik mij die voorstel, komt dus hierop neer, dat men *vóór* het candidaatsexamen zich bezighoudt met de hoofdtalen van de twee culturen, die zich in den Archipel in het verleden hebben doen gelden, nl. het Sanskrit en het Arabisch en dat men tevens naast en door middel van die twee talen ook de cultuurgeschiedenis van Voor-Indië

en van de Mohammedaansche wereld bestudeert. Ter oriënteering en ter vergemakkelijking van den aanpak van deze twee talen van geheel andere structuur dan de Indonesische zou het zeer gewenscht zijn, ook een encyclopaedisch overzicht der taalwetenschap op het program te zetten, waarop dan na het cand.-examen met het onderwijs in de taalvergelijking kan worden voortgebouwd. Na het candidaatsexamen worden dan verder de Javaansche en Maleische talen onderwezen, en de taalvergelijking van de Indonesische taalgroep, terwijl verplichte en onverplichte bijvakken als ethnografie, geschiedenis en archaeologie al naar gelang van het gekozen hoofdvak zullen moeten worden beoefend.

Ook zal een aparte richting voor de geschiedenisstudie moeten worden geschapen, zoodat het mogelijk wordt zich daaraan van den aanvang af te wijden. Een taalkundige propaedeuse is in verband met de veeltaligheid der geschiedbronnen in dit land daarbij een eisch der praktijk.

Ten slotte zal moeten worden overwogen, of ook niet het Nederlandsch en de Nederlandsche beschavingsgeschiedenis als vakken zullen worden opgebracht, niet alleen om zichzelve, maar ook als inleiding tot de kennis van het West-Europeesch cultuurleven, waarvan het Nederlandsche een onderdeel is. De weg naar het Westen zal uiteraard nog langen tijd via het Nederlandsch loopen, en aldus zal men dan op ongezochte wijze ook langs een anderen weg dan die der wetenschapelijke methode, welke men overneemt, met het Westen in contact komen.

In mijn laatste stelling heb ik ten slotte nog een desideratum opgenomen, welks vervulling het onderwijs, de wetenschap en de bekendheid der Indonesische Studiën ten goede zal komen. Ik bedoel de instelling van een behoorlijk geoutilleerd fonetisch laboratorium. Professor Uhlenbeck, de grootmeester der Nederlandsche linguisten, zeide in zijn openingsrede van het internationale linguistencongres, dat in in het jaar 1928 te Den Haag werd gehouden, dat gezonde taalstudie ondenkbaar is zonder weloverwogen phonetisch transscriptiesysteem. Vastlegging der tallooze Indonesische dialecten en talen op deze wijze is alleen mogelijk langs den experimenteelen weg van het fonetisch laboratorium. In Parijs en in Hamburg heeft men dit reeds lang ingezien, en ik behoef hen, die eenige jaren geleden het Congres van het Oostersch Genootschap in Leiden bijwoonden, slechts te herinneren aan de allerinteressantste proeven van dialectopnamen, gemaakt in de Duitsche krijgsgevangenen-kampen, om het belang van zulk een laboratorium voor het onderwijs boven twijfel te stellen.

Wanneer men dan tevens het algemeen aangenomen fonetisch transscriptiesysteem adopteert, zal er eindelijk eens een einde komen aan de verwarring die op dit gebied bestaat, en die voor de buitenlandsche wetenschap het dikwijls haast onmogelijk maakt, een spoedig overzicht over de algemeene situatie te krijgen. Het behoeft geen betoog, dat zulks aan den wetenschappelijken naam van de Universiteit en zijn medewerkers, laat ons hopen dat het er velen zullen zijn, ook van Indonesischen bloede, ten goede zal komen.

M. d. V. Ik ben aan het einde van mijn inleiding gekomen. Laat ik dan besluiten met de hoop uit te spreken, dat de belangstelling en de sympathie voor eene faculteit der letteren, zoo overtuigend op dit congres gebleken, alom zoo groot zullen mogen worden, dat de instelling daarvan onafwijsbaar is. (*Applaus*)

Dr. S. J. Esser, praeadviseur.

M. d. V., D. en H.!

De Litteraire Faculteit die wij aan de Regeering vragen (want het staat, na al wat over deze zaak gezegd en geschreven is, wel vast dat het Java-Instituut van haar noodzakelijkheid overtuigd is), die Litt. Fac. dan, die wij allen als hartewensch koesteren, is (zoo luidt de grondgedachte van het praeadvies dat ik de eer had voor U te schrijven) een belang van *alle* groepen

die te zamen de bevolking van Ned.-Indië uitmaken. Voor den Chinees hier te lande, in wien het millenniën oude cultuurbloed spreekt wanneer hij voelt dat hij den band met de bron van zijn beschaving niet mag loslaten, maar tevens zijn eigen Indisch-Chineeschen aard behoort te cultiveeren, te bestudeeren en te realiseeren, voor den Javaan, die zijn schoone moedertaal en litteratuur ten prooi dreigt te zien worden aan een verval dat in den modernen tijd met zijn intensieven vreemden invloed schier niet te stuiten schijnt, voor den Austronesiër van welk beschavingspeil ook, wiens taal, cultuur en volksaard aan dezelfde of soortgelijke creoliseerende invloeden blootstaan, voor den Nederlander, die zijn nationale eer op het spel ziet en die, door beoefening van de cultuurwetenschappen van den Pacific, eenerzijds de hem toekomende plaats onder de Austronesische mogendheden wil innemen en behouden en andererzijds bij wil dragen tot de vervulling van die taak der menschheid die door niemand scherper dan door den Westerling wordt gevoeld, nl. om op aarde te ontginnen en te doorvorschen wat er maar te ontginnen en te doorvorschen valt, en op deze wijze zijn drang tot zelf-realisatie volgen, voor hen allen is een geesteswetenschappelijk centrum een vitaal belang. Wanneer er één ding is dat met onloochenbare duidelijkheid naar voren springt uit het vele dat ten gunste van zulk een centrum is aangevoerd, dan is het wel dit dat de cultureele belangen waarom 't hier gaat, en die door niets beter behartigd schijnen te kunnen worden dan juist door een Litteraire Faculteit, die zijn van *geheel* Ned.-Indië. Dit is een eerste, zeer belangrijk punt. In het verband van het ideëele doel dat wij ons stellen zwijgt alle politiek, behalve alleen die werkelijk vaderlandsche, die waarlijk nationale, die zich het heil, den bloei en de grootheid van Nederlandsch-Indië ten doel stelt. Ieder beschaafd bewoner van dit land, hetzij in- of uitlander, kan en moet voor dit ideëele doel voelen, met uitzondering alleen van hen misschien die Indië als een noodzakelijk kwaad beschouwen en (tenzij dan om gezondheidsredenen) dag in dag uit slechts verlangen naar het oogenblik waarop zij, met een diepen zucht van verlichting, deze gewesten den rug kunnen toekeeren, om er nooit, maar dan ook nooit terug te komen. Maar met uitzondering van hen die in Indië nimmer een tweede vaderland kunnen zien is er niemand in dit land of een geestes-wetenschappelijk centrum met zijn organen kan ook voor hem een cultureel ideaal vertegenwoordigen, ja in een behoefte voorzien, want onze vraag is zeker niet gericht op een luxe-object, zij is veeleer geboren uit een noodtoestand. Wij zien geestelijke waarden van den meest uiteenloopenden aard in gevaar die ons dierbaar zijn als ons eigen leven. Want die geestelijke waarden zijn maar niet iets dat ver van ons af in de ruimte zweeft en waar wij ons naar ons believen al of niet aan gelegen kunnen laten liggen: verwaarloozen wij ze dan daalt onafwijsbaar ons peil. De cultuur maakt van den mensch een essentieel onderdeel uit: *wij bezitten de cultuur niet maar wij zijn haar*, en wanneer daartegen wordt ingebracht dat eerst opvoeding en onderwijs haar ons eigen maken dan zegt dat niet meer dan dat ons vleesch en bloed is opgebouwd uit de melk en het brood, de rijst en de visch die wij tot ons hebben genomen. Daarom kan er ook geen sprake zijn van een „science pour la science"-standpunt. Alleen de beschouwing van de maatschappij als een organisme is in overeenstemming met de moderne opvattingen. Alles hangt samen met alles. De Litteraire Faculteit mag niet alleen iets zijn voor een élite, voor een kleinen kring van intellectueelen, maar moet met al haar vezelen geworteld liggen in het leven des volks.

Het ideaal dat ik U in mijn praeadvies voor oogen stelde is zonder twijfel schoon: een intensief Austronesisch cultuurleven, met Ned.-Indië aan de spits, door Ned.-Indische energie tot bloei gebracht. Zal van dit ideaal in de practijk iets terechtkomen? Daarop bestaat zeker goede kans,

maar (en dit is het tweede punt waarop ik den vollen nadruk wilde leggen) *alleen wanneer allen medewerken*. Uit het tevoren gezegde vloeit onmiddellijk voort dat niets bereikt zal worden tenzij door onze eigen inspanning. Onze taak is enorm, en ijdele zelfoverschatting kan ons evenmin baten als voorbarig victorie-geroep. Wij vragen van de Regeering geen geschenk maar een *werkgelegenheid*, waar wij onze talenten en vermogens tot volle ontplooiing kunnen brengen en er het maximum effect aan ontleenen dat bereikbaar is. Wetenschap en cultuur zijn *ideëele* goederen der menschheid, wat onder andere zeggen wil dat zij in minstens even sterke mate een *plicht* zijn als een *bezit*. Niet van obstructieven of zelfs destructieven maarl aleen van constructieven arbeid, waarbij het op karakter zeker evenveel aankomt als op talent, niet van onvruchtbare fantasieën, maar van reëele, dikwijls ongetwijfeld maar al te voelbare inspanning, niet van wederzijdsche bekamping en verdachtmaking, maar alleen van samenwerking die tot iets groots kan leiden, is heil te verwachten. Geen land kan tot bloei komen dat zijn geestesleven verwaarloost of als een soort toegift op materieele goederen behandelt; maar even waar is 't dat in dit opzicht zonder moreele basis geen blijvend succes te boeken zal zijn. Wij willen iets groots en goeds tot stand brengen; laten wij ons dan ook op een groot en goed standpunt stellen en de beperktheid onzer krachten zooveel mogelijk doen compenseeren door de onbeperktheid onzer toewijding. (*Applaus*).

De Heer Mr. HADI, praeadviseur.

Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heeren!

Na hetgeen op zoo voortreffelijke wijze door de andere praeadviseurs over het onderwerp van dezen dag, zoowel in hun praeadviezen, als in hun daarop zooeven gegeven nadere toelichtingen naar voren is gebracht, kan ik zeer kort zijn en dat doe ik des te liever, waar zij allen het erover eens zijn, dat de oprichting van een litteraire faculteit hier te lande wenschelijk en mogelijk is. Trouwens daaraan kan m.i. niet getwijfeld worden en van den aanvang af ging ik dan ook van de veronderstelling uit, dat de oprichting van bedoelde faculteit een uitgemaakte zaak is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal nu alleen een paar der in mijn praeadvies aangeroerde punten kortelijk onderstrepen. In dat praeadvies heb ik getracht aan te geven aan welke voorwaarden de op te richten hoogeschool, binnen het raam der mogelijkheden, zal hebben te beantwoorden om een Indonesische litteraire faculteit te zijn.

In de eerste plaats heb ik op drie stroomingen in onze maatschappij gewezen, nl., 1e op het moderniseeringsproces, 2e op het streven om het saamhoorigheidsgevoel te versterken en 3e op het verlangen om zelfwerkzaam te zijn, om te doen uitkomen welke geest de op te richten faculteit moet doordringen.

Onder de bewust geworden Indonesiërs — met hen vooral dient rekening te worden gehouden, want de anderen hebben nog geen eigen meening — onder de bewust geworden Indonesiërs dan zijn de drie genoemde stroomingen zoo algemeen en zoo sterk, dat het niet realiseeren van een daarvan een disharmonie zou teweegbrengen met den onmiskenbaren tijdgeest.

Voorts heb ik, Mijnheer de Voorzitter, om duidelijk de plaats der op te richten faculteit te doen uitkomen, de studie aan die hoogeschool, voorzoover de Indonesische taal- en letterkunde betreft, de pendant genoemd niet van de overeenkomstige studie in de Indonesische letteren in Nederland, maar van de studie in de Nederlandsche taal- en letterkunde. Daarmede wordt natuurlijk niet bedoeld, dat de studie in de Indonesische taal- en letterkunde aan de Indonesische litteraire faculteit reeds uit dien hoofde persé andere vakken moet omvatten dan de studie in de Indonesische letteren in Nederland; maar wel, dat van den aanvang af moet worden vooropgesteld, dat de studie in de Indonesische letteren

aan de hoogeschool hier te lande moet worden begrepen als de studie in eigen taal- en letterkunde, met al de consequenties van dien.

Dit moet scherp in het oog worden gehouden wil men voorkomen, dat de te openen hoogeschool instede van een *Indonesische* litteraire faculteit, een Oostersch letterkundige Hoogeschool *in Indonesië* zal worden. Een instelling als de laatstbedoelde heeft men reeds in Nederland; wat wij hopen te krijgen is een Indonesische litteraire faculteit. Als een zeer voornaam middel daartoe moet worden beschouwd de beschikking over een voldoend aantal h.t.l. wetenschappelijk opgeleide inheemsche docenten. Dit onderdeel van het vraagstuk beveel ik warm aan bij de betrokken autoriteiten.

Mijnheer de Voorzitter! Met voordacht heb ik mij verre gehouden van een bespreking van onderwijstechnische of detailpunten en heb ik mij bepaald tot het aanduiden van een paar hoofdlijnen en beginselen. Dit lijkt mij niet overbodig om te voorkomen, dat onze taal in het onderwijsstelsel h. t. l. practisch gesproken de plaats inneemt van een vreemde taal. Dat dit gevaar, althans voor het middelbaar onderwijs, niet denkbeeldig is, heb ik in mijn praeadvies aangetoond. Ik hoop dat mijn opmerkingen ertoe mogen medewerken, dat onze taal in het onderwijsstelsel h.t.l. de plaats krijge, die haar toekomt. Ik heb gezegd. *(Applaus)*

Pastoor L. van Rijckevorsel, praeadviseur.

M. d. V. Ik heb in mijn praeadvies het idealistisch standpunt ingenomen, dat letterkundig hooger onderwijs de impuls kan geven tot een herbloei der letteren en daardoor tot een hooger geestesleven voor de betrokken volkeren. Ik heb daarbij den nadruk gelegd op de harmonische ontwikkeling van het geheele volk door en in zijn leiders, bij welke leiders, als groep genomen, letterkundig gevormden niet mogen ontbreken; ten slotte wilde ik doen uitkomen, dat de letterkundige faculteit een bijzondere roeping heeft ten opzichte van alle andere wetenschappen, namelijk zoo spoedig mogelijk de inheemsche talen vaardig te maken, de dragers te worden van de wetenschap hier te lande. Iedereen voelt, dat het hier gaat om een veel hooger belang, dan hetwelk tot nu toe bij het oprichten van hoogescholen op het spel stond. De nu hier bestaande hoogescholen zijn eigenlijk niets anders dan hoogere vakscholen. Zelfs in Nederland heeft men zich niet vrij kunnen maken van den nadeeligen invloed van het model der Duitsche *Hochschule*. En terwijl in vroeger tijd hoogeschool synoniem was met universiteit, bestaan bij ons thans een groote groep hoogescholen, die in tegenstelling met de veel hooger staande universiteiten, geheel los en geïsoleerd zijn van het universiteitverband.

De hoogeschool volgens het Duitsche model is een instituut van wetenschappelijk onderzoek op de eerste plaats. Misschien zal iemand zeggen, dat wanneer wij bij onze Indische studenten kunnen bereiken, dat zij onder leiding van hun docenten tot zelfstandig onderzoek komen, wij al een heel eind op den goeden weg zijn. Ik wil dit niet ontkennen, doch meen ook dat de weg niet alleen nog veel verder gaat, maar zelfs, zoo aangegeven, gedeeltelijk in verkeerde richting kan loopen. Een universiteit is op de eerste plaats een opvoedingsinstituut. De studenten zijn studenten, niet, althans niet op de eerste plaats, onderzoekers. Er zijn andere instituten en genootschappen, er zijn laboratoria en proefstations, die het wetenschappelijk onderzoek tot doel hebben niet de vorming van studenten. Ook gaan de zeer uiteenloopende begaafdheden van leeraar en onderzoeker lang niet altijd samen.

Het verschil tusschen hoogeschool in den modernen zin en universiteit is dus wel bijzonder groot en wie de beteekenis van de universiteit als opvoedingsinstituut be-

grijpt, zal hier terdege rekening mede moeten houden.

Er is dan ook in Europa reeds een duidelijke kentering te bespeuren omtrent de te kiezen richting bij het heele onderwijs. Bekend is de klacht van een der meest gevierde denkers in het tegenwoordige Duitschland, Wilhelm Dibelius: „De Pruisische schoolmeester, vooral, de schoolmeester aan het gymnasium en de universiteit heeft den wereldoorlog verloren, omdat hij er niet in geslaagd is, de politieke eigenschappen, die voor een wereldvolk noodig zijn, aan het geslacht van na 1870 bij te brengen."

Merkwaardig o. a. is ook het onderzoek van een Belgisch geestelijke, P. de Cleyn, leider van het bekend Institut St. Ignace, een hoogere handelsschool te Antwerpen, waar de élite dier stad school gaat. Deze maakte een studiereis door Canada en de Vereenigde Staten en moest op tal van plaatsen de klacht hooren: Amerika mist een voldoend aantal leiders. Het gebrek aan „*mental power*" bij zoovelen, die verantwoordelijke posten bekleeden is de bron van groote ellende en teleurstelling. En nog meer opmerkenswaard is hetgeen hij er aan toevoegt, namelijk dat op de vraag die hij bij zijn bezoek aan allerlei financieele en handelsinstellingen, scholen en universiteiten telkens stelde: „welke training, welk studiesysteem bereidt het beste voor tot de „*big business?*", overal op één uitzondering na tot antwoord kreeg: Die der *classical schools*".

In België heeft men zelfs het voorstel ingediend, op de Normaalscholen de klassieken in te voeren. In Italië, Frankrijk, Spanje is de hervorming van het middelbaar onderwijs geheel in humanistischen geest uitgevallen. Het is natuurlijk niet mijn bedoeling hier op deze plaats en in dit verband een lans te breken voor de invoering der humaniora aan onze Indische universiteit; ik wil alleen maar zeggen, dat de teekenen des tijds wijzen op een terugkeer van de *realistische* richting bij het onderwijs.

Nog voor een ander punt vraag ik even uw aandacht. In de beantwoording van vraag II gaf ik den wensch te kennen, dat de te creëeren faculteit zou geschoeid zijn op de faculteit der letteren en wijsbegeerte aan onze universiteiten in Nederland, maar niet speciaal op het onderwijs in Oostersche letteren. Hiermede wil ik te kennen geven, dat de *levende* Indonesische talen en litteratuur het hoofddoel moeten zijn.

Daardoor worden twee uitersten voorkomen, vooreerst een te zeer Westersch georienteerd onderwijs; dit is duidelijk; vervolgens ook, dat een al te ruime plaats wordt ingeruimd aan de Oostersche klassieke talen. Een letterkundige, die zich in dezen tijd geheel zou scholen op de litteratuur der ouden doet, ongeveer hetzelfde als een architekt, die moderne gebouwen wil oprichten in tjandi-stijl. Ik heb groot respect voor de traditie, doch meen, dat hier al te veel schakels met de oude tijden verbroken zijn, om nog te spreken van een levende *Hindoe-Javaansche* traditie.

Dit is ongetwijfeld een moeilijkheid bij het kiezen van het studie-objekt van het vak litteratuur. Immers al neemt men het hedendaagsche literatuur-tijdperk heel ruim, nl. van af den tijd van Sultan Agoeng, dan nog is de keuze erg beperkt en heel bijzonder voor de contemporaine litteratuur in den eigenlijken zijn.

Hieruit volgt dat de studie der levende gesproken taal een veel belangrijker plaats zal moeten innemen, dan aan andere faculteiten in de letteren het geval is.

In verband daarmee blijkt nogmaals de noodzakelijkheid van het opbrengen van de litteratuur eener Westersche taal op het leerprogram. Voorzoover mijn ondervinding gaat kan het kennisnemen van hoogstaande Nederlandsche litteratuurproducten een grooten stimuleerenden invloed hebben op de beoefening van het Javaansch; daarnaast kan deze studie grooten invloed oefenen op de vorming van smaak, gevoel en verbeelding, welke elementen zoo onmisbaar zijn voor het tot stand komen van een herleefden litteratuur-bloei. (*Applaus*).

R. A. A. SOEJANA, praeadviseur.

M. d. V. Het lijkt mij het best mij te bepalen tot enkele hoofdpunten van mijn praeadvies.

In de eerste plaats de wenschelijkheid, ja de noodzakelijkheid om de Indonesische talen te doen beantwoorden aan de eischen van den modernen tijd en in verband hiermede de taak, die een letterkundige faculteit daarbij zal kunnen vervullen.

Een taal, die gesproken wordt door een volk, dat in maatschappelijk, economisch, geestelijk en politiek opzicht een hoogen trap van beschaving wenscht te bereiken, moet geschikt zijn om alle gedachten te vertolken, geschikt voor het schrijven en spreken over elk onderwerp, hoe moeilijk, wetenschappelijk en technisch ook, geschikt niet alleen om onderwerpen te behandelen, die betrekking hebben op het verleden, maar ook en vooral op vraagstukken van het heden, een tijd, waarin in het bijzonder wetenschap, techniek en economie een hoogen vlucht hebben genomen.

Dat met betrekking tot dit laatste de Indonesische talen nog niet voldoende ontwikkeld en nog betrekkelijk arm zijn, behoeft niet uitvoerig te worden uiteengezet. Hoe dikwijls hoort men niet de klacht, dat het zoo lastig is b.v. wetsartikelen geheel juist in een Indonesische taal om te zetten. Hoeveel hoofdbrekens kost het niet om wetenschappelijke werken over min of meer moeilijke onderwerpen in een der Indonesische talen te vertalen. Hoeveel Nederlandsche en andere vreemde woorden en uitdrukkingen worden niet gebezigd op vergaderingen waar Maleisch of Javaansch wordt gesproken.

Zoolang die talen nog niet dat ontwikkelingspeil hebben bereikt, is het begrijpelijk dat men zijn toevlucht neemt tot een vreemde taal, in dit geval het Nederlandsch, dat in zijn technische structuur, met zijn ruime woordenschat, aan de hoogste eischen van den modernen tijd voldoet.

Men zegt terecht, dat de kennis van het Nederlandsch noodig is, omdat die de sleutel vormt voor den toegang naar de schatkamer der producten van de Westersche cultuur, in den uitgebreidsten zin van het woord. Vandaar en terecht de groote drang naar Westersch onderwijs, naar kennis van het Nederlandsch bij een zoo groot deel van de Inheemsche bevolking.

Toch moet men wel bedenken, dat het Nederlandsch wel nooit de plaats van de Indonesische taal als volkstaal hier te lande zal kunnen innemen, nooit de taal der groote massa van een volk van meer dan 50 millioen zal kunnen worden. In de eerste plaats, omdat Javaansch en Maleisch, hoe arm ook betrekkelijk, toch reeds een zoodanigen trap hebben bereikt, dat verdringen door een vreemde taal uitgesloten mag heeten; en in de tweede plaats, omdat het Nederlandsche volk, zooal niet onmogelijk, dan toch heel moeilijk de krachten zou kunnen leveren, die de meer dan 50 millioen Indonesiërs Nederlandsch zouden kunnen leeren.

De drang naar kennis breidt zich hoe langer hoe meer uit, van de kern der intellectueelen tot de breedere lagen; voor de groote massa zal echter de eigen volkstaal de plaats van het Nederlandsch moeten innemen. Het is gewenscht, dat zoo spoedig mogelijk aan deze taalontwikkeling de beste krachten worden gewijd en hiertoe biedt een centrum van studie met daarnaast het kantoor voor de Volkslectuur en een eventueel te creëeren taalkundig bureau. alle mogelijkheid.

Op zichzelf, wanneer het bepaald noodzakelijk is, is er geen bezwaar tegen, dat de eene taal wordt verdrongen door een andere en betere, maar voor het Javaansch en Maleisch bestaat de noodzakelijkheid daartoe niet en het voordeel van het gebruik van een eigen taal is, dat men langs die lijn beter op eigen cultuur kan voortbouwen zonder echter geheel en al prijs te geven den invloed van de vreemde taal en de vreemde cultuur.

Een ander punt, dat eenige toelichting behoeft is de kwestie van de wenschelijkheid van hoogere opleiding der Inlandsche

bestuursambtenaren. Deze zaak is niet nieuw en reeds vroeger heb ik gelegenheid gehad daaromtrent een en ander te berde te brengen. In dezen tijd van ontvoogding, waar de positie van de Inlandsche bestuursambtenaren, vooral de regenten, hoe langer hoe meer omhoog gaat, waar zij bijna dagelijks omgang hebben met de intellectueelen uit de Nederlandsche en inheemsche groep, spreekt het vanzelf, dat het wenschelijk is, dat zij, vooral de regenten, op hetzelfde peil van ontwikkeling verkeeren als het millieu waarin zij dagelijks zich bevinden. Het is dus wenschelijk, dat de bestuurs-ambtenaren, vooral de regenten, door een hoogere opleiding in ontwikkeling gelijk komen met de hoogere Europeesche bestuursambtenaren.

Aan de inschakeling van de nieuwe bestuursambtenaren zijn in verband met de aanspraken van de Mosviba-leerlingen bezwaren verbonden, maar ik acht het wel mogelijk de hoogere lagen van het Inlandsch bestuur te doen bezetten door academisch gevormden zonder anderen te benadeelen. Over de vraag van de bezoldiging zal ik niet uitweiden, die zal ook haar oplossing wel kunnen vinden.

De emancipatie van het Inlandsch bestuur, de positie van de hoogere Inlandsche bestuursambtenaren in het algemeen tegenover de Europeesche, is een kwestie van belang. Of met het beginsel van dualisme prijs geeft of niet, er is een drang naar gelijkwaardigheid en daarom is het wenschelijk, dat de Europeesche bestuursambtenaar in den Inlandschen bestuursambtenaar van hoogeren rang ook geestelijk zijn gelijke ziet. Dat dit niet zoo is, is op het oogenblik een van de redenen, waarom in sommige kringen van Europeanen niet die tegemoetkoming wordt betracht ten aanzien van de gelijkwaardigheid, die wenschelijk moet worden genoemd.

Ik verklaar dit gevoel in de eerste plaats als een gewaarwording, die de Europeesche bestuursambtenaren hebben tegenover de Inlandsche, op grond van de opvatting dat zij hen moeilijk als hun gelijken in opleiding kunnen beschouwen. Dit zal echter veranderen, wanneer de opleiding voor Inlandsche bestuursambtenaren hetzelfde peil van ontwikkeling heeft bereikt als die voor het Europeesche B.B. en ook in dit verband beveel ik ten zeerste de instelling eener literaire faculteit aan.

Hierna wordt eenigen tijd gepauzeerd.

Na de heropening der vergadering komen de debaters aan het woord, ieder voor hoogstens vijftien minuten.

De Heer R. T. Dr. Wediadiningrat (Dr. Radjiman) verzoekt in het Javaansch het woord te mogen voeren (*Applaus!*)

De Voorzitter, gezien de instemming van het congres heeft daartegen geen bezwaar.

De Heer Dr. Radjiman voert dan in het Javaansch het woord, doch gebruikt reeds in zijn eersten zin het Nederlandsche woord „aanhaling" (hetgeen hilariteit en applaus tengevolge heeft) en doorspekt zijn rede met Nederlandsche woorden.

Aan het eind van zijn rede applaudiseert het congres.

De Voorzitter verzoekt den Heer R. M. A. A. Koesoema Oetaja de strekking van de woorden van Dr. Radjiman in het Nederlandsch weer te geven.

R. M. A. A. Koesoema Oetaja is geneigd het verzoek van de hand te wijzen, omdat hij er in het geheel niet op gerekend heeft, maar om de aanwezigen genoegen te doen zal hij er toch gevolg aan geven, waarbij hij echter opmerkt, dat hij van filosofie al heel weinig op de hoogte is, zoodat het weergeven van de filosofische rede van Dr. Radjiman in alle details hem niet mogelijk zal zijn.

Na een inleidend woord, vestigde Dr. Radjiman de aandacht van het congres op stelling II van den Heer R. A. A. Soejana. Den eersten zin daarvan:

„Verrijking van de Indonesische talen is noodig, teneinde deze te doen beantwoorden aan de eischen des tijds" acht hij in strijd met hetgeen volgt:

„Daarnaast dient, voor wat het Javaansch betreft, ernstig te worden overwogen, of

vereenvoudiging — voornamelijk door beperking van het aantal taalsoorten tot èèn, liefst het Krama — niet wenschelijk is".

Het noodig achten van verrijking is in strijd met het wegwerpen van een gedeelte der taal.

In 1916 vroeg de z.g. Djawa-Dipa-beweging vereenvoudiging van de Javaansche taal in dezen zin, dat het Krama werd opgeheven en alleen werd behouden het Ngoko. Dit zou nog meer in overeenstemming zijn met den tegenwoordigen toestand, waarin de Javanen worden overheerscht door een Westersch volk, dat werkt in de richting der democratie.

Dr. Radjiman merkte op dat in de Djawa-Dipa-beweging men beweerde, dat het minderwaardigheidsgevoel, dat den Javaan door zijn overheerscht zijn eigen is geworden, wordt gestimuleerd, doordat er hoogere en lagere taalvormen bestaan in het Javaansch. Het gebruik van het laag-Javaansch in den omgang met de bevolking heeft haar minderwaardigheidsgevoel versterkt, — een reden voor die beweging om het krama-gedeelte der taal te willen opheffen.

De stelling van den Heer Soejana kan volgens Dr. Radjiman niet op hetzelfde fundament rusten, aangezien hij voorstelt om het Ngoko weg te nemen, en het Krama te gebruiken, dus blijkbaar om de tatakrama algemeen te maken voor het geheele volk. De Djawa-Dipa-beweging wilde die juist doen verdwijnen.

Daar tegenover heeft Dr. Radjiman naar voren gebracht, dat de vormelijkheid (tata-krama) iets is dat zeer diep zit in het Javaansche volk. Zij is ook in het geheel niet inhoudloos. Woorden zijn middelen tot uitdrukking van de ziel, en de vormelijkheid en daaronder het verschil van Krama en Ngoko, is de manier om de vastheid van het onderling verband der menschen, waarvoor de Javaan een zeer sterk gevoel heeft, tot de uitdrukking te brengen.

Dit gevoel is een deel van de typisch Javaansche psyche, en de uitdrukking ervan (krama en ngoko) is daarom een van de rijkdommen van de Javaansche taal. Indien men, terwille van een wenschelijk geachte vooruitgang in de richting van de moderne materieele kultuur, de Javaansche taal dit onderscheidingsvermogen ontneemt, verarmt men haar, en offert iets geestelijks op aan een (problematisch) materieel voordeel.

De Heer Koesoema Oetaja deelt voorts mede, dat Dr. Radjiman in dit verband Dr. Schweizer heeft aangehaald, die o.a. ook reeds door Dr. Drewes is aangehaald geworden. Dr. Schweizer verkondigt de opvatting, dat er twee soorten cultuur bestaan en wel de materieele en de geestelijke. De materieele cultuur beoogt volgens Dr. Schweizer, eene beheersching der natuur (stof); zij kan goed zijn, doch ook zeer gevaarlijk, indien de menschelijke verhoudingen niet goed of welwillend zijn. Juist hierom is de geestelijke cultuur, die een harmonische werkelijk ethische menschelijke ontwikkeling beoogt, hooger dan de materieele cultuur. Immers Christus zeide reeds: „Wat baat het indien gij de geheele wereld wint, doch schade lijdt aan Uw ziel".

Dr. Radjiman haalde voorts pastoor Van Rijckevorsel aan, waar deze beweert, dat in het hooger onderwijs in den laatsten tijd het specialiseeren en dus het vak-onderwijs meer op den voorgrond treedt en dat men hierdoor het universitaire uit het oog verliest, dit in verband met de ethische ontwikkeling der menschheid.

Doch Dr. Radjiman is het niet eens met pastoor Van Rijckevorsel waar deze beweert, dat het tijdperk van voor Soeltan Agoeng en daarna in de literaire ontwikkeling der Javaansche maatschappij abrupt van elkaar gescheiden zijn. Neen, de psyche en de levensopvatting van den Javaan is (vrijwel) door alle tijdperken dezelfde gebleven. Zoo noemde Dr. Radjiman slechts een der laatste Javaansche schrijvers na Soeltan Agoeng, die tevens een der grootste is: Kiahi Rangga Warsita. Deze heeft in zijn boek Witaradya iets dergelijks gezegd als het bovenvermelde ge-

zegde van Christus en van Dr. Schweizer: *Soera dira djajadiningrat, leboer dèning pangastoeti*, d.w.z.: Heldenmoed, dapperheid en overwinning vallen in het niet tegenover aanbidding (religieus voelen en handelen).

Ten slotte haalde Dr. Radjiman nog aan de woorden door pastoor Van Rijckevorsel gesproken, dat de bevordering der literaire kennis de ziel veredelt en hij herinnerde in dit verband wederom aan Rangga Warsita, den grootsten Javaanschen wijsgeer na Soeltan Agoeng.—

Mr. SINGGIH, hierop het woord verkrijgend, deelt den Voorzitter mede, dat hij het podium niet zou hebben betreden, ware niet door Dr. Drewes een trilling teweeg gebracht, die spreker in een van de sferen, waarin hij verkeert, heeft getroffen, n.l. waar Dr. Drewes heeft gezegd, dat de Indonesiërs te verdeelen zouden zijn in twee groepen, waarvan de eene groep de Westersche cultuur geheel verwerpen wil en de andere de Oostersche cultuur.

Dit is een groepeering, die volgens spreker in het geheel niet bestaat. De groep, waaronder spreker zich rekent, is de kleine Solosche groep, die dikwijls heeft gewezen op het bestaan van de Oostersche cultuur en deze heeft verdedigd op hartstochtelijke wijze, omdat de Oostersche cultuur veel te veel genegeerd wordt door Westersche machthebbers in het Oosten, doch hieruit mag niet worden geconcludeerd, dat deze groep vijandig staat tegenover de Westersche cultuur, hetgeen ook uit geschriften is gebleken niet het geval te zijn. Sprekers groep wil dat gedeelte van de Westersche cultuur gaarne aanvaarden, dat is aan te passen aan de eigen cultuur en te gebruiken voor het Indonesische volk.

Spreker is het er ook geenszins mee eens, dat de andere groep vijandig zou staan tegenover de Oostersche cultuur, want een vereeniging van de linkervleugel, als b.v. de P. N. I. stelt zich in het geheel niet tegenover de Oostersche cultuur, doch wil deze alleen meer zien aangepast aan den modernen tijd. Spreker noemt vervolgens de federatie der P. P. P. K. I., die ook de moderne cultuur als basis heeft genomen.

Wat de literaire faculteit betreft, sluit spreker zich geheel aan bij hetgeen Dr. Radjiman heeft gezegd, nl. dat aan de bestudeering van de letteren tevens moet worden verbonden die van de philosophie. Spreker bedoelt dit eigenlijk niet in den zin, zooals dit in Europa wordt opgevat, maar zooals dit in het Javaansche woord „kawroeh" begrepen is. In het ontwerp van de nationaal-onderwijs-commissie der P. P. P. K. I. komt „kawroeh" ook op het programma voor.

Daarna krijgt de heer VAN MOOK het woord, niet om eenige stelling van de prae-adviseurs te bestrijden, doch om eenige aanvullende opmerkingen te maken.

Hij verhaalt dan van den Duitschen reiziger Jagor, die omstreeks 1870 zijn reisherinneringen te boek heeft gesteld en wien het ten zeerste is opgevallen, dat in de Philippijnen, in tegenstelling met hetgeen hij op Java zag, zooveel namaak was en er zoo weinig eigens meer in de cultuur aldaar was overgebleven. Dit is waar te nemen in de tooneelvoorstellingen der Fillipinos, die een onbegrepen Spaansch karakter dragen, in hun kleeding, die bij de mannen leelijk-Europeesch is, terwijl de zwierige vrouwenkleedij in onbruik raakt; op het gebied van kunst en nijverheid, waar alles naar Europeesch model gemaakt wordt en de eigen cultuur in de Philippijnen geheel ontbreekt. Daartegenover had Jagor van Java een sterken indruk van eigengeäardheid medegebracht.

Een van de oorzaken die deze reiziger meende te moeten aanwijzen voor die vervorming van de cultuur in de Philippijnen is, dat alles wat maar eenigszins uitgaat boven het dagelijksche dorpsleven, gesproken, behandeld, gedacht wordt in het Spaansch. Het lijkt spreker een groot bezwaar voor elke cultuur, wanneer niet van kindsbeen af het geestelijk leven zich kan ontplooien in eigen taal, ook in Indië

gaan wij op het oogenblik den kant uit, dat bijna alles wat in eenigszins grooter verband gezien en begrepen moet worden dan het gewone dagelijksche desaleven, wordt behandeld in het Nederlandsch.

Daarom wil spreker er op wijzen van hoe groot belang het is wanneer niet alleen een literaire faculteit tot stand komt, maar deze ook in nauw verband vereenigd wordt met alle andere faculteiten. De verschillende toppen van cultuurleven moeten met elkaar in wisselwerking staan en bovendien is het van practisch belang, dat de literaire faculteit in staat gesteld wordt tot zich te trekken de menschen, die de cultuur- en de exacte wetenschappen beheerschen, maar niet zijn taalgeleerden. Door zich met dezen in verbinding te stellen zal zij welbewust kunnen medewerken aan zoo spoedig mogelijke geschiktmaking van althans de groote Indonesische talen voor ruimer gebruik.

Wellicht wordt gezegd, dat een dergelijke ontwikkeling van de taal moet voortkomen uit het spraakgebruik en daaruit moet groeien. Spreker gelooft, dat daarvoor veel te zeggen valt, maar ook, dat de ontwikkeling van Indië op het oogenblik medebrengt, dat men niet alles aan dien groei kan overlaten. Een bespoediging van de taalverrijking door het georganiseerd samenwerken van de literaire faculteit met andere faculteiten is hier van groot belang en urgent. Spreker wijst hier op de wetgeving, waarin de verschillende begrippen thans slechts in het Nederlandsch kunnen worden opgesteld, terwijl de vertaling in een Inlandsche taal vaak niet te begrijpen is. Een literaire faculteit, die tot zich kan trekken juristen met grondige opleiding, die voor medewerking gevoelen, zal in staat zijn een grooten impuls te geven aan de ontwikkeling van de rechtstaal.

Spreker zou ook graag verband zien met de exacte wetenschappen en zou het betreuren, wanneer het verband met de technische hoogeschool opzijde werd geschoven. Uit het oogpunt van taalontwikkeling is de zuiver technische vakman over het algemeen de grootste taalbederver, die er bestaat (*Instemming*). Personen als monteurs en vaak ook hooger technische vaklieden, spreken over hun vak met woorden uit allerlei talen door elkaar en gebruiken termen, die in een monstruositeitenmuseum thuis behooren. Dit behoeft echter niet, de exacte wetenschappen in hun hoogsten vorm zijn een van de belangrijkste onderdeelen van de westersche cultuur en bij de hoogst ontwikkelde, exact-wetenschappelijke schrijvers vindt men uitingen van geestelijken stijl, die men ten voorbeeld kan stellen aan tal van literaire of filosofische geschriften. De technische hoogeschool moet niet worden gehouden buiten aanraking met het geestelijke cultuurcentrum.

Voorts zou spreker het verband tusschen de verschillende instellingen ook toejuichen, op grond van hetgeen de heer Soejana zeide, maar hij gaat verder dan deze. Spreker zal het niet hebben over de wenschelijkheid van hoogere opleiding van Inlandsche ambtenaren, maar wijst erop dat men verkeerd zou doen een dergelijke studierichting enkel te zien als een vakopleiding voor het bestuurs-ambt in Indië. Spreker sluit zich hier aan bij een uiting van den heer Meijer Ranneft, dat men in deze zeer ingewikkelde maatschappij, die zeer veel nieuw werk en zeer veel beleid eischt, behoefte heeft aan „sociale ingenieurs", die niet uitsluitend een bepaald vak hebben bestudeerd, maar maatschappelijk zoo breed mogelijk zijn onderlegd, en die een organisatie tot stand kunnen brengen tusschen de verschillende groepen in de maatschappij en tal van maatschappelijke diensten. De behoefte aan dergelijke sociale ingenieurs is volgens spreker niet gering. Dit is ook gebleken bij den bestuursdienst, waaruit tal van Inlandsche zoowel als Europeesche ambtenaren hun weg hebben gevonden naar andere takken van dienst dan waarvoor zij waren opgeleid en daar ook op hun plaats bleken te zijn.

Op grond hiervan bepleit spreker dan

ook sterk de verbinding van de literaire aan de juridische en medische faculteiten en de technische hoogeschool en hij beziet deze verbindingsgedachte hoofdzakelijk vanuit een oogpunt van Indische cultuur en beschaving; tevens is hij echter van meening, dat de literaire faculteit ook van grooten invloed zal zijn op de Nederlandsche cultuur; dat zij niet alleen zal bijdragen tot het begrijpen van de Westersche beschaving door de Indonesiërs, maar ook tot het begrijpen en waardeeren van de Indonesische beschaving door de Westerlingen.

Hierop krijgt de heer Ki Adjar Dewantara (*R. M. Soewardi Soerianingrat*) het woord en vraagt in het Javaansch aan den Voorzitter, of hij, hoewel hij liever Javaansch zou willen spreken, zijn rede in het Hollandsch mag houden, omdat de beleefdheid dat eischt.

Spreker begint zijn rede met zijn bewondering uit te spreken jegens den prae-adviseur, die in warme bewoordingen heeft gepleit voor het gebruik van de Indonesische taal in de intellectueele wereld en is getroffen door het feit, dat er reeds enkelen onder de Europeanen zijn te vinden, die de ziel der Javanen beginnen te begrijpen en te benaderen. Dit is het geval met pastoor van Rijckevorsel. Spreker meent uit zijn preadvies en toelichting te kunnen opmaken, dat hij de Javanen en de ziel der Javanen beter begrijpt dan menig ander. Dit komt vooral tot uiting, waar pastoor van Rijckevorsel zegt, dat wij speciaal moeten werken met de levende taal. Spreker is echter van meening, dat de Javanen het levend materiaal voor hun taal beter zelf kunnen bepalen en zij hiervoor ook gaarne zelf de verantwoordelijkheid willen dragen.

Dr. Radjiman heeft spreker het gras voor de voeten weggemaaid, toen deze over vereenvoudiging van de Javaansche taal sprak, waarover de heer Soejana het heeft gehad. In tegenstelling met de Djawa-Dipa-beweging noemt spreker de poging van den heer Soejana om 't Ngoko-Javaansch af te schaffen en 't Krama te vereenvoudigen, de Krama-Déwa-beweging, waarbij naar sprekers meening de heer Soejana te weinig rekening heeft gehouden met de realiteit, want de Javaansche taal heeft zich in een zoodanige richting ontwikkeld, dat de Javanen in het bezit van beide taalsoorten een rijkdom zien, zoodat men deze niet zoo licht zal vereenvoudigen.

Spreker is het overigens met den heer Soejana eens, dat de ingewikkeldheid van 't taalgebruik belemmerend werkt op de evolutie van het volk.

De Djawa-Dipa-beweging, zoo zegt spreker voorts, is een democratisehe volksbeweging. Het volk, eenmaal wakker geworden, gevoelt, dat door het bestaan van beide talen de democratische geest zich niet voldoende kan uiten, waardoor het zijn toevlucht heeft gezocht tot het Djawa-Dipa. Zoo kan dan ook volgens spreker van de Krama-Déwa-beweging worden gezegd, dat dit een uiting is van den aristocratischen geest.

Wil men nu goede resultaten bereiken ten aanzien van de evolutie van het volk dan moet er meer rekening worden gehouden met de realiteit. Dengenen, die dan ook meenden in spreker een idealist te zien, laat hij thans weten, dat hij realist is.

Welnu, de taal is een deel van de adat en wanneer deze zich wijzigt, zal ook de taal zich wijzigen, waarvan op het oogenblik de eerste verschijnselen reeds zichtbaar zijn. Het volk begint nu al doelbewust sommige adatvormen weg te laten en zoo zullen ook de oude taalvormen langzamerhand verdwijnen.

Vereenvoudig de adatvormen en daarmee vereenvoudigt ge de taal vanzelf.

Spreker geeft het Java Instituut in overweging om zich voor de vereenvoudiging van de adat tot de Regeering te wenden en Haar te verzoeken alle verstarde adatvormen, die de evolutie belemmeren, te verbieden. Dit is niet alleen sprekers meening, maar ook de meening van een collega van den heer Soejana in Oost Java, want de Regeering heeft bij monde van den Resi-

dent laten weten, dat de circulaire van den Regent van Probolinggo de sympathie der Regeering heeft. Waar spreker hier dus strijdt voor afschaffing van alle belemmerende adatvormen, is hij dus eigenlijk de spreektrompet der Regeering. (*Gelach! Applaus!*)

Verder kan de Regeering voor ambtenaren, ingenieurs, onderwijzers, in het bijzonder ook voor hoofden van H. I. S.-en de kennis van een Indonesische taal verplicht stellen. Degenen, die vanwege hun ambt in aanraking komen met de bevolking, behooren haar taal te kennen, want zonder dat zullen zij de bevolking slechts aan de peripherie kunnen benaderen en niet dieper.

Wil men de taalstudie levend houden, dan moet men de taal zien als een levend organisme van de volkscultuur en wanneer systematisch alle afstervingsprocessen van het verstarde adatgebruik worden tegengehouden, tegengegaan of met een onvriendelijk gebaar begroet, wordt daarmede de evolutie niet bevorderd. Op het doen afsterven van de verouderde gebruiken, van alles wat de evolutie in het algemeen belemmert, legt spreker grooten nadruk.

Hij eindigt met een waarschuwing aan het bestuur van het Java-Instituut, dat hij met een variant op een bestaande uitdrukking toeroept: wanneer u zich niet met de ziel van de massa wilt bemoeien, zal de massa zich ook niet met u bemoeien.

De heer Dr. I. J. BRUGMANS zal slechts een enkele critische opmerking maken en een tweetal vragen stellen, onmiddellijk verband houdende met den tekst der prae-adviezen.

Spreker heeft tegen alle prae-adviseurs de grief, dat zij te veel hebben gedacht aan onderwijs in de talen alleen. Het is begrijpelijk, dat zij daartoe zijn gekomen, maar het is een misvatting, die nog wordt versterkt door het feit, dat in Leiden alleen verkrijgbaar is een doctoraat in de Indonesische taal- en letterkunde. Men vergeet echter, dat de studie der geschiedenis een belangrijke plaats inneemt in de faculteit der letteren; de prae-adviseurs hebben aan de geschiedenis niet voldoende recht laten wedervaren. Zij willen een toestand scheppen, die in Nederland bestond tot 1921, het jaar van de invoering van het nieuwe academisch statuut. Tot aan dat jaar waren Westersch georiënteerde historici gedwongen een volledige letterkundige opleiding te ontvangen en geen speciaal geschiedkundige. Aan dezen hoogst onbevredigenden toestand is in genoemd jaar een einde gekomen. In Indië behoort hetzelfde te gebeuren; naast de studie voor Indonesische taal- en letterkunde behoort te staan de studie in geschiedenis. De voor-opleiding voor historici moet geheel anders zijn dan die voor linguisten; de historici hebben geen Arabisch en Sanskrit noodig, al is een taalkundige basis ook voor hen onontbeerlijk.

Spreker zou niet gaarne onderschijven de zinsnede in het prae-advies van Dr. Esser op bldz. 272:

„Welke vakken dient dat Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs in de eerste plaats te omvatten? Op deze vraag zou ik met de meeste beslistheid willen antwoorden: in hoofdzaak dezelfde als bij de correspondeerende opleiding in Nederland worden gedoceerd".

Spreker zou het omgekeerde willen zeggen, n.l. dat men minder moet letten op een studie als in Leiden bestaat voor de Indonesische taal- en letterkunde. Men moet zich voorts niet uitsluitend beperken tot de oudere geschiedenis en Dr. Esser doet dat, want op blz. 273 zegt hij:

„De studie van de Oude Geschiedenis en de Oudheden van den Archipel is in Nederland uit het verband van de Indische letteren losgemaakt", terwijl hij over de nieuwe geschiedenis met geen woord spreekt. Naar sprekers meening moet de studie van de Indische geschiedenis in haar vollen omvang, dus zoowel vóór als na den compagniestijd aan de letterkundige faculteit worden verbonden.

Thans twee vragen. In de eerste plaats om een nadere opheldering van hetgeen

Dr. Esser schrijft op blz. 270 omtrent het nut, dat Chineezen zouden kunnen trekken van een letterkundige opleiding hier te lande. Hoe stelt hij zich dat voor? Is de bedoeling, dat de Chineezen Chineesche vakken zullen bestudeeren of zullen zij Javaansch of Maleisch gaan studeeren?

De tweede vraag betreft de kwestie van de wijsbegeerte. Hier heeft Dr. Esser iets gezegd, dat spreker niet begrijpt, nl. dat hij zich het onderwijs in de wijsbegeerte denkt door iemand, die met beide beenen in het Indische leven staat. Spreker is echter van meening, dat als er één vak is waarvoor men *niet* met beide beenen in het volle leven behoeft te staan, het dan toch wel de filosofie is. Wijsbegeerte is een formeele wetenschap, die zich evenals wiskunde niet met de feiten bezig houdt.

Voorts vraagt spreker opheldering aan pastoor van Rijckevorsel omtrent een zinsnede, voorkomende op blz. 280 van zijn prae-advies, luidende:

„De lessen in de geschiedenis der wijsbegeerte worden dan het beste aan een der bestaande colleges gegeven".

Spreker is van meening, dat voorloopig althans een speciale leerstoel in de wijsbegeerte aan de literaire faculteit nog niet noodig is. Men moet er zich voorloopig toe bepalen, den studenten de filosofie van het vak, dat zij willen uitoefenen, bij te brengen, dus voor de studenten van de Rechtshoogeschool rechtsfilosofie, voor die der literaire faculteit de filosofie van de taal, van de geschiedenis, enz.

Spreker eindigt met den prae-adviseurs te verzoeken, hun meening omtrent een en ander in tweeden termijn iets nader te willen preciseeren.

De heer Ch. O. van der Plas vervolgens het woord krijgend, wil slechts enkele aanvullingen geven op hetgeen de prae-adviseurs en debaters hebben verkondigd en voornamelijk op hetgeen de heer Van Mook heeft gezegd.

Spreker beschouwt het als een principieele kwestie, als iets noodzakelijks voor de cultuur van een volk en voor het bereiken van een volwaardig volksbestaan, dat de taal zich aanpast aan de eischen des tijds, dat de taal niet wordt neergehaald tot het peil van dialect, doch dat deze zal zijn een instrument, waarmee alles, wat voor den mensch belangrijk is en wat tot zijn hoogste goed behoort, kan worden uitgedrukt. Spreker haalt hierbij als voorbeeld aan zijn ervaringen onder de Arabieren in de havenplaats Djedda. In zijn omgang met de Arabieren heeft spreker den indruk gekregen te staan tegenover een machtige, sterke cultuur, een machtige band, die gevoeld wordt door het geheele Arabische volk en die een basis vormt om zich verder te ontwikkelen. Deze band is ontstaan, doordat het Arabisch zich altijd op de meest wonderbaarlijke wijze heeft weten aan te passen aan de eischen des tijds en zich in zeer korten tijd ook omtrent nieuwe dingen weet uit te drukken met zijn eigen termen. Om deze reden kon in een klein havenplaatsje als Djedda zich een geestelijke macht vormen, waarvan men als vreemdeling diep onder den indruk komt.

Spreker geeft voorts nog een voorbeeld van een der Europeesche staatjes, waar men eveneens getracht heeft de taal, die tot dialect verworden was, op het peil der wereld-beschaving te brengen en dit ter staving van zijn meening, dat hoe belangrijk volgens spreker het onderwijs in geschiedenis en ander aanverwante vakken ook moge wezen, hem de waarde, die speciaal aan de taal wordt toegekend, volkomen begrijpelijk voorkomt. Waar de heer Soejana dan ook zegt, dat het heelemaal niet erg is, als een volk zijn taal verliest, maar dat dit hier niet noodig is, moet spreker hem toch tegenwerpen, dat dit niet alleen niet noodig is, doch dat het zeer te betreuren zou zijn, wanneer dit hier gebeurde.

Voorts is spreker het niet eens met Dr. Esser en beveelt ten zeerste *wetenschappelijke* bestudeering van filosofie, ook de

Oostersche, aan als een geestelijke basis en een belangrijk vak voor een volledige universiteit. Deze geestelijke basis moet volgens spreker den grondslag vormen voor alle wetenschappelijke studie.

Hetgeen Dr. Radjiman e. a. hebben opgemerkt wijst er op, meent spreker nog, welk een groote rol de Javaansche en, algemeener, de Indonesische filosofie spelen in het leven van het volk. Bestudeering daarvan zal veel bijdragen tot het benaderen van de Indonesische volken in het algemeen en de Javanen in het bijzonder.

De heer Ir. TH. KARSTEN spreekt met zekeren schroom, omdat zijn opmerkingen zich moeilijk onder juiste bewoordingen laten brengen en hij verzoekt het congres dan ook de bedoeling te nemen voor het woord.

Het is hem opgevallen, dat verschillende heeren de groote ideëele waarde van de oprichting van een wijsgeerig-literaire faculteit beamen, maar toch hun eischen niet verder uitstrekken dan tot intellectualistische studie. Spreker wijst erop, dat dit onderwijs ook een taak heeft ten opzichte van de hoogere geestelijke waarden. In alle menschelijke werkzaamheid kan men een hierarchie aanwijzen, waarbij bovenaan staan de hoogere innerlijke geestelijke waarden, daarna volgen de intellectueele en de materieele. Het Oosten heeft deze hierarchie niet alleen erkend, maar ook in het leven gerealiseerd. Met dat verschijnsel hangt samen het diepe besef in het Oosten van de eenheid van alle dingen der wereld, de eenheid van denken en doen, leven en kunst, het verband tusschen individu en kosmos; het besef der geestelijke hierarchie weerspiegelt zich hier inderdaad in de maatschappelijke verschijnselen en verhoudingen, — ook in de sociale hierarchie; tevens vloeit er ook voor het individu uit voort, dat de psychologische waarden hooger staan dan de intellectueele en materieele. In het Oosten is deze nadruk op het hoogere zelfs gepaard gegaan met ernstige verwaarloozing van de intellectueele en economische waarden; het is daarom een begrijpelijke en zeer gewenschte reactie, wanneer men thans ook van inheemschen kant verlangt naar versterking op de laatstgenoemde gebieden, — maar spreker stelt de vraag of daarmede noodzakelijk gepaard moet gaan verwerping van de hierarchie, die het hoogere geestelijke bovenaan stelt.

Voor de ontwikkeling van de intellectueele en economische inzichten zijn van bijzonder belang die gedeelten van het hooger onderwijs, welke op het oogenblik reeds bestaan: de juridische faculteit, de medische faculteit en de technische hooge school, maar de literaire wijsgeerige faculteit zal naast het onderwijs op dit meer enge gebied toch de taak hebben ook de hoogere geestelijke waarden tot hun recht te doen komen. En dat moet niet gebeuren door die waarden intellectualistisch te onderwijzen, maar door ze direkt, dus innerlijk te doen beseffen en in het onderwijs zelf te verwezenlijken.

Wellicht werpt men spreker tegen, dat dit niet mogelijk is, maar dan wijst hij er op, dat het geheele oud-Javaansche onderwijs, overgedragen van ouderen op jongeren, van hooger op lager ontwikkelden, deze hoogere geestelijke waarden wel degelijk heeft verwezenlijkt.

Spreker meent dan ook, dat men zich van dit punt niet mag afmaken met een non possumus en hij zou daarom aan de prae-adviseurs eenige meer precieze vragen willen stellen. Ten eerste zou hij aan de heeren Hadi en Soejana, die den nadruk legden op de noodzakelijkheid van de moderniseering van het inheemsche leven, willen vragen of zij het behoud van de hierarchie met voorgaan van de hoogere geestelijke waarden met die moderniseering vereenigbaar achten. Ten tweede vraagt spreker hoe de cultiveering van de hoogere geestelijke waarden aan de wijsgeerige-literaire faculteit kan geschieden, hoe dus een klassiek Westersche en intellectualistische oriënteering voor een dergelijke faculteit kan worden voorkomen, kortom, hoe de hoogere

geestelijke waarden *in feite* kunnen worden gebracht binnen de sfeer der literaire faculteit.

R. Ng. Dr. POERBA TJARAKA houdt een rede in het Javaansch. Daarna herhaalt hij voor dat deel van het congres dat geen Javaansch verstaat, in het kort zijn woorden in het Hollandsch en geeft der vergadering de volgende woorden ter overweging:

De vrees van de heer Soejana, dat bij gebrek aan leerkrachten de instelling van de literaire faculteit weer zal worden uitgesteld, kan voor de Regeering aanleiding zijn te zeggen, dat Zij volkomen bereid is de literaire faculteit te geven, doch daarvoor geen bevoegde leerkrachten heeft en wij dus geduld zullen moeten oefenen. Spreker geeft daarom in overweging om, wanneer nog niet voldoende bevoegde leerkrachten voor deze faculteit aanwezig zijn, vast assistenten aan te stellen, zooals dit ook in Leiden is geschied, waar men thans een Javaanschen en een Maleischen assistent heeft. Vier jaren geleden waren daar zelfs vier assistenten, n.l. behalve de twee reeds genoemde, nog een Chineesche en een Japansche assistent, welke laatsten echter wegens bezuiniging zijn ontslagen.

Voorts merkt spreker op, dat een dergelijk iets ook elders bestaat, en verhaalt van een ontmoeting, die hij te Hamburg had met een Minangkabauschen broeder, die daar les gaf in het Maleisch, terwijl aldaar tevens door niet volwaardig bevoegde leerkrachten bv. een Voor-Indisch student, wordt les gegeven in het Sanskriet en de levende Britsch-Indische talen.

Wanneer men vreest, dat door een dergelijke voorloopige voorziening in de leerkrachten het peil der literaire faculteit omlaag wordt getrokken, moet men daarbij niet vergeten, dat men hier van twee kwaden het beste te kiezen heeft, en het in dit geval toch zeker het beste is om vast te beginnen hiervoor assistenten aan te stellen. Het onderwijs zou dan onder toezicht kunnen worden gesteld van een hoogleeraar, wiens vak in nauw verband staat met het vak of de taal van den assistent, zoodat bijv. een assistent voor het Javaansch en Madoereesch onder toezicht zou kunnen worden gesteld van een hoogleeraar in het Maleisch, waardoor het peil der faculteit vanzelf naar boven zal gaan. Dit zal zeer zeker gebeuren, wanneer er in den loop der tijden voldoende hoogleeraren beschikbaar zullen komen.

De heer ASHARI dacht aanvankelijk niet het woord te zullen voeren, omdat het milieu zich minder leent voor de bespreking die hij bedoelt, maar waar gebleken is dat sommige Javanen hun taal willen vereenvoudigen door uitsluitend het hoog-Javaansch te gebruiken en anderen door het laag-Javaansch, zou spreker een opmerking willen maken.

Z.i. moet de gulden middenweg bewandeld worden en dien denkt spr. te hebben gevonden, n.l. door hoog- en laag-Javaansch dooreen te gebruiken. Men vereenvoudige de taal dus door een fusie tusschen Krama en Ngoko.

Voorts zou spreker een lijkrede willen houden over het lettertype van het Javaansch.

De Voorzitter merkt op, dat dit punt toch moeilijk onder de bespreking der praeadviezen is te brengen, waarop spreker antwoordt, dat hij het podium zal verlaten als de voorzitter bezwaar heeft om hem op dit punt het woord te laten voeren.

De heer TJAKRADIPRADJA (gepensioneerd Wedana) verzoekt den Voorzitter een lofdicht te mogen voordragen op het Java-Instituut.

Sekar Sarkårå.

1. Rarassingkang sarkårå winarni,
dhennjå medar sabdå manoehårå,
tjårå poedjonggå hesthiné,
krånå sroe koematjeloe,
hangeståwå pamiwahaning,
dhihadhining kempalan,
prånårå pradjanoeng,
djaloe wanitå kang bagjå,

ngadjengaken dharadjat kabangsan
jogjå kasembadhannå. [djawi,

2. Pakempalan Java Instituut,
mĕné sampoen joeswå dhåså warså,
moegi widhådhå sedhjane,
kang hoetåmå linoehoeng,
mandhar winantoewå basoeki,
pangrèh mjang kang njarodjå,
padjampoewå sinoeng,
rahardjå nir sambékålå,
dhinirgaknåhing joeswå linoedh ridjeki,
joewånå mong kawirjan.

Ten slotte zingt hij op de wijze van het Wilhelmus:

Palasthaning hatoer,
poedhjaståwå rahardjå,
hing ri kliwon toempak,
lèk kaping dhwi dhåså sadh
radjab hing warså såsrå,
domas lawan sas dhåså,
sinĕngkalan hangkanjå,
nir tiktå ngesthi bwånå.

De VOORZITTER merkt op, dat de voordracht van den vorigen spreker weliswaar lag buiten de lijn van behandeling der prae-adviezen, doch wel in de lijn van het congres, dat het tienjarig bestaan van het Java-Instituut herdenkt. Spreker meende daarom den heer Tjakradipradja, die zich gedrongen gevoelde een gelukwensch te uiten in den vorm van een gezongen voordracht de gelegenheid daartoe niet te moeten ontnemen, te meer waar de rij der sprekers voor heden was uitgeput.

Spreker betuigt het congres dank voor de betoonde belangstelling. Morgen te 10 uur v.m. zullen de prae-adviseurs aan het woord komen ter beantwoording van de gemaakte opmerkingen. Zoo er dan nog tijd is, zal er een tweede termijn worden gehouden.

Hiermede verdaagt spreker het congres (1.08 uur n.m.).

(Voor het vervolg der besprekingen zie blz. 53).

OPENING TENTOONSTELLING.

's Middags te 4.30 uur opent P. A. HADIWIDJAJA de tentoonstelling van oud- en modern Javaansch goud- en zilverwerk met ondervolgende rede (deze rede werd in het Javaansch vertaald door P. A. Soerjaamidjaja):

Dames en Heeren!

Het is mij hoogst aangenaam U allen hier welkom te heeten, in de eerste plaats namens de Commissie van Voorbereiding en in de tweede plaats namens het Bestuur van Radyapoestaka. Het is aan de loffelijke medewerking van dit bestuur te danken, dat wij de straks te openen tentoonstelling hebben kunnen onderbrengen in dit zich zoo bij uitstek voor het doel leenend gebouw der vereeniging.

Evenals zulks in 1921 ter gelegenheid van het 13e Boedi Oetama-congres hier ter stede het geval is geweest, toen een tentoonstelling van goudsmeedwerk was georganiseerd, valt ook heden mij de eer en het voorrecht te beurt, deze tentoonstelling van goud- en zilverwerk van het Java-Instituut in te leiden. Als ik dit doe, dan doe ik dit slechts onder het grootste voorbehoud, omdat ik mij ervan bewust ben, dat mij deze zijn geworden, minder krachtens eenige deskundigheid, dan wel op grond van mijne kwaliteit van voorzitter van de Voorbereidings-Commissie. Ik mag daarom ook niet nalaten, Uw clementie te vragen voor hetgeen ik zeggen zal.

De goud- en zilversmeedkunst op Java, dames en heeren, is, voor zoover mij bekend, de eenige kunstuiting onzer voorouders, die nagenoeg zonder stoornis voor ons is bewaard gebleven. Hoe geheel anders is dat met de overige kunstambachten! Van de toen ook op hoogen trap van ontwikkeling staande bronsgietkunst is niets anders dan de vervaardiging van de gamelan overgebleven; de beeld- en steenhouwkunst, waarvan machtige overblijfselen te bewonderen zijn, verliep na den val van Madjapait geheel. Van de schoone schilderkunst evenals van de leerbewerking,

waar de wajang koelit een overblijfsel van zou zijn, zijn uit ouden tijd geen genoegzame bewijzen aanwezig om den klassieken ouderdom van die kunst te durven volhouden. Het ligt uiteraard buiten mijn bestek om mij thans in dergelijke problemen te verdiepen: ik moge volstaan met de gelukkige gedachte te prijzen, die tot het organiseeren van deze expositie heeft geleid; daardoor wordt n.l. een vergelijking van oud en modern werk mogelijk gemaakt, al mogen ook de bijeengebrachte voorwerpen alleen uit de Vorstenlanden afkomstig zijn.

Het vermogen tot ontwikkeling en aanpassing van deze kunst t.o.v. voorwerpen van huishoudelijk gebruik en lijfsieraden is een ieder bekend. Toch wil ik U op enkele typische voorbeelden wijzen, b.v. op de ontwikkeling van *soemboel* tot glasbus en van *mendak* tot broche.

De *soemboel*, een met pootjes op een schotel staande diepe kom met hoog kegelvormige deksel, tot koeling van den gevulden drinkbeker dienende en behoorende tot de *ampilan* van aanzienlijken, is met den tijd ontwikkeld tot een glasbus naar Europeesch model. No. 588 zal U doen zien met welk een kunstzin en een vaardigheid het werkstuk onder toezicht van mijn artistiek aangelegden broeder Soerjaamidjaja, is gewrocht.

De *mendak*, een conische versiering, dienende tot overgang tusschen heft en lemmet van een kris, is zooverre gemoderniseerd, dat zij, in den vorm van een broche, kettinghanger of ring, aan het hedendaagsch gebruik dienstbaar is gemaakt, en, op het eerste gezicht aan Zeeuwsch maaksel doende denken, heeft zij haar weg naar de Europeesche markt gevonden. En zoo is er meer.

Vermoedelijk geinspireerd door de beeldhouwkunst — het is U allen bekend dat ook Godenbeelden van edel metaal werden vervaardigd — was de meest geliefde bewerking in de oudheid — zooals trouwens nu nog op Bali — het *pendoellan* of haut-reliefwerk: gegraveerd werden bijna uitsluitend zegel-ringen, *pripih's* of amuletten en enkele niet zeer belangrijke stukken. Combinatie van beide technieken komt op enkele oude werkstukken voor, o.a. in de inzending Resink-Wilkens vertegenwoordigd.

In den loop van den tijd heeft het pendoellan of drijfwerk, althans in Soerakarta, zonder daarbij geheel van het tooneel te verdwijnen, plaats gemaakt voor het ietwat makkelijker uit te voeren graveerwerk, dat een vergelijking met Europeesch werk glansrijk kan doorstaan. Enkele stukken zullen U straks deze bewering kunnen bevestigen, en U tevens de overtuiging geven, dat deze overgang gelukkig niet is een achteruitgang, maar eenvoudig het gevolg van een smaakverandering, geboden door de eischen des tijds. Het graveeren toch neemt in het algemeen minder tijd dan het uitvoeren van het drijfwerk, is derhalve economischer. Niettemin worden ook nu nog wel gedreven voorwerpen vervaardigd, zooals o.a. blijkt uit de inzendingen ter Horst en Gobée uit Djocja. No. 34 zal ongetwijfeld uw belangstelling wekken door zijn schoonheid en zijn sierlijken vorm, getuigenis afleggende van de bekwaamheid van den vervaardiger.

De beeldenfabricage is door een voor de hand liggende oorzaak geheel verdwenen: een kleine poging tot het weder doen opleven van die edele kunst is enkele jaren geleden door een onzer bekwame goudsmeden gedaan, waarvan o.a. No. 581 het resultaat is. Verder dan die bescheiden poging is men door verschillende oorzaken echter niet gegaan.

Het vlechtwerk vond in lateren tijd — ik ben geneigd te zeggen: middeleeuwen —toepassing in de aankleeding van wapens, inzonderheid van den lansenschacht, n.l. een vlechtwerk van goudlint en haar (*soelaman*), dit laatste materiaal naar de overlevering wil, als *penatasan*, d.i. middel tegen des vijands onkwetsbaarheid. Nos. 106, 113 e.a. zijn prachtige voorbeelden van deze soelaman-bewerking. Wellicht door onkunde of gemakzucht van den

maker wordt zulk vlechtwerk weleens geïmiteerd door toepassing aan zwart zijden draad, of ook eenvoudige graveering met zwart emaille.

De combinatie van matgoud en diepzwart in overeenstemming met het zwart van de *wahos* of lanspunt, welke soms versierd wordt met goud-inlegsel en waarvan enkele prachtige exemplaren hier te zien zijn, is niet alleen effectvol, maar geeft tevens een eenvoudig, rustig maar niettemin gedistingeerd aanzien aan het voorwerp, dat onafwijsbaar het Javaansche karakter symboliseert.

Een zeker niet onbelangrijke kunst die uw aandacht waard is, is ongetwijfeld het incrusteerwerk: meestal met goud, doch af en toe ook met zilver en swasa aangetroffen. Er bestaan twee soorten inlegwerk: het *tinatah* en het gewone *srasah*. Het laatste is inlegwerk van edelmetaal op eenvoudig ijzerwerk, terwijl bij het eerste aan het ijzer vooraf diverse vormen worden gegeven als daar zijn: naga, garoeda, bloem- en rankmotief enz., waardoor een ornamentiek en haut-relief verkregen wordt. Wij prijzen ons gelukkig U enkele exemplaren van deze techniek te kunnen laten zien.

Dames en heeren, het exposeeren van oud en nieuw werk leidt onwillekeurig tot het maken van vergelijkingen; dat is niet onjuist. Integendeel heeft dat zelfs in de bedoeling van de samenstellers dezer expositie gelegen. Bij de beoordeeling van beide categorieën van werk moge U echter niet vergeten, dat voor producten van een levende techniek andere criteria maatgevend zijn, dan aan antieke voorwerpen worden gesteld door verzamelaars. Ik moge volstaan met te constateeren dat mij uit de verzameling is gebleken, dat er zoowel vroeger als nu knappe en minder kunstzinnige *kemasans* waren en zijn. Mits onder goede deskundige voorlichting kunnen de moderne *kemasans* zeker een hoogte bereiken waarop hun kunst behoort en vermag te staan. Hun geestesproducten bewijzen dat afdoende.

Dames en heeren! Als slot moge ik releveeren dat onze uitgebreide verzameling is kunnen worden verkregen door de ruime medewerking van de kraton en van de Mangkoenagaran; deze handhavers van Javaansche cultuur bij uitnemendheid, waarvan de Vorsten in hoogst eigen persoon het symbool zijn, hebben immer blijken van waardeering gegeven voor elke poging tot instandhouding, verbreiding en ontwikkeling onzer eigen kunst, niet alleen binnen de grenzen hunner gebieden, doch ook tot ver daarbuiten. Wat niet tot de heilige poesaka's behoort, wordt gaarne voor doeleinden als deze afgestaan. Het is daarom mijn plicht om, mede namens de Commissie van Voorbereiding, Z. H. den Soesoehoenan en K. G. P. A. A. Mangkoenagara van deze plaats mijn diep gevoelde erkentelijkheid te betuigen. Ook zijn wij dank verschuldigd aan de verschillende inzenders en medewerkers. Onder de laatsten wil ik in het bijzonder noemen mijn broeder prins Koesoemajoeda en den heer van Naersen. Aan hen betuig ik van deze plaats mijn warmen dank.

En hiermede dames en heeren, verklaar ik de tentoonstelling voor geopend.

UITVOERING VAN JAVAANSCHE VOLKS- EN KINDERSPELEN

Door het Bestuur van het Java-Instituut aangeboden aan de leden van het vijfde congres, in den namiddag van den 28sten December 1929 in de Sriwedari.

Beschrijving door Dr. Th. Pigeaud.

Inleiding.

Het zal overbodig zijn hier te herhalen, wat reeds tal van malen uitgesproken is, dat de Javaansche volks- en kinderspelen ten zeerste de aandacht verdienen van allen, die in de Javaansche beschaving in al haar schakeeringen belang stellen en haar vereeren. Gelukkig zijn er in de laatste jaren reeds verscheidene verzamelingen van kinderspelen gemaakt; sommige zijn ook uitgegeven. Het Java Instituut heeft tot dit

resultaat medegewerkt door het uitschrijven van een prijsvraag, verscheidene jaren geleden, waarop eenige goede antwoorden van Javaansche inzenders gekomen zijn. Toch is er waarschijnlijk nog heel wat meer te verzamelen, vooral ook wanneer men het gebied van de kinderspelen verlaat om dat van de eigenlijke volksspelen, de boerenspelen, te betreden. Bijna elk Regentschap van Java heeft op dit gebied iets bijzonders, eigenaardigs. En het is zeker zaak het verzamelen en beschrijven van deze spelen en vermakelijkheden niet langer uit te stellen, omdat zij, tengevolge van de toename van het verkeer en de ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen, binnen niet langen tijd dreigen te verdwijnen of althans te ontaarden, zooals men dat in andere landen ook heeft waargenomen.

Voor de wetenschap zijn beschrijvingen van deze spelen op zich zelf en aanteekeningen van wat er bij gesproken en gezongen wordt van niet weinig belang. Kinder- en volksspelen immers behooren, zoo neemt men aan, tot de oudste kunstuitingen der volken; verscheidene van hen bevatten hoogst waarschijnlijk overblijfsels uit den tijd, toen de kunst nog eng verbonden was aan het ritueel, aan sacrale gebruiken, die berustten op oude religieuze gedachten. De bestudeering van die spelen kan ons wellicht helpen inzicht te verkrijgen in die oude religieuze overtuigingen, waaruit ten slotte het Javaansche geestesleven van later dagen gegroeid is.

Behalve in dit opzicht is de kennismaking met de oude Javaansche volks- en kinderspelen echter ook van belang uit een oogpunt van kunst, in het bijzonder van muziekgeschiedenis. Immers men hoort er bij soms liederen zingen op oude wijzen; het is zeker de moeite waard voor een wetenschappelijk en ethnografisch geschoold musicoloog die te vergelijken met de wijzen en toonen van de Javaansche gamelans. Het is niet onmogelijk dat daaruit nog belangrijke gevolgtrekkingen gemaakt kunnen worden betreffende de ontwikkeling van de Javaansche muziek.

Dit zijn de redenen die het Bestuur van het Java-Instituut ertoe geleid hebben, den leden een kleine uitvoering van eenige Javaansche volks- en kinderspelen aan te bieden, ook al kan bij velen het kijken en luisteren daarnaar geen groote voldoening voor het kunstgevoel zijn.

Wellicht echter wordt men hierdoor ertoe gebracht in eigen omgeving eenige aandacht te schenken aan deze spelen en dergelijke nederige voortbrengselen van de Javaansche kunst. Wanneer er een wijde kring van belangstellenden ontstaat, zal het misschien mogelijk zijn nog veel van wat aantrekkelijk en belangwekkend is bijtijds aan de vergetelheid te ontrukken, en dit vooral ten aanzien van de boeren-, de désa-spelen en ten opzichte van de streken buiten de Vorstenlanden. Die bevatten nog zeer veel eigenaardigs en ouds, dat in de steden, onder de prijaji's en binnen de Vorstenlanden reeds verdwenen is of misschien nooit recht leefde.

Hieronder volgt een beschrijving, zeer kort, van de uitgevoerde spelen. Over elk van deze spelen zou een verhandeling te schrijven zijn; zulk een uitgebreide bespreking kan hier echter niet verlangd noch gegeven worden. Het zal voldoende zijn wanneer men eenigszins een indruk heeft gekregen van wat er geschiedt.

1. *Sranḍoel.*

Sranḍoel is een volksspel, een désa-vertooning, dus niet een kinderspel. Het is thans nog slechts thuis in het Regentschap Wanagiri, vroeger kwam het ook elders wel voor, zooals in Klaṭèn. Evenals Goenoeng-Kidoel en Patjitan herbergt Wanagiri nog vrij veel ouds, waarschijnlijk ten gevolge van de afgelegen ligging buiten het groote verkeer, dat niet aangetrokken wordt door vruchtbaarheid van den bodem. Sranḍoel was reeds jaren geleden aan het uitsterven; in den laatsten tijd beleeft het, naar het schijnt, weer een opleving in eenigszins gemoderni-

seerden vorm. De belangstelling, die K. G. P. A. A. Mangkoenagara eenige jaren geleden voor dit volksspel getoond heeft, is daar misschien niet vreemd aan.

Het wordt gespeeld door 6 mannen, min of meer gekostumeerd. Ook de vrouwen-rollen worden door mannen vervuld. De muziek kan zeer eenvoudig zijn: een kenḍang, terbang, angkloeng en benḍé. Dit is natuurlijk voor uitbreiding vatbaar.

Het sranḍoel-spel bestaat, zooals de meeste van dergelijke volksspelen, uit eenige dansen, waarbij zich min of meer grappige tooneelen met samenspraken aansluiten. Het eigenaardige van den sranḍoel-dans is, dat de spelers een rondedans uitvoeren om een lamp heen. Iets dergelijks vindt men ook wel bij andere volksspelen.

Als tweede tooneel dansen de zes spelers elk afzonderlijk en zingen daarbij min of meer populaire wijzen. De voornaamste speler draagt den naam Pak Ganjong, de tweede heet Djoto, een derde Sawogoenoeng of Sawoenggoenoeng. Aan wat zij zingen is, zooals altijd bij dergelijke spelen, moeilijk een beteekenis te hechten. Men moet echter wel aannemen, dat het een bepaalden zin heeft gehad. Het eerste wat Pak Ganjong zingt, beduidt een bede aan een widadari, een nimf, om neder te dalen in Prawan Kenja.

Een derde tooneel wordt gevuld door grappen en potsen.

Verder kunnen dan volgen min of meer verhalende tooneelen. Zoo kent men een tooneel van Pak Ganjong met Prawan Kenja, die hier als zijn vrouw optreedt. Daarin worden de plichten der vrouwen uiteen gezet. Prawan Kenja blijkt daaraan niet te voldoen; zij wordt in de hel geworpen, en daar gemarteld. Ten slotte weet Pak Ganjong haar echter te vinden en haar te verlossen.

Dan heeft men een tooneel van Pak Ganjong met zijn twee vrouwen, Prawan Kenja en de oudere. Hierbij wordt een uiteenzetting gegeven van den sawahbouw; daarna gaan zij visschen. Een dergelijk tooneel heeft tot onderwerp het verbouwen en de juiste wijze van het gebruik van de gaḍoeng.

Het slot van het geheele sranḍoel-spel is een lied van Pak Ganjong, waarin hij de widadari, die hij in het begin heeft laten neerdalen, verzoekt terug te keeren naar het godenverblijf.

2. *Goela-Ganṭi.*

Goelaganṭi, het tweede van de uitgevoerde spelen, is een echt kinderspel, voor meisjes, acht of negen in getal. Zij zitten in een kring en ieder heeft een steen in de hand. Een van die steenen is iets grooter dan de andere. De meisjes zingen nu een lied en geven daarbij de steenen door naar rechts, zoodat zij in den kring rondgaan. Degeen die den grooten steen heeft, wanneer het lied uit is, „is 'm". Zij moet beginnen met een lied te zingen, waarmee de anderen spoedig instemmen. Daarbij worden de steenen weer rond gegeven, zoodat het spel zich voortdurend kan herhalen. De aantrekkelijkheid van dit spel ligt natuurlijk in de liederen die erbij gezongen worden.

3. *Tjoeblak-Tjoeblak Soeweng.*

Tjoeblak-tjoeblak Soeweng, het derde van de uitgevoerde kinderspelen, is iets dergelijks. De meisjes zitten in een kring om degeen die „'m is" heen. Deze laatste ligt voorover op de grond, soms met het hoofd in den schoot van het grootste meisje, de leidster van het spel. De anderen hebben hun linkerhand liggen op haar rug, en geven daarmede een kleine zwarte oorknop, zooals meisjes die dragen, of een kiezelsteentje door. Hierbij wordt een lied gezongen. Wanneer dit uit is, „sliepen" de kinderen met de wijsvingers langs elkaar, en degeen die „'m is" moet raden wie de oorknop of het steentje heeft. Gelukt haar dit, dan „is" zij die het steentje had „'m" en het spel begint opnieuw. Gelukt het niet het te raden, dan gaat het spel door, maar met een ander lied. Het kan ook nog

zóó verder doorgezet worden, dat degeen, die tot vele malen toe niet heeft kunnen raden, „bisoe", „stommetje" wordt. Haar worden dan een aantal vragen gesteld, waarop zij niet anders dan „oek" antwoordt; en ten slotte wordt er wat met haar gesold, bij wijze van straf voor het verliezen van het spel.

4. *Dja-Ratoe.*

Dja-Ratoe, het vierde van de opgevoerde spelen, is ook een meisjes-spel. Eén meisje is ratoe, koningin: ze zit „sila" op den grond. De anderen komen van eenigen afstand naar haar toe, hurkend loopende, zooals de Javaansche etiquette dat eischt, en zingen daarbij een lied, dat begint met de woorden Dja-Ratoe, waarin zij naar de prinses vragen. De ratoe antwoordt telkens dat zij pas is opgestaan, zich baadt, zich kleedt, eet, en tenslotte dat zij is gaan slapen. Na elk antwoord gaan de vraagsters terug naar haar plaats, om van daar weer met haar vraag te komen en met het volgende antwoord afgescheept te worden.

5. *Ni Ṭowok.*

Ni Ṭowok is een van de zoogenaamde Javaansche biologiespelen, waarop reeds meermalen door onderzoekers de aandacht is gevestigd. Er zijn er nog verscheidene andere, die er veel op gelijken; de namen die men er aan geeft in de verschillende streken van Java zijn ook niet gelijk. Vooral van deze spelen is het waarschijnlijk, dat zij overblijfsels zijn van riten of sacrale gebruiken uit vroeger tijden.

Ni Ṭowok is een pop; het hoofd is een scheplepel (*iroes*) op de bolle zijde waarvan met kalk en roet een menschelijk aangezicht is geschilderd. Verder wordt zij met lappen aangekleed. Die pop wordt eerst naar een eenzame plek gebracht, om daar bezield te worden; 's avonds wordt zij vandaar afgehaald, en met eenige plechtigheid ontvangen, alles onder het zingen van bepaalde liederen. Wanneer het spel „gelukt" (dadi), d.w.z. wanneer de Ni-Ṭowok-pop werkelijk bezield is, gevoelen de meisjes die de pop dragen en vasthouden haar bewegen. Soms worden zij zelfs door de bewegingen van de pop meegetrokken. De andere kinderen zingen voortdurend de verschillende liederen die bij het spel behooren. Pas laat in den nacht is het afgeloopen.

LEZING OVER LAND EN VOLK VAN BALI

gehouden door Tjokordā Gde Raké Soekawati ter inleiding en toelichting van den rolprent, vertoond in de Sriwedari, Zaterdag den 28sten December 1929.

Dames en Heeren! Zeer geachte toehoorders!

Het bestuur van het J.I. verzocht mij om een lezing te houden over Land en Volk van Bali.

Ik behoef U wel niet te zeggen, dat dit onderwerp veel te uitgebreid is om het in den korten tijd, die mij hiervoor ter beschikking staat, ook maar eenigszins volledig te behandelen.

Ik heb daarom uit het vele, dat ik U hierover zou kunnen meedeelen, één der meest belangrijke onderwerpen gekozen nl. den godsdienst en de godsdienstplechtigheden.

Ook bij de bespreking van dit onderdeel moet ik mij echter zeer beperken met het oog op de mij toegemeten tijd. Ik stel mij voor, U een kort overzicht te geven van enkele onderwerpen, die U straks op de film zult zien. Met nadruk wijs ik U er op, dat deze korte bespreking geen aanspraak kan maken op wetenschappelijkheid en volledigheid. Als ik er in slaag om U de beelden van de te vertoonen film eenigszins duidelijk te maken, dan is mijn doel bereikt.

Bali. Het eiland Bali, waarover de natuur hare gaven met kwistige hand verspreid heeft, dankt zijn beteekenis en zijn aantrekkingskracht niet alleen daaraan,

Twee Çiwa-priesters, die de feestelijkheden leiden.

Een dorpsmeisje met offers op het hoofd.

Poeri-vrouwen, die de offers gereed maken.

Een medespelende uit het z.g. „Ardja-spel".

Een vrouw uit de hoogere kaste, gereed om te bidden.

maar ook en vooral aan hetgeen de mensch daar tot stand heeft gebracht. De ontginning van den bodem tot bevloeibare sawahs is er tot hare hoogste intensiteit opgevoerd. Bali is dan ook een landbouwstreek bij uitnemendheid. Nergens in den geheelen Indischen Archipel staat de rijstcultuur op een zoo hoogen trap van ontwikkeling als daar. Productiecijfers van 100 pikoel padi en meer per hectare zijn geen uitzonderingen.

Naast de rijst-, klapper- en koffiecultuur zijn runder- en varkensteelt de voornaamste bronnen van inkomsten der bevolking.

Bali is ook een land van rijke ontwikkeling op het gebied van muziek en tooneel. En het is niet te verwonderen, dat ook de kunstnijverheid hier een hoogen trap van ontwikkeling bereikt.

Ik noem daarvan in de eerste plaats de weefkunst.

Een andere tak van kunstnijverheid is de vervaardiging van houtsnijwerk: de versiering van gamelan-instrumenten, huisen gebruiksvoorwerpen met ornamenten, waarvan de motieven aan 't planten- en dierenrijk ontleend zijn.

Uitgeslagen en fijn uitgevoerd leerwerk vindt men vooral bij wajang-figuren.

De metaalbewerking met behulp van hoogst primitieve gereedschappen levert gouden, zilveren en koperen voorwerpen, die van veel kunstzin blijk geven.

De potten- en pannenbakkerij, zoowel voor gebruiksvoorwerpen als voor speelgoed, spaarpotten e.d. is in omvang en beteekenis voor het dagelijksch leven de meest belangrijke.

Niet minder dan in het stoffelijke heeft de menschelijke activiteit zich op Bali ook in het ideëele ontwikkeld, zooals o.a. tot uiting komt in tempel- en huizenbouw.

Ik behoef hier niet uiteen te zetten welk een belangrijke plaats Bali door zijn eeuwenoude, nog levende cultuur inneemt.

Jaarlijks komen de vreemdelingen, touristen, doch ook beoefenaars van wetenschap en kunst van heinde en ver er heen om nagenoeg zonder uitzondering met bewondering en belangstelling kennis te nemen van al wat daar nog is overgebleven van het erfdeel der vaderen. En allen betoogen het belang van de studie en van het vastleggen van het nog bestaande en van het herstel van de oude monumenten, door natuurrampen verwoest of bedolven onder de arde.

Godsdienst. De aard, de geschiedenis en de godsdienst van een volk zijn meestal het duidelijkst uitgedrukt in zijn gebouwen, tempels en gedenkteekenen, en waar geschreven oorkonden ontbreken of niet in voldoende mate aanwezig zijn, vullen deze in aanschouwelijke vormen die leemte aan.

In indrukwekkendheid van het karakter der tempels mag Bali zeker buiten tegenspraak — zoo niet het merkwaardigste eiland dan toch één van de merkwaardigste eilanden van onzen Indischen Archipel genoemd worden.

Daarbij wordt het door geen ander overtroffen in de talrijkheid der bouwwerken, niet alleen door vroegere, doch ook door tegenwoordige geslachten gemaakt. Want nog steeds schept de Baliër in wel reeds eeuwenoude vormen, nog steeds inspireert hem zijn godsdienst tot het maken van nieuwe werken van kunst en nog steeds uiten de kunstliefde en de toewijding van rijk en arm, van hoog en laag zich in de versiering van de tempels en de woningen met beeld en ornament en in de kunstvolle verzorging van de kleeding.

De huidige Balische godsdienst is een samengroeiing van Boeddhisme en Hindoeisme (speciaal Çiwaisme) met de godsdienstige gebruiken van de oorspronkelijke bewoners van Bali. Het Hindoeisme en het Boeddhisme, die in vorige eeuwen op Java zulk een voorname plaats innamen, hebben zich, na het verval daarvan op het hoofdeiland, op Bali gehandhaafd en zijn de kracht geweest, die Bali zijn eigen aard hebben doen behouden en den band met het verleden ongebroken hebben doen in stand blijven. Ze hebben eeuwenoude overleveringen en volksgebruiken doen

voortleven en hun waarde ook nog voor het hedendaagsche leven doen behouden. Dezelfde goden, geesten en machten, die vroeger 's menschen lotgevallen beheerschten, doen het nu nog. En boven die goden troont nu nog evenals vroeger de eene Opper God, de Allerhoogste, schepper van hemel en aarde, de oorsprong van alles wat leeft en bestaat, n.l. Sanghyang Titah of Sanghyang Widi.

Het is hier wellicht de plaats nog eens even stil te staan bij een veel verbreid *misverstand* omtrent de verhouding van Bali en Java.

In de oudste tijden ontving Bali zijn Hindoeisme en ook zijn Boeddhisme rechtstreeks van Indië, althans uit niets blijkt een tusschenkomst van Java. Het contact tusschen Bali en Java dateert uit den tijd van den beroemden *Koning Erlangga*, diens vader en ook weer Erlangga's jongere broers en neven. Tijdens dit contact was Bali echter *geheel onafhankelijk* van Java en bleef dit ook tijdens de Kedirische periode (van Java).

Eerst tijdens Kartanagara, den laatsten Koning van Singasari, wordt Bali door Java onderworpen (1284 A.D.). Spoedig daarna is Bali weer opnieuw onafhankelijk en blijft dit totdat in 1343 A.D. Empoe Gadjah Mada met zijn Madjapahitsche legers het eiland opnieuw onderwerpt. Uit dezen tijd dateert een veel sterkere Javaansche (Madjapahitsche) invloed. Toen het hoofdrijk Madjapahit in verval raakte, dus na ± 1380 A. D., bleef de Javaansche invloed krachtig werkzaam op Bali: stichting van verschillende Kraton's (poeri's) o.a. die van Gèlgèl (bij Kloengkoeng).

De gewone voorstelling, als zou Bali zijn Hindoeisme en Boeddhisme van Java ontvangen hebben en wel meer bepaald van Madjapahit is dus n.m.m. onjuist.

Lang vóór den aanvang van de Hindoeïseering van Bali was de Godsdienst de magische achtergrond van alle maatschappelijke instellingen.

Hadden oudtijds de inheemsche priesters (*pemangkoe's*) de geestelijke leiding van heel het volk, eerst veel later — beginnende onder Erlangga, maar *sterk doorwerkend* onder de Madjapahitsche Gèlgèlvorsten en de daarmee samenhangende dynastieën — oefende de Hindoe-geestelijkheid (pedanda's) een grooteren invloed uit op het Balische maatschappelijk leven. Deze invloed van oudtijds, de pemangkoe's, later de pedanda's, heeft zich zeer sterk op de verdere ontwikkeling van het godsdienstige gevoel van de Baliërs doen gelden, zoodat bij hen de Godsdienst zeer diep in alle leven en in hun wezen is doorgedrongen. Voor den Baliër zijn als het ware zijn eigen bestaan, zijn bloedverwanten, zijn land, ja de geheele wereld niets in vergelijking met het leven, dat hem na den dood verbeidt en waarvan hij de grootste verwachtingen heeft. Al zijn denkbeelden, zijn neigingen, zijn verwachtingen houden verband met zijn godsdienstige begrippen. Het geheele leven is een aaneenschakeling van godsdienstige plechtigheden en feestelijkheden. Geen handeling wordt verricht of de Goden worden hiermede in kennis gesteld, zij worden gebeden en gesmeekt om hulp en bijstand ter bereiking van het voorgestelde doel of ter bescherming tegen kwade invloeden, al naar de plaats die zij hebben in het pantheon der Baliërs. Van den vroegen ochtend tot den laten avond, van den avond tot den morgen, steeds worden de Goden aangeroepen om in het leven, tot zelfs in de meest eenvoudige handelingen, hun weldoenden invloed aan te wenden.

De Baliër beschouwt deze aarde als het voorportaal van een andere, betere wereld, dat men eigenlijk nooit te snel doorloopt, en betreurt het slechts, dat hij niet duizend levens bezit, alleen om die alle aan zijn Goden te kunnen opofferen, dat hij niet meer zonen en dochteren heeft om aan de bovenaardsche wezens te kunnen toewijden; dat zijn geest geen nieuwe zedelijke of lichamelijke pijnigingen kan bedenken om zijn Goden, die hij uit de volheid des harten aanbidt, meer en meer te overtuigen van zijn waarachtig geloof en

dienstbetoon. Hij zou wenschen zijn godsdienstige vereering even onbegrensd, even oneindig te kunnen doen zijn als Hij is, dien hij vereert.

Deze religieuse levenshouding openbaart zich bij *het volk in zijn geheel* nog steeds als een magische wereldbeschouwing. Bij vele kleine groepen, waar het Hindoeïsme dieper is doorgedrongen, als een soort eeredienst met veel ritueel. Bij de meer mystieke naturen onder de Baliërs, die lang niet zeldzaam zijn, als een streven naar verlossing, tot bereiking van de Kelepasan. Bij deze Baliërs, die men in alle rangen en standen der maatschappij kan aantreffen, bestaat een groote kennis van de zeer uitgebreide mystieke leer, die grootendeels *geheimleer* is, dus esoterisch.

De Balische godsdienst is fantastisch en allegorisch, de vrucht eener Oostersche verbeelding. Hieruit is het te verklaren, waarom de duizenden tempels, die hij aan zijn Goden toewijdt, het Verheven en Oneindig symboliseeren.

Tempels. Tot het verrichten van den zoo gecompliceerden eeredienst beschikken de Baliërs over talrijke tempels. Deze tempels onderscheiden zich van elkaar niet alleen naar de godheden, die daarin geacht worden te zetelen, maar ook en *vooral naar de menschengroep* door wie en *naar de behoefte*, waarvoor ze zijn gebouwd.

Deze tempels kunnen we onderscheiden in drie hoofdgroepen:

Tot de Ie groep behooren de ééne Nationale tempel en de Rijkstempels.

1e. Die nationale landstempel wordt door het geheele volk (dus geheel Bali) gebouwd en onderhouden, d.i. de poeră Besakih, aan den voet van den Goenoeng Agoeng.

2e. De Rijkstempels zijn door een of meer Rijken (vorsten) gebouwd en onderhouden.

II. Zijn deze Nationale tempel en de Rijkstempels symbool van een grootere Hindoesche Rijkseenheid, van Centraal gezag, de (nu volgende) tempels, die tot de IIe groep behooren, zijn dat van de aloude Balische *eenheden*: dessa en soebak, dat zijn:

3e. poeră désă of poeră baléagoeng, dat zijn dessatempels.

4e. doodentempels (z.g. poeră dalem) van de desa of van een bepaalde groep menschen.

5e. poeră poeseh van de dessa of bandjar of van een menschengroep.

6e. poeră boekit (bergtempel) van een of meer dessa's.

7e. poeră segară (zeetempel) van een of meer dessa's of van een heel landschap.

8e. poeră oeloen soewi (soebaktempel), tempels van een of meer waterschappen.

9e. poeră empelan, tempels bij een stuwdam.

De IIIe hoofdgroep vormt het familie- of geslachtsverband, en ook de vrije vereenigingen (pemaksaän), zooals:

10e. poeră pemlanting, pasartempel. Ook houdt dit verband met het gewas des velds.

11e. pemradjan of sanggah, huistempels van een gezin respectievelijk tot de triwangsă of kesamén behoorende.

12e. poeră dadijă, tempels van een geslacht.

13e. poeră sapenjembahan, tempel van een groep van dezelfde kaste.

14e. poeră pemaksaän, privé tempel van een vereeniging „pemaksaan" van menschen van een of verschillende kasten, die niet in één bandjar (kampong) of dessa behoeven te wonen, enz., enz.

Indeeling der tempels. De indeeling van de tempels is verschillend. Ze hangt in de eerste plaats af van de grootte van de tempels, maar verder ook van het doel waarvoor ze gebouwd zijn.

De kleinere tempels bestaan alleen uit één ruimte, waarop de verschillende godenhuizen, altaren en gebouwen staan.

Bij grootere tempels zijn de tempelruimten verdeeld in twee afdeelingen. In de eerste plaats de voorhof, waarin eenige gebouwen staan, die gebezigd worden voor

't maken van samenstellende deelen van offeranden en voor 't treffen van de voorbereidingen der werkzaamheden bij tempelfeesten. In de tweede ruimte vindt men de tijdelijke verblijven van de Goden en Godinnen, altaren en gebouwen.

Bij de grootste tempels wordt de tempelruimte verdeeld in drie of meer afdeelingen. In den voorhof vindt men de gebouwen voor de gamelan, gebouwen, waar de ruwe werkzaamheden voor de voorbereiding van een tempelfeest, z.a. o.a 't slachten van varkens, schillen van klappernoten, stampen van meel, drogen van brandhout etc. worden verricht.

In de tweede afdeeling bevinden zich de gebouwen, waar de vrouwen de offeranden voor den dienst gereedmaken. In deze afdeeling wordt de *saboeh getih* (hanengevechten enz.) gehouden. Hier wordt ook gewoonlijk de *wajang koelit* vertoond. In de derde afdeeling treft men de verschillende altaren, *gedong's pesimpenan*, *méroe's padmasană's* de *pawédajan* enz., enz. Bij de beteekenis van al deze gebouwen, hun bestemming en daarmee samenhangenden bouwtrant kunnen wij hier niet stil staan. Ik wijs hier slechts op de *padmasană*, den hoogen steenen zetel van den Zonnegod, Batară Soeriă (Surya), omdat ook zonnedienst zoo'n centrale plaats inneemt in heel het Balische ritueel.

In deze afdeeling wordt dan de eeredienst gehouden en hier gaan de menschen bidden.

Een vierde afdeeling vormt meestal 't complex-gebouwen, waaronder zich de centrale keuken bevindt, waar in hoofdzaak de verscheidene soorten offerkoekjes enz. worden klaar gemaakt. Ook bereidt men hier 't eten voor de vrouwen en mannen, die in den tempel voor de feesten werken. Doch op den dag van de feestviering gaat men meestal een andere grootere plaats zoeken voor het koken van het eten, aangezien er op dien dag veel meer gekookt moet worden met het oog op de algemeene opkomst van de belanghebbenden en de gasten.

Tot de verschillende afdeelingen, die door muren van elkaar gescheiden zijn, verleenen hoofd- en zijpoorten toegang. Bij feestelijkheden vergemakkelijken deze zijpoortjes den toegang van de eene naar de andere afdeeling, aangezien bij zoo'n gelegenheid al de ruimten geheel gevuld zijn.

Tempelfeest. Meermalen per jaar worden in den tempel ter eere der Goden en Godinnen plechtigheden gehouden, die naar den aard van de plechtigheid of naar de uitgebreidheid van de offeranden onderscheiden worden in *oetamă* (voornaam), *madijă* (middelmatig), *nistă* (gering). De tijd waarop deze plechtigheden plaats vinden hangt af van den aard van den tempel.

Een voornaam tempelfeest, hetzij madijă, hetzij oetamă, bestaat uit een zevental ceremoniën, te weten:

1. *Ngenteg linggih*; het doel hiervan is om de bij het feest betrokkenen te brengen tot oprechtheid in daad, woord en gedachten om de Godheid te doen neerdalen en in den tempel te doen verblijven.
2. *Meki-jis*; hierbij gaat men met de *artjă's*, waarin naar men zich voorstelt de Goden en Godinnen neergedaald zijn, in draagstoelen gezeten in plechtigen kleurrijken optocht door het dorp naar de zee of een heilige bron, alwaar zij zich reinigen, d.i. het dorp zuiveren van kwaad, dat dan in 't water weggeworpen is.
3. *Mesimpen*, een ceremonie waarmede beoogt wordt 't bewaren en vasthouden van al wat goed is in den mensch.
4. *Melaspas*, het vervolmaken van 't tempelfeest ter verkrijging van geluk en welvaart voor land en volk en ter afwering van kwade invloeden zoomede voor 't geluk der betrokkenen in het leven hiernamaals.
5. *Ngelemekin*. Hiermede beoogt men de bereiking van de reinheid der gedachten.
6. *Mekebat daoen*, om den mensch indachtig te maken, dat hij op alles voor-

bereid moet zijn en in alles voorzichtigheid heeft te betrachten.

7. *Meiwak-iwak*. Dit heeft ten doel, dat men steeds aan de Goden en het goede denkt, en naastenliefde betracht.

Wanneer zoo'n groot feest op handen is, treft men dagen, ja weken van tevoren voorbereidende maatregelen. Het fijnere werk, 't lastigste, doen de vrouwen, b.v. 't bereiden van allerlei koekjes in verschillende vormen en kleuren, 't naaien van bladeren tot allerlei ornamenten en ustensiliën, terwijl de mannen 't ruwe werk verrichten, zooals b.v. 't kappen van brandhout, slachten van varkens, halen van 't materiaal voor de offeranden enz.

Een dergelijk groot feest wordt geleid door een of meer Çiwa priesters en een Boeddha priester; laatstbedoelde inzonderheid voor de aanbieding van een bepaald offer (de z.g. *banten peselang*).

Evenals bij alle tempelfeesten (*odalan*) is echter de *pemangkoe* de werkelijke priester; de pedandă Çiwa of Boeddha bepaalt zich tot 't uitspreken van zijn mantră's of wédă's in zijn *balé pawédajan*. De geheele dienst wordt verricht door den *pemangkoe*, hoogere Hindoe-sanctie wordt er aangehecht door het naast dezen dienst staande wédă-reciet der pedandă's.

Soorten van feestelijkheden. Volgens de Agamă Tirtă (wijwatergodsdienst) hebben de Baliërs drie soorten plechtigheden, n.l.:

1. de Karjă-Manoesă.
2. Pitră-Jadnjă.
3. Dewă-Jadnjă. Deze drie plechtigheden moeten weder in verband staan met twee andere plechtigheden, namelijk:
   a. Manoesă-Jadnjă.
   b. Boetă-Jadnjă.

De *Karjă Manoesă* wordt gehouden ten behoeve der geheele menschheid en wel voor de menschen vanaf het tijdstip, dat zij door hun moeders onder het hart worden gedragen tot hun geboorte en verder hun geheele leven door tot hun dood.

De *Pitră-Jadnjă* is een plechtigheid, die gehouden wordt voor de Pitră (afgestorvenen) en wel vanaf den dood tot de *memoekoer* of *maligiă* (louteringsfeest). Eigenlijk moet deze plechtigheid gehouden worden tot en met het z.g. *ngloewer* (laatste louteringsfeest), doch wegens de kostbaarheid en de moeilijkheden verbonden aan het *ngloewer* komt dit feest in de laatste halve eeuw niet meer voor. Het houden van deze plechtigheid gaat n.l. met vele lastig uit te voeren ceremoniëele en rituëele eischen gepaard, daar b.v. de offers bereid en verzorgd moeten worden door vrome menschen, zooals priesteressen, die aan geen enkel lichamelijk gebrek mogen lijden. De offeranden moeten des avonds bereid worden in speciaal daarvoor opgerichte hooge loodsen (*panggoeng*) opdat er geen vliegen aan zullen komen.

Verder mogen ze onder 't bereiden van de offers niet twisten, ja zelfs geen ruw woord uiten.

En voor dengene, die de plechtigheid moet houden, is 't dubbel lastig, daar hij geen oogenblik boos mag zijn, ruw mag optreden of zich onhebbelijk mag gedragen en alles moet geven wat men hem ten behoeve van de plechtigheid vraagt.

De *Dewă-Jadnjă* is een plechtigheid ten behoeve van de Goden en wel vanaf de oprichting van den godentempel tot het z.g. maiwak-iwak-feest.

Het *Manoesă-Jadnjă*-feest heeft ten doel om de menschen te onthalen op allerlei gerechten, kleeren, geld, enz. (Het is dus een soort van sedekah).

Het *Boetă-Jadnjă*-feest is een plechtigheid, waarbij aan de booze machten zooals Boetă, Kală, Dengen gerechten geofferd worden.

Wij kunnen hier thans niet verder uitweiden over de strekking en de wijze waarop deze plechtigheden worden gehouden.

Nu we op de hoogte zijn van de soorten der plechtigheden, moet de vraag beantwoord worden, wanneer deze worden gehouden.

Tijd der feestelijkheden. Er zijn twee tijdrekeningen volgens welke bovenge-

noemde plechtigheden kunnen worden gehouden.

a. Plechtigheden gehouden volgens de *Woekoetijdrekening* d.i. vanaf de z.g. *pegorsifeesten* (op Woensdag Kliwon Sinta) tot en met de *banjoepenaroeh* (Zondag Paing Sinta). Zoo'n woekoeperiode bestaat uit 30 weken van 7 dagen.

b. Plechtigheden die gehouden worden op de dagen der wassende maan (*tanggal*) en die van de afnemende maan (*panglong*) dan wel op de Volle of Nieuwe Maan zelve en volgens de maantelling (*sasih*). Deze plechtigheden volgen het Hindoe-Çakajaar, dat verdeeld is in 12 maanden (*sasih*), ieder van 29 of 30 dagen; dezen maanden zijn in tegenstelling met de pranată-mangsă, zuivere maan-maanden van nieuwe tot nieuwe maan gerekend.

Dansen. Bij zoo'n plechtigheid worden dansen uitgevoerd. Ik noem U daarvan de volgende, die straks op de film voorkomen.

1. *Presoetri* of *redjang* is een tempeldans. waarbij een groot aantal meisjes van 't dorp in haar mooiste kleeren gestoken en met bloemen getooid onder 't uitvoeren van bevallige dansen, op de maat der gongmuziek de offers aan de Godheid aanbieden. Voorop gaat de *pemangkoe* met het wierookvat.

2. *Sanghyang's* zijn in trance zijnde meisjes of jongens, in wie de Godheid geacht wordt zich te manifesteeren. Na afloop voeren zij dansen uit, waarbij zij nog altijd in trance verkeeren. De rol, die de *sanghyang* in de Balische maatschappij vervult, is 't beschermen van de menschen tegen booze geesten en tegen de beoefenaars der zwarte kunst.

3. *Topèng.* Een maskerdans, waarbij voorvallen uit de geschiedenis van Bali worden voorgesteld. Hierbij komen zeer veel heilige maskers voor.

Bij een tempelfeest stelt één persoon verschillende figuren voor, door telkens van masker te verwisselen.

4. *Wajang Wong.* Een maskerspel uit het Ramajana, waarbij Vorst Rama geholpen door een leger van apen onder hun opperbevelhebber Soegriwa strijd voert met den Vorst der Raksasa's (Rawana) omdat deze Rama's gemalin hebben ontvoerd.

Sommige maskers worden als heilig beschouwd en men schrijft er wonderdoende kracht aan toe.

5. *Barong.* Hierbij onderscheidt men in de eerste plaats voorstellingen van bepaalde dieren als: varken, tijger, olifant, leeuw en een legendarisch dier, de *banaspati.* De maskers, die voor den kop worden gebezigd, worden dikwijls als zeer heilig beschouwd. Ze fungeeren als beschermers van de plaats, waar ze zich bevinden.

De maskers, die gebruikt worden bij de voorstelling van menschen (*barong landoeng*) gelden als beschermers van de plaats. De *barong landoeng* lijken wel het meest op de groote poppen, zooals die bij Carnaval-feesten voorkomen.

6. *Djaoek.* Een dans van een of meer gemaskerden, die een willekeurig verhaal uitbeelden. Ook hier vindt men een enkele maal een heilig masker. Dikwijls treedt de Djaoek op in vereeniging met de Barong.

7. *Lègong.* Een sierlijke dans van twee jonge meisjes, die dikwijls zeer aanschouwelijk een bepaald verhaal uitbeelden.

Saboeh getih. Bij de plechtigheden, die gehouden worden volgens de schijngestalten van de maan behooren hanengevechten. Een haan, speciaal een vechthaan, staat bij den Baliër in eere om zijn vechtlust, moed en kracht, terwijl zijn uiterlijk voorkomen hem bekoort. De Baliër behandelt hem dan ook met zorg en liefde, als ware hij een lid van 't gezin. Bij gegoeden, die vechthanen bezitten, wat meestal 't geval is, worden ze van den vroegen morgen tot laat in den middag gewasschen, verzorgd en gevoed.

De kern van het hanengevecht is 't offeren van bloed aan Boetă, Kală, Dengen, Pisatjă's (dat zijn allerlei soorten van booze geesten) om dezen gunstig te stemmen of om te voorkomen, dat ze de wereld en de menschen zullen plagen. Dit bloedoffer noemt men op Bali „*saboeh* of *sabeh getih*" (bloedregen) of *laboeh* of *taboeh*

gongs kempoel kleine gong

saron demoeng saron baroeng saron paneroes

kenong slentem kagantoeng

gendèr gambang

gendèr baroeng gendèr paneroes

kendang

bonang baroeng bonang paneroes

MANGKOENEGARANSCHE GAMELAN.

MANGKOENEGARANSCHE GAMELAN.

getih (bloed vallen of bloed verspreiden, bloed sproeien op den grond).

Onder *saboeh getih* wordt niet alleen verstaan het laten vechten van hanen tot bloedens toe, doch deze woorden duiden tevens andere symbolische handelingen aan, zooals het tegen elkaar doen klotsen van een tweetal klappernoten, een tweetal eieren, twee stuks *ketoepat*, twee *atak* (2 strengen van 200 stuks) kepengs, twee stuks *sampéan* (offeranden van klapperbladeren gemaakt) enz. Al deze voorwerpen worden tegen elkaar geworpen, gestooten of geklopt tot ze elkaar raken, op gelijke wijze als de vechthanen zich op elkaar werpen en elkaar bevechten.

Uit dit oogpunt bezien zijn de hanengevechten dus niet alleen gelegenheden om de opwinding van den strijd te ondervinden of om den hartstocht van het wedden bot te vieren, maar behooren ze in wezen tot de godsdienstige plechtigheden.

Wellicht ware hier aan toe te voegen, dat oudtijds de bloedige offers zich veel verder uitstrekten dan alleen tot *saboeh getih*. Trouwens *nu nog* heeft men bij *metjaroe*-feesten dierenoffers (geiten, ganzen, eenden, kippen). Voorts de karbouwenoffers bij sommige plechtigheden, zooals: lijkverbranding tanden vijlen, de eerste menstruatie etc., waarbij de kop met de huid neergelegd wordt met kepengs tusschen de horens.

Dames en heeren! Na deze korte en uiteraard zeer oppervlakkige opmerkingen over de beteekenis van de Balische tempels en godsdienstplechtigheden verzoek ik Uw aandacht voor een film, waarop enkele der voornaamste onderwerpen van het gesprokene in beeld zijn gebracht.

KLENENGAN (GAMELAN-CONCERT).

In den avond van den 28sten December 1929 aan de leden van het vijfde congres van het Java-Instituut aangeboden door den Javaanschen Kunstkring „Mardi Laras".

Beschreven door den Heer en Mevrouw J. S. en A. Brandts Buys-van Zijp. *)

Programma.

1. Genḍing Glenḍeng. Toonsoort pélog. Feestmuziek.

2. Genḍing Gambir Sawit. Toonsoort sléndro. Ingeleid door zang. Overgaand in de ladrang Sekar Tandjoeng, waarbij koorzang. Daarna in de ketawang Radja Soewala, waarbij koorzang. Na het einde hiervan volgt een ada-ada, overgaand in de Jogjasche srepegan Djantoer. Hierna worden onder zachte begeleiding de volgende drie liederen gezongen: Ḍanḍanggoela tloetoer; Pangkoer-Paripoerna en Gamboeh. Tot slot de Ajak-ajakan Gaḍoeng Mlaṭi.

(Solozangeressen: Mas Adjeng Retnaningsih en Semi).

Intermezzo: Djineman, successievelijk in drie toonsoorten gezongen. Vervolgens Lénggang Djati en Sarajoeda.

(Dezelfde solozangeressen.)

3. Genḍing Onang-onang. Toonsoort pélog. Ingeleid door zang. Overgaand in de ladrang Peksi Koewoeng. Gevolgd door de ladrang Wani-wani.

(Zangeres: Mas Adjeng Retnaningsih).

GATOETKATJA GANDROENG.

(Liefdedans van Gaṭoetkatja).

Door K. G. P. A. A. Mangkoenagara VII aangeboden aan de leden van het vijfde congres van het Java-Instituut als toegift tot slot van het gamelan-concert (klenèngan), uitgevoerd in de Kapatihan Mangkoenagaran in den avond van den 28sten December 1929.

*) De beschrijving van deze uitvoering is te vinden in het Programma van het Congres.

Gaṭoetkatja is de tweede zoon van Bima (Wrekoedara, de tweede der 5 Pandawa's), geboren uit het huwelijk van dezen met de dochter van den Reuzenvorst Arimba, die over Pringgadani regeert. Door zijn moeder heeft hij de eigenschappen van zijn grootvader geërfd: als het noodig is kan hij een geweldige kracht ontwikkelen en in zijn toorn worden zijn slagtanden zichtbaar. Van zijn vader heeft hij ridderlijkheid en heldhaftigheid.

Even na zijn geboorte hebben de Goden, wetende dat Gaṭoetkatja alleen den Reus Sakipoe, die het Godenverblijf dreigt te verwoesten, kan verslaan, hem met behulp van tooverkracht spoedig tot vollen wasdom gebracht. Als het Gaṭoetkatja dan gelukt is der Goden vijand te verslaan, krijgt hij als belooning een Goddelijke uitrusting bestaande uit de *tjaping basoenanda* (een hoed), de *kotang antrakoesoema* (een wambuis) en de *kasoet padakatjerma* (sandalen). De hoed beschermt den drager tegen regen en zonneschijn, het wambuis verschaft hem het vermogen zonder vleugels de lucht te doorklieven, de sandalen dat om zich boven den beganen grond te verheffen. Door al die eigenschappen is hij in het oog der Javanen een der uitmuntendste en bij uitstek geliefde helden.

Terwijl het langen tijd scheen, alsof Gaṭoetkatja's eenige levensdoel was het verslaan van vijanden, alsof in zijn hart nooit plaats zou zijn voor het gevoel voor vrouwelijk schoon, is hij ten slotte toch eenmaal het slachtoffer geworden van de liefde. Zijn nicht Pragiwa, een der dochters van Ardjoena, heeft zijn hart veroverd.

Pragiwa is in een kluizenarij op het land, ver van het hof, groot gebracht en, hoewel niet van bekoorlijkheid ontbloot, is zij toch geen persoonlijkheid, die de aandacht trekt door haar schoonheid. Een der belangrijkste factoren daarvoor, de gratie, mist zij. Ook haar spreken verraadt het milieu, waarin zij is opgegroeid; door het buitenleven zijn haar gelaat en borst donzig behaard (goḍèg wok simbar ḍaḍa). Maar juist dat eigenaardige in haar schoonheid trekt Gaṭoetkatja aan.

De emoties en de vreemde gewaarwordingen, die hij daarbij doorleeft en waarvan hij geen verklaring kan geven, omdat zij vreemd zijn voor hem, die innerlijke beroering heeft de kunstenaar weergegeven in den liefdedans van Gaṭoetkatja.

Deze wordt in 4 opeenvolgende periodes uitgevoerd.

Het eerste gedeelte (met de genḍing kinanṭi pangoekir als begeleiding) stelt het oogenblik voor, dat Gaṭoetkatja, in de hoogte zwevende, overmand wordt door den hartstocht, het bewustzijn verliest, en neerstort.

Het tweede gedeelte (genḍing bèndrongan) geeft weer hoe hij, geheel in beslag genomen door zijn hartstocht, alles wat hij ziet houdt voor het voorwerp zijner liefde, en daarnaar de armen uitstrekt als om het te omhelzen. Als hij bemerkt, dat telkens bij zijn nadering de verschijning verdwijnt, wordt hij wanhopig, stampt in spijt met den voet op den grond en schudt het hoofd.

In het derde gedeelte (genḍing poetjoeng roeboeh) ziet men hoe hij nog steeds vervuld van zijn liefde, zijn toilet maakt (daarom de naam toilet-dans). Dit wordt telkens onderbroken door momenten, waarin hij meent zijn geliefde voor zich te zien.

In het laatste, vierde gedeelte (met slepegan als begeleiding) neemt Gaṭoetkatja het beluit om Pragiwa te gaan opzoeken, opdat zoo zijn hartewensch in vervulling kan gaan. Terwijl hij de lucht doorklieft, overziet hij de onder hem liggende wereld. Plotseling ziende, hoe hij zijn doelwit kan bereiken, verheft hij zich nog hooger in in de lucht om daarna als een pijl uit den boog daarheen te gaan.

Met opzet is ditmaal de uitvoering van dezen dans aan een vrouw opgedragen, om te doen uitkomen, dat met goeden wil en onder goede leiding ook een vrouw vermag te presteeren, wat eigenlijk alleen door mannen behoort te worden gedaan en waartegen zoovelen onder hen opzien.

BEZOEK AAN DEN KRATON VAN Z. H. DEN SOESOEHOENAN VAN SOERAKARTA,

in den ochtend van Zondag den 28sten December 1929, door de leden van het vijfde congres van het Java-Instituut.

Kleine gids ten dienste van de bezoekers samengesteld door Dr. Th. Pigeaud.

De kraton van Soerakarta is gesticht, zooals men weet, in het jaar 1670 A. J., dat is 1745 A.D., door Soenan Pakoeboewana II; hij is dus thans, in 1860 A.J. (1929-30 A. D.), 190 Javaansche (185 Europeesche) jaren oud, en 9 Vorsten, allen den naam Pakoeboewana dragende, hebben er gezeteld. Ongetwijfeld hebben de gebouwen in den loop der tijden heel wat veranderingen ondergaan; men mag echter annnemen, dat de indeeling van het terrein onveranderd is gebleven. Ja, waarschijnlijk is deze indeeling zelfs in hoofdzaak ongewijzigd overgenomen van oudere Javaansche Vorsten-verblijven; zij is niet zonder beteekenis, wanneer men haar beschouwt in verband met oude Javaansche voorstellingen over de samenstelling van de wereld. Het is hier echter niet de plaats om daarop in te gaan. Slechts dient opgemerkt te worden, dat de Kraton, zooals trouwens alle oude Javaansche gebouwen, streng georiënteerd is, en verder dat men in den Kraton Rechts en Links ook als oriëntatie gebruikt: Rechts (tengen) is Oost, Links (kiwa) is West. Dit is dus gesproken van uit den Kraton naar het Noorden ziende. In de namen van tal van gebouwen komt deze onderscheiding tot uitdrukking.

In het hieronder volgende vindt men niet een beschrijving van den geheelen Kraton, maar alleen van dat gedeelte, dat de leden van het Vijfde Congres van het Java-Instituut op den 28sten December 1929 zullen bezoeken.

De bezoekers verzamelen zich op de pagelaran, genaamd Sana-soeméwa (1),*) een zeer groote met een ijzeren dak overkapte ruimte, welke dienst doet als voorportaal voor het betreden van den Sitinggil. De Sana-soeméwa is echter eigenlijk niet de eerste ingang, want de aloen-aloen, waar het gebouw aan ligt, behoort ook nog tot den Kraton. Aan de Noordzijde van de aloen-aloen waren er vroeger nog 3 poorten, die den eigenlijken eersten toegang tot den Kraton vormden.

Ongeveer in het midden van de Sana-soeméwa staat een klein gebouwtje, de Bangsal Pangrawit (2). Daar wordt de troon van den Soenan geplaatst bij sommige gelegenheden, omdat men van hieruit de aloen-aloen kan overzien.

Van de Sana-soeméwa doorgaande naar het Zuiden komt men door een poort, de Kori Midjil (3), op de eigenlijke Sitinggil. De poorten van den Kraton zijn voor een groot gedeelte niet overdekt; zij bestaan slechts uit een doorgang tusschen een paar kolommen of muren. Aan den voet van de Sitinggil, aan weerszijden van den opgang naar de Kori Midjil, vindt men twee kleine penḍapa-achtige gebouwtjes, Rechts (oost, dus links als men binnengaat) de Paséban Mertaloeloet, links de Paséban Singanagara (4 en 5). Dit waren de namen van de scherprechters, die de vonnissen ten uitvoer moesten leggen ten tijde dat de Kraton-rechtspraak nog in vollen omvang bestond. Aan den rand van de Sitinggil liggen tal van oude kanonnen.

Op de Sitinggil (6) zelf gekomen ziet men voor zich weer een groote ruimte, met een moderne ijzeren overkapping, de Séwajana (7). Die doet dienst in het bijzonder bij garebeg's; hier zitten dan aan de eene zijde, rechts, de Soenansverwanten en Zelfbestuursambtenaren, aan de andere zijde, links, de Europeesche amb-

*) Deze cijfers wijzen de bedoelde plekken aan op de kleine plattegrond van een gedeelte van den kraton, welke hierachter is overgedrukt uit het opstel van den Heer V. Zimmermann, *De Kraton van Soerakarta in het jaar 1915*, opgenomen in het Tijdschrift van het K. B. G. dl. 58, 1917.

tenaren en andere gasten, terwijl de Soenan en de Gouverneur op den troon zitten, die dan in de Bangsal Mangoentoer Tangkil (8) staat. Naar het Zuiden sluit zich aan de Séwajana aan de Bangsal Witana (9), de eigenlijke penḍapa (djoglo tradjoe-mas) van de Sitinggil. In het midden daarvan wordt in een afzonderlijk gebouwtje, en niet te bezichtigen, bewaard het heilige kanon Njahi Setomi (10), een van de poesaka's van den Kraton. Men weet dat als Kjahi Setomi, haar manlijke wederhelft, beschouwd wordt een kanon dat in de benedenstad van Batavia voor de stadspoort ligt en dat de Javaansche Babad's verscheidene merkwaardige overleveringen over deze twee kanonnen weten te vertellen.

Den bezoekers wordt verzocht, wanneer zij door de Kori Midjil de Sitinggil betreden, links af te slaan (naar het Oosten). Men vindt dan aan de Oostzijde van de Sitinggil de Bangsal Angoen-angoen (11). Dit is de paséban van de abdi Dalem ganḍèk tengen en Sarageni; zoo is de Balébang (12), het korrespondeerende gebouw aan de Westzijde van de Sitinggil (op den terugweg te bezoeken) de paseban van de abdi Dalem ganḍèk kiwa en Anggong. De ganḍèk's zijn beambten, die als afgezanten van den Soenan bevelen en brieven (nawala) moeten overbrengen.

In de Bangsal Angoen-angoen zijn opgesteld drie van de beroemde Kratongamelan's: Moenggang, Koḍok-ngorèk en Sekati. Deze mogen alleen bij bepaalde gelegenheden, in hoofdzaak de garebeg's, bespeeld worden. Een kleinere gamelan op de paséban Martaloeloet zorgt echter voor muziek bij het bezoek aan de Sitinggil.

Doorloopende tusschen de Bangsal Angoen-angoen en de Bangsal Witana komt men aan de Zuidzijde van de Sitinggil. Hier bemerkt men duidelijk dat de Sitinggil is, wat de naam ook aanduidt, een verhevenheid. Men daalt met eenige trappen af door een „poort", Kori Renteng (13) geheeten, naar den zijweg Soepit Oerang (14), die de Sitinggil omgeeft. Aan de overzijde daarvan is weer een poort, Kori Bradjanala of Lawanggapit (15) geheeten, ditmaal een overdekte, waar ook voertuigen doorheen kunnen. Aan de Zuidzijde daarvan heeft men, aangebouwd, de pasébans Wisamarta tengen en kiwa (16 en 17).

Om het plein, waar men nu op komt, liggen verscheidene gebouwen, waarvan de namen minder terzake doen. Vermeld worde slechts de Soeranatan (18), op het door een hek afgesloten Westelijke gedeelte van het plein. De abdi Dalem Soeranata vormen een groep afzonderlijke Kratonkaoem's, Moslimsche „geestelijken"; de Soeranatan is hun masdjid.

Het plein overstekende komt men aan de groote Kori Kemanḍoengan (19), die toegang verleent tot het eigenlijke binnengedeelte van den Kraton. Voor niet bevoegden is de verdere toegang afgesloten; hier wordt ook steeds de wacht gehouden door de Europeesche lijfwacht, de dragonders, thans Lijfwacht Cavallerie. De Kori Kemanḍoengan is op zich zelf een groote hal. Hier is vooral duidelijk zichtbaar, wat bij alle doorgangen en poorten opgemerkt kan worden, niet alleen in den Kraton maar in alle oude Javaansche gebouwen, dat men het onmogelijk heeft willen maken dóór den doorgang van de eene ruimte in de andere te kijken. Men plaatst daarom de poorten en deuren nooit recht achter elkaar, maar zij verspringen telkens een eindje uit de richtlijn, naar links of naar rechts. Bovendien zet men achter de poort meestal nog een dwarsmuur, die het doorkijken heelemaal belet.

Is men de Kori Kemanḍoengan doorgegaan, dan komt men weer op een plein. Aan weerszijden daarvan staan groote fraaie panḍapa's. Rechts, Oost, de Bangsal Martjoekoenḍa (20), links, West, de Bangsal Smarakaṭa (21). Het zijn paséban's van de hoogere Zelfbestuurs-militairen en -ambtenaren. Achter de Bangsal Martjoekoenḍa ligt de Panti-pidana (22), de Kraton-gevangenis.

Weer verder doorgaande komt men door de Kori Srimanganti Lor (23), de laatste poort vóór het betreden van het groote bin-

nenhof (24), de plataran van den Kraton. Aan de Oostzijde van die poort verheft zich de toren Sanggaboewana. Op het groote binnenhof gekomen wordt den bezoekers verzocht eerst rechts af te slaan (naar het Westen), langs de galerij Ngoentarasana (25) (die Oost-West loopt) en vervolgens langs de galerij Sanawilapa (26) (die Noord-Zuid loopt).

De galerij Sanawilapa komt uit op de Paningrat Baḍajan (27), de ruimte, geheel overdekt en met marmer bevloerd, tusschen de pringgitan van den Kraton, de Parasedija (28), en de panḍapa, de Sasanaséwaka (29). Het is hier de plaats om op te merken, dat de panḍapa van den Kraton naar het Oosten gericht staat, in tegenstelling tot alle andere oude Javaansche panḍapa's, die óf naar het Zuiden óf naar het Noorden gericht staan. Ook dit feit moet een beteekenis hebben gehad in verband met de plaats, die de Vorst in het oude Javaansche denken innam. Opmerkenswaardig is intusschen dat de patanèn, het staatsiebed (30), in de dalem, de Prabasoejasa (31) weer (met het voeteneinde) naar het Zuiden gericht staat.

De Prabasoejasa is natuurlijk niet toegankelijk voor bezoekers, evenmin als de gebouwen er om heen, die voor het persoonlijk gebruik van den Soenan en de hofhouding dienen. Zij strekken zich nog een aanmerkelijken afstand naar het Westen uit. Men vindt daar ook den Kraton Koelon, een enkele jaren geleden in gemoderniseerden Javaanschen stijl opgetrokken gebouw. Hier ontvangt de Soenan soms wel gasten.

Den gasten wordt verzocht langs de èmpèr om de panḍapa Sasana-séwaka heen te loopen. Aan de Oostzijde vindt men de koentjoeng van de penḍapa, geheeten Bangsal Maligé (32), en aan de Zuidzijde een groote Europeesch gebouwde zaal voor officieele diner's, de Sasana Andrawina (33).

Vandaar naar het Zuiden doorloopende komt men aan de Zuidelijke poort van de groote plataran, de Kori Srimanganti Kidoel (34), waardoor men het Zuider voorhof bereikt, de Magangan (35). Onder de Srimanganti Kidoel staan ter bezichtiging opgesteld een 4-tal statiekoetsen. Zooals alle zaken, die tot de poesaka's gerekend kunnen worden, dragen ook deze koetsen elk een naam, voorafgegaan door den titel Kjahi. Zij heeten dus Kangdjeng Kjahi Garoeḍa-poetra, Manik-koemala en Retnapahargja. De laatste dient om den Gouverneur, vroeger den Resident, mee af te halen bij officieele gelegenheden.

Op de plataran Magangan staat in het midden een panḍapa, de Bangsal Magangan (36), waarin o..a. bewaard worden de Madé-rengga, het bouwsel dat gebruikt wordt bij soepitan, besnijdenissen van jongens in de Vorstelijke familie, en een aantal oude kanonnen, waarvan sommige nog gebruikt worden voor saluutschoten. De kleinere kanonnen hebben vroeger dienst gedaan op de Soenansschepen, die langs de Bengawan, de Sala-rivier, de verbinding van Soerakarta met de Pasisirlanden onderhielden. Een stuk van de voorsteven van één zoo'n schip, de Kangdjeng Kjahi Radjamala, staat in het Museum Sriwedari opgesteld. Thans is de riviervaart bijkans geheel vernietigd door den spoorweg en andere oorzaken. De gebouwen om de plataran Magangan gelegen herbergen de geweren en de verdere equipementsstukken van de Kratonkrijgslieden.

Wanneer men van de plataran Magangan verder naar het Zuiden zou loopen, zou men weer door eenige poorten komen op de Zuidelijke aloen-aloen, Aloen-aloen Kidoel. Deze is in hoofdzaak geheel gelijk aan de Noordelijke: men vindt er ook een Sitinggil en twee Waringin Koeroeng's, en hij wordt ook aan zijn Zuidzijde ten slotte afgesloten door een drietal „poorten", de uiterste Zuidelijke toegangen van den Kraton. De Kraton ligt dus eigenlijk, wanneer men het complex gebouwen en pleinen als één geheel beschouwd, tusschen zijn twee aloen-aloen's, Noord en Zuid, ingesloten.

Tot zoo ver als de Zuidelijke aloen-aloen zullen de bezoekers de wandeling

echter niet voortzetten. Van de Bangsal Magangan keeren zij terug door de Kori Srimanganti Kidoel naar de groote plataran. Daar wordt hun verzocht thans rechts af te slaan (naar het Oosten) langs de galerij die aan deze zijde het binnenhof omgeeft.

Evenwijdig aan de Oostzijde van de plataran vindt men nog een drietal lange open vrijstaande gebouwen: het Zuidelijkste daarvan is de Bangsal Boedjana (36), de twee andere de Bangsal's Pradangga (37 en 38). Daar wordt voor deze gelegenheid de gamelan geslagen.

In de zaal aan de Oostzijde van de plataran (39) is voor de bezoekers bij deze gelegenheid een kleine tentoonstelling ingericht van voorwerpen uit den Kraton, die uit historisch oogpunt bezien belangwekkend zijn. Men vindt daar:

1. een stel wajang-poerwa-poppen, geheeten Kjahi Kadoeng, dat dateert uit 1726 A.J., dat is 1799 A.D. Het is thans dus 130 jaar oud. Toch is dit niet het oudste stel wajang-poppen van den Kraton.
2. een stel wajang-madya-poppen. Men weet dat de wajangmadya gemaakt is door P. A. A. Mangkoenagara IV in het midden van de vorige eeuw. Dit wajangstel is dus niet zoo oud.
3. een stel wajang-geḍog-poppen, waarmede verhalen van Raden Pandji worden opgevoerd. Dit stel heet Kjahi Déwakatong; het dateert uit 1730 A. J., dat is 1803 A. D.
4. een stel wajang-kliṭik-poppen, maar van leer. De invloed van de leeren wajang-poerwa-poppen is in Soerakarta zoo sterk geworden, dat men ook de wajang-kliṭik-poppen, die oudtijds van hout waren, van leer is gaan vervaardigen. Met de wajang kliṭik worden verhalen uit de geschiedenis van Madjapahit vertoond.
5. de groote songsong Kangdjeng Kjahi Brawidjaja.
6. de driedubbele songsong Kjahi Toenggoelnaga.
7. de songsong bawat.
8. de songsong agoeng.
9. de oepatjara prijantaka, welke bestaan uit eenige lansen van verschillend model en twee donderbussen.
10. een paar oude geweren met lange loopen uit den tijd van de Compagnie.
11. de tjarak's K. Kjahi Nakoela Sadéwa. Dit zijn uitgeholde hoorns, oudtijds gebruikt om het rijpaard van den Soesoehoenan den bek te bevochtigen.
12. een zwaard, een tegengeschenk van de Koningin aan den Soenan bij gelegenheid van haar 25 jarig regeeringsjubileum.
13. de ḍampar kantjana met wat daarbij behoort:
14. een gouden kwispedoor (ketjohan) op een standaard.
15. een gouden sirihstel (tjepoeri).
16. een platte doos van eigenaardigen vorm met gouden oplegsel (ganḍèk) voor kleeren.
17. de waaier van pauwen-veeren (lar baḍak).
18. een waaier van paradijsvogelveeren (peksi déwata).
19. pijl en boog.
20. de vaandels Kangdjeng Kjahi Slamet, Berkat, en andere.
21. een verzameling Javaansche maskers (topèng's), en nog een aantal andere voorwerpen.

Na het bezichtigen van deze kleine tentoonstelling wordt den bezoekers verzocht de aandacht te schenken aan het voor deze gelegenheid bevolen voorbijtrekken van de pradjoerit panjoetra, een van de korpsen Kraton-krijgslieden, die het meest opmerkenswaardig zijn door hun fraaie ouderwetsche tenue. Zij trekken voorbij in een eigenaardige danspas, tajoengan.

Hierna begeven de bezoekers zich weer, langs de Oost- en Noordzijde van de plataran naar de Kori Srimanganti Lor. Men komt dan langs de Panggoeng Sanggaboewana (40). Het beklimmen hiervan is

toegestaan: het is echter een vrij lastige klim.

Door de Srimanganti Lor gaan de bezoekers denzelfden weg als zij gekomen zijn weer terug: door de Kori Kemandoengan en Bradjanala naar de Sitinggil. Thans wordt men verzocht langs de Westzijde van de Sitinggil te gaan (links afslaan) tusschen de Bangsal Witana en de Balébang door. Aan deze zijde zijn tot slot nog ter bezichtiging opgesteld een aantal oude draagkoetsen (djoli en kremoen). Thans worden deze draagkoetsen nog slechts een enkele maal gebruikt bij plechtige optochten, zooals voor prinsessen, die naar de Kapatihan geleid worden voor haar bruiloft. De namen van die draagkoetsen zijn: Kjahi Djènggot, Brengos, Djempana, Poerbanagara, Wimanapoetra, Koedoes, Djongkoeroeng ngadjeng en Djongkoeroeng wingking.

Vandaar gaan de bezoekers langs den gewonen weg terug naar de Aloen-aloen Lor.

HEROPENING VAN HET CONGRES

De VOORZITTER heropent te 9 uur het debat om den prae-adviseurs gelegenheid te geven gedurende een kwartier op de gemaakte opmerkingen te antwoorden. Wanneer er daarna nog tijd overschiet, zal de Voorzitter ook voor de andere sprekers nog een tweeden termijn van een kwartier open stellen.

Dr. DREWES (prae-adviseur) hoopt geen kwartier noodig te hebben voor zijn repliek, omdat hij niet het voornaamste slachtoffer der aanvallers is geweest. Daarom zal spreker het kort maken.

Naar aanleiding van de atmosferische trillingen, die Mr. Singgih een en ander hebben overgebracht van sprekers rede, spijt het spreker, dat Mr. Singgih niet in de gelegenheid is geweest met zijn eigen ooren te hooren, wat spreker te berde heeft gebracht. Spreker vreest nu, dat hij het slachtoffer is geworden van een atmospherische storing of van den Mexicaanschen hond. Spr. is zich geenszins bewust de geheele Inlandsche wereld in twee groepen te hebben verdeeld, waarvan de eene specifiek Westersch en de andere specifiek Oostersch gezind zou zijn. Hij heeft alleen twee polen genoemd en twee uitersten willen typeeren, waartusschen verschillende meeningen en variaties te constateeren zijn, doch waarbij men als scherpste tegenstellingen eenerzijds anti-Westersche en aan de andere zijde anti-Oostersche gedachten kan waarnemen.

Het verheugt spreker echter, dat dit misverstand Mr. Singgih in de gelegenheid heeft gesteld om aan hen die zulks nog niet wisten namens zijn vereeniging te verklaren, dat men daarin niets van deze uitersten wil weten, en alleen van aanpassing en moderniseering heil verwacht, ja zelfs met alle kracht daarnaar wil streven, zoodat dit ook is vastgelegd in het werkprogram dier vereeniging.

Hetgeen Dr. Radjiman heeft opgemerkt, is voor een gedeelte ook reeds tot uitdrukking gekomen bij hetgeen de heer Van Mook heeft gezegd in zijn aanvullingen. Spreker is echter van meening, dat de scherpe tegenstelling die wordt gemaakt tusschen materieele en geestelijke cultuur veelal een overdrijving is van de wetenschappelijke onderscheiding tusschen deze gebieden van menschelijke ontplooiïng. Men heeft er meer een onderscheiding dan een scheiding in te zien. Door te constateeren, dat er tusschen deze twee culturen een diepe kloof zou liggen, miskent men de werkelijkheid.

Spreker komt tenslotte tot de conclusie, dat men niet voor het eene òf voor het andere moet kiezen, doch moet inzien, dat verbroken evenwicht tusschen het geestelijke en het materieele van funesten invloed moet zijn.

Dr. Brugmans heeft het bepleiten van de wenschelijkheid van geschiedenisonderwijs gemist en daarvan aan alle praeadviseurs een verwijt gemaakt. Spreker gaat er geenszins mee accoord, dat hij daaraan ook mede schuldig zou staan; hij heeft wel degelijk gezegd, dat aan de nieuwe fa-

culteit direct gelegenheid moet worden geboden om geschiedenis te studeeren, en hij heeft erop gewezen, dat de Hollandsche toestand, waarbij pas in 1921 de geschiedenis van de Nederlandsche letteren is losgemaakt en waarbij de oud-Javaansche geschiedenis en de archaeologie als hoofdvakken ondergebracht zijn bij de Arische taalwetenschap, allesbehalve wenschelijk te achten is. Spreker is juist van meening, dat een aparte geschiedkundige studie moet worden geschapen, gebaseerd op de taalwetenschap, ten einde zelfstandige bronnenstudie mogelijk te maken. In die studie moet men twee richtingen kunnen uitgaan: die van oude geschiedenis of die van de nieuwe met de daarbij behoorende bijvakken.

Immers is het verband tusschen geschiedenis en de letterkundige vakken hier te lande niet zoo los als wellicht voor iemand, die in hoofdzaak alleen Europeesche toestanden kent, bij oppervlakkige beschouwing lijken zou. De studie en ontleding van de babads kan wellicht met meer recht gebracht worden onder literaire dan onder historische studie. Men kan ze zeker niet beschouwen als geschiedbronnen zonder meer.

Wat de filosofie betreft, ieder zal het met Dr. Brugmans eens zijn, dat in een volledig geoutilleerde faculteit een filosofische leerstoel niet mag ontbreken. Dr. Brugmans pleitte echter als begin voor vak-filosofie. Spreker vraagt zich af of men met die vakfilosofie alléén wel verder komt; vooral de moderne filosofie der geschiedkundige wetenschappen, zooals die door Rickert c. s. bedreven wordt, veronderstelt een flinke dosis kennistheoretische en algemeen filosofische orienteering, zonder welke men geen basis voor een dergelijke scholing heeft.

De heer Ir. Karsten vroeg den praeadviseurs of het niet gewenscht is aan de op te richten faculteit den hoogeren vorm van het gevoelsdenken superioriteit te laten behouden over het intellect, een vraag, die men gemakkelijker kan stellen dan beantwoorden. Dit punt hangt samen met de persoonlijkheid van den docent en met zijn wereldbeschouwing. Wanneer wereldbeschouwing nu is, om met Simmel te spreken, het bekijken van de wereld door het prisma van een bepaald temperament, dan zal zij zich dus, evenals de wijze, waarop deze beschouwing gedoceerd zal worden, onttrekken aan den maatstaf, die bij benoeming van een hoogleeraar pleegt te worden aangelegd. Naar sprekers meening kan dit punt daarom buiten beschouwing worden gelaten.

Dr. Esser (prae-adviseur) heeft voornamelijk den degen te kruisen met Dr. Brugmans. Het is begrijpelijk, dat deze het voor de geschiedenis heeft opgenomen, maar spreker betwijfelt of Dr. Brugmans zich terecht tegen hem heeft gekeerd, want de beschuldiging van Dr. Brugmans berust op een tekortkoming bij hem zelf. Op blz. 272 van sprekers prae-advies vindt men de zinsnede:

> „Het Bestuur heeft dit zelf ook ingezien en zich daarom de vrijwillige beperking tot *Oostersch* Letterkundig Hooger Onderwijs opgelegd, daarmee dus eventueele andere opleidingen (Nederlandsch, moderne talen, Chineesch, Geschiedenis, enz.), die aan de nieuwe Faculteit zouden kunnen worden opengesteld, buiten beschouwing latende."

Bij betere bestudeering van sprekers prae-advies had Dr. Brugmans gezien, dat het belang van geschiedenis-onderwijs wel degelijk door hem wordt ingezien. Hij had veeleer zijn pijlen moeten richten op het Bestuur, dat het aan de orde gestelde onderwerp beperkt heeft tot „Oostersch letterkundig hooger onderwijs".

Spreker voegt hier nog aan toe, dat het niet in zijn bedoeling ligt den heer Brugmans euvel te duiden, dat deze zijn praeadvies minder grondig heeft bestudeerd, en kan zich bij den grooten omvang der prae-adviezen best begrijpen, dat hij op

blz. 272 iets over het hoofd heeft gezien. Spreker komt alleen op tegen 's heeren Brugmans' gezegde, dat spreker de geschiedenis in een hoekje zou willen duwen en verwijst daarvoor nog naar blz. 273 van zijn prae-advies, waar hij de oude geschiedenis en de oudheden van den archipel uitdrukkelijk heeft genoemd en juist op den voorgrond heeft gesteld, dat deze studierichting niet van de literaire faculteit moet worden uitgesloten en men hierbij dus niet het voorbeeld van Nederland moet volgen, waar zij bij de Arische letteren is ondergebracht. Wat de nieuwe geschiedenis betreft, constateert spreker, dat heel wat dissertaties hierover verschenen zijn afkomstig van Indische literatoren, zoodat de nieuwe geschiedenis niet bij de oude heeft achtergestaan. Alleen de Westersch-koloniale geschiedenis in Indië blijft dan nog over, doch deze behoort volgens hem ook niet thuis in het kader van een opleiding als hier aan de orde is.

Met de opmerking van den heer Brugmans, dat de taalwetenschap te veel naar voren wordt geschoven en die der geschiedenis naar achteren, is spreker het evenmin eens. Spreker is het echter met den heer Brugmans weer wel eens, waar deze gezegd heeft, dat bij den opzet der literaire faculteit niet te angstvallig rekening met Leiden moet worden gehouden en het heeft geenszins in sprekers bedoeling gelegen bij hetgeen hij in het midden heeft gebracht de wenschelijkheid van bepaalde afwijkingen te ontkennen. Om twee redenen vindt spreker echter dat er parallelie moet zijn, in de eerste plaats omdat le gelegenheid moet zijn voor overgang van studenten over en weer en in de tweede plaats omdat, wanneer het program van de literaire faculteit te Batavia te veel zou afwijken van dat van Leiden, men gevaar loopt aan deze twee instellingen tweeërlei soort abituriënten te kweeken, waarbij dan de in Indië afgestudeerden zeker ten achter zouden moeten staan bij die van Leiden. Er moet voor gewaakt worden, dat het hooger onderwijs in Indië niet komt te staan op een peil, dat beduidend lager is dan in Nederland, integendeel vindt spreker dat de Indische faculteit, wat het Indonesisch gedeelte der studie betreft, op een hooger peil dan die in Nederland moet komen te staan.

Thans wil spreker nog even twee vragen beantwoorden, die de heer Brugmans hem heeft gesteld. Op de eerste vraag, wat de Chineezen met de literaire faculteit en de cultuurgeschiedenis moeten beginnen, antwoordt spreker, dat de Chineezen evengoed hun cultureele behoeften hebben als de heer Brugmans en wij allen. Spreker ziet dan ook niet in, waarom de Chineezen, wier cultuur heel wat ouder is dan de onze, geen nut zouden kunnen trekken van de Oostersch literaire faculteit. Spreker had zijn betoog juist erop gebaseerd, dat deze faculteit een belang vertegenwoordigt voor *alle* bevolkingsgroepen en dus door *ieder* ontwikkeld bewoner van deze contrijen kan worden toegejuicht. De Chineezen zijn niet meer tevreden met den cultureelen toestand waarin zij in Indië verkeeren en spreker heeft onder hen meermalen stemmen beluisterd die wenschen te komen tot de oprichting van de een of andere cultureele instelling. Er is trouwens geen enkele reden waarom de Chineezen zich uitsluitend op de studie van hun eigen taal en cultuur zouden toeleggen. In Holland bestudeert men toch ook allerlei talen, niet uitsluitend het Nederlandsch; dit laatste wordt zelfs in hoofdzaak door meisjes bestudeerd. Doch, zooals reeds opgemerkt, op den duur zal men hier wellicht kunnen komen tot het instellen van een studierichting, die zich speciaal op de Chineesche en Japansche beschavingswereld richt, wat dan een reden te meer zal zijn voor Chineezen om aan deze faculteit te gaan studeeren.

De passage over de wijsbegeerte, waar spreker zeide, dat hij zich het onderwijs in de wijsbegeerte te geven denkt door iemand, die met beide beenen in de werkelijkheid staat, heeft blijkbaar een magischen invloed op den heer Brugmans gehad, terwijl ook

de heer Van der Plas hierover is gevallen. Spreker zou deze beide heeren willen vragen, waar zij zich de beenen van iemand denken, die met zijn hoofd in hooger sferen verkeert. Waar iemands beenen zijn, bevindt zich toch de geheele persoon! Maar aan iemand die zich geheel in hoogere regionen bevindt hebben wij hier op aarde niet veel.

De heer Van der Plas meende, dat spreker bedoelt iemand, die *geen* kenner is van de Oostersche filosofie, doch spreker heeft geschreven:

> „Maar wel komt het mij voor dat er in Indië behoefte bestaat aan een wijsgeer, *niet speciaal* een kenner of beoefenaar van Oostersche filosofie, noch ook een uitpluizer van kennistheoretische abstracta *zonder meer*, maar een die met beide beenen in het volle Indische leven staat en waar dit pas geeft daarop ook zijn licht kan laten schijnen."

Bedoeld is dus niet een kamergeleerde, maar iemand, die de maatschappij kent en die, waar het pas geeft, een woord kan spreken van verzoening en synthese. Naar sprekers oordeel zijn de moeilijkheden van politieken en anderen aard waarmede men in Indië te worstelen heeft, grootendeels toe te schrijven aan gebrek aan leiding van de openbare meening op cultureel gebied. Had men hier meer wijsgeerige, sociale voorlichting, dan zou men tot een synthese geraken, die al dien strijd als nutteloos, overbodig en schadelijk voor den bloei van Nederlandsch-Indië zou terzijde stellen. Personen, die met practische kennis van en inzicht in de geestelijke verhoudingen hier te lande in deze richting invloed kunnen uitoefenen, zijn naar sprekers meening noodig.

Dr. Brugmans heeft ook gezegd, dat hij de filosofie niet zoo noodig vindt. Hierin is spreker het ook niet met hem eens, o. a. omdat elke student eenige filosofische scholing noodig heeft. In Holland wordt jaar in jaar uit geklaagd, dat de studenten zich te veel bewegen in de richting van een speciaal vakje en geen tijd besteden om zich behoorlijk algemeen wijsgeerig en cultureel te ontwikkelen. Naar sprekers meening is er vrij groote eenstemmigheid onder de bevoegde personen, dat filosofische vorming voor de studenten van groot belang is. In Nederlandsch-Indië klemt dat nog te meer, omdat de studenten grootendeels komen uit een omgeving die hun geenerlei aanrakingspunten biedt met het wetenschappelijk Westersch milieu, dat zij aan de hoogeschool tegemoet gaan. Door wijsgeerig onderwijs komen zij tot een kennismaking met de grondslagen der Westersche cultuur.

Over de vragen van den heer Karsten dit. Sprekers prae-advies stelt juist de geestelijke waarden op den voorgrond, spreker heeft getracht in het licht te stellen, dat men zonder algemeen-geestelijke cultuurwaarden geen academie vormt, maar een vakschool. Bij vorige gelegenheden is echter hieromtrent reeds zooveel gezegd en geschreven, dat spreker hierover niet meer behoefde uit te weiden. Hij is het overigens met Dr. Drewes eens, dat hier de persoonlijkheid van den docent bij komt kijken. Men kan de hoogere geestelijke waarden niet als vak doceeren, het zijn grondslagen waarvan iedere docent naar eigen aard het onderwijs doortrekt.

Mr. Hadi (prae-adviseur) bespreekt allereerst de vraag van den heer Karsten of het moderniseeringsproces, dat spreker voorstaat, niet in strijd komt met de hooge plaats, die aan de geestelijke waarden moet worden toegekend. In zijn prae-advies heeft spreker gezegd, dat de moderniseering in de eerste plaats betreft de uitwerping van schadelijke, hinderlijke of verouderde vormen.

Een andere vraag is of het moderniseeringsproces zoover moet gaan, dat de geestelijke waarden min of meer in gedrang zullen komen. Naar sprekers meening zal door het moderniseeringsproces, althans voorloopig, de waardeering van de

geestelijke waarden min of meer dalen. Maar of dit moet worden betreurd valt nog te bezien; in een maatschappij als deze, waarin de geestelijke waarden tot nog toe zoo hoog worden aangeslagen, mag eenige vermindering van waardeering niet zoo zwaar wegen als in een maatschappij waarin het materieele veel meerop den voorgrond staat.

Het beste is dus den gang van het proces maar af te wachten.

Pastoor VAN RIJCKEVORSEL, (prae-adviseur), het woord verkrijgend, constateert een klein meeningsverschil tusschen Dr. Radjiman en hemzelf wat betreft de waardeering van de latere Javaansche literatuur.

In ruimen zin genomen dateert de literatuur vanaf den tijd van Soeltan Agoeng, doch vergeleken bij de Westersche talen wat hoeveelheid van geproduceerd werk en groote variatie betreft, is deze literatuur, in het bijzonder de eigenlijke contemporaine literatuur, die welke ten goede zou kunnen komen aan de studie in de levende, hedendaagsche talen, nog zeer gering. Als men daarnaast de rijkdom en groote variatie in de gesproken taal beschouwt, valt die geringe schriftelijke productie in deze taal te meer op. De oud-Javaansche literatuur is dan ook in zekeren zin veel rijker dan de latere literatuur.

Spreker moet dan ook zijn meening handhaven, dat de hedendaagsche literatuur in ruimeren zin genomen betrekkelijk gering is en daarom zal de bestudeering van de gesproken levende taal een belangrijke plaats moeten innemen bij de literaire faculteit, ook wat betreft de aesthetische vorming hiervan.

Spreker is het daarom volkomen eens met den heer Poerba Tjaraka, waar deze hoopt dat het gebrek aan voldoende bevoegde leerkrachten geen reden zal kunnen zijn om de oprichting van de faculteit uit te stellen en geeft er ook voorkeur aan in dat geval te beginnen met assistenten in de Javaansche en Maleische taal aan te stellen. Spreker wil daarvoor een beroep doen op de Javanen van de Solosche A. M. S., en hoopt dat zij toch goed begrijpen, wat het land van hen verwacht en verwachten mag. Spreker wil ook een beroep doen op de ouderen, waaronder vele taalbeoefenaren, die niet in de gelegenheid zijn zich verder te bekwamen tot aanstaande leeraren voor de faculteit; dat zij toch hun jonge vrienden mogen beïnvloeden en aansporen, opdat wij hier in Indië zoo spoedig mogelijk krijgen eigen hoogleeraren voortgekomen uit het eigen volk!

Voorts bedankt spreker den heer Soewardi Soerianingrat voor zijn waardeerende woorden. Waar deze heer constateerde, dat spreker blijk heeft gegeven de ziel der Javanen te benaderen, zou spreker in verband met den heer Soerwardi's waarschuwing aan het Java-Instituut hem den raad willen geven de democratische richting van de universiteit toch niet te veel te zoeken in onderwijs direct gericht tot het volk in de vorm van een volksuniversiteit. Dit zou nivelleering van het hooger onderwijs tengevolge hebben, terwijl wij hier juist een faculteit moeten hebben, die op gelijk peil staat met de Hollandsche. Een dergelijke faculteit kan een weldaad worden voor het volk. Juist door de aanstaande leiders en voorgangers een goede en degelijke vorming te geven, zal de uitwerking van het onderricht zich, hoewel niet direct, honderdvoudig uitstrekken over de verdere lagen van de bevolking.

Met Dr. Drewes is spreker van meening, dat er een onderscheid moet worden gemaakt tusschen realistisch- en intellectualistisch onderwijs, dat er een basis moet zijn, waarop alle wetenschappen zich hierarchisch moeten ordenen. Deze basis moet in de eerste plaats zijn de vak-filosofie. Een faculteit voor deze wetenschap thans te openen acht spreker echter praematuur.

Den heer Karsten antwoordt spreker, dat aan de Regeering moet worden overgelaten — voorzoover zij daarmede bemoeienis heeft — om vast te stellen welke richting die vak-filosofie kan uitgaan. Wanneer men hierbij al te voorbarig te werk zou gaan, zou dit meer verdeeling

dan vereeniging geven in den toestand waarin wij op het oogenblik zijn.

Het verwijt van den heer Brugmans aan spreker in verband met hetgeen deze laatste heeft gezegd over de geschiedenis, gaat niet op. Een beweging, die tegen iets, dat bestaat, ingaat, is altijd als reactie te beschouwen. Er is hier reeds veel gepraesteerd op het gebied van archaeologie en geschiedenis, alsook op het gebied der oude talen, maar wat hier ontbreekt is hetgeen Dr. Drewes en spreker op den voorgrond hebben gebracht, n. l. de studie der levende talen. Waar spreker met onderwijs geven is belast, voelt hij des te meer, dat hierin nog veel te doen is en men juist op dit gebied nog geen vasten vorm en geen vaste handleidingen heeft.

Spreker begrijpt volkomen, dat het Java-Instituut op het literair onderwijs bijzonderen nadruk heeft gelegd en meent zich daar bij te moeten aansluiten. Wat al bloeit, de studie n.l. van geschiedenis e.d., heeft geen aanmoediging noodig; integendeel, spreker zou willen waarschuwen de nieuwe faculteit niet te veel te laten gaan in de richting van archaeologie en oude geschiedenis, omdat de studie van de levende taal van tegenwoordig daardoor in het gedrang zou kunnen komen.

Het doceeren van de geschiedenis der wijsbegeerte zou het best aan een afzonderlijken hoogleeraar kunnen worden opgedragen. Kan dat in het begin nog niet, dan zou de hoogleeraar of zouden de hoogleeraren voor de geschiedenis gedeeltelijk die taak op zich kunnen nemen, omdat geschiedenis en filosofie veel aanrakingspunten hebben. Ook is het niet onmogelijk de geschiedenis der wijsbegeerte te verbinden met de studie der letteren waarvoor bij de Javanen ook veel animo bestaat.

Spreker meent voldoenden nadruk gelegd te hebben op de geschiedenis en wijst op de alinea in zijn prae-advies op blz. 280:

> „Dan komt natuurlijk geschiedenis. Aangezien in dit vak nog veel te onderzoeken valt en daaronder heel speciaal het materieel, hier in Indië aanwezig, zal samenwerking van een faculteit in Indië met de zusterfaculteiten in Europa de gewenschte vruchten afwerpen, waardoor de vestiging onzer faculteit opnieuw haar noodzakelijkheid bewijst."

en spreker voegt hieraan toe, dat hij meent, dat de geschiedenis der filosofie ook van beteekenis is.

De heer Soejana (prae-adviseur) uit allereerst een woord van dank aan het auditorium dat aanwezig is, niet in de laatste plaats het Europeesche B. B., waarvan de crême de la crême het congres met zijn tegenwoordigheid vereert. Spreker constateert, dat hij ook en vooral van de zijde der aanwezige Europeesche B.B.-ambtenaren instemming mocht ontmoeten, toen hij de wenschelijkheid bepleitte van academische opleiding voor de hoogere rangen van het Inlandsch B. B.

De heer Karsten stelde een vraag betreffende de waardeering van de hoogere geestelijke waarden ten opzichte van andere waarden, speciaal de eng-verstandelijke, en vroeg, hoe aan de hoogere geestelijke waarden recht moest worden gedaan bij het universitair onderwijs. Spreker zou hier den term Boedi willen gebruiken en wil opmerken, dat deze hoogere geestelijke waarden niet door schoolonderwijs kunnen worden bijgebracht. Boedi is iets als godsdienstzin, kunstgevoel, en het aankweeken daarvan ligt meer op den weg van andere instellingen dan van onderwijsinstituten, b. v. de kerk waar mystiek en religie worden beoefend.

De filosofie kan indirect invloed uitoefenen op de ontplooiing van de hoogere geestelijke waarden, maar de weg voor dit laatste moet niet gezocht worden bij het onderwijs van een hoogeschool. Een doctor in de wijsbegeerte behoeft niet altijd een vertegenwoordiger van Boedi te zijn; hij behandelt het vak wetenschappelijk en Boedi is een innerlijk proces in den mensch zelf, beïnvloed door opvoeding in huis, kerk, pasantrèn.

Thans de heer Poerba Tjaraka, die

vreesde dat door sprekers IVde stelling: „Met het onderwijs in talen behooren zooveel mogelijk personen te worden belast, die de natuurlijke kennis dier talen bezitten", de instelling van een letterkundige faculteit op de lange baan zou worden geschoven. Voor deze ongerustheid bestaat geen aanleiding; spreker erkent, dat men moet roeien met de riemen, die men heeft en er zijn uitstekende riemen, al worden zij nog niet geleverd door landskinderen. Het gaat hiermede als met de kip en het ei; als wij een kip hebben, moeten wij wachten tot er een ei komt en hebben wij een ei, dan moeten wij wachten tot het een kuiken wordt.

Spreker wil geen afbreuk doen aan de Europeesche leerkrachten, die wij hebben. Toch moet geleidelijk aan de eisch worden gesteld, dat taal-leerkrachten ook vaardig zijn in het mondeling gebruik van de door hen onderwezen taal. Voor assistenten b.v. in het Javaansch acht spreker wel raison d'être aanwezig. Toch is de toestand hier in dit opzicht wel eenigszins anders dan die in Holland, hier kan men buiten de schooluren zich veel meer bekwamen in het gebruik van de levende taal.

Alles tezamen genomen meent de heer Soejana dat de heer Poerba Tjaraka zich niet ongerust behoeft te maken.

Spreker komt dan tot de felste bestrijders van zijn betoog, n. l. de heeren Dr. Radjiman en Soewardi Soerianingrat. Hij is het niet eens met Dr. Radjiman, waar deze een zekere tegenspraak in sprekers stelling ziet, n. l. dat hij aan den eenen kant spreekt van de wenschelijkheid van verrijking der taal en aan den anderen kant van vereenvoudiging der taal. De tegenstelling van verrijking is volgens spreker verarming en niet vereenvoudiging. De briefconstructie in de Javaansche taal is te omslachtig en van te weinig inhoud. Dat het Javaansch meerdere taalsoorten heeft, leidt in de praktijk tot vele moeilijkheden en bezwaren.

Tegen de opmerking van den heer Radjiman, waar deze zegt dat de taal evenals de adat een integreerend deel is van het wezen van een volk, stelt spreker zijn opvatting, dat er niets blijvends, niets onveranderlijks is en hij illustreert dit met een voorbeeld uit de vergadering zelve, n. l. het optreden van Dr. Radjiman. Bij den naam van Dr. Radjiman dacht spreker aan een figuur uit de eerste tijden na de oprichting van Boedi Oetomo, aan den strijd tusschen Dr. Radjiman en Dr. Tjipto Mangoenkoesoemo en de fel Oostersche richting van Dr. Radjiman, die toen nog Mangoenhoesodo heette. Hij dacht daarbij tevens aan bekende landgenooten uit dien tijd, aan den tijd van het oriëntalisme, het puriteinsch-Oostersche in de begindagen van Boedi Oetomo. Toen spreker echter Dr. Radjiman zag, ontdekte hij in hem een heel andere verschijning, iemand n.l. Europeesch gekleed, op het podium met zijn rug gekeerd naar het zelfbestuur. En toch was hij dezelfde persoon als die uit de dagen van weleer. Zoo evolueert alles, constateert de heer Soejana, zelfs Dr. Radjiman.

In de rede van Dr. Radjiman vindt spreker een duidelijk bewijs voor de juistheid van zijn stelling, dat het Javaansch verrijking behoeft en de adat zich wijzigt. De heer Radjiman toch heeft een betoog gehouden in het Javaansch, zoo doorspekt met Hollandsche woorden en uitdrukkingen, dat, wanneer hij deze rede op de hier voorgedragen wijze 50 jaar geleden zou hebben gehouden tot den vorst, hij waarschijnlijk zou zijn weggejaagd. Javaansch leek het dan ook niet meer wat hij sprak, tenminste niet op het Javaansch van 50 jaar terug, zooals dit moest overeenstemmen met de Tata-Krama. Als de heer Radjiman in 10 minuten tijds kans heeft gezien zijn rede met een 20-tal Hollandsche woorden en uitdrukkingen te doorspekken, is dit wel een sprekend bewijs van hetgeen spreker heeft geconstateerd.

Zich thans tot den heer Soewardi Soerianingrat wendend, die hem een „slamat djalan" heeft toegewenscht, bij zijn pogingen tot vereenvoudiging, merkt spreker op, dat hij zich niet vleit met onmiddellijk

succes, doch den maatregel dien hij aanduidde slechts in ernstige overweging heeft gegeven. Waar de heer Soewardi Soerianingrat zelf zegt, dat de Pandjenengan dalem zal verdwijnen, acht spreker het een gelukkig feit, dat alvast één schaap over de brug is, doch hierop voortbouwende moet men ook de consequenties hiervan aanvaarden en de mogelijkheid van verdere vereenvoudiging der taal niet uitsluiten.

Men zal moeten kiezen tusschen het gebruik van de Krama- en de Ngokotaal en spreker is van meening, dat de evolutie in de richting van de Krama-taal gaat, omdat deze een beschaafder cachet geeft, terwijl zij het tevens èn phonetisch èn taalkundig wint van het Ngoko.

Spreker is het voorts met den heer Soewardi Soerianingrat eens, dat het bestaan van verschillende taalsoorten belemmerend werkt op de evolutie van het volk. Hij is voorts van meening, dat het Javaansch vroeger vóór den invloed van het Sanskrit ook wel heel anders zal hebben geklonken, evenals de Maleische taal geëvolueerd is door den invloed van de Arabieren.

Spreker besluit zijn rede met een voorbeeld uit den Tengger, waar spreker vroeger heeft gewoond. Aldaar gebruiken zelfs de onderste lagen der bevolking tegenover de hoogere de omgangstaal, n.l. het Ngoko, terwijl toch de Tenggereezen evengoed Javanen zijn. Spreker wil hiermede alleen zeggen, dat het gebruik van slechts één taal door Javanen deze laatsten niet doet veranderen in een ander volk.

De heer RADJIMAN (met applaus begroet) meent, dat de heer Soejana hem verkeerd begrepen heeft. Spreker is niet tegen verrijking van de taal, maar heeft gewezen op de tegenstelling die z. i. in de IIde stelling van den heer Soejana gelegen is. Verrijking en vereenvoudiging zooals deze stelling die opvat, acht spreker een contradictie en tot nog toe heeft hij van den heer Soejana nog geen bevredigend antwoord op dit punt gekregen.

Er is critiek uitgeoefend op sprekers Javaansch zooals hij dat gisteren gebruikte. Hiertegenover merkt spreker op, dat zijn Javaansch niet mag gelden als de norm voor de Javaansche taal; hij erkent, dat hij het Javaansch niet geheel en al beheerscht, zijn taal is individueel gekleurd.

De heer Van Rijckevorsel trok een grens tusschen nieuw- en oud-Javaansche literatuur; hij stelde dien grens in den tijd van Soeltan Agoeng en zeide, dat de nieuw-Javaansche literatuur betrekkelijk arm is. Spreker zou dat niet geheel willen ontkennen, maar wijst er toch op, dat relatief dit moeilijk is te bepalen, omdat bij de beoordeeling van de literatuur van het Javaansche volk moet worden in aanmerking genomen, dat dit volk niet de individualistische maatschappij-ordening van het Westen heeft doorloopen. Bij individualistische evolutie kan de literatuur niet anders dan verscheiden zijn; zij is afhankelijk van den groei der individuen. Bij het Javaansche volk moet de literatuur vanzelfsprekend geheel anders zijn dan bij een West-Europeesch volk; de materieele cultuur ontbreekt, de Javanen missen de beheersching van de stof, die door het Westen gecreëerd is geworden in de zoogenaamde exacte wetenschappen. De literatuur van het Javaansche volk is weinig verscheiden, is eenvoudig, men zou haast zeggen, is filosofisch; waarbij spreker de filosofie geen wetenschap wil noemen, maar die wil opvatten als levensleer.

Het Javaansche volk leeft in een cosmologische opvatting en die opvatting dwingt de bevolking in een bepaalde houding ten opzichte van de natuur, ten opzichte van de verhouding tusschen Schepper en schepsels, stof en geest.

(De Voorzitter hamert.)

Spreker zou er op willen wijzen, dat de taal niet alleen moet worden opgevat als het geschreven woord, als uitdrukkingsmiddel van de psyche van den mensch, maar dat er nog andere factoren zijn, die daarbij in aanmerking moeten worden genomen. Hij moet echter kort zijn en om te eindigen geeft hij een voorbeeld n. l. dat het woordje

„ik" in het Javaansch door „akoe" en „koela" wordt weergegeven, doch het begrip is niet precies hetzelfde, evenals de klank verschillend is.

Thans krijgt de heer KI ADJAR DÉWANTARA SOEWARDI SOERIANINGRAT het woord. Hij begint met een motto aan te halen in het Javaansch, afkomstig van den wijsgeer Soeltan Agoeng, dat hierop neerkomt, dat de cultuur van het Javaansche volk zoodanig is te beschouwen, dat de schoone melodie van de Javaansche taal, die de Javanen hadden moeten verzorgen en behouden, verloren is gegaan, doch dat het rhythme behouden is gebleven.

Spreker zou echter niet weer het woord hebben gevraagd, hadden niet èn pastoor Van Rijckevorsel èn de heer Soejana een kleine vergissing te zijnen opzichte gemaakt, welke spreker anders zou kunnen doen schijnen dan hij in werkelijkheid is. Pastoor Van Rijckevorsel heeft n. l. sprekers aansporing tot democratiseering geïnterpreteerd als democratiseering van de universiteit, wat niet in sprekers bedoeling heeft gelegen. Hij had de democratiseering van de adat op het oog, hetgeen hij n. l. als een noodzakelijke voorwaarde beschouwt om de taal te cultiveeren. Deze democratiseering heeft ten doel de vrije ontwikkeling en den verderen groei van de taal, hetgeen alleen kan plaats hebben, wanneer de adat verlost kan worden van de strenge banden, waarin zij is vervat.

Wat den heer Soejana betreft, deze meent in spreker een fellen bestrijder te zien. Dit is echter geenszins het geval. In den strijd om vereenvoudiging van de taal heeft de heer Soejana een bondgenoot in spreker, alleen heeft spreker hierbij bijzonder den nadruk erop gelegd, dat deze vereenvoudiging niet kan geschieden zonder de verstarde oude adatvormen te doen verdwijnen en hij heeft ook de overtuiging, dat de adat zich zal losmaken van die banden.

Het woord Pandjenengan Dalem was vroeger heel goedkoop. Het praedicaat „Bendara", de titels Raden Mas, Kangdjeng, etc. maakten eens indruk. Nu niet meer. Dit is ook een van de redenen geweest, waarom spreker een anderen titel heeft aangenomen; zijn Raden Mas was niet meer lakoe.

De Javanen maken thans een proces door van het oude naar het nieuwe, doch wanneer wij ons hierbij alleen maar aan de cultuur en de cultureele vormen vastklampen, komt men bedrogen uit en levert elke dag teleurstelling op. Wanneer wij willen medewerken aan de ontwikkeling der evolutie, gelooft spreker, dat hiermede slechts een natuurlijke associatie kan worden bereikt. Spreker wijst hiervoor op de moderne richting in de paedagogie, waarin zelfontplooiing wordt beschouwd als de beste manier van zelfontwikkeling. De opvoeding heeft in dezen tijd niet meer tot taak de kinderen naar eigen goeddunken te vormen, doch slechts een taak van toezien en zorgen, dat de natuurlijke groei niet wordt belemmerd. Spreker kan in dit opzicht geheel meegaan met den heer Soejana, doch heeft daarbij alleen de vrees uitgesproken, dat het den heer Soejana zal vergaan als de Djawa-Dipa-beweging. De laatste uitingen wijzen in de richting van de krama-taal. De nivelleering gaat dan ook naar de beschaafde richting toe. Het krama is de beschaafde taal, waarin niet kan worden gevloekt of gescholden, maar men moet ervoor waken, dat de cultureele vormen niet verstard raken en de cultuur levend houden.

Sprekers vrees is dan ook dat, wanneer de krama-dewa-beweging de overhand zal krijgen, dit weer zal leiden tot een geraffineerde verfijning van de taal, wat gelijk staat met verweeking. Dit vooral moeten wij in onzen modernen tijd vermijden. Wij moeten in onze volksopvoeding, evenals de eugenetici dat doen, trachten een sterk nageslacht te krijgen, en dit kan niet worden verkregen, wanneer wij de verfijnde aristocratie in onze cultuur handhaven. Hiermede zij de vergissing recht gezet. Spreker verklaart als de heer Soejana hem noodig mocht hebben, zich bereid hem van dienst te zijn.

De heer Dr. Brugmans zal slechts kort op enkele opmerkingen ingaan, daar de tijd dringt.

Dr. Drewes heeft naast vak-filosofie een algemeene filosofie bepleit. Maar de jurist krijgt sinds jaar en dag alleen rechtsfilosofie. Spreker verdedigt de juistheid van de algemeene paedagogische stelling, dat het het beste is, van het bijzondere tot het algemeene op te klimmen, in dit geval dus van vak-filosofie tot algemeene filosofie. Hij is van meening, dat op den duur de filosofie zal moeten uitgroeien tot een zelfstandigen leerstoel, maar dat zal geleidelijk, langs opklimmende lijn moeten gaan.

Wat Dr. Esser betreft, de hoffelijkheid gebiedt spreker te onderstellen, dat hij gisteren bijzonder onduidelijk is geweest. Verschillende punten, die Dr. Esser tegen hem te berde heeft gebracht, vormen geen bestrijding van zijn meening. Dr. Esser meende, dat spreker de opgave van het bestuur voor dit congres niet goed zou hebben gelezen. Spreker ontkent dit; hij heeft niet anders willen doen dan erop wijzen, dat in Holland jarenlang de geschiedenis het dienstmeisje is geweest van de linguistiek en ervoor willen waarschuwen, dat het in Indië niet eveneens gebeurt.

Naar sprekers meening is de nieuwe koloniale geschiedenis zeer slecht bestudeerd. Dr. Esser zegt, dat die niet behoort tot een Oostersche faculteit, doch dit begrijpt spreker niet; de linguistiek dringt aan op de studie ook van de levende talen en parallel hiermede zegt spreker: bestudeer nu ook voor de geschiedenis „die jüngste Vergangenheit". Het uitsluiten van de koloniale geschiedenis is onhistorisch.

Dat er gevaar zou komen van afwijking met Leiden lijkt spreker denkbeeldig. De opleiding, waarover het hier gaat, bestaat in Leiden niet, dus alles wat Dr. Esser zeide over gelijkheid van het peil, enz., gaat voor de historie niet op.

Spreker heeft Dr. Esser gevraagd, wat eigenlijk de Chineezen voor baat kunnen vinden bij de in te stellen faculteit en hij vroeg: waarom zullen zij daar studeeren? Het antwoord van Dr. Esser is alleen: waarom *niet*? Daarmede komt men in en debat niet verder. Het lijkt spreker bijna ondenkbaar, dat Chineezen Javaansch of Maleisch gaan bestudeeren, al heeft hij er niets tegen. Een nadere preciseering en verdediging van de opvatting van Dr. Esser op dit punt heeft hij dus niet ontvangen.

Bij de wijsbegeerte doet zich wederom een misverstand voor. Hier heeft Dr. Esser twee dingen gezegd, waarmede spreker het eens is, maar die volstrekt geen aantasting beteekenen van hetgeen hij beweerde. In de eerste plaats: een student heeft eenige filosofische scholing noodig, en verder: een zekere kennis van de grondslagen van onze cultuur is noodig. Spreker is het hiermede eens, maar wijst erop, dat dit laatste geen filosofie is, maar sociologie, en met sociale elementen moet men de filosofie niet aanlengen.

Spreker handhaaft wat hij zeide: de filosoof van Dr. Esser met zijn beide beenen op den grond is een onbestaanbaar wezen.

Voorts kan spreker zich aansluiten bij veel van hetgeen pastoor van Rijckevorsel in deze richting heeft in het midden gebracht.

De heer Ir. Karsten dankt de inleiders voor het voldoen aan zijn verzoek om de bedoeling voor het woord te nemen bij het eenigszins moeilijke punt, dat hij tersprake bracht.

Samenvattende stelt hij vast, dat de inleiders de hierarchie der menschelijk werkzaamheid, die spreker meent als algemeen menschelijk bezit te mogen constateeren, waarbij de hoogere geestelijke waarden bovenaan staan, niet ontkennen.

Mr. Hadi heeft gezegd, dat een te ver gaan in de achterstelling van de intellectueele en materieele eigenschappen ongetwijfeld verkeerd is, maar dat het in principe niet noodzakelijk is de volgorde der hierarchie te veranderen.

Spreker heeft dit met groote instemming vernomen, en legt er den nadruk op, dat niet eenig eenzijdig overwicht van een of enkele waarden nagestreefd moet worden — noch

van de irreëele, als in het Oosten regel, noch van de intellektueele en materieele, zooals het huidige Westen hoort —, doch dat het doel moet zijn een evenwichtige synthese.

Gelukkig kan spreker daarom constateeren, dat ook de drie Europeesche debaters niet hebben ontkend de wenschelijkheid om de hoogere geestelijke waarden bij het onderwijs speciaal der Oostersche letterkundige faculteit tot hun recht te doen komen.

Spreker kreeg echter den indruk alsof zij daar eenigszins hulpeloos tegenover stonden. Het karakteristieke van het Hooger onderwijs in het Westen — datgene waar langzamerhand een groote tegenzin tegen is ontstaan — is juist, dat het intellectualistisch is en geen ruimte laat voor de hoogere geestelijke waarden. Spreker had dan ook gehoopt van die zijde een stem te hooren, die op dit gebied den een of anderen weg of mogelijkheid zou hebben aangewezen en betreurt het dat dit niet is geschied. Daarnaast zou spreker echter willen opmerken, dat men niet mag zeggen, dat het geven van dergelijk onderwijs onmogelijk is. Wie goed heeft geluisterd naar den eersten debater, Dr. Radjiman, zal hebben beseft en begrepen, hoe directe overdracht dezer geestelijke bedoelingen zelfs hier, dus zeker in het onderwijs mogelijk is.

Het zeer duidelijk standpunt door den heer Soejana ingenomen, dat de hoogere geestelijke vorming in hooger onderwijs niet noodig is, zou, met een variant op een bekend gezegde, kunnen worden aangeduid door: hoogere geestelijke vorming is privaat-zaak. Spreker heeft er echter op gewezen, dat de eigenlijke kracht en geestelijke macht van het Oosten juist daarin ligt, dat deze materie *geen* privaat-zaak is, en in tegendeel de geheele Oostersche maatschappij in haar wezen en denken beheerscht. Alleen reeds het feit, dat een kolonie gedurende eenige eeuwen onder sterken vreemden invloed heeft gestaan en toch zoo krachtig het eigen geestelijk leven heeft weten te handhaven, is te danken aan een groote *innerlijke* geestelijke kracht, aan een intensieve *hoogere* vorming, als door spreker bedoeld, — zij 't dat deze met geringe intellectueele en materieele ontwikkeling samen ging.

Spreker besluit dan ook met de opmerking, dat, wanneer men voor de vorming van hen, die in de hierarchie der samenleving naar den geest vooraanstaande plaatsen behooren in te nemen, de hoogere innerlijke vorming uitsluit, men daarbij een uitermate gevaarlijk standpunt inneemt.

De heer VAN DER PLAS gaat nog even in op hetgeen Dr. Esser in tweeden termijn heeft gezegd, n.l. dat de docent in filosofie met beide beenen in het volle leven moet staan. Voorts is Dr. Esser ingegaan op sprekers bezwaar tegen Dr. Esser's meening, dat een kenner der Oostersche wijsbegeerte hier niet in de eerste plaats noodig is. Spreker is echter van meening dat het zeer noodig is, dat zij, die wijsbegeerte als wetenschap zullen onderwijzen aan de literaire faculteit, die men thans tot stand hoopt te brengen, grondig kennis zullen dragen van de wijsbegeerte der volkeren van dezen archipel, in het bijzonder van de Javaansche, die daarvan de hoogste top is, omdat deze wijsbegeerte een levensuiting is van dit volk, dus een realiteit. Om met Dr. Esser te spreken: een realiteit, dus een deel van het volle leven.

Deze bevolking heeft behoefte aan een wijsgeerige basis voor haar bestaan, hetgeen ook door Dr. Radjiman is uitgesproken. De wetenschappelijke kennisneming hiervan is dan ook van het allerhoogste belang voor het karakter, dat deze faculteit zal moeten dragen. De wijsbegeerte van de Indonesische volken in het algemeen, het Javaansche in het bijzonder, is eigenlijk geen wijsbegeerte maar religie; zij kan dien geestelijken achtergrond geven, dien de heer Karsten aan de studenten van deze universiteit wil brengen.

Spreker beveelt daarom aan om de wetenschappelijke bestudeering van de wijsgeerige stelsels aan de universiteit op ruime schaal open te stellen voor die groe-

pen, die een sterke, eigen, religieuze overtuiging hebben, b.v. door aanstelling van bevoegde privaatdocenten.

De heer Dr. POERBA TJARAKA krijgt het woord en zegt, dat de heer Soejana twee opeenvolgende dingen vergeet. Zonder het bestaan van den Voorzitter, die hoogleeraar is, te willen verloochenen, meent spreker dat de heer Soejana vergeet, dat wij op het oogenblik ei noch kip hebben, want de kip is niet een wezen, dat door menschenhanden is ontstaan en evenmin het ei. Een assistent of hoogleeraar aan een universiteit is weliswaar ook geen product van menschenhanden, doch hun ambten zijn toch in het leven geroepen door het besluit van een senaat of hier in Indië misschien door den directeur van het departement van Onderwijs en Eeredienst. De vergelijking van den heer Soejana van een eventueele benoeming van een assistent of hoogleeraar aan de universiteit met een kip of een ei, gaat volgens spreker dus niet op.

Dr. ESSER krijgt thans voor de derde maal het woord en constateert dat de verschillende sprekers dichter bij elkaar staan dan hij zelf eerst vermoedde. Het verschil tusschen den heer Brugmans en spreker ten opzichte van de wijsgeerige inleiding is eigenlijk alleen, dat de heer Brugmans bepleit een methode van filosofisch onderricht, die door hem paedagogisch het meest gewenscht wordt geacht, terwijl spreker heeft gewezen op de zaak zelf, zonder zich met de practische punten bezig te houden en zonder ter sprake te brengen, hoe de filosofie het best aan de jongelui kan worden bijgebracht.

Dr. Brugmans herinnerde eraan, dat de juristen zich alleen met rechtsfilosofie bezighouden, maar spreker vindt dit geen gelukkig voorbeeld, want voor die colleges in de rechtsfilosofie bestaat juist zeer weinig belangstelling, althans in Leiden. Overigens heeft spreker geen bezwaar tegen vakfilosofie, maar deze moet gepaard gaan met wijsgeerige scholing van meer algemeenen en principieelen aard, daar zij anders in de lucht hangt.

Wat betreft het geschiedenisonderwijs is spreker het ook eens met Dr. Brugmans, dat een letterkundige faculteit dit eveneens moet omvatten, maar naar sprekers oordeel valt dit punt buiten het kader van het onderwerp dat hem ter behandeling was opgegeven. De geheele voorgeschiedenis van het Oostersch letterkundig hooger onderwijs, de geheele entourage geeft spreker naar zijn meening het recht tot de interpretatie, die hij van het aan de orde gestelde onderwerp heeft.

Wanneer Dr. Brugmans van oordeel is dat de geschiedkundige opleiding, zooals die momenteel in Nederland bestaat, voor dit land niet deugt, moest hij eens een plan opstellen om te doen zien hoe hij zich de geschiedkundige opleiding voor Nederlandsch-Indië denkt. Spreker had de eerste maal niet begrepen dat Dr. Brugmans zulke ver reikende verlangens koesterde. Het geldt hier trouwens zijn terrein niet. Wanneer Dr. Brugmans de koloniale geschiedenis wil losmaken van de vaderlandsche, heeft spreken daar niets tegen. Het betreft hier een kwestie van organisatie, een punt dat bij de inrichting der faculteit nader onder de oogen kan worden gezien.

In hoofdzaak zijn de verschillende sprekers over het geschiedkundig onderwijs het wel met elkaar eens, n.l. dat dit onderwijs van groot belang moet worden geacht en spreker sluit zich dan ook geheel aan bij Dr. Drewes, die krachtig voor een opleiding voor geschiedenis aan de literaire faculteit heeft gepleit.

Waar Dr. Brugmans zeide, dat in dezen niet te veel op Leiden moet worden gelet, heeft spreker aan den anderen kant op eenig parallelisme met Holland aangedrongen om een lager aanslaan van de studie in Indië te voorkomen.

Dr. Brugmans zegt, geen antwoord te hehben ontvangen op de vraag, wat de Chineezen zullen hebben aan de Oosterschp litteraire faculteit. Spreker wijst nu oe Chineesche abituriënten van de A. M.S. die

in de letteren verder zouden willen studeeren en gelooft niet, dat a priori behoeft te worden vastgesteld, dat onder de Chineezen geen candidaten zullen worden gevonden voor studie aan deze faculteit. Persoonlijk zou spreker een dergelijke studie zeer toejuichen, o.a. omdat wellicht goede historici uit de Chineezen kunnen voortkomen; misschien zullen in de toekomst Indische Chineezen zich speciaal gaan toeleggen op de geschiedenis.

Over de vak-filosofie heeft naar sprekers meening Dr. Drewes genoeg gezegd. Overigens wenscht spreker ook sociale filosofie. Hij wil geen beperking tot een speciale soort filosofie, de leerlingen aan de litteraire faculteit moeten leeren denken, maar moeten ook de ziel van het Oosten leeren benaderen. In dit opzicht is spreker het geheel eens met den heer Van der Plas. Ook de Oostersche gedachtenwereld moet door den filosoof aan de nieuwe hoogeschool worden gekend. De kans dat men een uit Holland besteld wijsgeer krijgt, die van Indië niets afweet en Indië niet begrijpt, moet niet worden geloopen en daarom sprak spreker van een wijsgeer, die met beide beenen in het Indische leven staat. Spreker wenscht geen filosoof in den vorm van een theoreticus of een kluizenaar, maar hij wenscht iemand, die een synthese zal kunnen geven van de ingewikkelde Indische maatschappij, die remedies zal kunnen aanwijzen voor de sociale euvelen van onzen tijd.

De opmerking van Dr. Brugmans dat de filosofie gelijk staat aan de wiskunde, welk vak zich niet baseert op de feiten, kan spreker niet beamen. Is er wel één wetenschap, die zich nauwkeuriger houdt aan de feiten dan de wiskunde? Daarin zit een minimum aan speculatieve elementen. De Westersche wetenschap is groot geworden, omdat men zich op de basis van de feiten heeft gesteld; zoodra men dit deed is men tot vooruitgang gekomen, vóórdien niet. De filosofie is echter meer dan logica of kennistheorie alleen. Wie haar tot formeele wetenschap wenscht neer te drukken doet haar onrecht.

Wat betreft de opmerkingen van den heer Karsten over de hoogere geestelijke waarden in het onderwijs, hierbij kan spreker zich wel aansluiten. De overbrenging van de hoogere geestelijke waarden hangt echter af van de mentaliteit van hen, die deze geestelijke waarden vertegenwoordigen. Zijn deze waarden in den docent niet belichaamd, dan ziet spreker niet in, hoe zij aan den student zouden moeten worden bijgebracht.

De heer Soejana, nogmaals het woord verkrijgend, constateert, dat het verschil van meening tusschen Dr. Radjiman en hemzelf alleen bestaat in de wenschelijkheid van vereenvoudiging van de taal.

Uit het betoog van den heer Soewardi Soerianingrat is spreker thans duidelijk geworden, dat deze heer en hij zelf veel dichter bij elkaar staan dan hij aanvankelijk dacht. Dientengevolge constateert spreker, dat Dr. Radjiman toch wel tot een zeer kleine groep behoort.

De heer Dr. Radjiman: Ik ben altijd geïsoleerd geweest.

De heer Soejana voortgaande, zegt, dat het geheel onnoodig is om zooveel Hollandsche woorden in een Javaansche rede te gebruiken. En de heer Radjiman is niet de eenige die daaraan schuldig is, ook vele andere Indonesiers maken een dergelijke fout. Ook werd het 50 jaar geleden ondenkbaar geacht, dat b.v. een zelfbestuurder verschijnt zonder hoofddoek en in Europeesche kleeding, zooals thans vaak geschiedt. Alleen reeds uit het feit, dat men gisteren in de Sri Wedari prinsen en andere hoogadellijke personen kon zien zitten broederlijk naast vertegenwoordigers uit den Inlandschen middenstand, blijkt wel duidelijk, dat de adat en de adatvormen zich evolueeren.

Spreker heeft er reeds op gewezen en dit ook met voorbeelden gestaafd, dat de taal

vroeger heel anders was dan nu en hij bepleit daarom nogmaals de wenschelijkheid om in het belang van de evolutie en de vereenvoudiging van de taal, de oude adatvormen, ook wat het gebruik der taalsoorten betreft, over boord te werpen, terwijl hij Dr. Radjiman ten sterkste aanraadt hieraan mede te werken. Het initiatief hiertoe te nemen ligt echter niet op den weg van spreker, noch op dien van den heer Soewardi Soerianingrat. Spreker heeft slechts een stelling geponeerd, doch hij uit hierbij den wensch, dat allen zullen mede werken tot een spoedige totstandkoming hiervan.

Den heer Karsten antwoordt spreker, dat hij niet gelooft, dat hoogere geestelijke waarden bijgebracht kunnen worden op de hoogeschool, evenmin als hij gelooft, dat godsdienst kan worden bijgebracht door onderwijs in de theologie, of wijsbegeerte door onderwijs in de wijsbegeerte.

Wat den heer Poerba Tjaraka betreft, deze heeft spreker niet geheel en al begrepen in verband met de vergelijking van de kip en het ei. Elke vergelijking gaat tenslotte mank, doch als men een Europeesche leerkracht vergelijkt met een kip, dan zou de hoogeschool de eieren moeten leggen, terwijl de eieren dan zouden worden gevormd door de inheemsche studenten.

De VOORZITTER, overziende het gesprokene van gisteren en heden met de praeadviezen tot grondslag, stipt de principieele punten aan waaromtrent eenstemmigheid bestaat.

In de eerste plaats de wenschelijkheid, ja noodzakelijkheid van het oprichten eener inrichting voor hooger onderwijs in de Oostersche letteren en wijsbegeerte.

In de tweede plaats de opvatting, dat bij die inrichting het accent moet vallen op de studie van het levende heden. Dr. Drewes, Mr. Hadi, Pastoor Van Rijckevorsel en de heer Soejana hebben allen, zij het op verschillende wijzen, in hun prae-adviezen, stellingen en toelichtingen die opvatting uitgesproken. Bij het debat spraken ook de heer Van Mook, Soewardi Soerianingrat, en anderen van de „levende talen". Ir. Karsten vestigde meer de aandacht op de verwezenlijking van de hoogere geestelijke waarden in het onderwijs. Het desideratum van de studie der levende talen is voorts naar voren geschoven op grond van het beginsel, dat zeer zeker het literair hooger onderwijs zich ten doel moet stellen vorming voor maatschappelijke betrekkingen, maar toch vooral ook het vormen van een geestelijk cultureel centrum, een centrum van bestudeering der cultureele ontwikkeling van deze landen.

Ten aanzien van de organisatie, heeft de door Dr. Drewes naar voren gebrachte wenschelijkheid van het aanbrengen van universitair verband geen bestrijding ontmoet.

Alleen omtrent de te doceeren vakken is geen eenstemmigheid verkregen; maar dit is een kwestie van uitvoering, niet van beginsel.

Spreker stelt daarom de volgende conclusie aan het congres voor:

„Het congres van het Java-Instituut, vergaderend te Soerakarta op 28 en 29 December 1929;

gehoord de gedachtenwisselingen over de vragen:

1. of thans in Indië de gelegenheid moet worden geschapen tot academisch onderwijs in Oostersche letteren en wijsbegeerte;

2. of dit hooger onderwijs geschieden moet aan een zelfstandige faculteit of anderszins;

3. op welk ideëel en welk practisch doel het onderwijs dient te worden geacht; en

4. welke vakken het onderwijs met het oog daarop in de eerste plaats dient te omvatten;

spreekt als zijn oordeel uit:

1. dat een Oostersch-literaire faculteit hier te lande noodzakelijk is als centrum van de beoefening van Indische cultuurwetenschappen en ter stimuleering van de ontwikkeling van de Inheemsche cultuur;

2. dat het wenschelijk is, dat die faculteit met de reeds bestaande faculteiten te Batavia in universitair verband wordt vereenigd;

3. dat de studie aan die faculteit niet alleen gericht moet worden op het verleden, maar ook en vooral op het levende heden, zoowel voor de practische vorming tot het bekleeden van allerlei maatschappelijke betrekkingen als voor het ideëele doel van geestelijke en cultureele ontwikkeling;

4. dat de keuze der vakken met het oog hierop dient te worden vastgesteld."

Deze conclusie wordt met algemeene stemmen en onder applaus aangenomen.

De VOORZITTER spreekt thans een woord van dank uit aan prae-adviseurs en debaters. Dank zij hun samenwerking kan het congres stellig als geslaagd worden aangemerkt.

Namens het bestuur van het Java-Instituut betuigt spreker specialen dank aan den heer Soewardi Soerianingrat voor de waarschuwing aan het slot van zijn opmerkingen van gisteren. Waar het Java-Instituut er juist naar streeft zich met de ziel van het volk te bemoeien, kan spreker aan die waarschuwing geen andere beteekenis hechten dan deze, dat het Java-Instituut in dit opzicht tekortgeschoten is. Het bestuur van het Java-Instituut is zich bewust van tekortkomingen, het is intusschen erkentelijk voor de goede bedoeling, die bij het wijzen daarop voorzat en verzoekt den heer Soewardi Soerianingrat om medewerking, teneinde het streven van het Java-Instituut ook op dit punt zooveel mogelijk aan zijn doel te doen beantwoorden. (*Applaus!*)

Ook aan de op het congres aanwezige toehoorders betuigt spreker zijn dank en wel in het bijzonder aan den Gouverneur van Soerakarta, die alle feestelijkheden en alle zittingen van het congres heeft bijgewoond, naar sprekers overtuiging niet alleen omdat de Gouverneur den Gouverneur-Generaal vertegenwoordigde, maar ook uit persoonlijke gevoelens tegenover het Java-Instituut.

Een bijzonder woord van dank richt spreker ook tot den Pakoe Alam, die uit Jogja is overgekomen om dit congres van het begin tot het einde bij te wonen.

Tenslotte allen bij het congres betrokkenen nogmaals dank betuigend voor hun medewerking, toewijding en aandacht, sluit spreker dit vijfde congres van het Java-Instituut (12.40 uur n.m.).

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT
ONDER REDACTIE VAN:
Professor Dr. RADEN ARIA HOESEIN DJAJADININGRAT,
Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG
en M. SOERIADIRADJA

Aflevering 3 10e Jaargang

INHOUD:

Nota

van het Departement van Onderwijs en Eeredienst

inzake

de oprichting en de organisatie van een Faculteit der Letteren in Nederlandsch-Indië

met kosten-raming.

De hierbij aangeboden „Nota inzake de oprichting en de organisatie van een Faculteit der Letteren in Nederlandsch-Indië, met kostenraming" berust op besprekingen van ondergeteekende met de heeren Dr. F. D. K. Bosch, Prof. Raden Ario Dr. H. Djajadiningrat, Dr. G. W. J. Drewes, en Prof. Mr. J. van Kan.

Deze publicatie geschiedt ten einde openbare gedachtenwisseling uit te lokken.

De wde Directeur van Onderwijs en Eeredienst,
B. SCHRIEKE.

Weltevreden, 28 Maart 1930.

§ 1. VOORGESCHIEDENIS.

Zooals de gedachte, dat Nederlandsch-Indië eigen instellingen van hooger onderwijs behoort te bezitten, van betrekkelijk jongen datum is, zoo is ook het streven naar een Indische faculteit der letteren eerst sedert een tiental jaren opgekomen.

Indische Universiteitsvereeniging.

De beweging ten gunste van hooger onderwijs in Nederlandsch-Indië kan geacht worden een aanvang te nemen met de oprichting der „Indische Universiteitsvereeniging" in 1910, die zich blijkens hare statuten als eerste doel stelde „het bevorderen, stichten en instandhouden van inrichtingen voor hooger en daarbij aansluitend onderwijs". Algemeene instemming vond het streven der vereeniging geenszins; men achtte den tijd voor hoogeronderwijsinstellingen nog niet gekomen. Van Deventer vertolkte in hetzelfde jaar 1910 deze gevoelens in een Gidsartikel [1]) als volgt:

Van Deventer's inzichten omtrent H. O. in Indië.

„Voor het verkrijgen van die ontwikkeling (d. w. z. hooger „onderwijs) biedt Nederlandsch-Indië het opkomend geslacht nog „geen gelegenheid aan. Het *kan* die gelegenheid niet aanbieden, ,omdat de omgeving die daarvoor een vereischte zijn zou, ontbreekt „en niet kunstmatig in het aanzijn kan worden geroepen. Een omgeving, „gevormd door wetenschappelijk ontwikkelden, voor het meerendeel „kinderen van het land, die het hooger onderwijs door eigen ervaring „liefhebben en hun liefde overplanten op volgende geslachten.

„Voor Nederlandsch-Indië is, zoolang het zelf die omgeving „niet verschaffen kan, *Nederland* het land der wetenschap."

Omzetting der bestaande vakscholen tot instellingen voor H. O.

In één opzicht bestond echter overeenstemming tusschen de aanhangers der Indische Universiteitsvereeniging en hen, die haar streven praematuur achtten. Moest het tot invoering van hooger onderwijs komen, dan zou die naar het oordeel van beide partijen bestaan in een omzetting der reeds bestaande vakscholen. De Universiteitsvereeniging zette in een tweetal „bulletins" [2]) uiteen, dat het geenszins hare bedoeling was „op een gegeven oogenblik eene Leidsche universiteit „te Batavia uit den grond (te) stampen" en verklaarde, voorshands geen ander doel na te streven dan te voorzien in de practische behoeften van het eigen land, waartoe de bestaande vakscholen het aangewezen uitgangspunt waren. Zijnerzijds verklaarde Van Deventer te aangehaalder plaatse:

„Is......, na verloop van tijd, aan de indische maatschappij een „aantal hoog ontwikkelde elementen toegevoegd, die onderling een „geestelijke gemeenschap vormen, waarvan de invloed zich in de „samenleving doet bemerken, dan, maar ook dan eerst, kan het „oogenblik aanbreken om in Indië zelf den standaard van het hooger „onderwijs te planten. De artsen-, rechts-, landbouw- en technische „scholen zullen in dat geval als aangewezen zijn om, op een hooger „peil gebracht, te worden vereenigd tot een groep, waarmede afdeeling

---

1) De Gids, 1910, I, p. 526 vlg.; herdrukt in: Leven en arbeid van Mr. C. Th. van Deventer, II, (1916), p. 279 vlg.

2) Een omschrijving van den inhoud in „Neerlandia" 1912, p. 202. In geen der bibliotheken is een exemplaar der bulletins aanwezig.

„B. van het gymnasium Willem III zich ook kan oplossen en aan welke, „zoo noodig, nog andere faculteiten worden toegevoegd. Zoo zal men „dan een echte, historisch gegroeide *Nederlandsch-Indische Universiteit* „hebben verkregen."

Het hier door Van Deventer ingenomen standpunt bleef gedurende de eerste jaren dat van de groote meerderheid dergenen, die zich met onderwijsvraagstukken bezig hielden.

Standpunt van commissie Woltjer-Fock (1916).

De commissie van advies inzake aanpassend middelbaar (voorbereidend hooger) onderwijs in Nederlandsch-Indië, waarvan Prof. Dr. J. Woltjer voorzitter (later afgetreden) en Mr. D. Fock ondervoorzitter was, schreef in haar in 1916 aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën uitgebracht rapport het volgende nopens het hooger onderwijs [3]):

„Rekening moest daarbij gehouden worden met de omstandigheid, „dat die hoogere studie zelve, zooals de toestand nu is en nog geruimen „tijd zal blijven, niet in Indië kan plaats hebben. Voor de stichting en „instandhouding van eene universiteit in den waren zin des woords „is vóór alles noodig, dat in het land zelf kan worden beschikt over „„„een reservoir van geestelijke krachten"; die onmisbare ondergrond „ontbreekt voorshands in Indië en zal eerst langzamerhand kunnen „ontstaan, wanneer een voldoend aantal, uit de bevolking zelve „voortgekomen, wetenschappelijke mannen zal zijn opgestaan, waaruit „de wetenschappelijke stof eener Nederlandsch-Indische hoogeschool „kan worden gevormd."

Gewijzigd aspect van het H. O.-vraagstuk sedert den wereldoorlog.

Het standpunt, dat de commissie hier innam en dat door het opperbestuur werd gedeeld, was echter wegens de bijzondere verhoudingen, die de wereldoorlog schiep, tot spoedig verouderen gedoemd. Terwijl vooral van de zijde van het particuliere bedrijfsleven de vraag naar technisch geschoolde krachten steeds toenam, maakten de oorlogsomstandigheden uitzending van Delftsche ingenieurs naar Ned.-Indië vrijwel onmogelijk en verhinderden zij de abituriënten der Indische Hoogere burgerscholen, in Nederland de technische hoogeschool te gaan bezoeken.

Technische hoogeschool.

Niet zonder aandrang van Indië uit werd nu in Nederland door ondernemerskringen opgericht een „Koninklijk instituut voor hooger technisch onderwijs in Nederlandsch-Indië", dat weldra de noodige fondsen had bijeengebracht om te geraken tot een te Bandoeng te vestigen technische hoogeschool, die voorloopig alleen civiel-ingenieurs zou kweeken. Zoo kon de Gouverneur-Generaal bij de installatie van de Technisch-onderwijscommissie op 12 Maart 1918 zich reeds als volgt uitspreken:

„In tegenstelling met de opdracht harer voorgangster zal Uwe „commissie dus uitgaan van de stelling, dat hooger technisch onderwijs „hier te lande noodzakelijk is." [4]): Toen de Technische hoogeschool in 1920 werd geopend, was het vraagstuk der mogelijkheid van hooger onderwijs in Indië derhalve door den drang der tijdsomstandigheden opgelost.

3) p. 60-61.
4) Eindverslag van de Technisch-onderwijscommissie (1920) p. 7.

Standpunt van de Regeering sedert 1918.

In de principieele zienswijzen ten aanzien van het hooger onderwijs was echter tevens verandering gekomen. De Regeering verklaarde bij monde van den Directeur van Onderwijs op 22 Juni 1918 [5]) in den Volksraad:

„De Regeering stelt zich niet op het door sommigen ingenomen „standpunt dat deze gewesten, met het oog op het algemeen peil „hunner ontwikkeling, nog niet rijp zijn voor hooger onderwijs." Het vertrouwen werd veeleer door de Regeering gekoesterd, „dat zulke „instellingen, in een verhouding van wisselwerking tot het algemeene „intellectueele leven in Indië, het peil van dat leven en daardoor ook „haar eigen peil vanzelf zullen opvoeren." Het tempo, waarin instellingen van hooger onderwijs zouden kunnen worden gesticht, zou slechts afhankelijk zijn van de mate, waarin de H. B. S. en de A. M. S. alumni zouden afleveren.

Rechts- en geneeskundige hoogeschool.

Geheel in overeenstemming met de geciteerde beschouwing, die vervolgens nog verschillende malen door de Regeering in den Volksraad werd onderstreept [6]), werd in 1924, toen de westersch-klassieke afdeeling van de A. M. S. te Bandoeng leerlingen was begonnen af te leveren, de Rechtshoogeschool geopend en kwam in 1927 de omzetting van de Stovia in een geneeskundige hoogeschool tot stand.

Van een op te richten faculteit der letteren was in den aanvang van de beweging ten gunste van hooger onderwijs niet of nauwelijks sprake. In zijn reeds geciteerde volksraadrede van 21 Juni 1918 deed de Directeur van Onderwijs slechts terloops de volgende uitspraak:

„Naast een juridische en een medische en eenige technische „faculteiten, zal (dan) wellicht ook voor een orientalistische faculteit „plaats bestaan," en in een aan den Volksraad gerichte nota door het lid van dit college Van Hinloopen Labberton van 1920 werd dan ook geconstateerd, dat van de „zoo voor de hand liggende Oostersche faculteit nauwelijks wordt gerept" [7]).

De Oostersch-letterkundige A. M. S.

Intusschen was op onderwijsgebied een strooming ontstaan, die weldra in een Oostersch-literaire faculteit zou uitmonden. De reeds vermelde commissie inzake aanpassend middelbaar onderwijs bepleitte in haar rapport als driejarige bovenbouw op de Mulo-school naast een wiskundige en een Westersch-klassieke ook een afdeeling van voorbereidend hooger onderwijs, die de „Indische humaniora" ten grondslag zou hebben. Zij stelde zich voor „eene literair-historische vorming in Indische richting door degelijk-ontwikkelend onderwijs in vakken, behoorende tot het gebied der Indische taal-, oudheid-, land- en volkenkunde" [8]). De Regeering stemde met deze gedachte in en bracht reeds in 1920 een memoriepost tot dat doel op de begrooting; mede tengevolge van gemis aan bevoegde leerkrachten werd evenwel eerst in 1926 de Oostersch-letterkundige afdeeling der A. M. S. te Soerakarta geopend.

---

5) Hand. 1918 (1e gew. zitting) p. 262.

6) Vgl. o.a. Mem. v. Antw. 2e gew. zitting 1918/19. p. 26; Mem. v. Antw. le gew. zitting 1921, afd. V. p. 5; Hand. 1927/28, p. 725.

7) Gedr. St. 1e gew. zitting 1920, Ond. 1 afd. V. stuk 7 blz. 17

8) Rapport, p. 31.

De beweging ten gunste van hooger onderwijs in Nederlandsch-Indië had slechts die ten gunste van onderwijs in de Indische humaniora te ontmoeten, of de gedachte eener Oostersch gerichte faculteit der letteren was geboren.

Plan van Prof. Krom voor een oostersch-letterkundige faculteit.

De eerste, die deze gedachte meer in den breede uitwerkte, was Dr. N. J. Krom, oud-chef van den oudheidkundigen dienst in Ned.-Indië, later hoogleeraar te Leiden. In een praeadvies over „De letter-„kundige vakken aan de Indische universiteit" uitgebracht voor het in 1919 te 's-Gravenhage gehouden koloniaal onderwijscongres [9]) betoogde hij, dat bij het hooger onderwijs in Indië niet de Romeinsch-Hollandsche cultuur, maar de Hindoe-Javaansche den grondslag moest vormen. „De letterkundige faculteit zal die vakken hebben te „onderwijzen, welke eenerzijds een inzicht geven in de oude Indische „cultuur, anderzijds den tegenwoordigen archipel en zijn bewoners „doen kennen en historisch doen begrijpen." [10]) Deze opvatting heeft noch ten congresse noch daarna bestrijding ontmoet. Als vanzelfsprekend werd aangenomen, dat een faculteit der letteren zich hier te lande in de eerste plaats op de inheemsche cultuurverschijnselen in hunne historische wording zou hebben te richten. Verschil van meening bestond slechts ten aanzien van de vraag, of de aldus opgevatte letterkundige faculteit vóór de andere moest worden opgericht.

Urgentievolgorde der faculteiten.

Zooals uit het voorafgaande reeds bleek, huldigde de Regeering de opvatting, dat met de eventueele omzetting der bestaande vakscholen, d. w. z. met de stichting van een juridische en een medische faculteit, moest worden begonnen; deze opvatting is dan ook tot practische uitvoering gekomen. Echter heerschte in de kringen van het koloniaal onderwijscongres in Nederland de zienswijze, dat de faculteit der letteren het uitgangspunt behoorde te vormen van het hooger onderwijs in Nederlandsch-Indië. De door het congres van 1919 ingestelde commissie van advies voor de inrichting der Indische universiteit, van welke commissie de hoogleeraar Krom rapporteur was [11]), verklaarde met stelligheid dat „naar de opvatting dergenen voor wie „zij bestemd is, de beteekenis der Indische universiteit in hoofdzaak „in haar rol als cultuurcentrum gelegen was" en „dat dientengevolge „noodzakelijkerwijze de faculteit der op die cultuur betrekking hebbende „wetenschappen het centrum, kern of culminatiepunt, der geheele „instelling worden zal," terwijl bovendien een letterkundige faculteit de leerkrachten zou vormen, die voorbereidend hooger onderwijs konden geven en dus de beste vertegenwoordigers van Indië's bevolking rijp zouden maken voor universitair onderricht.

De faculteit der letteren op het koloniaal onderwijscongres 1924.

Op het in 1924 gehouden koloniaal onderwijscongres te 's-Gravenhage, dat geheel aan het hooger onderwijs was gewijd, kwamen een viertal prae-adviezen betreffende de faculteit der letteren in bespreking, nl. van de heeren Dr. N. Adriani, Prof. Dr. N. J. Krom, pater

9) Gedrukte praeadviezen, p. 79 vlg.

10) p. 83.

11) Leden waren bij de indiening van haar verslag; Prof. Dr. H. Bavinck, Prof. Mr. G. W. J. Bruins, Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, Prof. Dr. Ph. Kohnstamm, Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. Lumentut, Dr. Tehupeiory, Dr. C. J. Vinkesteyn en Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

F. G. J. M. van Lith en R. Ng. Poerbatjaraka; daarnaast hadden de hoogleeraren Vogel, Krom, Groenewegen en Clay nota's ingediend betreffende het onderwijs in het Sanskrit, het Grieksch en de godsdienstwetenschap. Tusschen de prae-adviseurs onderling en tusschen deze en de verschillende debaters bleek overeenstemming te bestaan op twee punten: dat de letterkunde faculteit „indocentrisch" behoorde te wezen en dat zij zoo spoedig mogelijk moest tot stand komen. Meer nog: zoozeer was men ervan overtuigd, dat het letterkundig hooger onderwijs in Ned.-Indië de grondslag van het geheele universitaire onderricht behoorde te worden, dat de juist in die dagen ingekomen berichten betreffende de voorgenomen stichting eener Rechtshoogeschool met teleurstelling werden vernomen. De bijeenkomst werd door den voorzitter, Prof. Dr. G. A. J. Hazeu in een toon van mineur gesloten. In zijn eindrede zeide hij daaromtrent: „Dat die berichten „niet in alle opzichten tot opgewektheid stemden, is begrijpelijk, en „dat wel om meer dan één reden. De hoofdreden, de meest diepgaande, „ligt natuurlijk in hetgeen zooeven door Prof. Krom in het licht is „gesteld en ongetwijfeld door zeer velen onzer werd beaamd. Juist „*hij* is het geweest, die weinige jaren geleden in zijn bekend prae-„advies vorm heeft gegeven aan de in velen sluimerende voorstelling „omtrent de groote beteekenis van het „Cultuurwetenschappelijk „centrum," dat eene op *Indische* behoeften gebaseerde universiteit „in Indië zal moeten en kunnen worden....... „De uit de recente In-„dische berichten getrokken conclusie nu, dat van de stichting van „zulk een „Indonesisch cultuurcentrum" voorloopig geen sprake is, „moest bij allen, die Prof. Krom's denkbeelden ten dezen deelen, „wel teleurstelling wekken. In de tweede plaats komt daarbij, en dat „geldt natuurlijk vooral voor de hier aanwezige Indonesiërs, het „teleurstellende vooruitzicht, dat zij aan de geprojecteerde Rechts-„hoogeschool voorloopig slechts in zeer beperkte, in allen gevalle „te geringe mate, hooger onderwijs zullen kunnen genieten in die „vakken, waarin zij als Indonesiërs in het bijzonder belangstellen, „en die voor geheel Indië om de bekende redenen van groot cultureel „en tevens van praktisch belang zijn............

„Om al de genoemde redenen mag ik van deze plaats namens „zeer velen in deze vergadering wel den wensch uitspreken, dat wat op „het oogenblik in de richting der Hoogeschool nog schijnt te blijven „ontbreken, toch binnen niet langen tijd zal mogen worden aange-„vuld" [12]).

Herleefde belangstelling voor eigen historie en cultuur in Indië.

In Indië zelf werd de oprichting der Rechtshoogeschool, getuige de gedachtenwisseling in den Volksraad, algemeen met ingenomenheid begroet. De drang onder de inheemsche bevolking naar Westersch onderwijs in al zijn geledingen was te groot, dan dat men de oprichting der hoogeschool zou wenschen te vertragen ten faveure eener letterkundige faculteit. Echter deed de onmiskenbaar stijgende belangstelling voor eigen historie en cultuur, waarvan o. a. de oprichting van het Java-instituut met zijne tijdschriften en congressen getuigenis

12) Stenografisch verslag, p. 201/2.

aflegden, ook in deze kringen [13]) den wensch rijpen, dat de Indische universiteit een brandpunt van inheemsche beschaving mocht worden en dat derhalve een indocentrisch gerichte faculteit der letteren niet zou mogen ontbreken. De Volksraad zette ter gelegenheid van de behandeling der Hooger-onderwijsordonnantie in 1924 reeds een principieëlen stap in deze richting, door met algemeene stemmen eene motie-Schmutzer aan te nemen, welker eerste zinsnede de overweging behelsde „dat de hoogste roeping van de Indische universiteit, waarvoor in de „Hooger-onderwijs-ordonnantie de eerste grondslagen worden gelegd, „deze is, uit te groeien tot een haard van Indische cultuur" [14]). Hoewel in deze motie, die met het oog op den bestuursvorm der toekomstige hoogescholen was ingediend, niet met zooveel woorden van eene faculteit der letteren werd gesproken, lag deze er toch in opgesloten. Immers een universiteit zou bezwaarlijk centrum van Indische cultuur kunnen zijn zonder een faculteit, die de studie van de Indische geschiedenis, volken-, taal- en letterkunde omvat.

Volksraadsmotie-Schmutzer.

Regeeringsstandpunt t. o. v. de faculteit der letteren.

Sindsdien kwam meer dan eens in den Volksraad de wensch naar voren, dat binnen afzienbaren tijd de bedoelde faculteit tot stand zou komen [15]). In overeenstemming met het door Haar sinds 1918 ingenomen standpunt, dat het tempo van uitbreiding van het hooger onderwijs afhankelijk was van de productie der scholen voor voorbereidend hooger en middelbaar onderwijs, verklaarde de Regeering te dien aanzien, dat van een faculteit der letteren geen sprake kon zijn, zoolang de oostersch-letterkundige afdeeling der A. M. S. te Solo nog geen leerlingen had afgeleverd [16]). Toen dan ook de school te Solo hare volgroeiing begon te naderen — in 1929 had het eerste eindexamen plaats — verklaarden „verschillende leden" zich in het afdeelingsverslag der onderwijsbegrooting voor 1929 teleurgesteld, dat van voorbereidende maatregelen tot letterkundig hooger onderwijs nog niets was gebleken. Volgens deze leden pleitten politieke, maatschappelijke en cultureele elementen vóór de oprichting [17]). De toezegging der Regeering, dat zij de zaak in overweging had genomen, werd door de voorstanders niet voldoende geacht.

Volksraadsmotie-Soejono.

Eene motie-Soejono werd ingediend van den volgenden inhoud: „De Volksraad ...... spreekt de hoop uit, dat de Regeering tot „voorbereiding eener oostersch-letterkundige faculteit zal besluiten" [18]).

Bij de beraadslagingen over deze motie kwamen niet alleen voorstanders aan het woord. Van meer dan ééne zijde werd de vrees uitgesproken, dat voor het niet geringe aantal studenten, hetwelk zich ongetwijfeld zou aanmelden, voldoende emplooi in de maatschappij zou ontbreken. Een nadere ontleding van deze bezwaren zal in een volgende paragraaf plaats vinden. Volstaan kan hier worden met de opmerking, dat de motie met 31 tegen 14 stemmen werd aangenomen [19]).

13) Eveneens onder de Chineesche intellectueelen. Zie het artikel van Sim Kai Ay in Indische Gids 1919, II, p. 1085 vlg.
14) Eerste gewone zitting 1924, ond. 4, stuk 13; Hand. p. 1115.
15) Hand. 1927/8, p. 711
16) Mem. v Antw. begrooting 1928, afd. V, p. 3; Hand. 1927/8, p. 725.
17) Afd. verslag 1928/9 (afd. V, stuk 9), p. 5
18) Zittingsjaar 1928/9, ond. I, afd. V, stuk 18.
19) Hand. 1928/9, p. 1124 vlg.

Principieel besluit tot oprichting der faculteit.

Een jaar later bleek de Regeering haar standpunt in concreto te hebben bepaald. Bij de opening van de Volksraadszitting 1929/30 verklaarde Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal dat de Regeering, „doordrongen van de wenschelijkheid van uitbreiding van het hooger „onderwijs met een literaire faculteit" die niet alleen taalkundige werkkrachten zou vormen maar ook centraal orgaan zou zijn van het taal- en volkenkundig onderzoek in den archipel, opdracht had gegeven „tot het samenstellen van een ontwerp voor de organisatie en inrichting „dezer faculteit" [20]). Naar aanleiding van eenige opmerkingen in het Afdeelingsverslag behelsde de Memorie van Antwoord de mededeeling dat het in de bedoeling lag dit schema t.z.t. te publiceeren teneinde publieke gedachtenwisseling uit te lokken. In de mededeelingen van Algemeen Belang (1929) had de Regeering al verklaard, dat „zonder „een literaire faculteit het Hooger Onderwijs niet compleet kon zijn. „Bij de overweging van dit vraagstuk zullen niet alleen de kosten en de „plaatsingsmogelijkheid van literair gevormden den doorslag mogen „geven; van niet minder belang is het daarbij ook te letten op de bij„zondere beteekenis van deze faculteit als centraal orgaan van metho„dische studie en systematisch-wetenschappelijk onderzoek op het „nog te weinig bekende terrein van de taal-, oudheid- en volkenkunde „van den Archipel" [20a]).

De thans volgende paragrafen hebben bovenbedoeld schetsplan tot inhoud.

---

§ 2. DOEL DER FACULTEIT.

Het is wenschelijk, aan het plan tot organisatie en inrichting een uiteenzetting te laten voorafgaan nopens bedoeling en karakter der faculteit, waaraan de concrete uitvoering van het studieplan kan worden getoetst.

Tweeledig doel der faculteit.

Zooals reeds vermeld, is het doel der faculteit tweeledig: organisatie en bevordering van het wetenschappelijk onderzoek en opleiding van werkkrachten op het terrein, dat zij bestrijkt.

a). Organisatie en bevordering van het wetenschappelijk onderzoek.

Op het gebied der cultuurwetenschappen liggen de objecten, die om systematisch onderzoek vragen, voor het grijpen. De kennis van de talen en dialecten in den archipel, niet alleen in de buitengewesten maar ook op Java, is nog uiterst onvolledig en fragmentarisch; verschillende onderzoekingen zijn door gebrek aan geschoolde werkers onvoltooid gebleven [21]). Het behoeft geen betoog van hoe veel practisch belang, ook in verband met de Bestuurshervorming een verdiept inzicht in deze materie is. Tot dusverre is echter dit onderzoek, tengevolge van het ontbreken van een daarvoor geëigenden organisatievorm, nog nimmer systematisch ter hand genomen. Het tot dusver bereikte

20) Hand. 1929/30, p. 5.
20a) Mededeelingen van Algemeen Belang (1929) p. 87.
21) Vgl. het door den heer Djajadiningrat in den Volksraad opgemerkte (Hand. 1928/29, p. 1130).

is dan ook meer incidenteel totstand gekomen. De thans los van elkaar werkende over den Archipel verspreide onderzoekers moeten in één verband worden gebracht. Hunne werkzaamheden dienen naar één plan te worden geregeld, dat mede naar gelang van de urgentie van de verschillende vraagstukken, die behandeling vereischen, en den stand van de reeds verrichte vooronderzoekingen kan worden vastgesteld. Er is behoefte aan leiding, systematiek en ordening. De nieuwe faculteit zal, zooals in § 4 nader zal worden uiteengezet, zulk een organisatie van het taalonderzoek moeten scheppen [21a]).

Naast de studie van de levende taal zal die van de letterkunde een plaats krijgen; veel handschriftenmateriaal wacht op deskundige bewerking. De studie der volkenkunde, die thans bij de Rechtshoogeschool is ondergebracht, zal eerst tot vollen wasdom kunnen komen wanneer zij wordt ondergebracht in eene faculteit, waar zij niet slechts tot de propaedeutische hulpwetenschappen behoort. Beoefening der Arabistiek, zoo belangrijk voor het geestesleven dezer gewesten, zal zich hierbij aansluiten. Tenslotte zal ook de studie der koloniale geschiedenis, die vrijwel geheel is verwaarloosd, in de nieuwe faculteit haar plaats vinden, waar zij in nauw contact zal zijn met de inheemsche taal- en letterkunde en met de ethnologie.

Voor de hier genoemde vakken—het zijn slechts de voornaamste—zijn thans leerstoelen te Leiden aanwezig. Zonder de beteekenis van deze laatste te onderschatten kan men zeggen, dat de in Indië op te richten leerstoelen in één opzicht beter aan hun doel zullen beantwoorden. In Indië nl. zal het studiemateriaal zelf, dat in Leiden grootendeels ontbreekt, aanwezig zijn: de levende taal, het volk, het handschrift, het monument. Het zal, ook op den langen duur, geenszins vereischt zijn dat alle takken van wetenschap aan de Indische universiteit zijn vertegenwoordigd; doch de specifiek Indische vakken zullen er in geen geval mogen ontbreken. De aanwezigheid van een aantal taalambtenaren maakt het echter overbodig voor alle vakken, die niet tot de kernwetenschappen behooren, aparte leerstoelen in te stellen.

Practische beteekenis hiervan.

Uit het vorenstaande blijkt reeds dat de stichting eener faculteit der letteren, die het taalkundig, oudheidkundig, volkenkundig en historisch onderzoek in een grooter verband te samenbrengt, niet alleen uit een wetenschappelijk en organisatorisch oogpunt tot een eisch des tijds maakt, doch dat hier ook van een practische behoefte moet gesproken worden. Boven werd reeds gewezen op haar beteekenis in verband met de Bestuurshervorming. Doch ook voor de dagelijksche bestuursvoering is ze van gewicht. Immers, de studie der Inlandsche talen heeft niet slechts belang uit een oogpunt van theoretische linguistiek, doch zal, vooral wanneer zij b. v. tot de samenstelling van bruikbare woordenboeken of de vaststelling van taalgrenzen leidt, den bestuursambtenaar nuttige diensten bewijzen. Nauwelijks behoeft te worden betoogd, van hoeveel waarde kennis van de historische wor-

21a) Zie ook het Verslag van de Commissie van advies nopens de organisatie van het taalkundig onderzoek in Nederlandsch-Indië, ingesteld door de Afdeeling voor Taal-, Land- en Volkenkunde van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in haar zitting van November 1926, afgedrukt in het Tijdschr. Bat. Gen. 1929 Afl. 1—2, p. 196 v. v., vgl. p. 171 v.

ding der koloniale verhoudingen is voor de juiste waardeering daarvan. De studie van volkenkunde en sociologie zal in de structuur en de behoeften der autochthone bevolking het diepere inzicht verschaffen, dat voor een juist bestuursbeleid onontbeerlijk is. De resultaten, die de faculteit oplevert, mogen dan ook niet worden afgemeten aan het aantal studenten, dat zij opleidt. Door bemiddeling van de middelbare scholen dringen die resultaten tot breedere kringen der bevolking door, terwijl de hoogleeraren, indien zij hun taak verstaan, ook buiten de universiteit in woord en geschrift de vruchten van hun onderzoek bekend zullen maken.

b). Opleiding tot maatschappelijke betrekkingen. Leerkrachten voor de Inlandsche talen.

De maatschappelijke functies, waarvoor de faculteit de opleiding zal geven, zijn van uiteenloopenden aard. Vooreerst zijn te noemen de leerkrachten voor de Inlandsche talen aan de A. M. S., de Osvia 's, de Holl. Inlandsche kweekscholen en de Inlandsche normaalscholen. Hoewel het niet noodzakelijk is, dat deze leerkrachten in de toekomst alle een universitaire bevoegdheid in eigenlijken zin bezitten, is het wel gewenscht, dat zij een middelbare opleiding hebben genoten, welke, zooals in § 4 nader zal worden ontwikkeld, aan de faculteit der letteren zal worden verbonden. Momenteel zijn de genoemde leerkrachten voor een belangrijk deel niet in het bezit van een volledige onderwijsbevoegdheid [21b]); de 2½-jarige opleiding aan het instituut-Kats, die trouwens als tijdelijke voorziening is ingesteld, geeft, zooals bekend, die bevoegdheid niet, kon die bevoegdheid ook niet geven. De Regeering toch heeft menigmaal bij monde van Haren gemachtigde in den Volksraad betoogd, dat daarvan eerst sprake zou kunnen zijn als de studie voor zulk een middelbare acte aan eene literaire faculteit, waar men daarvoor uiteraard volledig geëquipeerd is, kan worden verbonden. Komt de faculteit der Letteren tot stand, dan kan hiermede aanstonds een aanvang worden gemaakt. Het belang daarvan kan niet licht worden overschat. Er is zoovaak reeds aangedrongen op verbetering van het onderwijs in de landstaal. Het behoeft geen betoog, dat pogingen daartoe eerst effect zullen kunnen sorteeren, indien men de beschikking heeft over bevoegde docenten, die op hun beurt de leerkrachten weder opleiden, die het onderricht in de landstaal in de lagere geledingen van ons onderwijsstelsel op een hooger niveau moeten brengen.

Het aantal vacatures, dat jaarlijks te vervullen zal zijn te beginnen met het tijdstip, waarop de nieuwe faculteit hare eerste abituriënten aflevert, is bezwaarlijk met nauwkeurigheid aan te geven. Ruw genomen kan het totale aantal functionarissen, dat noodig zal zijn — aannemende dat geen der vermelde schooltypen een uitbreiding van beteekenis ondergaat — op 50 worden gesteld.

Gouvernements-bureau's.

De abituriënten van de faculteit der letteren zullen voorts o. m. geplaatst kunnen worden aan het kantoor voor Inlandsche Zaken, den oudheidkundigen dienst en het bureau voor de Volkslectuur. Het aantal der jaarlijks op de eerste twee kantoren beschikbare plaatsen moge gering zijn, in de toekomst zal ongetwijfeld de behoefte aan wetenschappelijke voorlichting bij deze bureau's wassen. De Volks-

21b) Vgl. Handelingen 1929—1930 p. 1048 noot.

lectuur voelt zich op pijnlijke wijze in haar groei belemmerd door een nijpend tekort aan opgeleide krachten. Zulks geldt in sterkere mate voor de departementen van algemeen bestuur, de provinciale besturen en andere gouvernementskantoren; hier zal in stijgende mate vraag zijn naar wetenschappelijke ambtenaren, die grondige kennis bezitten van talen en volken van den archipel en die met encyclopaedische werkzaamheden kunnen worden belast. Aan verzoeken van Gewestelijke bestuurshoofden tot ter beschikkingstelling van de hier bedoelde ambtenaren kan thans niet worden voldaan. Ook het Onderwijsdepartement mist noode technisch-deskundige voorlichting. Van de behoefte van de A. M. S. te Solo aan academisch gevormden is het overbodig te gewagen. Er behoeft niet aan te worden getwijfeld dat, als de werkkrachten eenmaal beschikbaar zijn, met het aanbod de vraag zal stijgen. Daarom is het geven van cijfers, wat deze categoriën betreft, niet mogelijk.

Andere functiën.

In hoeverre voor de alumni der nieuwe faculteit plaatsingsmogelijkheid in het particuliere bedrijf zal bestaan—te denken ware o.a. aan de journalistiek — valt kwalijk uit te maken. Ook de destijds door Prof. Vogel geopperde mogelijkheid [22]) „dat er ook menschen zullen „zijn die, uitsluitend door studiedrang gedreven, zich willen bekwamen „in die Oostersch-litteraire studie ...... , personen, wien het niet in „de eerste plaats te doen is om een betrekking te bekleeden, maar die „door hun studie later in staat zullen zijn, om op te treden als de „geestelijke leiders, als de cultuurdragers van hun volk", leent zich niet tot preciseering; uitgesloten is zij echter niet.

Het vorenstaande had steeds betrekking op de studeerenden in de Letteren, die na hun candidaatsexamen een keuze kunnen doen tusschen de linguistische, de ethnologische en de archaeologische richting (zie nader § 4). Daarnaast zal de faculteit gelegenheid schenken tot studie in de historische wetenschappen. Buiten enkele functies, die wellicht aan bibliotheken, musea e. d. beschikbaar zijn, zullen de door de faculteit opgeleverde historici [22a]) als leeraar een plaats moeten vinden. Het aantal fungeerende geschiedenisleeraren aan 5-jarige H.B.S., A. M. S., Osvia's en Lycea bedraagt thans 45, waarvan 26 aan de openbare en 19 aan de bijzondere scholen. Gezien de uitbreiding, die de instellingen van middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs nog steeds ondergaan, zal dit aantal niet onbelangrijk zijn toegenomen tegen den tijd, dat de faculteit hare eerste alumni gaat afleveren. Anderzijds moet worden bedacht, dat aan verschillende leeraren, die geen volle betrekking hebben, ook in de toekomst de eisch van universitaire bevoegdheid niet zal kunnen worden gesteld.

Gevaar voor overproductie.

In den Volksraad is, bij de behandeling van de motie-Soejono, door enkele leden als bezwaar tegen de letterkundige faculteit aangevoerd, dat zij veel meer studenten zal trekken dan de maatschappij kan absorbeeren. Met name verwachtte de heer Van Helsdingen dat

---

22) Stenogr. verslag koloniaal onderwijscongres 1924, p. 191.

22a) Beneden zal nog gesproken worden van de mogelijkheid eener opleiding van Neerlandici en docenten in de moderne talen.

de faculteit „heel veel menschen" zal trekken [23]). Tegen deze opvatting kan tweeërlei worden aangevoerd. Vooreerst, dat het in de bedoeling ligt het aantal der voor de M.O.-acte Inlandsche talen studeerenden te limiteeren naar gelang van de behoefte aan docenten. In afwijking van het in Holland gebruikelijke systeem—waar trouwens deze examens geheel buiten de universiteiten worden afgenomen—zal het examen slechts door hen kunnen worden afgelegd, die voor de M. O.-opleiding expresselijk zijn aangewezen. De universitaire studie zelve kan uiteraard niet worden gelimiteerd. Gezien echter de zeer hooge eischen, die aan de candidaten worden gesteld—voor het afleggen van het *zeer zware* candidaatsexamen zal reeds een studie van drie jaren worden vereischt—bestaat geen grond voor de vrees, dat op den duur een te groot aantal jongelieden deze studie zal kiezen. Dit is de tweede reden, waarom voor overproductie van litteratoren en historici weinig beduchtheid behoeft te bestaan. Van andere zijde werd trouwens in den Volksraad als argument tegen de faculteit aangevoerd, dat zij slechts weinig studenten zou tellen [24]).

Denkbeeld-Huizinga betreffende een studium generale.

De faculteit der letteren zal, zooals uit het voorafgaande volgt, een dubbele taak hebben: Organisatie en bevordering van het wetenschappelijk onderzoek eenerzijds, opleiding tot verschillende maatschappelijke functies anderzijds. Is er nog een derde taak voor haar weggelegd? De Leidsche hoogleeraar Huizinga beantwoordde in 1923 in een Gidsartikel deze vraag bevestigend [25]). De vakken, in de faculteit der letteren gedoceerd, zouden tezamen met eenige andere uit de natuurphilosophische richting moeten dienen tot algemeene onderbouw van het hooger onderwijs. Medici, technici en juristen zouden aldus, alvorens hunne eigenlijke vakstudie aan te vangen, hooger onderwijs ontvangen „op het gebied van een groep" van wetenschappen, die behooren deels „tot het gebied der natuur-, deels tot dat der cul„tuurwetenschap; te weten de aardrijks- en volkenkunde in den „ruimsten zin des woords" [26]).

Dit denkbeeld, dat een soortgelijke strekking ook van andere zijde wel is bepleit [27]), moge in abstracto aantrekkelijk schijnen, voor verwezenlijking leent het zich niet. Een algemeene voorstudie, als hier bedoeld, zou eene verlenging van den studieduur beteekenen, daar de voor de eigenlijke vakstudie vereischte studietijd niet zou kunnen worden bekort. Bovendien is het denkbeeld in strijd met den bouw van het onderwijsstelsel. Sinds 1876 vigeert in Holland het systeem — het is in Indië gevolgd — dat de propaedeutische vakken naar het voorbereidend hooger onderwijs (in de practijk later ook het middelbaar onderwijs) zijn verlegd. Zouden derhalve de aankomende studenten in eenig opzicht niet voldoende zijn onderlegd, dan ware de correctie te vinden bij de gymnasia, hoogere-burgerscholen en algemeene middelbare scholen.

23) Hand 1928/29, p. 1125; 1929/1930, p. 483.
24) Opmerking van den heer Kiës (Hand. 1928/29, p. 1126).
25) De Gids 1923, IV, p. 143 vlg. Ook in praeadv. Koloniaal onderwijscongres 1924, p. 23 vlg.
26) De Gids 1923, IV, p. 146.
27) o.a. door Prof. Winkler. Zie Notulen Bataviaasch Genootschap Deel LIX (1921) extra bijvoegsel, p. LXIV.

Maatschappelijk-cultureele beteekenis der faculteit.

Niet slechts economisch en wetenschappelijk, ook maatschappelijk-cultureel is de oprichting van eene faculteit der letteren verantwoord en noodwendig. De onmiskenbare ontwaking van het oosten, die ook in Ned. Indië is gekomen, heeft zich hier voorshands op onderwijsgebied geuit in het streven der inheemsche bevolking, een opleiding te ontvangen die gelijkwaardig is aan die van de Europeanen. Vandaar de snelle uitbreiding van het Holl. Inlandsch Onderwijs en van de schakelscholen; vandaar ook het steeds wassende aantal Inlanders op de Mulo-scholen, de snelle uitbreiding van de A. M. S. en tenslotte ook de uitgroei, in den tijd van enkele jaren, van het hooger onderwijs. Daarnaast is evenwel — gelijk boven al werd aangeduid — een andere strooming merkbaar: de ontwakende belangstelling voor eigen historie en cultuur. Doch ook afgezien daarvan, mag op zuiver paedagogische overwegingen ons onderwijs aan de kinderen des lands niet achteloos aan de inheemsche cultuurelementen voorbijgaan. Wil het vruchtdragend zijn, dan moet men met de bestaande gedachtenwereld rekening houden, de landstaal niet verwaarloozen. Reeds in 1916, toen de bovenbedoelde geestesstrooming nog nauwelijks in kiem aanwezig was, achtte de commissie voor aansluitend middelbaar (voorbereidend hooger) onderwijs het voor de Indiërs „een recht en een plicht" te streven naar kennis van de eigen cultuur en achtte zij een Oostersch-letterkundige afdeeling van de A. M. S. noodig [28]). Nu deze is tot stand gekomen is het de taak van het Gouvernement, deze ontwikkelingslijn door te trekken en gelegenheid te geven, door middel van hooger onderwijs, tot wetenschappelijke studie en *critische waardeering* van het cultuur-eigene te komen. Alleen op deze wijze kan worden bereikt, dat eene natuurlijke vergroeiing tusschen de instroomende cultuurelementen van Westersche origine en het autochthone plaats vindt [28a]) en dat niet een overschatting van het eigene aan een harmonische ontwikkeling van de Indische maatschappij in den weg gaat staan. In dien zin heeft zich ook de Heer Soejono in zijn praeadvies voor het jongste congres van het Java-instituut uitgesproken (Djawa 9e. Jg. No. 6, p. 283).

Groeiende belangstelling voor inheemsche historie en cultuur.

Waarschuwing uit Britsch-Indië.

De geschiedenis van Britsch-Indië biedt in dit opzicht een waarschuwend voorbeeld. Omstreeks het midden der 19e eeuw bracht hier het streven naar Westersche beschaving met zich mede, dat de intellectueele Indiërs van de grondslagen hunner eigene cultuur werden afgerukt en, mèt de bewondering voor het Westen, verachting voor het Oosten gingen koesteren. "The ancient learning was despised; „ancient custom and tradition were thrust aside; ancient religion was „decried out as an outworn superstition. The ancient foundations „upon which the complex structure of Hindu society had been built „up were undermined" [29]). Een terugslag moest hier volgen en is ook gevolgd. Zij uitte zich in een sterke onderschatting en zelfs ont-

---

28) Rapport, p. 31.

28a) Vgl. Mededeelingen van Algemeen Belang (1929) p. 87 en Handelingen van den Volksraad 1929—1930 p. 1063 (over het karakter van de A. M. S. Afd. A. 1).

29) Ronaldshay. The Heart of Âryâvarta. A. study of the psychology of indian unrest 3 (1927) p. 45.

kenning van de waarde van Westersch kennen en kunnen, en tevens in een even sterke overschatting van eigen traditie en historie [30]).

In dit licht moet men de waarschuwing bezien van Prof. Sir Thomas Arnold, de bekende Islamoloog, tevens autoriteit op Britsch-Indisch onderwijsgebied, die in een brief aan den Leidschen Sanskritist Prof. Dr. J. Ph. Vogel het volgende schreef naar aanleiding van de hooger-onderwijsplannen in Nederlandsch-Indië [31]): "The great „thing to be avoided is the alienation of the native students from „their historic culture. This took place in British India from 1° the „powerful missionary influences which created and largely influenced „the beginnings of English education in India and forced the pace, „and 2° the intoxication of the new wine of western learning, which „caused the early generations of Indian students to despise everything „Indian. The result was the violent reaction in the present generation, „with its loathing of all European civilisation and its extravagant „adulation of Hindu ideas and practices. Your University in Java „might do well to avoid this pitfall."

Deze waarschuwing geeft steun aan de opvatting, dat niet het voorbeeld van Britsch-Indië moet worden gevolgd (alwaar de eerste universiteiten reeds in 1857 werden opgericht, doch aan de Oostersche vakken eerst in den loop der 20e eeuw een plaats werd gegeven), doch dat reeds thans, nu het hooger onderwijs nog in opbouw verkeert, voor de orientalistische wetenschappen ruimte moet worden gemaakt.

Het voorbeeld van Indochine, Malaya en Siam.

Ook elders heeft men dit begrepen. Bij de jongste reorganisatie van het onderwijs in Indochine heeft men zich gehaast aan de studie der Oostersche „humaniora" de haar toekomende plaats toe te kennen. In de plannen tot uitbouw van Raffles-college in Singapore is de stichting van een Oostersch-litteraire faculteit opgenomen. Toen in Siam twee jaar geleden bleek, dat zich de belangstelling der schooljeugd te zeer op het Westen richtte, heeft de Koning het noodig geoordeeld, maatregelen ter bescherming van het Siameesch te nemen en vervreemding der intellectueelen van de inheemsche traditie tegen te gaan.

Zoo betoogt dan ook Mr. Hadi in zijn praeadvies voor het jongste Congres van het Java-instituut, dat de faculteit der letteren „een der „middelen moet zijn om onze cultureele moderniseering, met vermij- „ding zooveel mogelijk van pijnlijke schokken, tot een goed einde te „brengen." In dien zin is tenslotte te verstaan het ideëele doel, dat Pastoor van Ryckevorsel aan de nieuwe faculteit stelt, waar hij van haar „een impuls" verwacht, „uitgaande op de taalbeoefening in het „algemeen, de herleving van de literatuur," [31a]) d. w. z. niet een kunstmatige herleving van het oude, maar een geboorte van een literatuur, product van den nieuwen tijd, een natuurlijke synthese van de oude en de nieuwe cultuurelementen.

30) Ronaldshay, p. 57 vgl.
31) Praeadviezen koloniaal onderwijscongres 1924 p. 69.
31a) Djawa, 9e Jg. No. 6, p. 280.

Het karakter van de faculteit der letteren.

Immers, zooals boven al werd aangegeven, zal bij de organisatie der faculteit der letteren „de blik *niet uitsluitend* gericht worden op het verleden, doch evenzeer ook op *het levende heden*" [31b]): Dan spreekt het ook vanzelf, dat een leerstoel in het Nederlandsch niet mag ontbreken, en dat naast de studie der oude historie, de moderne geschiedenis, die Nederlandsch-Indië in het kader van de huidige internationale samenleving doet verstaan, in het leerplan een plaats zal dienen te vinden.

---

§ 3. DE FACULTEIT DER LETTEREN EN DE TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING VAN HET HOOGER ONDERWIJS IN NEDERLANDSCH-INDIE.

Vestigingsplaats der nieuwe faculteit.

Er kan nauwelijks verschil van meening over bestaan, dat de faculteit der letteren haar zetel zal moeten hebben te Batavia. Verschillende vakken, die aldaar reeds zijn ondergebracht bij de Rechtshoogeschool, zullen ook in het studieplan van de nieuwe faculteit een plaats krijgen (sociologie, staathuishoudkunde, volkenkunde, de inheemsche talen, instellingen van den Islam, enz.) Bovendien dwingt de aanwezigheid van de boeken en andere verzamelingen van het Bataviaasch genootschap tot de keuze van Batavia.

Wanneer de nieuwe faculteit zal zijn opgericht, zal de tijd zijn gekomen om aan de organisatie van het hooger onderwijs te Batavia, dat tot dusverre in statu nascendi verkeerde, een definitieven vorm te geven, en wel in dier voege, dat de beide bestaande hoogescholen met de literaire faculteit worden samengevoegd tot een *Universiteit van Batavia*. Deze zal alsdan drie faculteiten hebben: die der rechtsgeleerdheid, die der geneeskunde en die der letteren.

De Universiteit van Batavia.

De voordeelen van deze samengroeiing liggen voor de hand. Ook reeds vroeger is, o. a. door de beide bestaande hoogescholen een gemeenschappelijk Curatorium te geven, naar een zoo groot mogelijke samenwerking gestreefd. Het instellen van een universiteit zal het gevoel van saamhoorigheid, èn tusschen de hoogleeraren èn tusschen de studenten, versterken en zal, ook en vooral tegenover het buitenland, het aanzien der Indische hooger-onderwijsinstellingen verhoogen.

Samenstelling van het College van Curatoren.

In de samenstelling van het College van Curatoren zal alsdan wijziging moeten komen. Thans bestaat het college, behalve uit den president-curator, uit vier door den Gouverneur-Generaal benoemde leden en uit vier hoogleeraren, van welke laatste twee door de faculteit der Rechtsgeleerdheid, twee door de faculteit der Geneeskunde worden aangewezen; telkens één dezer beide afgevaardigden is de voorzitter der betrokken hoogeschool, die ambtshalve zitting neemt. Werd dit stelsel verder doorgevoerd, dan zou het Curatorium der universiteit moeten bestaan uit 6 hoogleeraren en 6 anderen, benevens een president. Het is niet raadzaam, het college dermate te doen uitdijen.

31b) Drewes in Djawa, 9e Jg. No. 6, p. 287.

De aangewezen oplossing schijnt deze, dat de drie faculteiten elk één lid naar het Curatorium afvaardigen. Als regel zal dit de voorzitter der faculteit zijn; het is echter niet doelmatig zulks voor te schrijven, daar verschillende overwegingen (b. v. het belang der continuïteit) er voor kunnen pleiten, dat een ander hoogleeraar in het Curatorium zitting neemt.

Wordt het aantal hoogleeraren, dat van het college deel uitmaakt, op drie teruggebracht, dan zal hetzelfde moeten geschieden ten aanzien van de door den Gouverneur-Generaal benoemde leden. Dat alsdan gebroken zal moeten worden met de vigeerende gewoonte dat de verschillende maatschappelijke richtingen en functiën *automatisch* in het college worden vertegenwoordigd, kan eerder als een voordeel dan als een bezwaar worden aangemerkt.

Benoeming rector magnificus en secretaris van den Senaat.

De instelling van een Universiteit zal tevens tot gevolg hebben, dat een rector magnificus en een secretaris van den senaat moeten worden benoemd. Aan de regeling, in Holland bij de Rijksuniversiteiten in zwang, dat rector en secretaris jaarlijks aftreden, is het nadeel verbonden van te geringe continuïteit. Het verdient aanbeveling, dit bezwaar te ondervangen door den rector magnificus voor 3 jaren te doen aanstellen. Zijne benoeming zal op analoge wijze als in Holland moeten geschieden, derhalve door den Gouverneur-Generaal op voordracht van den Senaat. Tegen jaarlijksche aftreding van den secretaris der senaat bestaan geen overwegende bezwaren. De representatieve taak, die thans bij het stelsel der gesplitste hoogescholen aan de voorzitters der faculteiten toevalt, gaat dan over op den rector magnificus, die het geheele hooger onderwijs belichaamd in de universiteit, vertegenwoordigt.

Administratie.

De functiën van secretaris der Rechtshoogeschool en secretaris der Geneeskundige Hoogeschool zullen bij omzetting tot een universiteit als zoodanig komen te vervallen. Gezien de bijzondere eischen, die het beheer van het geneeskundig hooger onderwijs stelt, is het echter gewenscht, dat de medische faculteit een zekere administratieve zelfstandigheid behoudt; aan de faculteit ware derhalve een „administrateur" toe te voegen, wiens ambt een rechtstreeksche voortzetting zal zijn van het vroegere secretariaat. De secretaris der Rechtshoogeschool, die tevens secretaris van het College van Curatoren is, zal kunnen worden benoemd tot secretaris der universiteit.

Universiteitsbibliotheek.

Wanneer de Universiteit van Batavia zal zijn tot stand gekomen, is tevens het oogenblik aangebroken om tot stichting van een universiteitsbibliotheek over te gaan. De bestaande toestand, dat de geneeskundige hoogeschool een eigen boekerij heeft en dat de boeken van de Rechtshoogeschool in bruikleen zijn gegeven aan het Bataviaasch Genootschap, kan op den duur niet gehandhaafd blijven. Ook in de bibliotheek moet zooveel mogelijk de gedachte der universitas worden verwerkelijkt.

De omstandigheid, dat de huisvesting van de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap te eng is geworden en ook uit technisch oogpunt onvoldoende is behuisd, heeft de Regeering reeds aanleiding gegeven in 1930/31 een nieuw bibliotheekgebouw te stichten

achter het gebouw van de Rechtshoogeschool. Het zal wenschelijk zijn, dat reeds thans de Regeering de noodige stappen doet om tot een regeling met het Genootschap te geraken, zoo dat een universiteitsbibliotheek na de totstandkoming van het nieuwe gebouw kan worden ingericht.

In deze bibliotheek zou alsdan tevens de boekerij van het Genootschap kunnen worden ondergebracht, die hare zelfstandigheid zou behouden doch onder beheer zou worden gesteld van den bibliothecaris der universiteitsbibliotheek [32]). De subsidie aan het Genootschap zou dan kunnen worden verminderd met het bedrag, dat het tot dusverre aan het beheer en de aanvulling van haar bibliotheek heeft ten koste gelegd. Eene afzonderlijke centrale boekerij voor de Geneeskundige hoogeschool zal dan mede uit economische overwegingen moeten vervallen. Deze behoort in de universiteitsbibliotheek te worden ondergebracht; de bij de verschillende afdeelingen en laboratoria der hoogeschool aanwezige werken en tijdschriften zullen, waarnaar ook thans reeds wordt gestreefd, beperkt moeten blijven tot hetgeen voor de dagelijksche werkzaamheden volstrekt onmisbaar is. De aanschaffing van boeken en tijdschriften voor de afzonderlijke medische instellingen en andere Gouvernementskantoren zal echter in handen moeten worden gelegd van den leider der universiteitsbibliotheek, omdat alleen aldus de vereischte zuinigheid en efficiency gewaarborgd zijn. Uiteraard zal de bibliothecaris niet tot aanschaffing overgaan dan na overleg met de betrokken faculteiten en instituten. Bovendien zal het wenschelijk zijn daarvoor een permanente bibliotheekcommissie in het leven te roepen, waarin gevolmachtigden van de betrokken diensten, kantoren en instellingen zitting hebben. Op deze wijze zal ook de arbeid van de commissie voor de centrale catalogus ten volle vrucht kunnen dragen.

Uit een oogpunt van zuinigheid en doelmatige arbeidsverdeeling is het daarom mede wenschelijk, dat de bibliothecaris zijne werkzaamheden niet beperkt tot de universiteitsboekerij, doch dat hij tevens de supervisie verkrijgt over alle gouvernementsinstellingen, die zich op eenigszins ruime schaal voor eigen behoeften boeken aanschaffen. Zoo worden, behalve door de geneeskundige hoogeschool, medische werken eveneens aangeschaft door den dienst der volksgezondheid en door het militair hospitaal, zonder dat onderling overleg plaats heeft. Gelijksoortige verschijnselen doen zich elders voor en leiden tot onnoodige uitgaven. Voor zoover de bijzondere belangen zulks toelaten, is daarom concentratie noodzakelijk. Op welke wijze de boven geschetste minder gewenschte toestand in de toekomst door een doeltreffende regeling kan worden vervangen, behoeft thans niet verder in detail te worden uitgewerkt. De nieuwe bibliothecaris zal gevoegelijk een schema kunnen ontwerpen in overleg met de alsdan in te stellen commissie van toezicht op de bibliotheken.

Schetsplan der verdere ontwikkeling van het H. O.

Hoe zal, wanneer de uit drie faculteiten bestaande universiteit van Batavia totstand is gekomen, het hooger onderwijs in Ned. Indië zich verder ontwikkelen? Het is ten zeerste gewenscht, reeds thans

32) Als analogon kan worden gewezen op de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, die in bruikleen is afgestaan aan de Leidsche universiteitsbibliotheek.

een stelselmatig plan te ontwerpen, waaraan alle te nemen incidenteele maatregelen kunnen worden getoetst. Slechts op deze wijze bestaat zekerheid, dat in de toekomst het hooger onderwijs hier te lande een harmonisch geheel vormt.

Concentratie-eisch.

De instellingen van hooger onderwijs zijn thans over twee plaatsen verspreid: Batavia en Bandoeng. Het is wenschelijk, reeds dadelijk vast te leggen, dat een verder gaande verspreiding niet raadzaam is, Ideëele en practische overwegingen pleiten ook hier voor cencentratie. Ideëele: voor de studenten in elk vak geeft de omgang met in andere vakken studeerenden een verruiming van blik, die niet spoedig te hoog wordt aangeslagen; in dezelfde richting werkt de aanwezigheid van een universeele boekerij, die meer is dan een vakbibliotheek. Ook voor de hoogleeraren is het verkeer met niet-vakgenooten van beteekenis. Practische: concentratie geeft efficiency, zoowel ten aanzien van de te bezetten leerstoelen als van de gebouwen en verzamelingen.

Veeartsenijkundig hooger onderwijs.

Uitvloeisel van het bovenstaande is, dat het denkbeeld, om te Buitenzorg eerlang een landbouwhoogeschool en een veeartsenijkundige hoogeschool te stichten, moet worden verworpen. Wat laatstgenoemde betreft, het aantal jaarlijks benoodigde academisch gevormde veeartsen is zoo gering, dat voorshands aan een hoogeschool voor deze categorie in Indië niet behoeft te worden gedacht [33]). Anders is het met de hoogere opleiding voor den landbouw. In een overwegend agrarisch land als Indië, waar de cultures zulk een grooten invloed hebben op den welvaartstoestand van alle lagen der bevolking, is hooger landbouwonderwijs op den duur onmisbaar.

Bezwaren tegen vestiging te Buitenzorg.

Op het eerste gezicht schijnt Buitenzorg wegens de aldaar aanwezige laboratoria, instituten en wetenschappelijke onderzoekers voor een landbouwhoogeschool als aangewezen. Daar staat tegenover, dat collegezalen geheel ontbreken en dat voldoende werkruimte voor de studenten evenmin aanwezig is. Het hoofdbezwaar ligt echter in de omstandigheid, dat de leiders der verschillende laboratoria en andere instellingen thans reeds zoozeer in beslag genomen worden door hun wetenschappelijke taak ten behoeve van het departement, dat zij onmogelijk een onderwijstaak daarnaast op zich kunnen nemen; òf het onderwijs, òf het onderzoek (wellicht ook beide) zouden te kort komen. De ervaring heeft zulks reeds bewezen. Gezien nu de reeds vermelde wenschelijkheid van concentratie schijnt de aangewezen oplossing deze,

Concentratie te Bandoeng.

dat de te stichten landbouwhoogeschool (faculteit) wordt geplaatst te Bandoeng. De aldaar bestaande afdeeling voor weg- en waterbouwkunde heeft reeds in menig opzicht aanrakingspunten met een eventueele opleiding voor landbouwingenieurs (irrigatie, landmeten en waterpassen, aanleg van bruggen en wegen, hygiëne, recht, natuurkunde enz.). Wanneer de technische hoogeschool — hetgeen ongetwijfeld na korteren of langeren tijd zal geschieden — met andere afdeelingen wordt uitgebreid, dan zal het aantal aanrakingspunten nog toenemen. Zoo leiden ook de practische eischen van het hooger landbouwonderwijs

33) Vgl. het betoog van den Directeur van Landbouw in den Volksraad bij de behandelingen van de begrooting voor 1930 (Hand. 1928/29, p. 865).

tot de opvatting, dat het hooger onderwijs in de natuurphilosophische vakken te Bandoeng moet worden geconcentreerd.

Overbrenging van van de medische propaedeuse naar Bandoeng.

De consequentie van deze opvatting is, dat de opleiding van de studenten in de geneeskunde, voor zoover de propaedeutische vakken betreft (natuurkunde, scheikunde, plantkunde en dierkunde) naar Bandoeng moet worden overgebracht.

De bestaande regeling van de medische propaedeuse, waarbij dit onderwijs is toevertrouwd aan buitengewone hoogleeraren, wier hoofdbetrekking buiten de hoogeschool ligt, zal op den duur niet gehandhaafd kunnen blijven. Hun nevenambt eischt teveel van hun tijd, zoodat zij daarin en/of in hunne hoofdbetrekking door hulpkrachten moeten worden bijgestaan. Neemt men daarbij nog in aanmerking, dat eenige hunner elders woonachtig zijn, dan is het duidelijk dat de aanstelling van gewone hoogleeraren den Lande zeker niet duurder te staan zou komen dan de huidige regeling. Ook de huisvesting van de betrokken laboratoria is zoodanig, dat uitbreiding en nieuwbouw al eenige malen is bepleit, hetgeen beteekent dat geheel nieuwe laboratoria met ruimere outillage (o. a. een eigen laboratorium voor den hoogleeraar) moeten worden gebouwd. Het is veel doelmatiger, het hooger onderwijs in de genoemde vakken samen te brengen op één plaats, derhalve te Bandoeng. Een natuurkundig laboratorium met collegezaal, ook voor de medische studenten geschikt, is daar reeds aanwezig. Laboratoria voor scheikunde en voor plantkunde, die toch reeds op den duur ten behoeve van de opleiding van landbouwingenieurs moeten verrijzen, zullen tevens aan het onderwijs voor de medici dienstbaar worden gemaakt [34]). De overbrenging van de medische propaedeuse naar Bandoeng voorkomt derhalve den aanbouw van kostbare laboratoria te Batavia en leidt tot een meer economisch gebruik van arbeidskrachten.

Op welk tijdstip de bedoelde overbrenging zal geschieden, behoeft thans niet te worden uitgemaakt. Zoolang het onderwijs te Batavia op den bestaanden voet kan doorgaan, is verandering nog niet dadelijk urgent. Voldoende is, dat bij nieuwbouw te Bandoeng met de komst der medische studenten wordt rekening gehouden, en dat anderzijds te Batavia geen uitbreidingen of vernieuwingen van gebouwen plaats vinden. Acuut wordt de quaestie eerst, wanneer zich de moeilijkheden, die zich onlangs bij een vacature van buitengewoon hoogleeraar voordeden, gelijk te verwachten is, bij nieuwe vacatures zullen herhalen. Beslist moet dan worden of het tijdstip om met het tot dusverre gevolgde systeem te breken, niet is aangebroken. Trouwens ook de behoefte aan uitbreiding van de localiteiten, die zich van zelf bij den verderen groei van het eigenlijke medische hooger onderwijs zal voordoen, zal nopen, het onderhavige vraagstuk principieel aan de orde te stellen. Op dat oogenblik zal dan tevens kunnen worden overwogen of nog, en zoo ja welke, bijzondere voorzieningen in ver-

34) Wat het scheikundig laboratorium betreft dient nog te worden vermeld, dat het laboratorium voor materiaalonderzoek van het departement van B. O. W. behoefte heeft aan uitbreiding zijner chemische afdeeling. Door den bouw van een nieuw chemisch laboratorium te Bandoeng kan in deze behoefte worden voorzien. Ter zijner tijd zal het chemisch laboratorium ook aan de opleiding van scheikundige ingenieurs dienstbaar worden gemaakt.

band met het eigen karakter der *medische* propaedeuse in vergelijking met het voor a. s. *ingenieurs* bestemde natuurphilosophisch onderricht noodig of gewenscht zijn.

Uitgroei der Technische Hoogeschool.

Wat het verdere hooger onderwijs te Bandoeng aangaat, voorloopig zal moeten worden gestreefd naar uitbreiding van het aantal afdeelingen der Technische Hoogeschool, niet naar stichting van een wis- en natuurkundige faculteit. Opleiding van ingenieurs, niet van mathematici of physici zal het doel moeten blijven. Voor de wetenschappelijke vorming toch van deze laatsten is een outilleering noodig aan laboratoria en docenten, waaraan voor Indië voorloopig niet te denken valt. Eerder zou de mogelijkheid openstaan eener opleiding van biologen.

Urgentievolgorde.

Onder de opleidingen, die het meest in aanmerking komen om naast die voor civielingenieur te worden ingesteld, is allereerst te noemen die voor werktuigkundig ingenieur, waarbij zich die voor electrotechnisch ingenieur kan aansluiten. In tweede instantie voegt zich daarbij de opleiding voor scheikundig ingenieur. Nader zal moeten worden overwogen, in hoeverre de opleiding van landbouwingenieurs de prioriteit moet hebben boven die voor de reeds genoemde categoriëen. De behoefte van de maatschappij aan de verschillende soorten van ingenieurs zal hier naast den omvang van de productie der Middelbaar Onderwijsinstellingen de beslissende factor moeten zijn [34a]).

Een Universiteit te Bandoeng?

In hoeverre de uitbreiding van het hooger onderwijs te Bandoeng aanleiding kan zijn tot het creeëren van een Universiteit aldaar, zal afhangen van de plaats, die de landbouwopleiding in de opleiding van technici zal verkrijgen. Om reeds eerder ontvouwde redenen is het niet wenschelijk, een afzonderlijke „landbouwhoogeschool" in het leven te roepen. De studie voor landbouwingenieurs zal òf als afdeeling in de faculteit van technische wetenschap worden ondergebracht, òf als afzonderlijke faculteit naast laatstgenoemde worden ingesteld. In het laatste geval ligt het voor de hand—de Hoogeronderwijsordonnantie eischt het trouwens [35]) — de beide faculteiten te coördineeren tot een, zij het onvolgroeide, universiteit.

Samenvatting.

Het hier geboden schema heeft het voordeel, dat het niet slechts voor de nabije toekomst, doch ook voor verderaf gelegen ontwikkelingsstadia de noodige richtlijnen uitzet. Zou e. v. na langeren tijd behoefte en mogelijkheid bestaan eener opleiding van biologen [36]), dan staat het vast dat deze zal plaats hebben te Bandoeng. Te Batavia dienen de cultuurwetenschappen en de medische vakken te worden samengebracht, te Bandoeng de technische en de natuurwetenschappen.

34a) Vgl. Mededeelingen van Algemeen Belang 1929, p. 87.
35) Art. 2, 2e lid: „Een hoogeschool omvat niet meer dan één faculteit".
36) In 1920 reeds bepleit door Dr. Z. Kamerlingh (Notulen Batav. Gen. Deel LIX (1921) Extra bijvoegsel, p. CX.

§ 4. ORGANISATIE EN STUDIEPLAN.

Algemeene beginselen.

De algemeene beginselen, waarop het hieronder ontwikkelde studieplan berust, zijn van tweeërlei hoedanigheid. Zij betreffen den aard en den omvang der faculteit.

Waar uiteraard de locale omstandigheden tot uitgangspunt worden genomen, daar ligt het voor de hand, dat deze tak van hooger onderwijs evenmin als de reeds bestaande instellingen een zuivere copie van de gelijknamige in Holland behoeft te wezen. Een opleiding in de specifiek Indische vakken hier te lande kan zich niet angstvallig richten op den in Holland gebruikelijken studiegang. Behouden is echter het beproefde schema: een candidaatsexamen met verplichte vakken, een doctoraalexamen met talrijke keuzemogelijkheden. De soepele regeling van het doctoraalexamen zal de betrokken faculteit een bevredigende oplossing doen vinden in de weinige gevallen, dat een student, die in Nederland het candidaatsexamen aflegde, in Indië zijne studiën voortzet, en omgekeerd. Voorop staat evenwel, dat de studie in Indië niet gelijk, doch volkomen gelijkwaardig aan die in het moederland zal zijn.

Beperkte opzet.

Wat den omvang van het studieveld betreft is het wenschelijk geacht, niet reeds dadelijk te streven naar een volledig geoutilleerde faculteit. Leerstoelen zullen voorloopig slechts voor die vakken worden ingericht, die een integreerend deel uitmaken van de studie in de taal- en letteren en van die in de geschiedenis; de meer in de peripherie gelegen vakken zijn achterwege gelaten. Onder deze laatste is in de eerste plaats te rekenen de philosophie, waarvoor van meer dan één zijde een lans is gebroken [37]). De wijsbegeerte (incl. de logica) moge onontbeerlijk zijn voor wie tot de diepste grondslagen van zijne wetenschap wil doordringen, *voor opneming in een studieplan*, dat niet in de eerste plaats geleerden, doch taalkenners en historici wil kweeken, is zij niet onmisbaar, vooral wanneer het onderwijs in de wijsbegeerte zich tot de geschiedenis der philosophie zou beperken, hetgeen voorshands practisch wel niet anders mogelijk zou zijn. Volstaan kan en moet worden, met een wijsgeerige inleiding tot de wetenschap, die behandeld wordt, zooals reeds de juristen een rechtsphilosofische oriënteering verkrijgen. Voorloopig kan dus de wijze, waarop thans reeds de wijsbegeerte aan de juridische faculteit is vertegenwoordigd, alleszins voldoende geacht worden. Zij vindt daar reeds een toegewijd beoefenaar. Bij de behandeling van het Sanskrit en de Indische cultuurgeschiedenis zullen trouwens de Indische wijsgeerige en theosophische stelsels als vanzelf ter sprake komen. Hetzelfde kan van de Arabische en de Javaansche en Maleische letterkunde gezegd worden.

Philosophie.

Godsdienstwetenschappen.

Een tweede vak, dat meermalen voor vertegenwoordiging in de faculteit der letteren is aanbevolen, is de godsdienstgeschiedenis en, annex hieraan, de godsdienstwijsbegeerte en ethiek [38]). In een

---

37) Praeadviezen kol. onderwijscongres 1924, p. 36 (Kohnstamm), p. 47 (Schepper). Zie ook de praeadviezen voor het jongste congres van het Java-instituut (1929) in Djawa 9e Jg. No. 6.

38) Stenogr. verslag kol. onderwijscongres 1919, p. 110, (Abendanon). Praeadv. id. 1924, p. 46 (Schepper), p. 195 (Poerbatjaraka), p. 207 vlg. (Groenewegen).

cultuurwetenschappelijke faculteit zijn deze wetenschappen stellig een onmisbaar element; doch het is voorshands niet noodzakelijk, afzonderlijke leerstoelen in te stellen voor deze vakken, die zoovele aanrakingspunten hebben met andere. Bij het onderwijs in de volkenkunde, de geschiedenis, de sociologie, de instellingen van Voor-Indië en van den Islam, zal gelegenheid te over bestaan tot bespreking der godsdiensten. Opgemerkt worde, dat de bepleite vakken in Holland zijn ondergebracht in de theologische faculteiten, als gevolg waarvan de studenten in de faculteit der letteren niet dan bij uitzondering de colleges in godsdienstgeschiedenis enz. volgen.

Latijn en Griehsch: Dat het Latijn en het Grieksch, die in Holland de oudste kern der letterkundige faculteit uitmaken, in Indië achterwege kunnen blijven , behoeft nauwelijks betoog. Gezien de „indo-centriciteit", die de faculteit in Indië zal kenmerken, dienen hier de klassieken van het Westen plaats te maken voor de klassieken van het Oosten: Het Sanskrit en het Arabisch. De omstandigheid, dat de Arabische wetenschap en letterkunde en de Indische kunst veel aan de Grieksche cultuur hebben ontleend, kan voorloopig geen voldoende argument opleveren om aan het Grieksch een eigen plaats in te ruimen.

Chineesch: Het streven, de inrichting der nieuwe faculteit niet louter afhankelijk te stellen van theoretisch-wetenschappelijke inzichten, doch steeds de reëele beteekenis van elk vak in het algemeene studieplan onder de oogen te zien, doet ook de oplossing aan de hand ten aanzien van de vraag, in hoeverre het Chineesch vertegenwoordigd behoort te zijn. Aan een volledige opleiding in de Chineesche taal, letteren en geschiedenis kan voorshands nog niet worden gedacht; studenten noch hoogleeraren zouden hiervoor beschikbaar zijn. Een afzonderlijke leerstoel voor de Chineesche taal zonder meer zou feitelijk in de lucht hangen. Daarom zal ernaar moeten worden gestreefd, zoo mogelijk, de sinologie in organisch verband te brengen met de overige oriëntalistische studiën. Van de keuze der personen zal het dus afhangen, op welke wijze de Chineesche cultuur in de faculteit vertegenwoordigd zal zijn.

Paedagogiek. Een soortgelijke opmerking kan gemaakt worden ten aanzien van de paedagogiek. Het is toch niet voor tegenspraak vatbaar, dat voor leiders van kweek- en normaalscholen, voor onderwijsinspecteurs en anderen kennis van de opvoedkunde onontbeerlijk is; vandaar, dat sinds eenigen tijd een aantal onderwijzers en leeraren naar Nederland wordt gezonden om zich op dit gebied te bekwamen. De gedachte, aan de nieuwe faculteit ook onderwijs in de paedagogiek te verbinden — in deze faculteit toch is het meerendeel der voor de paedagogische opleiding vereischte hulpwetenschappen te vinden — ligt daarom voor de hand [39]). Of aan deze gedachte uitvoering kan worden gegeven hangt geheel ervan af, of voor dit vak een wetenschappelijk hoogstaand docent kan worden gevonden, die ook van Indische verhoudingen op de hoogte is. Gelukt dit, dan zal instelling van een middelbare aktepaedagogiek kunnen worden overwogen.

---

39) Tot oprichting van een afzonderlijke paedagogische faculteit, zooals door Dr. G. J. Nieuwenhuis is bepleit („Een paedagogische faculteit in Indië", praeadvies voor het 4e N. I. onderwijscongres 1925) bestaat binnen afzienbaren tijd geen aanleiding.

Nederlandsch.

Ten laatste rijst de vraag, of de letterkundige faculteit onder hare leerstoelen ook eene voor de Nederlandsche taal- en letterkunde moet kunnen tellen. Vooropstellende, dat er moeilijk kan gesproken worden van een dringende behoefte aan een volledige universitaire opleiding van neerlandici hier te lande, moet die vraag zeer zeker bevestigend worden beantwoord, mede omdat de instelling van een leerstoel voor Nederlandsch kan worden gebezigd als studiecentrum voor een in te stellen M. O.-acte Nederlandsch. Splitsing van deze in een A-acte en een B-acte zal voor Indië noodzakelijk zijn omdat, anders dan in het moederland, het diploma ook zal worden begeerd door personen, voor wie het Nederlandsch een vreemde taal is. De verdeeling van de examenstof over de beide deelen zal dus overeenkomst vertoonen met die, welke in Holland voor de moderne talen bestaat. Voor de A-acte zal in hoofdzaak correct schrijven en spreken van de taal, eenig inzicht in de taalverschijnselen en een summier overzicht van de letterkunde worden gevraagd, voor de B-acte verdiepte kennis van taal- en letterkunde en hare geschiedenis. Zal wellicht in de toekomst het aantal candidaten voor de B-acte niet groot zijn, verwacht kan worden dat het A-diploma zal worden geambieerd door vele onderwijzers, die hunne kennis van het Nederlandsch willen verdiepen en hun positie verbeteren. Daarnaast is de mogelijkheid geenszins uitgesloten, dat ook niet aan het onderwijs verbonden personen prijs zullen stellen op een diploma, dat hunne bekwaamheid in de Nederlandsche taal bewijst [40]). Uiteraard zal de B-akte dezelfde bevoegdheden geven als de ongesplitste M. O. -acte in Holland. Meer dan in het moederland zal echter de aandacht moeten vallen op taal- en letteren buiten de landsgrenzen : Indië, Zuid-Afrika, Vlaanderen.

M. O. acten voor Nederlandsch en voor de moderne talen.

Naast deze practische heeft echter een leerstoel voor Nederlandsch ook een algemeen cultureele beteekenis. Een faculteit der letteren in Nederlandsch-Indië is zonder zulk een leerstoel ondenkbaar. Zij zal een soortgelijke doelstelling hebben als die, welke in Londen, in New-York, in Zuid-Afrika bestaan: verbreiding van kennis van en belangstelling voor de Nederlandsche literatuur en hare geschiedenis. De colleges zullen, ten deele althans, zoo moeten worden ingericht dat zij ook bij studenten van andere faculteiten en andere belangstellenden weerklank kunnen vinden. Mede door ook aandacht te wijden aan de Nederlandsche literatuur buiten het moederland zal de leerstoel bijdragen tot versterking van de Groot-Nederlandsche gedachte. Bij de keuze van een hoogleeraar zal met deze bijzondere eischen rekening dienen te worden gehouden. Juist daarom is het niet aanstonds noodzakelijk, voor taal- en letterkunde elk een afzonderlijk hoogleeraar te benoemen, gelijk in later jaren in Holland gebruikelijk is geworden.

Nog dient te worden opgemerkt, dat de hoogleeraar voor Nederlandsche taal en letterkunde zich zal hebben te belasten met het onderwijs in een der voor de historici verplichte vakken: de interpretatie van zeventiende-eeuwsch-Nederlandsche teksten.

---

40) In Holland worden de examens M. O. staathuishoudkunde en statistiek en M. O. staatsinrichting meerendeels afgelegd door personen, die buiten het onderwijs staan en die geen doceerende functie nastreven.

De aanwezigheid van een leerstoel in het Sanskrit en in de geschiedenis van de Nederlandsche taal opent dan tevens de mogelijkheid om te overwegen in hoeverre het wenschelijk zal zijn aan de literaire faculteit de gelegenheid te creëeren tot het behalen van middelbare actes voor Fransch, Duitsch en Engelsch.

Inrichting van de studie in de nieuwe faculteit.

Een overzicht van de vakken, die behalve de reeds genoemde al dadelijk een plaats moeten verkrijgen in de nieuwe faculteit, wordt het best verkregen door een opsomming van de vakken, waarin de studenten op het candidaats- en het doctoraalexamen zullen worden ondervraagd.

1. De studie in de Indonesische taal- en letterkunde.

Zooals reeds in § 2 terloops werd vermeld, zal de studie in de Indonesische taal- en letterkunde aldus worden ingericht, dat het candidaatsexamen voor allen gelijk is, doch dat daarna de keuze moet worden gedaan tusschen een linguistische, een ethnologische en een archaeologische richting [41]).

Candidaatsexamen.

Evenals in Holland zal het candidaatsexamen betrekking moeten hebben op de twee beschavingen, die op de wording van de cultuur dezer gewesten van beslissenden invloed zijn geweest: die van den Islam en van het Hindoeisme. Het is echter met het oog op de gevolgde vooropleiding gewenscht, als derde examenvak hieraan toe te voegen de grondbeginselen der algemeene taalwetenschap [42]). Deze toevoeging beteekent eer een verlichting dan een verzwaring, daar de bestudeering der voornaamste taalverschijnselen de studie der afzonderlijke talen vergemakkelijkt. De toevoeging is bovendien noodzakelijk, wijl zij een geschikten overgang biedt naar, eene passende inleiding vormt tot het begrijpen van den van de Indonesische talen zoo geheel afwijkenden bouw van het Arabisch en het Sanskrit, eene functie, die tot op zekere hoogte het Grieksch (bij het voorbereidend hooger onderwijs) in Holland vervult. Het programma voor het candidaatsexamen in de Indonesische taal- en letterkunde zal dus als volgt luiden:

1. Het Arabisch en de instellingen van den Islam
2. Het Sanskrit en de cultuurgeschiedenis van Voor-Indië
3. De grondbeginselen der algemeene taalwetenschap.

Aan den betrokken hoogleeraar zal worden overgelaten, of naast het klassieke Sanskrit ook het Pali, het Vedische Sanskrit enz. onderwezen moeten worden.

Daar voor het afleggen van het examen een driejarige studie vereischt is, rijst de vraag of hier het aan alle Indische hoogescholen tot dusverre gebruikelijke systeem van jaarlijksche examens (c. q. tentamina) moet worden gevolgd, hetwelk een heilzame prikkel vormt voor geregelde studie. Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord. Het aantal studenten, dat deze colleges volgt, zal gering zijn, zoodat de hoogleeraar, vooral omdat de colleges weinig anders dan responsiecolleges kunnen zijn, voldoende contrôle kan uitoefenen en ook zonder examen of tentamen als vanzelf van de vorderingen zijner hoorders op

41) De mogelijkheid zal moeten worden opengelaten om, met goedkeuring van de faculteit, een andere richting te kiezen (b. v. de praehistorische).

42) Dit vak wordt in Holland reeds geëxamineerd op het candidaatsexamen in de klassieke taal- en letterkunde.

de hoogte blijft. Daardoor wordt voor den hoogleeraar ook de gelegenheid geopend den student tijdig een wenk te geven, zoo diens aanleg of ijver niet in overeenstemming mocht blijken met den aard van de door hem gekozen studie.

Doctoraalexamen.

Het doctoraalexamen zal in meer dan één opzicht anders moeten worden ingericht dan in Leiden, en wel hoofdzakelijk uit overwegingen van practischen aard.

A. Linguistische richting.

A. *Linguistische richting.*

Volgens het academisch statuut van 1921 kan — de ethnologische richting buiten beschouwing gelaten — als hoofdvak voor het doctoraalexamen in de Indonesische taak- en letterkunde worden gekozen het Maleisch, het Javaansch of een andere Indonesische taal. De regeling der hierbij aansluitende verplichte bijvakken is aldus, dat bij keuze van Maleisch als hoofdvak het Javaansch, bij keuze van Javaansch als hoofdvak het Maleisch als bijvak achterwege blijft. Aan deze regeling kleeft het bezwaar, dat èn bij onderwijzende èn bij andere functies (bureau Volkslectuur, kantoor Inlandsche Zaken enz.) juist behoefte bestaat aan wetenschappelijke gevormde krachten, die zoowel van het Javaansch als van het Maleisch grondige kennis bezitten. Daarom zullen in Indië èn het Maleisch èn het Javaansch voor het doctoraalexamen *als regel* verplicht moeten worden gesteld. Een verzwaring ten opzichte van Holland kan deze wijziging niet worden genoemd, omdat de groote meerderheid der studenten althans één dezer talen van huis uit practisch zal beheerschen en, bij het opstellen van dit leerplan, van de A. M. S. AI te Solo als natuurlijke vooropleiding der studenten wordt uitgegaan. Bovendien denke men in dit verband aan de studie der Nederlandsche letteren *in Holland* [43]), waarvan de studie der Indonesische letteren hier te lande als het ware min of meer de tegenhanger vormt.

Eveneens met het oog op de behoeften der practijk — met name het taalonderzoek — verdient het de voorkeur, als derde mogelijk hoofdvak niet te noemen „een andere Indonesische taal," doch „vergelijkende taalkunde der Indonesische talen," welk vak reeds onder de verplichte bijvakken bij alle richtingen voorkomt. Wat het derde verplicht bijvak betreft kan bij al de drie genoemde studierichtingen een keuze worden gedaan uit: een andere Indonesische taal, de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië, de Javaansche epigraphie, alsmede de archaeologie en de oude geschiedenis.

Het doctoraalexamen zal dus de volgende 3 verplichte vakken omvatten, waarvan naar keuze één als hoofdvak, de twee andere als bijvak worden genomen.

1°. Maleisch.
2°. Javaansch (incl. Oud-Javaansch).
3°. vergelijkende taalkunde der Indonesische talen.
4°. Bovendien hebben de candidaten voor het derde verplichte bijvak

43) Vgl. het praeadvies van den Heer Soejono voor het jongste congres van het Java-Instituut (1929).

Vgl. het praeadvies van Dr. Esser voor het jongste congres van het Java-Instituut (1929).

nog de keuze uit: de Javaansche epigraphie, archaeologie en oude geschiedenis van Zuid-Oost-Azië, een andere Indonesische taal, de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië of eenig ander vak in overleg met de faculteit te kiezen.

De *taalvergelijkende richting* lijkt de meest geëigende opleiding voor hen, die zich voor epigraaf willen bekwamen (Derde bijvak: Javaansche epigraphie) of voor al „diegenen, die zich gedrongen voelen onze kennis van de minder of in het geheel niet bekende talen van den Archipel uit te breiden" (Derde bijvak: eene andere Indonesische taal). Met het oog op laatstgenoemde nuance der taalvergelijkende richting schijnt het echter gewenscht om de mogelijkheid open te laten om *met goedkeuring van de faculteit* instede van het *Maleisch* als tweede bijvak „een andere Indonesische taal" te kiezen, in welk geval de vergelijkende volkenkunde derde verplicht bijvak *moet* worden.

Splitsing van het doctoraalexamen in twee gedeelten schijnt minder noodzakelijk op dezelfde gronden die reeds bij het candidaatsexamen zijn aangevoerd. Bovendien is hier de meer voor de hand liggende oplossing, dat het examen in een of twee bijvakken door een tentamen wordt vervangen. Een en ander kan te zijner tijd gevoegelijk aan de Faculteit worden overgelaten.

B. Ethnologische richting.

B. *Ethnologische richting.*

Het candidaatsexamen is hetzelfde als voor de linguistische richting. Wat het doctoraalexamen betreft, hier zullen (waar de volkenkunde uiteraard hoofdvak zal zijn) — wederom in afwijking van Holland — Javaansch en Maleisch als regel verplicht worden gesteld. Welk het derde bijvak zal zijn, kan dan weder aan de voorkeur van den candidaat worden overgelaten. Het schijnt gewenscht, de keuzemogelijkheid niet te beperken tot de drie vakken, welke het academisch statuut noemt (aardrijkskunde, archaeologie met oude geschiedenis, adatrecht) doch hieraan toe te voegen sociologie en geschiedenis van Nederlandsch-Indië, praehistorie van Zuid-Oost-Azië, tropisch koloniale staathuishoudkunde, vergelijkende taalkunde van de Indonesische talen, een andere Indonesische taal.

Het examenprogramma zal dus als volgt luiden:

a) Hoofdvak: vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
b) Bijvakken: 1° Maleisch
2° Javaansch (incl. Oud-Javaansch)
3° Een der navolgende vakken naar keuze: archaeologie en oude geschiedenis van Zuid-Oost-Azië, praehistorie van Zuid-Oost-Azië, tropisch koloniale staathuishoudkunde, vergelijkende taalkunde van de Indonesische talen, een andere Indonesische taal, adatrecht van Nederlandsch-Indië, geschiedenis van Nederlandsch-Indië, sociologie.

Evenals bij de linguistische richting is het echter gewenscht, de mogelijkheid open te laten, dat de candidaat slechts één Indonesische taal (en wel bepaaldelijk het Javaansch) bestudeert, en in stede daarvan

twee der onder 3° genoemde vakken kiest, één waarvan alsdan de sociologie dan wel eene andere Indonesische taal zal moeten zijn. De candidaten, die van deze mogelijkheid gebruik maken, zullen aldus onderwijsbevoegdheden verkrijgen die ook in de praktijk een goede combinatie vormen (b. v. bevoegdheid voor Javaansch en voor Indische cultuurgeschiedenis), terwijl zulks ook aan het onderzoek te velde ten goede kan komen (b. v. volkenkunde — Javaansch — vergelijkende taalkunde — eene andere Indonesische taal).

C. Archaeologische richting.

C. *Archaeologische richting.*

Een afzonderlijke archaeologische richting wordt in het academisch statuut niet vermeld. Het is niettemin wenschelijk om, inzonderheid met het oog op de behoeften van den oudheidkundigen dienst, reeds dadelijk een studieplan voor archaeologen te ontwerpen.

Het candidaatsexamen zal hetzelfde zijn als voor de vorengenoemde richtingen.

Het doctoraalexamen zal in zooverre afwijken van de vorige, dat volstaan kan worden met de studie van één taal, nl. het Javaansch. Als tweede verplicht bijvak komt in aanmerking de archaeologie en cultuurgeschiedenis van Oost-Azië, die voor de kennis van de archaeologie dezer gewesten onontbeerlijk zijn. Daarnaast dient echter de Indonesische taalvergelijking de opleiding van epigraphen mogelijk te maken. Ten slotte zal als derde bijvak een keuze worden gedaan uit verschillende hulpwetenschappen.

Het doctoraalexamen zal dus de volgende vakken omvatten:

a) Hoofdvak: Archaeologie en oude geschiedenis van Zuid-Oost-Azië.

b) Bijvakken:
- 1° Javaansch (incl. oud-Javaansch)
- 2° Archaeologie en oude geschiedenis van Zuid- en Oost-Azië dan wel de vergelijkende taalkunde der Indonesische talen.
- 3° Naar keuze: Javaansche epigraphie, praehistorie, vergelijkende volkenkunde van Ned. Indië, adatrecht van Ned. Indië, vergelijkende kunstgeschiedenis van Zuid- en Oost-Azië, of een ander vak, ter goedkeuring door de faculteit.

II. De studie in de geschiedenis.

Het programma van de studie in de geschiedenis zal in sterkere mate moeten afwijken van de door het Academisch statuut gegeven regeling dan met de studie van de taal- en letterkunde het geval was. Gelijk vanzelf spreekt, zal de geschiedenis van Nederlandsch-Indië en Oost-Azië meer op den voorgrond komen, terwijl de geschiedenis van West-Europa vóór 1500 slechts beknopte behandeling behoeft. In overeenstemming met het bij de organisatie van het hooger onderwijs in Indië gebruikelijke systeem zal de regeling van het doctoraalexamen scherper omlijnd moeten zijn dan in Nederland, waardoor het tevens mogelijk is, een principieel juistere inrichting van de studie te verkijgen.

Candidaatsexamen.

Het candidaatsexamen in Nederland omvat de 3 navolgende vakken:

1. Algemeene kennis der geschiedenis: oude, middeleeuwsche en nieuwe geschiedenis (algemeene en vaderlandsche).

2. De beginselen der kunstgeschiedenis, die der staatsinrichting of die der staathuishoudkunde, ter keuze van den candidaat [44]).

3. De interpretatie van Middelnederlandsche of zestiende- en zeventiende-eeuwsch Nederlandsche teksten [45]).

Toetsing van dit programma aan de behoeften van Indië geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Ad 1. Met het oog op de behoeften van het onderwijs is het niet mogelijk, de speciale behandeling der zgn. vaderlandsche geschiedenis te vervangen door eene van Ned. Indië. Wel echter moet in de omschrijving van dit examenvak tot uitdrukking worden gebracht, dat de geschiedenis van Ned. Indië en zijn omgeving bijzondere aandacht zal hebben, terwijl anderzijds met een beknopte behandeling van oude- en middeleeuwsche geschiedenis van Europa kan worden volstaan.

Ad 2. In de omschrijving van dit examenvak kan een minder gelukkige dooreenmenging van tweeërlei overwegingen worden gezien. In de eerste plaats wijst het artikel op het belang, dat voor den algemeenen historicus de kennis kan hebben van die speciale gebieden der geschiedenis, die zich van het hoofdvak hebben losgemaakt en min of meer een eigen leven zijn gaan voeren. Genoemd wordt met name de kunstgeschiedenis, terwijl mede gedacht zal zijn aan de godsdienst- en de rechtsgeschiedenis. In de tweede plaats is gedacht aan het belang, dat de beoefenaar van de politieke en economische geschiedenis heeft bij kennis van de politische en economische wetenschappen.

Het is gewenscht, voor Indië ten deze de volgende regeling te maken. De student kiest, al naarmate hij zich meer aangetrokken gevoelt tot de staatkundige, de diplomatieke, de economische of de cultuurgeschiedenis [46]), voor zijn candidaatsexamen resp. inleiding in de rechtswetenschap (óf staatsrecht), volkenrecht, economie of sociologie, m. a. w. telkens die wetenschap, die hem de theoretische grondslagen biedt van het complex, dat hij historisch wil bestudeeren. Vervolgens zal op het doctoraalexamen vanzelf met de voorkeur van den candidaat rekening worden gehouden, zonder dat het noodig of zelfs gewenscht is, dat als examenvak speciaal genoemd wordt: staatkundige geschiedenis, economische geschiedenis enz.

Ad 3. Het is noodzakelijk, dat de Indische historicus in staat is, kennis te nemen van de historiebronnen van het land. Hij moet dus blijk geven, Maleische en Javaansche (ook oud-Javaansche) teksten te kunnen lezen en verstaan. Daarnaast kan de eisch van interpretatie van Nederlandsche teksten gevoegelijk beperkt blijven tot die uit den Compagniestijd; het Middelnederlandsch kan derhalve achterwege blijven.

Bij het onder 3 genoemde vak sluit zich als vanzelf aan de palaeographie, epigraphie en diplomatiek, welke noodzakelijke vakken in het

44) Met goedvinden der faculteit kunnen ook de beginselen van een anderen tak der geschiedenis dan die der kunstgeschiedenis gekozen worden.

45) Met goedkeuring der faculteit kunnen ook teksten in een andere taal worden gekozen.

46) De godsdienst- en kunstgeschiedenis kunnen buiten beschouwing blijven, daar de wetenschappen, op dit complex betrekking hebbende, voorloopig niet vertegenwoordigd zullen zijn.

programma van Holland niet uitdrukkelijk worden vermeld. Deze toevoeging kan nauwelijks als een verzwaring worden aangemerkt.

Het candidaatsexamen in de geschiedenis kan dus als volgt worden omschreven:

1. Algemeen overzicht der geschiedenis, inzonderheid die van Europa na 1500 en die van Zuid-Oost-Azië.

2. De beginselen van de algemeene rechtswetenschap, van het staatsrecht, van het volkenrecht, van de staathuishoudkunde of van de sociologie, ter keuze van den candidaat.

3. De interpretatie van oud- en nieuwjavaansche, maleische en zeventiende eeuwsche Nederlandsche historische teksten [47].

4. De beginselen der epigraphie, der palaeographie en der diplomatiek.

Doctoraalexamen.

Ten aanzien van het doctoraalexamen in de geschiedenis bepaalt het Academisch Statuut zich tot de algemeene aanduiding, dat als hoofdvak kan worden gekozen de oude geschiedenis (incl. die van West-Azië en Egypte), de geschiedenis der middeleeuwen of de nieuwe geschiedenis (beide zoowel algemeene als vaderlandsche). Voor Indië is, gelijk reeds werd aangestipt, een meer gedetailleerde regeling wenschelijk.

Twee richtingen.

De studie in de geschiedenis zal zich na het candidaatsexamen in twee richtingen splitsen: de oude en de nieuwe geschiedenis.Wie zich meer in het bijzonder op de oude geschiedenis van deze gewesten toelegt, zal tevens geëxamineerd moeten worden in de oude geschiedenis van Zuid- en Oost-Azië en in de archaeologie. Voor hem zal verplichte verdere studie in de nieuwe geschiedenis — waarvan de hoofdzaken reeds tot het candidaatsexamen behooren — onnoodig zijn. Daarentegen zal voor hen, die de nieuwe geschiedenis als hoofdvak kiezen, de oude geschiedenis niet als bijvak gemist kunnen worden. De nieuwe geschiedenis van Zuid- en Oost-Azië zal eveneens tot de verplichte bijvakken behooren voor deze richting.

Buiten de vermelde vakken zullen de studenten van beide richtingen een keuze moeten doen uit een reeks van vakken, die als hulpwetenschap voor de geschiedenis hunne beteekenis hebben.

Het doctoraalexamen in de geschiedenis zal derhalve de volgende vakken omvatten:

a) Richting oude geschiedenis.

I. Hoofdvak: Oude geschiedenis van Zuid-Oost-Azië.

II. Bijvakken: 1. oude geschiedenis van Zuid- en Oost-Azië.
2. Archaeologie van Zuid-Oost-Azië.
3. Naar keuze: vergelijkende kunstgeschiedenis van Zuid- en Oost-Azië, ethnologie, adatrecht, nieuwe geschiedenis van Ned.-Indië, vergelijkende rechtsgeschiedenis, capita selecta uit de algemeene geschiedenis, sociologie, psychologie of een ander vak, ter goedkeuring door de faculteit.

---

47) Het is onnoodig, de kennis van het Portugeesch als examenvak verplicht te stellen.

b) Richting nieuwe geschiedenis.

I. Hoofdvak: Nieuwe geschiedenis van Ned.-Indië.

II. Bijvakken: 1. oude geschiedenis van Zuid-Oost-Azië.
2. nieuwe geschiedenis van Zuid- en Oost-Azië en aangrenzende gebieden.
3. keuzevak als bij richting a).

Omtrent de wenschelijkheid van splitsing van het candidaats- en doctoraalexamen kan verwezen worden naar het vroeger bij het studieplan der Indonesische taal- en letterkunde opgemerkte.

M. O. acten inheemsche talen.

Zooals reeds werd aangestipt in § 2, zal met de oprichting van de faculteit der letteren tevens de mogelijkheid ontstaan, dat in Indië een volledige middelbare acte voor de Inlandsche talen wordt verkregen. Tot dusverre geschiedde de opleiding van docenten in de inheemsche talen voor de Osvia's, de H. I. kweekscholen en de Inlandsche normaalscholen door een 2½ jarige opleiding aan het instituut-Kats (1 jaar schriftelijk, 1½ jaar mondeling), welke opleiding echter niet als een middelbare kan worden aangemerkt. Nu de oprichting van de nieuwe faculteit tot gevolg heeft, dat voor alle in aanmerking komende vakken bevoegde docenten te Batavia aanwezig zullen zijn, zal gehoor kunnen worden gegeven aan den wensch, door den Volksraad op 19 November 1928 door aanneming eener motie-Moelia c. s. uitgesproken [48]), „dat het wenschelijk is om het onderwijs in de inheemsche „talen aan inrichtingen van middelbaar onderwijs en daarmede over- „eenkomende vakscholen op te dragen aan leerkrachten, in het bezit „van een middelbare bevoegdheid."

De bedoelde middelbare acten landstaal zullen, evenals in Holland met de M. O.-acten voor de moderne talen geschiedt, in een A-acte en een B-acte gesplitst dienen te worden. Hiervan zal de A-acte derhalve een bewijs zijn, dat de bezitter de betrokken talen (hetzij Javaansch en Maleisch, hetzij Javaansch en Soendaneesch) grammaticaal zuiver spreekt en schrijft [49]), terwijl de B-acte van den candidaat eene diepergaande kennis van de historische ontwikkeling der taal en der letterkunde vordert. De B-acte zal dus dezelfde vakken betreffen, die voor het candidaatsexamen in de Indonesische taal- en letterkunde worden gevraagd (Arabisch en Sanskrit), waartegenover de eischen voor de A-acte meer overeenkomst zullen hebben met die voor het doctoraalexamen. Het verschil met de universitaire opleiding is dus dit, dat bij deze laatste de studie van het Sanskrit en het Arabisch den *grondslag* vormt, terwijl ze bij de middelbare opleiding de *verdieping* van de studie der inheemsche cultuurelementen dient te geven. Bijzonderheden omtrent examenprogramma, regeling van de toelating tot de actestudie enz. behoeven te dezer plaatse niet te worden ver-

---

48) Gedr. st. Ond. 75, afd. V, stuk 5.

49) Bovendien zal evenals zulks bij de boven reeds genoemde middelbare A-acte voor Nederlandsch het geval is van den candidaat moeten worden geeischt eenige kennis van de Maleische (Soendaneesche) en Javaansche letterkunde en van de algemeene taalkunde, welke laatste voor het begrijpen der grammaticale verschijnselen onmisbaar mag heeten. En ten slotte zullen zij ook moeten toonen de lessen in de Volkenkunde en de sociologie met vrucht te hebben gevolgd. Afgezien hiervan zal bijzondere aandacht dienen te worden besteed aan het idiomatisch-zuiver vertalen in en uit het Nederlandsch.

meld, daar zij geen rechtstreeksch verband houden met de nieuwe faculteit zelve. De vraag, of na de instelling der nieuwe acten de in Leiden verkrijgbare M. O.-acten voor inheemsche talen en voor land- en volkenkunde — die in de practijk niet hebben voldaan — gehandhaafd moeten blijven, zal nader overleg met het opperbestuur vereischen.

Instituut-Kats.

Wat het instituut-Kats aangaat, dit zal zijn taak eventueel kunnen blijven vervullen t. a. v. de inspectie van het onderwijs in de Inlandsche talen en t. a. v. de opleiding voor lagere acten. Laatstgenoemde acten zijn bestemd voor Europeesche onderwijzers, die als directeur eener kweek- of normaalschool voor Inlandsche onderwijzers of als inspecteurs van het Inlandsch onderwijs wenschen op te treden. Voor deze categorieën het bezit van een M. O.-acte te eischen, zij het slechts een A-acte, is voorloopig niet noodzakelijk.

Middelbare acten Nederlandsch en moderne talen.

De aanwezigheid van een leerstoel voor het Nederlandsch opent de mogelijkheid tot eene studie voor een middelbare acte Nederlandsch A en B, waarvan hier boven bereids een omschrijving is gegeven.

Gelijk daar tevens reeds werd aangeduid zal dienen te worden overwogen of thans het tijdstip is aangebroken om de gelegenheid tot het behalen van middelbare acten voor de moderne talen te creëeren.

Toelatingseischen.

Het spreekt vanzelf, dat de Oostersch-letterkundige afdeeling van de A. M. S. te Solo de aangewezen vooropleiding is voor de studie in de nieuwe faculteit, omdat aan deze school de studie der „Indische humaniora" op den voorgrond staat. Echter bestaat het bezwaar, dat de abituriënten niet verplicht zijn geweest tot het volgen van de lessen in het Duitsch, terwijl zij toch in staat moeten zijn Duitsche wetenschappelijke werken te bestudeeren. Daarom zullen maatregelen genomen moeten worden om van de aspirant-studenten te vorderen, dat zij te Solo de facultatieve lessen in het Duitsch bijwonen. De meest doeltreffende regeling zal deze zijn, dat zij niet tot de studie worden toegelaten, tenzij het over te leggen einddiploma-Solo een aanteekening Duitsch bevat.

Moet, zooals in Nederland voor de studie in de letteren de kennis van Latijn en Grieksch vereischt wordt en de H. B. S. derhalve geen toegang daartoe geeft, ook in Indië de meer wiskundig georiënteerde school de bevoegdheid worden onthouden, hare abituriënten naar de faculteit der letteren te zenden? De aldus geformuleerde vraag, die als vanzelf opkomt, is niet zuiver gesteld. Wat voor Europa het Grieksch en het Latijn is, is voor Indië het Arabisch en het Sanskrit — vakken dus, die op geen enkele school voor middelbaar of voorbereidend hooger onderwijs gedoceerd worden. De kwestie kan dus in Indië zelfstandig worden beslist, buiten eenig verband met de Hollandsche regelingen.

Het schijnt nu gewenscht, noch de abituriënten van de A. M. S. AII en B, noch die van de 5-jarige H. B. S. of van de gymnasia (lycea) den toegang tot de literaire faculteit te ontzeggen. Het tekort aan kennis, dat al deze abituriënten bezitten ten opzichte van het Maleisch en Javaansch, zal immers vanzelf door hen worden ingehaald, daar op het doctoraalexamen (voor de historici: het candidaatsexamen) deze

beide vakken worden geëxamineerd [50]). Het onderwijs in de faculteit wordt echter ingesteld op de A. M. S. te Solo, zoodat de van andere scholen afkomstige studenten — wier aantal trouwens niet groot zal zijn — zich langs anderen weg de vereischte elementaire kennis van Javaansch en Maleisch zullen moeten eigen maken.

Verband tusschen de faculteit en de wetenschappelijke bureaux.

Zooals reeds vermeld, ligt het in de bedoeling, de reeds bestaande instellingen van wetenschappelijk onderzoek, voorzoover zij op het terrein der nieuwe faculteit komen, tegelijk met de oprichting dezer faculteit te reorganiseeren in dier voege, dat samenwerking en doelmatige arbeidsverdeeling wordt verkregen.

Oudheidkundige dienst.

Vooreerst de oudheidkundige dienst. Het is ten zeerste gewenscht, dat de aan dezen dienst verkregen ervaring dienstbaar wordt gemaakt aan den arbeid der faculteit. Daartoe zal aan den chef van den dienst een beperkte doceerende taak als buitengewoon hoogleeraar kunnen worden opgedragen. Echter is het alsdan noodzakelijk, dat in de toekomst de faculteit advies kan uitbrengen bij de benoeming van dezen functionaris, opdat zekerheid bestaat, dat deze ook voor zijn doceerende taak ten volle berekend is. Het spreekt welhaast vanzelf, dat de chef de volledige verantwoordelijkheid voor zijn dienst zal behouden, en dat hij deze niet met de faculteit kan deelen. Laatstgenoemde zal derhalve zich bepalen tot raadgevende leiding en te vergelijken zijn met een commissie van advies [51]). Op deze wijze wordt bereikt, dat bij het archaeologisch onderzoek ook de belangen van andere wetenschappen, met name de epigraphie en de philologie, onder de oogen worden gezien.

Taal- en volkenkundig bureau.

Hetzelfde wat hier van den oudheidkundigen dienst werd gezegd, kan worden opgemerkt omtrent het taal- en volkenkundig onderzoek. De wenschelijkheid, dit onderzoek meer systematisch te doen plaats hebben, is door de Regeering reeds erkend door op de begrooting voor 1930 [52]) gelden uit te trekken voor een taalambtenaar in algemeenen dienst. Aldus is de kern ontstaan van een noodwendig taalkundig bureau (beter te noemen: taal- en volkenkundig bureau) hetwelk overigens niet administratief maar zuiver wetenschappelijk moet worden gedacht [53]). Door stichting van een taal- en volkenkundig bureau of taal- en volkenkundigen dienst zal worden bereikt, dat het tot dusverre meer incidenteel geschiedende onderzoek onderdeel wordt van een algemeen plan, en dat een overzicht van de diverse in den archipel gebruikte talen (linguistic survey) zoo spoedig mogelijk wordt verkregen. Tevens zal het bureau deskundige en geregelde contrôle uitoefenen op den arbeid der afzonderlijke taalambtenaren, die daaraan ondergeschikt worden gemaakt.

Het onderwijs in het Maleisch en het Javaansch in de faculteit der letteren zal door gewone hoogleeraren moeten worden gegeven, die

---

50) Wel zullen de abituriënten van de A. M. S. AII de facultatieve lessen in het Duitsch, die van de A. M S B. die in het Fransch moeten hebben gevolgd.

51) De bestaande oudheidkundige commissie dient gehandhaafd te blijven o. a. omdat zij ook technici onder hare leden telt. Haar taak ligt trouwens op een ander gebied.

52) Afd. V, stuk 5, post 560 A, onderdeel b.

53) Er zal moeten worden gestreefd naar verlichting van de administratieve taak van de leiders der wetenschappelijke diensten. Nader kan worden overwogen, op welke wijze dit moet geschieden.

hun volle arbeidskracht aan het onderwijs moeten kunnen wijden. Het belang dezer talen en het groote aantal te geven colleges — immers ook voor de juridische faculteit moeten lessen in Javaansch en Maleisch worden gegeven — vereischen zulks. De leider van het taalbureau zal daartegenover belast kunnen worden met colleges in een andere taal dan wel in de grondbeginselen der algemeene taalwetenschap en derg. Zijne benoeming zal dus op den duur mede moeten geschieden op advies van de faculteit. Dat aldus het bureau aan de faculteit wordt gelieerd evenals de oudheidkundige dienst heeft nog dit voordeel, dat aan de taalambtenaren zoo noodig het geven van bepaalde bijzondere colleges kan worden opgedragen waar zulks noodig mocht blijken (b. v. epigraphie, kunstgeschiedenis, praehistorie, bepaalde Indonesische talen, vergelijkende taalkunde van de Indonesische talen en derg.). Op deze wijze wordt bereikt, dat verscheidene talen aan de universiteit worden vertegenwoordigd zonder dat een vast aangesteld docent, die meermalen geen enkelen hoorder zou hebben, aanwezig behoeft te zijn.

De universiteit als wetenschappelijk centrum.

Nog een andere overweging pleit ervoor, den oudheidkundigen en den taal- en volkenkundigen dienst aan de universiteit te koppelen: de student zal in contact gebracht kunnen worden met het wetenschappelijk onderzoek zelf [54]). Onder leiding van den hoogleeraar-chef van den dienst zal hij kleine onderzoekingen kunnen verrichten die voor den dienst van belang zijn. Op deze wijze zal zijn belangstelling en ijver in hoogere mate geprikkeld worden dan bij het werk, dat slechts voor eigen oefening is bestemd. Daarom is het wenschelijk, dat deze mogelijkheid zich niet beperkt tot de linguistische, ethnologische en archaelogische vakken, en dat nagestreefd wordt het ideaal van den Leidschen hoogleeraar Huizinga, dat de universiteit worde „het centraal orgaan, dat de beoefening der wetenschap over geheel Indonesië bijeenhoudt en bevordert" [55]). Zoo zouden in gevallen, dat op het gebied van de Indische geschiedenis, van de Mohammedaansche instellingen enz. een bepaald onderzoek noodig is, het gouvernement, c.q. ook particuliere lichamen, zich tot de universiteit kunnen wenden. Op deze wijze wordt een samenwerking tusschen wetenschap en praktijk verkregen, die de universiteit slechts ten goede kan komen.

---

§ 5. KOSTEN.

Een juiste schatting van de kosten, die de oprichting van de faculteit der letteren met zich zal brengen, is om verschillende redenen moeilijk.

Wat de personeelskosten aangaat, deze zijn afhankelijk van de wijze waarop de verschillende leerstoelen zullen worden bezet, hetgeen weder afhangt van de keuze der personen. Eerst als deze gevonden zijn, is

54) Vgl. het praeadvies van Dr. Esser voor het jongste congres van het Java-instituut (1929) in Djawa, 9e Jg. No 6, p. 273-274.
55) Gids 1923, IV, p. 146.

het mogelijk uit te maken welke combinaties van vakken getroffen kunnen worden. Zoo werd boven bv. al opgemerkt, dat de wijze waarop de sinologie aan de Faculteit der Letteren zou worden vertegenwoordigd, van de keuze der personen afhankelijk moest worden gesteld. Verschillende combinaties zijn daarbij in theorie denkbaar.

Vermoedelijk zullen zes gewone hoogleeraren noodig zijn, bijv. voor de vakken: Sanskrit (en cultuurgeschiedenis van Zuid- en Oost-Azië), Arabisch (en instellingen van den Islam), vergelijkende taalkunde der Indonesische talen, welk vak wellicht met een ander te combineeren valt, Javaansch, geschiedenis (van Europa, benevens nieuwe geschiedenis van Nederlandsch-Indië) en Nederlandsch (taal- en letterkunde) [56]). Voorts moet gerekend worden op twee buitengewone hoogleeraren, nl. een voor archaeologie (oude geschiedenis en kunstgeschiedenis van Zuid-Oost-Azië) en een voor een of meer bijzondere talen van den archipel; bovendien eventueel een lector voor de paedagogiek.

De kosten van een en ander zijn te begrooten als volgt:

6 gewone hoogleeraren, 6 x 12 x *f* 1200.—	= *f*	86.400.—
2 buitengewone id , 2 x 12 x *f* 250.—	= ,,	6.000.—
1 lector, 12 x *f* 900.—	= ,,	10.800.—
Toelage voorzitter der faculteit 12 x *f* 250.— [57])	= ,,	3.000.—
Standplaatstoelagen 7 x 12 x *f* 50.—	= ,,	4.200.—
Totaal	= *f*	110.400.—

Het verdient opmerking, dat in de bovenstaande opgaven alleen die personeelskosten zijn verwerkt, die ten laste van hoofdstuk V der begrooting komen. Geen rekening is derhalve gehouden met de kosten van overtocht, uitrusting en pensioneering.

Wat de materieele uitgaven betreft, deze zijn als volgt te omschrijven:

Studiebeurzen	*f*	2.500.—
Bibliotheek	,,	14.000.—
Hoogere kosten van administratieven en huishoudelijken aard [58])	,,	2.500.—
	f	19.000.—

De kosten van de aanschaffing van boeken en tijdschriften zijn geraamd op hetzelfde bedrag, dat de Rechtshoogeschool aan hare boekerij ten koste legt. Wellicht zal in het eerste jaar een hooger bedrag bv. *f* 20.000, noodig zijn.

De totale kosten van de faculteit der letteren kunnen derhalve begroot worden op *f* 110.400 + *f* 19.000 of tezamen rond *f* 130.000 's jaars.

---

56) Voor Maleisch is reeds een gewoon hoogleeraar aan de Rechtshoogeschool verbonden.

57) Deze komt te vervallen zoodra het ambt van rector magnificus der Universiteit wordt ingesteld.

58) De kosten voor den Oudheidkundigen Dienst, die bereids op de begrooting voorkomen, worden hier niet afzonderlijk vermeld.

Omtrent de vraag, in hoeverre het gebouw der Rechtshoogeschool, dat de zetel zal worden van de Universiteit te Batavia, geschikt kan worden gemaakt voor de behoeften der nieuwe faculteit, kan het volgende worden medegedeeld.

De bestaande groote collegekamers kunnen zonder bezwaar ook voor de faculteit der letteren worden gebezigd. Voor kleinere collegekamers, die als seminarium voor de studenten en tevens als werkkamer voor den hoogleeraar kunnen dienen, is echter niet voldoende ruimte aanwezig. In verband daarmede is een uitbreiding van het bestaande gebouw niet te vermijden.

Deze uitbreiding zal tevens kunnen dienen ter behartiging van een belang, dat reeds in § 4 werd voorgestaan: de wenschelijkheid, de werkzaamheden van den oudheidkundigen dienst en die van den te stichten taal- en volkenkundigen dienst te verbinden aan die van de faculteit der letteren. Daartoe zullen beide diensten moeten worden ondergebracht in het gebouwencomplex aan het Koningsplein, hetgeen tevens een noodzakelijke verbetering beteekent voor den oudheidkundigen dienst, die thans op zeer gebrekkige wijze in een gehuurd perceel (à *f* 180.— per maand) is gehuisvest.

De aangewezen oplossing schijnt nu deze, dat het hoofdgebouw van de bibliotheek, voor welker aanbouw op de begrooting voor 1930 als eerste termijn een bedrag van *f* 125.000 is uitgetrokken [59]), voorzien wordt van een bovenverdieping. Van de ruimte die aldus wordt verkregen, zal pl. m. een derde gedeelte door den oudheidkundigen dienst worden ingenomen; het overblijvende kan worden ingericht voor werkcollegekamers der nieuwe hoogleeraren en voor den taal- en volkenkundigen dienst. De kosten van deze tweede verdieping kunnen geschat worden op *f* 60.— à *f* 70.000.— Dit bedrag kan slechts ten deele ten laste van de nieuwe faculteit worden gebracht, vermits de Oudheidkundige dienst ook zonder deze een verbeterde huisvesting ten zeerste behoeft; bovendien komt alsdan de maandelijksche huursom van het perceel in de Museumlaan ad *f* 180.— te vervallen, De voorgestelde oplossing heeft derhalve het voordeel, dat zij met geringe kosten aan uiteenloopende behoeften bevrediging schenkt.

---

59) Hst. VII, post 705 onderdeel g.

EEN CENTRAAL INSTITUUT VOOR DE INDONESISCHE LITERATUREN.

Een leekenketterij naar aanleiding van het Congres van het Java-Instituut in December 1929 en de Verslagen en Mededeelingen van de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1926 — 1928

door

H. O.

Bij de debatten gedurende het laatste Congres van het Java-Instituut, gewijd aan Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs, heb ik een onderwerp gemist, dat misschien niet precies tot het programma behoorde, maar dat toch eigenlijk annex was aan het onderwerp der besprekingen. Gaarne had ik vernomen, hoe HH Praeadviseurs en debaters zich de vervulling voorstelden van een taak, die tot de gewichtigste van de nieuw op te richten Faculteit zal moeten behooren, en wel: het inventariseeren en verzamelen van het materiaal, dat de basis moet vormen van het hooger onderwijs.

In de praeadviezen heb ik gelezen, dat de Gouverneur-Generaal den wensch heeft geuit, dat niet alleen een hoogeschool tot vorming van taalkundige werkkrachten zal ontstaan, maar ook een centraal orgaan voor het taal- en volkenkundig onderzoek van den archipel. De volkenkunde hier buiten beschouwing latende, eischt m.i. de oprichting van een literaire faculteit in Indonesië dringend ook de oprichting van een C e n t r a a l I n s t i t u u t v o o r d e I n d o n e s i s c h e L i t e r a t u r e n.

Ik vat onder „Indonesisch" hier gemakshalve samen geheel Nederlandsch-Indië, en onder „Literaturen" niet alleen geschreven, maar ook ongeschreven literatuur, mythen, verhalen, volksvertellingen, fabelen, kunst- en volkspoëzie, raadsels, spreekwoorden, adatspreuken, kinderliedjes, enz., enz.

Dit Instituut zal de schakel moeten vormen tusschen het onderzoek in de aangrenzende landen, en de centrale, waar alles uit Nederlandsch-Indië samenvloeit, wat met de literaturen van Indonesië in den meest uitgebreiden zin van het woord, zooals boven aangeduid, samenhangt.

De taak van dit Instituut kan worden gesplitst in drie deelen:

a) Het inventariseeren van alles, wat reeds verzameld is;

b) Het verzamelen van het materiaal, dat nog te vinden is, en dat, zooals ieder weet, dagelijks meer verdwijnt;

c) De vorming van een Centrale Bibliotheek.

Ik zal probeeren, deze taken hieronder nader te omschrijven.

A. *Het inventariseeren van alles, wat reeds verzameld is.*

Iedereen, die zich bezig houdt met Indonesische taalstudies, weet hoe wanhopig verspreid het reeds bijeengebrachte materiaal is, en hoe weinig wij kunnen overzien *wat* eigenlijk ook de tot nu toe meest bewerkte literaturen, zooals de Maleische, Javaansche en Soendaneesche, om slechts de hoofdgroepen te noemen, bevatten. Ik zelf heb eens eene poging gedaan, om eene „Maleische Bibliographie" voor mijn eigen gebruik aan te leggen. Ik had er voor noodig catalogi, HSS-beschrijvingen enz., enz. van Batavia, Leiden, Den Haag, Londen, Cambridge, Brussel, Berlijn, Dresden, Muenchen, Hamburg, Singapore, doch ik ben er zeker van, dat ik volstrekt nog geen volledigheid bereikt

heb, want wat in tijdschriften etc. is gepubliceerd, heb ik maar tot een zeer klein gedeelte kunnen nazoeken. Dit werk heeft mij echter wel de mogelijkheid getoond, om zulk een „inventaris" te vervaardigen, speciaal indien niet een „particulier sadja" zich ermee bemoeit, maar een openbaar erkend Instituut, dat op steun van alle kanten kan rekenen.

Practisch denk ik mij het werk als volgt: De „Inventaris" wordt aangelegd met een Kardex- of verwant systeem.

Iedere taal krijgt haar eigen kardex systeem. Waar wenschelijk, zijn de talen nog weer te splitsen, b. v. Oudjavaansch, Middeljavaansch, Middenjavaansch, Oostjavaansch enz.

De literatuur van iedere taal wordt weer gesplitst, zooals dit bij de tot nu toe meer bewerkte talen reeds in de HSS.-catalogi enz. is geschied. Steunende op de catalogi en op mijn eigen ondervinding zou ik b. v. de Maleische literatuur als volgt indeelen:

I) Boeken der wijsheid en zedeleer.
II) Verhalen:
  1) Romans
  2) Penglipoer Lara Verhalen
  3) Volksverhalen
  4) Dierfabelen
  5) Desa-legenden
III) Mohammedaansche Legenden
IV) Geschiedenis (volgens Oostersche opvatting)
V) Wet en Adat
VI) Religie en godsdienst
VII) Poëzie
  1) Kunstdicht (sjaërs)
  2) Volksdicht (pantoens enz.)
VIII) Diversen:
  1) Spreekwoorden
  2) Raadsels
  3) Kinderliedjes
  4) Adatspreuken
  enz., enz.
IX) Taalkunde (Woordenboeken, spraakkunsten enz.)

Deze ver doorgevoerde indeeling is natuurlijk alleen noodig bij talen, waarvan bekend is, dat zij eene uitgebreide literatuur bezitten; bij primitievere literaturen of bij zulke, waarvan tot nu toe zeer weinig of niets is verzameld, kan de indeeling veel eenvoudiger zijn.

Ieder werk krijgt zijn kardexkaart, die de noodzakelijke gegevens moet bevatten. Natuurlijk eerst den titel. Verder bij HSS b. v. den oorsprong, indien vermeld wordt, waar het werk te vinden is (nummer van den betr. catalogus), dan waar andere handschriften van hetzelfde werk te vinden zijn, met catalogusnummers enz., en waar eene inhoudsopgave is verschenen. Indien de tekst reeds uitgegeven is, door wien dit geschied is, wanneer en waar. Indien over het werk iets gepubliceerd is, te vermelden door wien, waar en wanneer. Onder deze rubrieken moet veel plaats zijn op de kardexkaart voor eene zeer beknopte inhoudsopgave. Zoover deze reeds gedrukt verschenen is kan ze uitgeknipt en opgeplakt worden.

Naast dit kardexsysteem ware een register aan te leggen, bevattende alleen de titels, en waaruit zonder meer kan worden nagegaan, wat er aan nieuwe werken voor de publicatie in de jaarlijks uit te geven „Indonesian Bibliography" gedurende een jaar is bijgekomen (zie beneden onder publicaties van het Instituut).

Deze afdeeling moet zich ook bezighouden met het opsporen van reeds verzamelde, nog niet gecatalogiseerde werken, waarvan zeker nog een groot aantal in openbare en particuliere bibliotheken in Europa en Indië te vinden is. In het „Kwartaalblad" (zie beneden onder publicaties van het Instituut) moet op deze verspreide schatten attent worden gemaakt, en waar zulks niet door de eigenaren geschiedt, moet inventariseering met korte inhoudsopgave door correspondenten van het Instituut plaats vinden, waartoe de eigenaren zeker gaarne hunne medewerking zullen verleenen. Het komt hierbij niet op tekstkritiek en vergelijking aan, maar hoofdzakelijk op inventariseering, teneinde tot een over-

zicht van wat er *ueberhaupt* bestaat te kunnen geraken.

B. *Het verzamelen van materiaal, zoover het nog te vinden is.*

Dit is zeker de moeilijkste taak van het Instituut, echter niet onuitvoerbaar. Het werk zal voor het grootste gedeelte door leeken moeten worden gedaan. Maar ook de leek kan goed werk verrichten, mits hij vakkundig wordt geleid, en ervoor gezorgd wordt, dat hij plezier heeft in zijn werk. Ik moge een voorbeeld uit mijn eigen leven geven. Ik heb vroeger in de Straits Settlements en in Nederlandsch-Indië insecten verzameld, die ik op wensch van mij persoonlijk bekende directeuren aan verschillende musea heb geschonken. Ik kreeg dan een gedrukt bedankje, op zijn best met een eigenhandig geschreven persoonlijken groet van den betrokken Directeur er onder, en daarmee was het uit. Nooit kreeg ik te hooren of de verzamelingen werden bewerkt en of zij van waarde waren of niet. Later kwam ik, schriftelijk, in aanraking met een specialist op een bepaald gebied. Op zijn aanwijzingen heb ik verzameld; iedere zending werd prompt doorgezien, ik kreeg een kort bericht, wat er nieuws in was, kreeg aanwijzingen, wat nog nader moest worden bestudeerd en wat nog op te helderen ware, practische wenken, enz. enz. Op deze manier werd het werk voor mij buitengewoon interessant, ik vond er voldoening in, en geloof ook, dat het voor de wetenschap niet zonder nut is geweest. Eerst het overlijden van den specialist, met wien ik jarenlang in correspondentie heb gestaan zonder hem ooit te zien, heeft aan mijn werk een einde gemaakt.

Voor deze basis van samenwerken tusschen vakman en verzamelaar zijn alle gegevens aanwezig. Voor ieder taalgebied, dat in aanmerking komt, zal in de Faculteit een specialist te vinden zijn, en in het gebied zelf, d.w.z. in de streken, waar de taal gesproken wordt, zal ook wel een correspondent zijn te vinden. In het eerste nummer van het „Kwartaalblad" moet in het kort worden gezegd, wat verlangd wordt, en gevraagd, wie zich voor het werk wil opgeven. De speciale correspondentie tusschen vakman en correspondent kan òf direct gevoerd worden òf, ter besparing van tijd voor den vakman, door bemiddeling van het Instituut. De hoofdzaak is, dat het Instituut op zich neemt binnen redelijken tijd, b. v. drie maanden na ontvangst, een, zij het dan zeer kort bericht te geven over iedere inzending en mede te deelen of zij van belang is of niet. Voor den vakman zal zoo'n bericht, dat op niet meer dan een kort doorzien van het materiaal hoeft te berusten, niet al te veel tijd te eischen. Deze korte berichten worden in het Kwartaalblad gepubliceerd met den naam van den inzender. Bijzonderheden, wenken enz. blijven aan de particuliere correspondentie overgelaten. Of de inzendingen eens voor publicatie in aanmerking zullen komen en of zij nader grondig zullen worden bestudeerd hangt natuurlijk van tijd en omstandigheden af; het hoofdpunt blijft, dat de verzamelaar weet, dat zijne inzending niet eenvoudig ergens is gedeponeerd, maar is opgenomen in het bezit van het Instituut, dat het bestaan van zijne inzending is bekend gemaakt, en dat zij, indien zij van waarde is, eens een steen kan vormen in het gebouw van de wetenschap.

Als het Instituut deze leus wil hoog houden „dass auch der Laie die Bausteine fuer den Tempel der Wissenschaft zusammentragen kann", zal het verzamelaars kunnen krijgen zoo veel het hebben wil. Ik heb met bewondering het materiaal gezien, dat Prof. Dr. Beyer van de University of the Philippines heeft verzameld met behulp van zijne inheemsche studenten uit alle deelen van de Philippijnen. Sprookjes, volksverhalen, dorpslegenden, fabelen, liedjes, enz., enz., opteekeningen van zeden en gebruiken, bijgeloovigheden enz., enz. Het is niet het werk van één dag geweest, maar van leiding, van liefdevolle ontwikkeling van het eerste, dikwijls onbeholpen begin af, net zoolang tot waardevolle resultaten werden bereikt. En de verzamelaars

zelf hebben er pleizier en voldoening in gevonden. Ik geloof niet, dat de bewoners van de Philippijnen meer aanleg voor zulk werk hebben dan die van Indonesië. Het begin moet zijn, belangstelling te wekken voor het Instituut, en deze belangstelling later gaande te houden. De inheemsche leerlingen van de hoogere klassen van de Middelbare scholen, van de Stovia, Nias, Osvia, Kweekscholen enz., enz., zij allen kunnen mee helpen verzamelen. Hoeveel is er niet alleen op Java, dat nog niet verzameld is? Zeg den jongens en meisjes, als zij met vacantie naar huis gaan, wat het Instituut gaarne zal hebben en hoe, en zij zullen het brengen. Op elk van deze scholen zal wel een onderwijzer gevonden kunnen worden, die belang stelt in het werk van het Instituut. Laat hem eene vereeniging van leerlingen oprichten, die zich opgeven voor het verzamelen, en laat deze vereeniging als groep „correspondent" worden van het Instituut. Neem de inlandsche onderwijzers van de inlandsche scholen in den geheelen archipel in den arm en laat ze verzamelen! Wat er bij elkaar komt, zal een bont mengelmoes zijn, en evenveel kaf als koren bevatten. Maar dat doet er niet toe; hoofdzaak is, dat voorloopig verzameld wordt, wat nog te vinden is, eer het verdwijnt. Al zullen woordkeus en spelling niet bijster goed zijn, en de Hollandsche vertalingen, die erbij verlangd moeten worden, meer dan gebrekkig, het doet er niet toe. Als later de Faculteit de "field workers" aflevert, hebben dezen reeds in hun studietijd de beschikking gehad over materiaal, dat als basis kan dienen voor hun toekomstig werk.

Het materiaal, dat zoo bijeenkomt, moet gezift en ingedeeld worden, geinventariseerd en gecatalogiseerd, een moeilijke taak bij eene zoo heterogene massa. Het kardexsysteem zal ook hier goede diensten kunnen bewijzen, en "where there is a will, there is a way". Ik heb zelf eens een systeem uitgevonden, om Maleische pantoens te catalogiseeren, (steunend op den derden regel), en het met succes op enkele duizenden toegepast. Het is enkel een zaak van organisatie.

C. *De vorming van een Centrale Bibliotheek.*

Deze bibliotheek ware te splitsen in twee deelen:

a) Werken in inheemsche talen, Hss of gedrukte werken.

Voor dit doel zijn twee wetten noodig: een, die den uitvoer van inlandsche HSS zonder toestemming van het Instituut verbiedt, en een andere, dat van alle boeken, die in Nederlandsch-Indië in inheemsche talen uitgegeven worden, ten minste één exemplaar door den uitgever aan het Instituut moet worden aangeboden. De eerste wet zal drie eeuwen te laat komen. Ik moet altijd denken aan de woorden van Abdoellah bin Abdoelkadir Moensji over het verdwijnen van de Maleische literatuur: Abdoellah 's vader werd door het Hollandsche Gouvernement naar Riouw, Kelantan, Pahang, Tringganu en Lingga gezonden om Maleische hss op te koopen, en heeft zoowat 70 stuks van verschillenden inhoud bij elkaar gebracht. Later begon Sir Thomas Stamford Raffles te verzamelen: „De menschen brachten hem honderden Maleische boeken en verhalen, totdat eindelijk alle Maleische verhalen uit den ouden tijd waren uitgeput; wat zij van hunne voorvaderen hadden geërfd, verkochten de menschen, en men kwam van verre ermee aan, omdat zij er een goeden prijs voor kregen. Zij dachten er niet aan, dat zij er later dom door zouden worden .... omdat er geen boeken meer zouden bestaan in hun eigen taal, die zij zouden kunnen bestudeeren. Die boeken waren alle met de hand geschreven; indien zij gedrukt waren geweest (Abdoellah heeft zelf in de eerste drukkerij gewerkt, die door zendelingen in Malaya werd opgericht) zou dat niet zooveel hebben uitgemaakt, maar op die wijze ging het zaad verloren tot op den huidigen dag". *)

*) Inderdaad, onherroepelijk verloren, daar de geheele handschriftenschat met het schip waarop deze naar Europa verscheept werd, in de golven verdween. Red. Djawa.

Veel anders dan met de Maleische HSS is het met die in andere talen ook wel niet gegaan; de Europeesche HSS-catalogi getuigen ervan. Een Volkenbondswet, dat al deze HSS aan de landen van oorsprong zouden moeten worden teruggegeven, is wel niet te verwachten, en dat de tegenwoordige bezitters zoo edelmoedig zullen zijn ze terug te geven, nog minder. Het Instituut zou dus moeten trachten, van datgene wat reeds uit Indië is weggehaald, afschriften te verkrijgen, of doubletten in ruil, en op zijn weg zal het liggen, van alle belangrijke werken tekstuitgaven te publiceeren. In samenwerking met Leiden zal het Instituut ook erop aan kunnen sturen, dat de academische proefschriften, zooals dat in de laatste jaren reeds meer en meer is gebeurd, nog meer critische tekstuitgaven bevatten.

Er zal echter ook nog heel wat in Indië zelf te halen zijn; de „Kirtya" in Bali heeft het reeds bewezen. Het doel van het Instituut moet zijn, deze verborgen schatten op te zoeken, waarbij de bovengenoemde „correspondenten" detectivenwerk zullen kunnen verrichten. Wat er gevonden wordt, moet het Instituut voor geld of goede woorden zien te verkrijgen, òf in bruikleen, òf in leen voor korten duur om er een afschrift van te doen nemen.

Aanwinsten voor dit gedeelte van de Centrale Bibliotheek zal het Instituut verder kunnen verkrijgen uit geschenken, legaten enz. Ik veronderstel, dat er in particulier bezit nog heel wat kostbare HSS zijn te vinden, wellicht van groote waarde voor den bezitter, zoolang hij met de studie ervan zelf bezig is, doch niet meer, wanneer hij Indië voor goed verlaat en daarmee ook zijne studie, en nog minder voor zijne erfgenamen. Indien het Instituut ervoor zorgt, dat iedereen in Nederlandsch-Indië weet, dat het zich niet alleen beleefd aanbevolen houdt voor geschenken en legaten in dit opzicht, maar dat ook zulke geschenken hier niet eenvoudig zullen worden gedeponeerd maar gecatalogiseerd, geinventariseerd, en het bestaan en de waarde ervan zullen worden bekend gemaakt, zal het misschien vele gevers vinden, niet alleen onder Europeanen, maar ook onder Indonesiërs, voor wie een „poestaka" niet meer de waarde bezit, die zijn voorvaderen eraan hechten. Ook menschen, die toevallig in de gelegenheid zijn, een oud HS of dergl. te koopen, en er anders niet veel belang in zullen stellen, zullen het misschien aan het Instituut ten geschenke geven.

b) eene taalkundige „Referenz-Bibliothek."

Het Instituut moet trachten, zoo volledig mogelijk te verzamelen, wat op taalkundig gebied van Indonesië, in den meest uitgebreiden zin van het woord, is verschenen, en te rangschikken. Ik overdrijf wel niet, als ik veronderstel, dat het materiaal heden ten minste in 36 verschillende publicaties, mededeelingen, journals, tijdschriften enz. enz. is en wordt verspreid, en alleen een Centraal Instituut zal in de gelegenheid zijn, dat, wat reeds verschenen is, te verzamelen, en overdrukken te verkrijgen van alles, wat op dit gebied nog verschijnt. Het eerste, het verzamelen van wat reeds verschenen is, is een zaak van geld en organisatie, doorzien van antiquariaatscatalogi, enz. enz. Ook in dit opzicht zal het Instituut uit schenkingen, legaten enz. veel aanwinsten kunnen boeken. Het verzamelen van datgene, wat nog verschijnt, zal meer eene zaak van organisatie zijn. Het Instituut zal òf de publicaties in ruil tegen zijn eigen publicaties ontvangen, òf moet zien, separata van de publicaties, die op het gebied van het Instituut liggen, te verkrijgen. Dit laatste zal niet zoo moeilijk zijn door zich in verbinding te stellen met de uitgevers, of direct met de schrijvers. Eene bekendmaking aan de universiteiten van de verschillende landen, dat het Instituut zich zeer aanbevolen houdt voor de toezending van proefschriften, die op zijn gebied liggen, zal ook niet zonder succes blijven.

In dit gedeelte van de bibliotheek moeten ook opgenomen worden alle inzendingen van manuscripten op dit gebied, woordenlijsten, spraakkunsten enz., waarbij voorloopig nog daargelaten kan worden, of deze later voor publicatie in aanmerking komen of niet. Zij moeten echter gecatalogiseerd en geinventariseerd worden, en hun bestaan moet bekend gemaakt worden.

Het samenwerken en in elkaar grijpen van A, B en C behoeft hier wel niet verder uitgewerkt te worden.

Algemeene inrichting van het Instituut.

Het Instituut staat onder leiding van de Faculteit; uit de leden van de Faculteit wordt het bestuur gevormd, dat in groote lijnen den taak van het Instituut aangeeft. Voor de uitvoering van dien taak moet het Instituut echter een groote mate van zelfstandigheid bezitten. Het bestuur wijst uit de leden van de Faculteit voor ieder taalgebied een vakman aan, die verplicht is, een gedeelte van zijn tijd voor het werk in en voor het Instituut ter beschikking te stellen (zie boven).

Aan het hoofd van het Instituut staat de leider. Dezen leider stel ik mij voor als een man van goede opvoeding, met gezond menschenverstand en organisatietalent, geschikt in den omgang met Europeanen en Inlanders. Hij behoeft geen vakman op eenig taalgebied te zijn; ik zou eigenlijk tegen een vakman zijn, om de neutraliteit tegenover alle taalgebieden en tegenover de vaklieden te bewaren. Ik zou liever een van de zoo dikwijls gewraakte dilettanten hebben, die zijn Europeesche talen schrijft en spreekt, de algemeene toestanden in het Oosten, in zoover zij voor het Instituut van belang zijn, eenigszins kent, en een groote dosis enthousiasme voor zijn taak medebrengt. Eenige opleiding in modern bibliotheekbeheer zal noodig zijn.

Als hulpkrachten zullen, behalve eene secretaresse, hoofdzakelijk Inlandsche schrijvers uit de verschillende taalgebieden noodig zijn, die over goede kennis van het Nederlandsch beschikken. Een gedeelte van het werk van het Instituut, zooals het overschrijven van teksten, het maken van oppervlakkige inhoudsopgaven enz. enz. zal als stukwerk kunnen worden uitgegeven. Onder de inheemsche leerlingen van de hoogere scholen enz. zijn er zeker te vinden, die gaarne wat zullen willen bijverdienen.

Publicaties van het Instituut.

De publicaties van het Instituut zou ik willen splitsen in drie categorieën:

I) *Het Kwartaalblad.*

Een drie-maandelijksch blad, in het Hollandsch uitgegeven, netjes, maar eenvoudig gedrukt, aangezien het in groote massa's moet worden verspreid en daarom goedkoop moet zijn. Dit Kwartaalblad moet worden de „Werbeschrift" van het Instituut. Het eerste nummer moet een kort overzicht geven over de taak van het Instituut, de indeeling ervan, eene opgave, wat het Instituut wenscht aan materiaal en medewerking en een oproep om correspondenten in de verschillende taalgebieden te vinden. Dit eerste nummer moet worden toegezonden aan alle menschen, waarvan verondersteld kan worden, dat zij belang stellen in het werk van het Instituut; om maar enkelen te noemen: ambtenaren van het B.B., onderwijzers, zoowel Europeesche als Inheemsche, leden van het Bataviaasch Genootschap, van het Java Instituut, enz. enz. De verdere nummers zullen dan bevatten, zooals boven reeds werd aangeduid, berichten omtrent ingekomen inzendingen, met een korte bespreking daarvan, eene opgave van desiderata, enz. enz. Dit Kwartaalblad moet belangstelling voor het Instituut in Nederlandsch-Indië opwekken en in het leven houden; het moet de schakel vormen tusschen het Instituut en zijne medewerkers, voor zoover dat niet door directe correspondentie geschiedt.

II) *De jaarlijksche publicatie "The Indonesian Bibliography"*.

Als ik voorstel, deze publicatie in het Engelsch te doen verschijnen, geschiedt dit uit ervaringen, bij onze buren in andere koloniën opgedaan. Er zijn onder de Engelsche, Fransche, Amerikaansche, Britsch-Indische, Chineesche en Japansche geleerden, die op de zustergebieden van het Instituut werken, zéér, zéér weinigen die de Nederlandsche taal machtig zijn, en wat tot nu toe in het Nederlandsch op dit gebied is gedaan en verschenen, is meestal voor hen een gesloten boek gebleven. Indien het Instituut niet alleen voor Holland en Nederlandsch-Indië wil werken, doch voor de taalkunde van de geheele wereld, en een schakel wil vormen tusschen de omliggende zustergebieden, zal deze voornaamste publicatie van het Instituut m. i. in het Engelsch dienen te worden uitgegeven.

Deze "Indonesian Bibliography" zal het overzicht geven, wat de indonesische literaturen (weer in den meest uitgebreiden zin van het woord) eigenlijk bevatten. In het kort gezegd: het geheele werk van de afdeeling A wordt in de Indonesian Bibliography in het Engelsch gepubliceerd. Ik geef toe, een reuzentaak. Echter ook niet onuitvoerbaar, al zullen er jaren over heengaan, eer het eerste overzicht over ieder taalgebied gereed is, en men met de „nieuwe aanwinsten" of iets dergelijks kan beginnen. Indeeling enz. zal gelijk zijn aan die van het kardexsysteem van afdeeling A. Over de waarde van zoo'n publicatie behoef ik mij wel niet verder uit te laten.

III) *Vrije publicaties.*

Ik versta hieronder alles, wat niet direct met het Kwartaalblad en de Indonesian Bibliography samenhangt. Een tijdschrift van het Instituut, op taalwetenschappelijke basis, met bijdragen van de leden van de Faculteit enz., eigenlijk meer een tijdschrift van de Faculteit, zal natuurlijk het eerste desideratum zijn. Wenschelijk ware het, dat ook dit tijdschrift, welken naam het ook moge hebben, in het Engelsch is gesteld. Dit Tijdschrift kan natuurlijk het best samen met de Volkenkundige afdeeling worden uitgegeven. Behalve dit Tijdschrift kan het Instituut ook nog tekstuitgaven, vertalingen, woordenlijsten en boeken, taalkundige werken, enz. uitgeven, waarvan publicatie wenschelijk wordt geacht.

Over de *Begrooting* van het Instituut, en waar de gelden vandaan moeten komen, durf ik mij nog niet uitlaten. Ik denk aan eene vaste, jaarlijksche bijdrage van het Gouvernement, die niet te krap toegemeten mag zijn, misschien ook eens in het jaar of in de twee jaren een aandeel in de hier zoo geliefde loterijen, verder van de leden, subscribenten, donateurs.

Ik zou nog vele bladzijden kunnen vullen met wat het Instituut zal moeten en kunnen doen. Doch ik zal mij beperken en slechts in het kort te zeggen wat het Instituut moet *zijn*: het levende, kloppende hart van het „Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs." Of wel: het moet in de beoefening van de Oostersche Letterkunde in Nederlandsch-Indië datgene worden, wat 's Lands Plantentuin is voor de beoefening der botanische studiën. Zooals de botanische wetenschap op school en universiteit dikwijls zeer droog is, en ook niet anders kan zijn, met systematiek, beschrijving, mikroskoop en herbarium, zoo zal ook het door de Faculteit te geven Hooger Onderwijs dikwijls droog moeten zijn. Maar in het Instituut zullen de leeraren en de studenten van de Faculteit vinden, wat iemand, die uit het laboratorium in den Plantentuin komt, vindt: wel niet het oerbosch, maar het verzamelde, altijd nog aangroeiende materiaal, levend, groeiend en bloeiend; het werken in dezen tuin zal eene ontspanning zijn na het laboratoriumwerk, het zal opwekken, prikkelen, duizend nieuwe ideeën en materiaal geven voor het werk van de Faculteit, en dat harer leeraren en afgestudeerden. Het zal dus een dubbele

taak vervullen: op voorbeeldige, nieuwe en frissche manier de gapende leemte aanvullen, die er tot nu toe in de wereldstudie van Oostersche Taal- en Letterkunde bestond, en de Faculteit er voor bewaren, dat zij het frissche leven verliest en wordt, wat sommige faculteiten in Europa zijn geworden; een doode boel! In zijn boek *Dinge, die man nicht sagt*, geeft Dr. Kemmerich er een treurige caricatuur van: eene kunstmatig in het leven gehouden kolonie van mesttorren en muggezifters, verdord en zonder kracht iets anders te produceeren dan mesttorren en muggezifters, en langdradige, hoogst geleerde werken over dingen, waarin niemand dan de andere muggezifters en mesttorren belang stellen, en waar over een kleine fout van een autoriteit zeven studenten onder leiding van een andere autoriteit hunne proefschriften schrijven. Dr. Kemmerich komt tot de treurige conclusie: „Das Universitaets-Ideal ist der Meister der Beschraenktheit". Het ideaal van onze Faculteit moet worden de scheppende geleerde, die uit de baksteenen, die verzameld worden, den tempel der wetenschap bouwt. En het materiaal, den prikkel daartoe zal hem geven het Instituut voor de Indonesische literaturen.

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:
Professor Dr. RADEN ARIA HOESEIN DJAJADININGRAT,
Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG
en M. SOERIADIRADJA

Afleveringen 4 en 5 **10e Jaargang**

INHOUD:

DE SOENDANEESCHE DANS.

Soendaneesche tekst samengesteld door M. Soeriadiradja en I. Adiwidjaja.
Nederlandsche bewerking van
R. Ibrahim Singadilaga.

Tegenwoordig vindt men op vele plaatsen danscursussen, niet alleen in de steden, zooals Bandoeng, Garoet, Soemĕdang, Soekaboemi e.a., doch ook in de dessa's.

Een daarvan is de Wirahma Sari te Rantjaekek, onder leiding van R. Sambas Wirakoesoemah, loerah tevens dansonderwijzer van genoemde plaats. De in deze verhandeling behandelde leermethode is overeenkomstig het bij dien cursus reeds lang gevolgde systeem.

Dat de dans een niet te onderschatten kunstuiting is en het innerlijk gemoedsleven vertolkt zal wel een ieder bekend zijn. Als een waardevol nationaal bezit en belangrijk cultureel element mag, moet hij zelfs de belangstelling van de huidige jongelieden hebben en heeft hij er alleszins aanspraak op, dat wij hem doen opleven en tot volle ontplooiing brengen. Door alle tijden heen en nagenoeg onder alle volken der aarde heeft men zijn blijde gevoelens, in harmonieuze en rhythmische lichaamsbewegingen, den dans, tot uitdrukking trachten te brengen en deze vertolking van het innerlijk leven is het juist, die hem tot een kunstproduct maakt.

De Soendaneezen hebben een eigen dans, die in twee groepen te verdeelen is, de eerste groep de *ibing* (gecultiveerde dans) en de tweede de *djoged* (origineele dans), beide behooren tot de *igĕl*.

De i b i n g bestaat weer uit verschillende soorten o.a. de *ibing najoeb*, de *ibing wajang* (of *topeng*) en de *ibing mamaroeng*. Dat iedere soort van deze ibing haar eigen schoonheid heeft en eigen wijze van uitvoering wat betreft houding, stand en beweging spreekt van zelf, al komen thans combinaties van i b i n g s voor.

Ook de d j o g e d kunnen wij verdeelen in verschillende soorten, want de dans met angkloengbegeleiding b.v. is heel anders dan de bewegingen die men maakt bij de *rĕbana*, en de schermdans (*igĕl pĕntja*) heeft weer zijn eigen regels.

Evenals de taal en andere kunstuitingen heeft de dans plaatselijke eigenaardigheden. Daarom spreekt men van ibing Koeningan, ibing Tjirĕbon, ibing Tjiamis, ibing Soemĕdang, die van de ibing Batang afgeleid is.

In Bantam heeft men nog een andere danssoort, die men *rakĕt* noemt. Houding, stand en beweging van dezen dans verschillen in stijl met die van de vorige.

Er is een tijd geweest dat de regenten de kunsten behartigden en in dien tijd werd de dans druk beoefend. De meeste adellijke jongelieden beoefenden den dans, soms onder leiding van een door den regent aangestelden dansonderwijzer.

In die laatste jaren heeft men de ibing, in het bijzonder de ibing najoeb, weer doen herleven. Op vele plaatsen heeft men er cursussen voor. Doch men leert niet meer den zuiveren najoebdans van vroeger, maar combineert dien met enkele gedeelten (standen of houdingen) van andere danssoorten. Zoo ziet men tegenwoordig in de gewone najoeban den danser een stand of dansfiguur vertoonen, die feitelijk niet tot den najoebdans behoort, maar b.v. tot den wajang-, topeng- of zelfs schermdans.

De pĕntja, vroeger zeer in den smaak van de jongelieden en overal beoefend, wordt in den laatsten tijd evenals de djoged door den bovengenoemden dans verdrongen en komt nog slechts voor op het platte land.

De danssoort, die nu in zwang is, kunnen we beschouwen als te zijn afkomstig uit Koeningan (Soemĕdang en Tjiamis vor-

men in den zin van den dans een geheel met Koeningan) en is a.h.w. een nalatenschap van den alom bekenden danser en edelman uit Soemědang, R. Gandakoesoemah, meer bekend onder den naam van Aom Dojot, in leven wědana van Leuwiliang.

Deze verhandeling bevat alleen de grondbeginselen van den dans, omdat ze meer bestemd is als leidraad voor degenen, die meergenoemde kunst willen aanleeren. De grondbeginselen worden in twee groepen verdeeld, de eerste groep voor den fijnen dans (*ngalamba* en *lějěpan*) en de tweede voor den meer krachtigen (*monggawa*).

De leerlingen, die zich nog moeten inwerken in de grondbeginselen krijgen, zoowel bij genoemden danscursus Wirahma Sari als elders, steeds de gemakkelijkste lagoe ter begeleiding bij hunne oefening, d.z. de *renggong* voor de *lějěpan* en de *bendrong* voor de *monggawa*.

De standen, bewegingen en houdingen worden hier niet alleen toegelicht, doch hier en daar ook voorzien van een verklaring hoe ze moeten zijn in verband met de gamělanbegeleiding. Het karakter van den dans, dat, zoo de danser het begrijpt en er een goed gebruik van maakt, „leven" in de verschillende bewegingen brengt, wordt eveneens besproken.

1. Voor den aanvang.

Men maakt de *sila*, gelijk men doet tegenover hooggeplaatste personen. De handen legt men in den schoot, hetzij gewoon op elkaar dan wel met de vingers tusschen elkaar. De duimtoppen moeten in het laatste geval tegen elkaar drukken en naar boven gericht zijn (zie figuur 1).

Wil men in nog beleefdere houding zitten, dan legge men daarbij de beide ellebogen op de dijen, zoodat men dus voorover gebogen zit (*sila mando*).

In deze houding luistere men oplettend naar de gamělan en vlak voor de gong geslagen wordt maakt men de sěmbah. Deze sěmbah, genaamd *sěmbah moenggaran*, is de eerste sěmbah van den danser en geschiedt op de volgende wijze. De handpalmen moeten tegen elkaar drukken en de duimtoppen raken even den neus (zie figuur 2). Met den gongslag maakt men een kleine zijwaartsche beweging met het hoofd, de *goděg*.

Hierna verandert men van houding n.l. door wat rechtop te gaan zitten, het rechterbeen naar voren uit te strekken en het linker naar achteren te vouwen, steunend op de hiel van het linkerbeen (*tjalik děkoe*). De handen laat men dan op de dijen rusten ter hoogte van de knie (zie figuur 3).

Nu strekt men de armen uit en maakt daarmee kleine bewegingen, begeleid door gěndangslagen. Met den gongslag maakt men weer de sěmbah, waarna men zich opricht om over te gaan tot den aanvang van den dans, welke „ngalamba" wordt genoemd.

2. Ngalamba.

Men staat met de beenen wat wijd van elkaar, meer steunend op het linkerbeen, zoodat het rechter „vrij" komt en gemakkelijk kan worden bewogen (*koeda-koeda tangtoeng ibing*). De teenen van den rechtervoet moeten naar den buitenkant zijn gekeerd. Met de linkerhand houdt men het eind van de krisscheede (*bontos*) vast, terwijl de rechterhand voor op de rechterdij wordt geplaatst (fig. 4). In deze houding staat men stil met het gelaat fier naar voren gericht, totdat de gong haar geluid laat hooren.

Kort hiervoor, maar nog steeds in denzelfden stand — nu genoemd *koeda-koeda rengkak moenggaran*, omdat men daarbij dansbewegingen begint te maken — maakt men kleine bewegingen met de schouders (*reundeuk*). Daarna strekt men langzaam de armen uit, de linkerarm zijwaarts opgeheven bijna horizontaal ten opzichte van den schouder en de rechterarm eenigszins krom naar voren gestoken. Met den pols maakt men draaiende bewegingen, twee keer naar links en twee keer naar rechts, om ten slotte te komen tot den stand zooals in fig. 5 is aangegeven.

Langzaam schuift men nu den rechtervoet naar links en plaatst hem vlak voor het linkerbeen, met de hiel omhoog. De rechterhand moet hierbij worden teruggetrokken en opzij geplaatst (fig 6). Daarna plaatst men den rechtervoet naar voren en tegelijk daarmee moet de rechterarm zijwaarts worden uitgestrekt met de handpalm naar achteren gekeerd (fig. 7 en 8). Het lichaam buigt zich voorover (*galeong*), zoodat het in plaats van het linkerbeen nu het rechter tot steun heeft. Tusschen twee gongslagen in, plaatse men den linkervoet vlak achter den rechter, en gepaard met sierlijke kleine bewegingen rekt men het lichaam uit. Vlak voor den gongslag laat men het lichaam weer zakken om bij gongslag den rechtervoet opzij te zetten. Zoo doende krijgt men weer den stand van fig. 5 (*koeda-koeda*).

Nu herhaalt men de in het begin van dit hoofdstuk genoemde bewegingen, met dit verschil echter dat men na de polsbewegingen hier niet overgaat tot het verschuiven van den rechtervoet naar den linker als in fig. 6 aangegeven, doch tot *sĕloet* d.i. een beurtelings op- en neergaande beweging van de handen. Voor den gongslag trekt men den rechtervoet een beetje naar links om dien straks als de gong geslagen wordt weer op zijn vorige plaats terug te zetten. Hiermede is eigenlijk de *ngalamba* besloten, maar men kan ze nog met een phase verlengen en wel tot den volgenden gongslag. In dit geval krijgt men dan te zien den stand van fig. 9.

Wil men eenige variaties geven aan de bewegingen, behoorende bij het slot van *ngalamba* (fig. 5), dan kan men dit doen door de *soder (salendang)* aan beide uiteinden op te tillen. De rechterhelft houdt men tusschen wijs- en middelvinger van de rechterhand over den schouder heen en de andere helft opzij (zie fig. 10).

3. *Lĕjĕpan.*

Nu komen wij tot den eigenlijken dans, want het gedeelte, dat we boven hebben besproken — *ngalamba* — is als het ware de inleiding, de opening van dezen dans. Bij *ngalamba* toch blijft de danser in één stand, verandert slechts van plaats door een enkelen stap, welke verandering niet opvallend is.

Niet alzoo bij dit gedeelte van den dans. Het kan niet in één stand worden uitgevoerd, maar bestaat uit verschillende standen.

Tot goed begrip van hetgeen wij zullen bespreken, laten wij hieronder de standen volgen in de volgorde zooals wij die gewoonlijk te zien krijgen bij de uitvoering van lĕjĕpan.

Deze dansstanden zijn:

1. Adĕg-adĕg (de moenggaran, het begin en de gewone adĕg-adĕg);
2. Intjid tjitjing;
3. Djangkoeng ilo (de moenggaran en de gewone djangkoeng ilo);
4. Gĕdig dibaroeng oengkleuk;
5. Intjid oengkleuk;
6. Keupat toempang sikoe;
7. Gĕdig sorok;
8. Intjid kagok;
9. Djangkoeng ilo sĕloet ka gigir;
10. Engkeg gigir ngatoehoe;
11. Intjid lantjar;
12. Galang ngentja ngatoehoe ka hareup;
13. Intjid rangkĕp.

Dat elk van deze standen weer uit verschillende dansbewegingen bestaat spreekt van zelf, zooals ook zal blijken uit het volgende.

De stand van het lichaam bij koeda-koeda moenggaran ibing, dus bij het begin van lĕjĕpan, is gelijk aan dien bij het begin van ngalamba, d.w.z. de beenen een beetje wijd van elkaar, de rechterarm naar voren gestoken en de linkerarm bijna horizontaal met den schouder zijwaarts opgeheven. Wil de danser hierbij de soder gebruiken, dan moet de rechterhelft daarvan over den schouder en de andere op zij worden gehouden (fig. 11). In dezen stand maakt men been- en lichaamsbewegingen, nu en dan — natuurlijk overeenkomstig de maat van de gamĕlan — gepaard met een hoofdknik.

Vlak voor den gongslag gooit men de rechterhelft van de soder naar achteren,

terwijl de andere helft wordt losgelaten. Hierna gaat men over tot de *intjid tjitjing*, d.i. op eenzelfde plaats bewegingen maken met lichaam en armen, telkens vergezeld van een rhythmische zijwaartsche beweging van hoofd en schouders, van links naar rechts en omgekeerd (fig. 12).

De *djangkoeng ilo moenggaran* begint met het naar voren schuiven van den rechtervoet, begeleid door gĕndangslagen. Men plaatst hem recht voor den linkervoet met de teenen naar den buitenkant gekeerd. Die beweging van den rechtervoet moet gepaard gaan met het vooroverbuigen van het lichaam en het vooruitsteken van de armen. In dezen stand maken de armen drie keer polsbewegingen en wel zoo, dat wanneer bv. de handpalm van de rechterhand naar den buitenkant, die van de linkerhand naar den binnenkant gekeerd moet zijn (zie fig. 13). Hierna plaatst men den linkervoet naar voren, doch voordat men daartoe overgaat, houdt men overeenkomstig de gĕndangslagen de handen wijd van elkaar (*tjapang*), als het ware een aanloop tot de volgende dansfiguur, *toempang tali*. Tegelijk met den gongslag plaatst men den linkervoet naar voren en de rechterhand op de linker (*toempang tali*), zie fig. 14. Men behoeft hierbij de handen niet op elkaar te plaatsen; in dat geval is de gewenschte stand afgebeeld in fig. 15.

Na de *toempang tali* laat men de rechterhand een boog beschrijven om de linkerhand, om ten slotte de beide armen wijd van elkaar te houden en een polsbeweging met de rechterhand te maken, samenvallende met den gĕndangslag (*djangkoeng ilo*). Tegelijk met deze polsbeweging wordt de linkervoet teruggetrokken en schuin voor den rechtervoet geplaatst. Het lichaam maakt dan kleine buigbewegingen naar voren, zoodat de rechtervoet meer op de teenen staat.

Na polsbewegingen te hebben gemaakt, zooals bij *moenggaran* is beschreven, worden de armen wijd van elkaar gehouden, weer een aanloop tot de volgende *toempang tali*. Deze keer echter moet de rechtervoet naar voren worden geplaatst en de linkerhand op de rechter, niet omgekeerd, zooals bij het begin. Zoo herhaalt men de djangkoeng ilo tot 3 à 4 keeren. Wenscht men de *toempang tali* niet uit te voeren, dan volge men bij „rechtsche" *djangkoeng ilo*, den stand zooals in fig. 16 en 17 is aangegeven.

Na *djangkoeng ilo* volgt *gĕdig dibaroeng oengkleuk*. Deze benaming heeft deze eigenaardigheid, dat haar beteekenis feitelijk in strijd is met de dansbeweging, die zij te zien geeft. *Gĕdig* beteekent toch met den hiel trappen of groote stappen maken, terwijl de dansbeweging, die wij bij dezen stand te zien krijgen, is het zich op de teenen voortbewegen, of lichaamsbewegingen maken op eenzelfde plaats.

Alvorens tot dezen stand over te gaan brengt de danser zijn beide handen op de heup, op de wijze zooals in fig. 18 is aangegeven. Hij steunt op den linkervoet en laat den rechtervoet vrij, met de hiel omhoog en de knie naar den buitenkant gekeerd. Tegelijk met den gĕndangslag laat hij de hiel van den rechtervoet zakken, welke voetbeweging gepaard moet gaan met het naar rechts wiegelen van het lichaam en het knikken van het hoofd in die richting. Dadelijk hierop volgt het plaatsen van den linkervoet naar voren. De danser maakt weer dezelfde bewegingen als bovenvermeld, met dit verschil alleen, dat de richting van het wiegelen van het lichaam en het knikken van het hoofd nu naar links is. Zoo danst men voort in dezen stand, totdat de gamĕlan aangeeft, dat men tot den anderen stand kan overgaan en wel tot de *intjid oengkleuk*.

Bij het overgaan naar dezen stand wordt de linkerarm vlug zijwaarts opgeheven en de soder tusschen duim, wijs- en middelvinger, met den rechterarm naar voren gebracht (fig. 19). De stand van de beenen kan ongewijzigd blijven als bij *gĕdig oengkleuk* met dit verschil echter, dat bij het naar voren plaatsen van den voet, deze twee keeren den grond moet raken, n.l. één keer met de teenen en de tweede keer met de hiel. Al deze voetbewegingen moe-

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

Fig. 19.

Fig. 20.

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 23

Fig. 24.

Fig. 25.

Fig. 26.

Fig. 27.

Fig. 28.

Fig. 29.

Fig. 30.

Fig. 31.

Fig. 32.

Fig. 33.

Fig. 34.

Fig. 35.

Fig. 36.

Fig. 37.

ten gepaard gaan met lichaams- en hoofdbewegingen.

De stand van de armen is dezelfde als bij het begin, met vingertrillingen ter verhooging van de sierlijkheid. Hoe de stand moet zijn van het linkerbeen bij het heffen van de hiel kan men zien in fig. 20.

Bij het overgaan van bovengenoemden dansstand tot den volgende, dus tot de *keupat toempang sikoe*, moeten de armen tegelijk met het naar voren verplaatsen van den rechtervoet zijwaarts worden opgeheven.

Met den gongslag brengt men den linkervoet tegelijk met den rechterarm naar voren, gevolgd door den linkerarm. De rechterarm maakt eerst een opwaartsche beweging om dan, na een polsbeweging te hebben gemaakt, ter hoogte van het hoofd neer te dalen, rustend als het ware op den pols van de linkerhand, die intusschen naar binnen is gebogen. Soms houdt men bij deze beweging de soder in de rechterhand, zooals in fig. 21 is afgebeeld.

De bewegingen van lichaam en hoofd moeten in overeenstemming zijn met die van voeten en armen, en de *toempang sikoe* geschiedt alleen bij het naar voren plaatsen van het linkerbeen. Bij het naar voren plaatsen van den rechtervoet moet de linkerarm naar voren worden uitgestoken en de rechterarm zijwaarts.

Zooals we reeds eerder hebben gezien in het begin van dit hoofdstuk zijn er na deze nog verscheidene standen bij dit gedeelte van den dans, die wij echter niet uitvoerig zullen bespreken, aangezien ze min of meer een herhaling zijn van de vorige.

De dansbewegingen daarbij zijn afgeleid uit de vorige, zoodat uitvoerige bespreking daarvan niet alleen onnoodig, doch misschien ook voor beter begrip minder gewenscht is.

Daarom zullen wij hieronder volstaan met het behandelen van de afwijkingen, die deze dansstanden te zien geven ten opzichte van de reeds besprokene.

Bij *gĕdig sorok*, de dansstand, die direct op *keupat toempang sikoe* volgt, is de stand van het lichaam en armen gelijk aan die in fig. 13. De hielen moeten echter tegen elkaar geplaatst worden met de teenen naar buiten gericht, terwijl men de knieën wijd van elkaar houdt. Telkens bij het naar voren plaatsen van den voet maakt men polsbewegingen. Wanneer b.v. de rechtervoet naar voren wordt geplaatst dan moet de rechterhandpalm naar den binnenkant en de linkerhandpalm naar voren gekeerd zijn.

Intjid kagok, het vervolg van bovengenoemden dansstand, is een nabootsing van een pĕntjafiguur (vechtdans) met als grondslag de reeds besproken intjids. De stappen, die men daarbij maakt, zijn wijdsch en moeten gepaard gaan met pareerende houding van de armen. Er moet in deze beweging iets mannelijks zijn, dat van vlugheid getuigt.

Het verschil van *djangkoeng ilo sĕloet*, die nu moet volgen, met de reeds besproken *djangkoeng ilo*, ligt hierin dat bij eerstgenoemde in plaats van voorwaartsche bewegingen men twee stappen naar links doet, om met den derden stap de *sĕloet*beweging te maken, een beweging die ook aan een pĕntjafiguur is ontleend en waarvan we reeds gewag hebben gemaakt in het begin van ngalamba (zie *koeda-koeda*).

Engkeg gigir ngatoehoe, de naam spreekt reeds voor zich. *Gigir* beteekent zijde, dus *engkeg gigir katoehoe* beteekent zijwaartsche beweging naar rechts. Men doet dit door telkens den rechtervoet zijwaarts te plaatsen, gevolgd door den linkervoet. De stand van het lichaam en armen is gelijk aan die in fig. 11.

Men voert dezen stand in een halven cirkelvorm uit en eindigt daarmee midden in den kring. Hierna gaat men over tot *intjid lantjar* d.i. een combinatie van allerlei intjids.

Nu komt de op een na laatste dansstand in de lĕjĕpan, dien we kortheidshalve *galang* zullen noemen. Deze dans heeft den stand zooals in fig. 14 is afgebeeld en verschilt hiervan slechts in dit opzicht dat de *toempang tali* in voorwaartsche richting

geschiedt, dus niet zijwaarts, terwijl de voeten in één lijn staan en de knieën van elkaar zijn. Na dezen stand maakt men bijna dezelfde bewegingen als bij *djangkoeng ilo* met een paar stappen naar links en rechts, om ten slotte te komen tot den stand als bovengenoemd.

Het slot van lĕjĕpan is de *intjid rangkĕp*. Ook in dezen stand is de danser, gelijk bij *intjid lantjar*, niet gebonden aan een bepaalden regel. De stappen, die men hierbij maakt, moeten echter gelijk zijn aan die, welke we reeds besproken hebben bij *intjid oengkleuk*.

4. *Monggawa.*

Dit derde gedeelte van den dans, eigenlijk het vierde zoo wij de *sila* er bij rekenen, moet het karakter dragen van heldhaftigheid gelijk de kolonodans bij de topeng en wordt dan ook steeds begeleid door krachtige lagoe's (liederen), zooals *bendrong, wani-wani, panglima*, e.a.

Gezien het karakterverschil tusschen dezen en den vorigen en de verandering van lagoe die men ter begeleiding hiervan speelt, doet men beter bij den overgang van lĕjĕpan tot monggawa den dans af te breken, om dan dit gedeelte te kunnen uitvoeren overeenkomstig zijn karakter, want meer dan in het vorige moet in dit gedeelte geestdrift en vuur zitten. Anders is het een vertooning van een reeks lichaamsbewegingen, waar geen uitdrukking, geen leven in zit.

Evenals de lĕjĕpan heeft de monggawa ook een inleidenden dansstand, dien wij *ngalamba monggawa* noemen, bestaande uit *koeda-koeda, sepak soder malik* en *tjapang sonteng*. Met den gongslag begint men met de *koeda-koeda*, d.w.z. men staat met de beenen wijd van elkaar, meer steunend op het linkerbeen, zoodat het rechterbeen vrij komt en gemakkelijk kan worden bewogen. De teenen van den rechtervoet moeten naar den buitenkant zijn gekeerd, de rechterarm vooruit gestoken en de linkerarm eenigszins krom naar den binnenkant gebogen. Vlak voor den gongslag trekt men den rechterarm terug en strekt den linkerarm uit, welke handbeweging gepaard moet gaan met het heffen van den rechtervoet naar links in de richting van het linkerbeen (fig. 22). Men noemt dezen stand *tjapang sepak soder malik*, omdat deze beweging bijna altijd gevolgd wordt door het omhooggooien van de soder met den voet. De opgeheven rechtervoet zet men twee keeren met de teenen op den grond, steeds gevolgd door den linkervoet, om dan met den gongslag de soder naar achteren te schoppen. Dadelijk hierop keert de danser zich om, welke beweging *galang* wordt genoemd. Met den volgenden gongslag moet de stand zoodanig zijn als in fig. 23 is afgebeeld. Het lichaam steunt nu meer op het rechterbeen, de linkerarm is uitgestrekt en de rechterarm naar binnen gebogen met de handpalm ter hoogte van de linkerelleboog. Men maakt nu weer tjapangbewegingen en komt dan terug op de *koeda-koeda*, nu echter met de soder in beide handen (fig. 24).

Evenals de *intjid*, zouden wij de *tjapang sepak soder* een intermezzo-dans kunnen noemen. Want zooals wij reeds gezien hebben, wordt bij de lĕjĕpan bij elken overgang van den eenen stand naar den andere de *intjid* uitgevoerd. Zoo is het ook het geval met de *tjapang soder* bij *monggawa*, met of zonder *intjid* vooraf. Daarom zullen wij dezen stand, om niet in herhaling te vervallen, bij verdere behandeling van dit gedeelte van den dans niet meer bespreken.

Als slot van *ngalamba-monggawa* krijgen wij te zien de *tjapang sonteng*. Deze stand geschiedt op de volgende wijze. Men heft den rechtervoet op met beide armen zijwaarts uitgestrekt (fig. 25). Voor den gongslag, en samenvallend met den gĕndangslag, wordt de rechterhand op de rechterdij geplaatst en de linkerarm vooruit gestoken; dezen beweegt men op en neer. Vóór den gongslag zet men den rechtervoet neer om met den gongslag den linkervoet op te heffen. Hierop plaatst men de linkerhand op de dij en steekt den rechterarm vooruit

(fig. 26). Een herhaling van de armbeweging krijgen wij nu te zien, waarna men overgaat tot de eigenlijke monggawa.

Altijd bij het begin van een nieuw gedeelte opent men den dans met *adĕg-adĕg* of *koeda-koeda*, zooals ook hier het geval is. De *koeda-koeda* die men bij het begin van *monggawa* uitvoert, noemt men *koeda-koeda rangkĕp* en wel hierom, omdat daarbij bewegingen worden gemaakt met den schouder, rechterarm en voet, terwijl men de linkerhand op de heup laat rusten (fig. 27).

Op dezen stand volgt de *moenggaran djangkoeng ilo.* Men begint met den rechtervoet terug te trekken en met de teenen weer neer te zetten, terwijl de stand der armen onveranderd blijft, d.w.z. de rechterarm uitgestrekt en de linkerhand op de heup (fig. 28). Na lichaamsbewegingen te hebben gemaakt keert men zich half naar links, waarbij men den stand krijgt, die in fig. 29 en 30 is afgebeeld. Wat hierna volgt is precies gelijk aan hetgeen wij reeds hebben besproken bij fig. 16 en 17.

Nu volgt de *intjid oengkleuk*, een dansstand dien wij reeds eerder leerden kennen, hier echter met polsbewegingen bij den gongslag ter variatie (fig. 31).

De *keupat rangkĕp*, die op bovengenoemden stand volgt, verschilt ook weinig van de *keupat*, die wij bij lĕjĕpan reeds besproken hebben. Alleen laat men hier bij den gongslag in plaats van den rechterarm op den linkerpols, de beenen in één lijn staan en de beide armen zijwaarts.

Bij het uitvoeren van den volgenden stand, de *enkeg gigir* houdt de danser met den wijsvinger van de rechterhand de rechterhelft van de soder over de schouder, met de linkerhand de *bontos* (het eind van de krisscheede) vattende. De zijwaartsche beweging die men hierbij maakt verschilt weinig van die bij de *engkeg* in de lĕjĕpan; hier echter moet de danser telkens bij het verplaatsen van den voet schuin naar rechts of naar beneden kijken.

Met den gongslag gooit men de soder over den schouder heen naar achter, waarna men overgaat tot de gewone *intjid*.

Dan volgt de *tjapang sonteng*, welke met de reeds besprokene geen verschil te zien geeft in den stand der beenen, doch wel in dien der armen. In fig. 34 is aangegeven hoe de stand der armen moet zijn.

Als men hiermee klaar is, gaat men over tot *barongsaj gandĕt*. Dezen stand voert men op de volgende wijze uit. Men doet twee stappen naar voren om met den derden stap de voeten naast elkaar te plaatsen met den hiel tegen elkaar en de teenen naar den buitenkant gekeerd. De handen houdt men op elkaar (*toempang tali*) en begeleid door gĕndangslagen verheft men zich door de hielen op te heffen en lichaam en hals in rhythmische bewegingen te rekken (fig. 35). Dezen stand herhaalt men tot drie à vier keeren, telkens voorafgegaan door 3 stappen voor- of achterwaarts.

Na *barongsaj* komt de *ngajoen leugeun*, een stand, die den danser na de vermoeiende bewegingen als die van *barongsaj* gelegenheid geeft om weer wat op adem te komen. Met de linkerhand op de heup laat men den rechterarm hangen of liever gezegd heen en weer bengelen, terwijl het linkerbeen kruiselings over het rechterbeen den grond met de teenen raakt (fig. 36). In deze houding laat men twee of drie gongslagen passeeren. Hierna gaat men over tot de gewone *tjapang sonteng*, die eindigt met de *baksa rangin*, d.i. een stand die veel lijkt op *gĕdig sorog*. Vlak voor de gong laat men zich zakken om tegelijk met den gongslag op de knieën te hurken met of zonder sĕmbah.

Hiermede eindigt de dans.

HOLLANDSCH-INLANDSCH ONDERWIJS.

door

Dr. I. J. BRUGMANS.

Een vraagstuk als dat van het westersch lager onderwijs aan de inheemsche bevolking, dat in den laatsten tijd de gemoederen zoozeer beroert en de politieke hartstochten zoozeer heeft ontketend, schijnt in een wetenschappelijk tijdschrift niet thuis te behooren. En toch is dit slechts schijn. Ten aanzien van het vraagstuk, dat voor ons ligt en dat inderdaad in laatste instantie een politiek vraagstuk is, kan niettemin in tweeërlei opzicht plaats zijn voor wetenschappelijke beschouwingen. Vooreerst dient het noodige feitenmateriaal te worden aangedragen, dat voor een juiste beslissing onontbeerlijk moet worden geacht. En voorts is een objectieve beschouwing van politieke vraagstukken mogelijk in dien zin, dat men kan nagaan, welke de werking is van bepaalde politieke verlangens en inzichten en hoe verschillende desiderata het best kunnen worden verwezenlijkt. De strijd tusschen wetenschap en politiek, die in de theoretische economie langen tijd zulk een rol heeft gespeeld, is aldaar opgelost en kan ook hier worden opgelost met de opmerking, dat het de taak der wetenschap niet is, wenschelijkheidsoordeelen uit te spreken, doch dat het wel haar roeping is, objectief na te gaan wat de gevolgen van bepaalde wenschen zijn en hoe deze het best tot verwezenlijking geraken [1]).

Welke omstandigheden zijn het nu, die het probleem van het westersch lager onderwijs aan de inheemsche bevolking, anders gezegd: het Hollandsch-inlandsch onderwijs, in het middelpunt der publieke belangstelling hebben gebracht? Het antwoord moet luiden, dat hier twee levensbeschouwingen botsen, die diametraal tegenover elkander staan.

Aan de eene zijde staat de opvatting, dat de sterke uitbreiding van het Hollandsch-inlandsch onderwijs niet slechts oneconomisch is, doch zelfs een gevaar gaat worden voor de sociale ordening in Nederlandsch-Indië. Deze opvatting gaat uit van de overweging, dat het Hollandsch-inlandsch onderwijs, dus het geheel der Hollandsch-inlandsche en schakelscholen, meer leerlingen aflevert dan de westersch-koloniale maatschappij kan absorbeeren. Zij meent, dat er geen enkel bezwaar tegen kan bestaan, dat een aantal inheemschen een opleiding ontvangt, die hen in staat stelt op gelijken voet met de Europeanen deel te nemen aan het staatsbestuur en aan de administratie van het westersch bedrijfsleven, doch dat een aflevering van westersch opgeleide inlanders, die boven de behoefte van westersch bestuur en bedrijf uitgaat, schadelijk moet worden geacht. Deze schadelijke werking zou vooral hierin bestaan, dat de westersche opleiding de betrokken inlanders vervreemdt van hun eigen cultuur zonder hun daarvoor iets terug te geven. Daardoor ontstaat een geestelijke ontwrichting, die niet slechts het geluk der betrokkenen schaadt, doch die hen tevens ook, losgemaakt als zij zijn van de traditioneele banden, rechtstreeks in de armen van het communisme voert. Prof. Kielstra drukt het in zijn werkje over het koloniale vraagstuk van dezen tijd aldus uit: „Het feit, dat er een zekere groep is, die voor de verkregen ontwikkeling geen nuttig maatschappelijk emplooi kan vinden, doordat er een te-veel aan intellectueele krachten is gevormd, komt aan die propaganda (van het communisme) ten goede [2]).

De onmiskenbare roerigheid in de in-

1) Vgl. het opstel van prof. F. de Vries over „Economie en Ethiek" in *De Economist* van 1926, p. 579 vlg.

2) J. C. Kielstra. *Het koloniale vraagstuk van dezen tijd* (1928), p. 18.

heemsche maatschappij wordt derhalve door deze richting zoo niet uitsluitend dan toch in hoofdzaak aan een verkeerd gerichte onderwijspolitiek geweten. En wellicht sluit deze groep zich gaarne aan bij de meening van Kohlbrugge, dat de overvoering met wetenschap en kennis bij de inheemsche bevolking tot nerveuse stoornissen leidt [1]).

Daartegenover staat de opvatting van talrijke kringen uit de inheemsche samenleving zelve, die, al zullen zij onder den druk der feiten moeten erkennen, dat de westersch opgeleide inlanders steeds minder kans verkrijgen op een met hun opleiding overeenstemmende positie in overheidsdienst of in dienst van het particuliere bedrijf, van meening zijn, dat de voortgaande uitbreiding van het Hollandsch-inlandsch onderwijs een weldaad is voor de maatschappij. Zij zijn van gevoelen, dat deze maatschappij slechts dan het niveau van een westersche maatschappij zal kunnen bereiken, wanneer de westersche kennis en beschaving zoo diep mogelijk in de inheemsche wereld doordringt. Ook al zou niet iedere westersch opgeleide inlander de positie bereiken, die hem toekomt, ook al zou het einddiploma eener H.I.S. of schakelschool door de groote hoeveelheid afgeleverde leerlingen waardeloos worden, ook dan zou de genoten opleiding haar nut hebben gehad wegens de beteekenis, die de kennismaking met de westersche cultuur voor de verheffing der inheemsche maatschappij moet hebben. Zij wijzen erop, dat percentsgewijze nog slechts een zeer gering gedeelte der inheemsche bevolking westersch lager onderwijs geniet en dat derhalve van overproductie ook uit dien hoofde geen sprake kan zijn. De verheffing van het intellectueele en cultureele niveau der maatschappij zou het hoofddoel en dus ook het hoofdvoordeel van het Hollandsch-inlandsch Onderwijs zijn. Een inzender in het blad „Bintang Timoer" van 21 Maart 1928 sprak dan ook, zonder dat nog feitenmateriaal ter beschikking stond, de meening uit „er kan en er mag in dit tijdsgewricht geen sprake zijn van intellectueele overproductie in Indonesia".

Deze laatste opmerking voert ons tot de kern van het vraagstuk. Wanneer men de meening huldigt, dat van overproductie der scholen, van een te veel aan onderwijs, nimmer sprake kan zijn, wanneer men van oordeel is, dat iedere onderwijs-uitbreiding synoniem is met stijging van het ontwikkelingsniveau der maatschappij, dan kan een onderzoek naar aard en effect van het gegeven onderwijs gerust achterwege blijven of heeft zulk een onderzoek louter academische beteekenis. De prealabele vraag dient dus in behandeling te komen: is overproductie bij het onderwijs mogelijk?

De bevestigende beantwoording van deze vraag beteekent niet — zulks dient met nadruk te worden vastgesteld — het stellingnemen in een politieke aangelegenheid, beteekent niet het verlaten van het terrein der objectieve wetenschappelijkheid.

Iedere beoefenaar der staathuishoudkunde weet, dat het doel van elke economische handeling is: te streven naar een zoo harmonisch mogelijke behoeftenbevrediging. Overproductie bestaat dan ook niet hierin, dat het geproduceerde goed nergens meer gebruikt kan worden, doch het beteekent, dat dit goed in te groote mate is vervaardigd in vergelijking met andere goederen. Overproductie is dus altijd een relatief, nooit een absoluut te-veel. Iedere fabrikant zal dan ook bevestigen, dat de overproductie in zijn branche geen andere beteekenis heeft, dan dat de consumenten de voorziening van andere goederen dringender achten dan de voorziening met zijn product.

Het zou kunnen schijnen, dat deze overwegingen, die afkomstig zijn uit de sfeer van het particuliere bedrijfsleven, niet mogen en niet behoeven te gelden voor de overheid in haar onderwijsvoorziening, omdat het hier niet zou gaan om materieele, maar om ideëele goederen. Deze tegenwerping verliest echter haar waarde wanneer men bedenkt, dat de scheiding tusschen

1) J. H. F. Kohlbrugge in *Verslagen Indisch Genootschap* 1906/07, p. 200-201.

materieele en ideëele behoeftenbevrediging niet is door te voeren en dan ook daarom door de theoretische economie steeds meer wordt losgelaten.

De overheid moet, wil zij het verwijt van stelselloosheid en verspilling ontgaan, bij het distribueeren van hare uitgaven over de verschillende maatschappelijke behoeften, materieele en ideëele, zich zorgvuldig rekenschap geven van de vraag, welke behoeften als de meest dringende moeten worden beschouwd. Productiebeperking is haar recht, kan zelfs haar plicht zijn. Even goed als zij op haar spoorlijnen minder treinen laat loopen dan technisch mogelijk is, even goed als zij niet overal spoorlijnen aanlegt waar maar eenigszins vervoer is te verwachten, evenzeer zal ook bij de voorziening met onderwijs rekening moeten worden gehouden met het maatschappelijk nut van dit onderwijs en zal de vraag moeten worden gesteld, of op een gegeven moment de onderwijsvoorziening, dan wel de zorg voor de volksgezondheid, het havenverkeer, de landsverdediging of wat ook dient te worden bevorderd. Marshall heeft opgemerkt, dat onderwijs te beschouwen is als een kapitaalsinvestatie vanwege de overheid [1]). De overheid bouwt scholen in de verwachting, dat de aldaar gekweekte kennis en beschaving haar nut zal afwerpen voor de maatschappij der toekomst en dat het in de scholen geïnvesteerde kapitaal zal rendeeren, d.w.z. de kosten zal goedmaken, wel te verstaan in ideëelen zin. Een te-veel aan onderwijs is dus even goed mogelijk als een te-veel aan zorg voor verkeerswegen of welke andere staatsbemoeienis ook.

Uit het bovenstaande volgt, dat het niet voldoende is te zeggen, dat het onderwijs een cultureele factor van de eerste grootte is en daarom verheven moet zijn boven economische overwegingen, d.w.z. boven afwegingen van nut en kosten. Dit beteekent natuurlijk niet, dat dit nut alleen afhankelijk zou zijn van de maatschappelijke betrekking, die de leerlingen na het verlaten van de school verkrijgen. Ook wanneer men als doel van het onderwijs enkel en alleen het aanbrengen van algemeene ontwikkeling beschouwt en de toekomstige maatschappelijke functie voor een ondergeschikte aangelegenheid houdt, ook dan blijft het een gebiedende eisch na te gaan, of de aan het onderwijs bestede gelden wellicht met nog meer vrucht aan andere zaken of aan andere vormen van onderwijs waren aangewend. De instelling van de Hollandsch-inlandsch onderwijs commissie, aan wie werd opgedragen te onderzoeken, op welke wijze de door het H. I. O. afgeleverde abituriënten door de maatschappij zijn geabsorbeerd, en in verband hiermede te bepalen, wat het uitbreidingstempo van dit onderwijs in de eerste jaren zal moeten zijn, moet dan ook beschouwd worden als een uiting van wijs staatsbestier en geenszins als een poging, de inheemsche bevolking te remmen in haar ontwikkelingsdrang. De wel eens vernomen uiting, dat een dergelijk onderzoek in Europa nimmer is gehouden en dat aldaar de rendementsvraag bij het onderwijs blijkbaar niet wordt gesteld, is dan ook geheel onjuist.

In Nederland, waar van het onderwijsdepartement weinig initiatief uitgaat [2]), is zeer onlangs door de Maatschappij van nijverheid hetzelfde probleem in studie genomen, hetwelk door de Hollandsch-inlandsch onderwijs commissie is geëntameerd. De Maatschappij heeft een commissie ingesteld, die een enquête moet houden naar de „doelmatige organisatie van het onderwijs". De Maatschappij is daarbij uitgegaan van de volgende overwegingen. „In verschillende kringen vraagt men zich af of ons huidig onderwijs-apparaat voldoende nuttig rendement oplevert ......

1) A. Marshall, *Principles of economics* (8th ed. 1927), p. 216: „Education a national investment".

2) Op het jongste paedagogische congres klaagde de Voorzitter, Prof. Gunning, dat het Nederlandsche departement van onderwijs weinig meer was dan „een rekenkamer voor salarissen en subsidies" (Weekbl. voor gymn. en midd. onderwijs 30 April 1930, p. 1113).

Men meent te moeten betwijfelen, of het rendement van ons onderwijs voldoende is, of het verkregen resultaat wel in verhouding is met tijd en geld aan het onderwijs besteed" [1]).

Het is opmerkelijk, dat hier bijna woordelijke overeenstemming bestaat met den gedachtengang, die tot de instelling van de Hollandsch-inlandsch onderwijs commissie geleid heeft [2]).

In andere landen wordt eveneens het vraagstuk van de overproductie bij het onderwijs ernstig in studie genomen. Het Soerabaiaasch Handelsblad bevatte onlangs (27 Maart 1930, 4e blad) onder den titel „De overladen universiteiten in Duitschland" het volgende bericht:

„De Vossische Zeitung schrijft, dat de „overlading met studenten van de Duitsche universiteiten kort geleden al het „denkbeeld heeft doen opkomen van „rantsoeneering van het aantal eindexamencandidaten der H. B .S. en der Gymnasia, van wie alleen den begaafdsten toe„stemming voor universitaire studie dient „te worden gegeven. Er werd op gewezen, „dat verreweg het grootste deel der abi„turiënten de maatschappij ingaat, waar ze „meer behoefte hebben aan practische „voorbereiding, dan aan klassieke talen, „wis- en natuurkunde. Het blad zegt, dat „de steeds toenemende drang naar de „universiteiten het gevaar van „veracade„miseering" van Duitschland met zich „brengt, welk gevaar te ernstiger is daar de „beroepskeuze voor studenten eerst volgt, „als ze al op de universiteit zijn en op een „leeftijd, waarop voor vrijwel alle andere „beroepen al een keuze gedaan is.

„In den Pruisischen landdag sprak de „vroegere minister van onderwijs en eere„dienst, Dr. Boelitz, den wensch uit, dat de „voor de universiteit geschikte jongelieden „bij het eindexamen middelbare school „zullen worden aangewezen en dat na een „half jaar studie aan de universiteit de niet „geschikt gebleken studenten de opdracht „krijgen, hun studie af te breken. Overwe„ging van mogelijk te nemen maatregelen „in deze richting werd toegezegd."

De hier gegeven uiteenzetting was noodig om te doen uitkomen, dat overproductie bij het onderwijs theoretisch zeer wel mogelijk is. Of zij bij het H. I. O. plaats heeft, zal in dit opstel niet worden uitgemaakt. Men moge immers de kosten van het onderwijs in geld kunnen uitdrukken, het nut blijft een subjectieve schatting. Wat wij geven is slechts een uiteenzetting van de feiten, waarop het nutsoordeel zich kan baseeren en een overzicht van de factoren, waarmede rekening moet worden gehouden bij het vellen van zulk een oordeel.

De feiten, die in het hier volgende worden uiteengezet, emaneeren in hoofdzaak uit de onderzoekingen van de Hollandsch-inlandsch onderwijs commissie. Met een algemeene verwijzing naar de publicaties van deze commissie kan dus worden volstaan. De feiten, die zij heeft verzameld, beperken zich tot de sociaal-economische werking van het onderwijs en houden zich niet bezig met aangelegenheden van technisch-paedagogischen aard.

Wij kunnen de gegevens, die een beeld moeten geven van de sociaal-economische werking van het westersch lager onderwijs aan de inheemsche bevolking, in drie groepen verdeelen. Zij betreffen de herkomst van het leerlingenmateriaal, de werking van het onderwijsapparaat en de aflevering van leerlingen door dit apparaat aan de maatschappij.

a. De herkomst der leerlingen bij het Hollandsch-inlandsch onderwijs.

Het Hollandsch-inlandsch onderwijs is nog slechts zeer jong. De Hollandsch-inlandsche school werd ingesteld in 1915 als opvolgster van de vroegere Inlandsche school der 1e klasse. Laatstgenoemde school, die eveneens nog niet lang bestond

1) Zie *Maatschappijbelangen* (Tijdschrift van de Maatschappij van nijverheid) 1930, blz. 81.

2) Vergelijk de redevoering van den heer Meyer Ranneft in den Volksraad in Juni 1927 (Hand. Volksraad 1927/8. 1e Gew. Zitting, p. 305 vlg.).

(zij dateerde van 1893) was bestemd voor de meer vooraanstaande leden van de inlandsche samenleving en onderscheidde zich van de inlandsche school der 2e klasse niet slechts door langeren leergang, doch ook en vooral door de omstandigheid, dat er Nederlandsch onderwezen werd. De grief tegen de 1e klasse school was echter, dat zij, behoudens een enkele uitzondering (kweekscholen en opleidingsscholen voor ambtenaren) geen aansluiting gaf aan instellingen voor meer uitgebreid lager of middelbaar onderwijs. De reorganisatie van 1915 beteekende nu, dat ook de inlanders, die van huis uit geen Nederlandsch kenden, een opleiding konden verkrijgen, die gelijkwaardig was aan die op de Europeesche lagere school. De nieuwe school, die den naam van Hollandsch-inlandsche school verkreeg, moest dan ook aan het Nederlandsch zeer veel tijd besteden. In overeenstemming met de toenmaals heerschende paedagogische opvattingen werd het Nederlandsch als voertaal reeds van de eerste klasse af gebezigd.

Evenals haar voorgangster was de Hollandsch-inlandsche school niet bestemd voor de groote massa, doch gaf zij uitzonderingsonderwijs. De school was, al was toelating ook van anderen mogelijk, in de eerste plaats bestemd voor personen, die door gegoedheid, afkomst, ambt of opleiding een meer vooraanstaande plaats in de inheemsche samenleving innamen. Daar als laagste der in aanmerking komende ambten dat van assistent-wedana gold, waaraan toenmaals een salaris van *f* 100 's maands was verbonden, werden ook als meer gegoeden beschouwd de personen, die minstens *f* 100 's maands verdienden. Later is deze grens willekeurig tot *f* 75 verlaagd.

Het merkwaardige is nu echter, dat de H. I. S., die dus in opzet bedoeld is geweest als standenschool, dit standskarakter heeft verloren en zelfs nimmer heeft gehad. Een onderzoek, in 1926 van wege het departement van onderwijs gehouden, bracht aan het licht dat 66% der leerlingen *niet* aan de officieele standseischen voldeed [1]). Het drie jaren later door de H. I. O. C. verzamelde materiaal wees langs anderen weg hetzelfde uit: 62% van de ouders der leerlingen bleek een inkomen beneden *f* 100.— 's maands te hebben. Opmerkelijk is daarbij, dat een en ander niet een verschijnsel van den laatsten tijd is. Uit gegevens, ontleend aan de onderwijsverslagen, welke tot 1912 teruglοopen, komt aan den dag, dat de H. I. S. van den aanvang af haar standskarakter slechts in beperkte heeft weten te handhaven en dat zij deze eigenaardigheid zelfs als erfenis heeft meegekregen van de inlandsche school der 1e klasse.

Men zou kunnen meenen, dat een laksche handhaving van de bestaande bepalingen de oorzaak kan zijn van het zoo juist in het licht gestelde verschijnsel. Dit is echter niet het geval. Het vloeit eenvoudig voort uit de omstandigheid, dat de sociale klasse, waaruit de H. I. S. haar leerlingen in de eerste plaats moest trekken, op de meeste plaatsen te weinig talrijk was om een geheele school te bevolken. Wel werd voor de oprichting van een school vereischt, dat een zeker aantal inschrijvingen van meer vooraanstaande inheemschen verzekerd moest worden geacht (als welstandsgrens werd ook hier een inkomen van *f* 75 aangenomen), doch deze eerste aanmelding van prijajis en beter gesitueerden waarborgde geenszins een geregelde jaarlijksche toevoer uit die klassen. De toestand is m.a.w. deze, dat standenscholen zijn gecreëerd, terwijl ter plaatse een onvoldoend aantal leden dier standen aanwezig waren.

Had aldus het H. I. O. zijn standskarakter reeds ingeboet, de oprichting van de schakelschool in 1921 beteekende een verdere loslating van dit criterium. De bedoeling van de schakelschool was, begaafde leerlingen van de desa- of standaardscholen in de gelegenheid te stellen, alsnog westersch lager onderwijs te genieten en hun derhalve

1) Als welstandsgrens gold hier een inkomen van *f* 75 per maand.

de mogelijkheid te bieden, t.z.t. naar het Mulo of middelbaar onderwijs over te gaan. De school vormde (vandaar haar naam) een schakel tusschen het inlandsch onderwijs en het westersch L. O. Het welstands-criterium gold echter voor de schakelschool niet, al blijkt uit een vergelijking van het schoolgeldtarief met dat van de inlandsche scholen, dat wel aan de beter gesitueerden gedacht is. De school staat open voor alle leerlingen, die door intellectueele begaafdheid uitmunten. Met de instelling van de schakelschool heeft derhalve het Hollandsch onderwijs aan de inheemsche bevolking zijn karakter van standenonderwijs verloren. Zij put hare leerlingen uit het enorme reservoir van het volks- en standaard-onderwijs en is daardoor, afgezien van de niet hooge schoolgeldbarrière, aan maatschappelijke grenzen niet gebonden; immers de intellectueele grens, de begaafdheidseisch, is uiterst elastisch.

Dat inderdaad de schakelschool een verdemocratiseering van het Hollandsch-inlandsch onderwijs heeft gebracht, kan worden opgemaakt uit de gegevens betreffende het inkomen en beroep der ouders, verzameld door de H. I. O. commissie. Gebleken is, dat van de ouders der leerlingen op de schakelscholen 92% een inkomen hadden beneden *f* 100. 's maands [1]). Wat het beroep der ouders aangaat is gebleken, dat zoowel op de H. I. S. als op de schakelschool de meerderheid der ouders in loondienst is en wel in hoofdzaak in dienst van de overheid. Bij de H. I. S. was het percentage loontrekkenden belangrijk hooger dan bij de schakelschool n.l. respectievelijk 88 en 61 %.

Loondienst bij de overheid of bij het particuliere bedrijf wil echter nog geenszins zeggen, dat de betrokken vader zelf een westersche scholing heeft genoten; integendeel, gebleken is, dat van de ouders der H. I. S.-leerlingen in 1926 slechts 3.95% een westersche opleiding hadden genoten.

1) Voor de H. I. S. was dit percentage, zooals reeds vermeld werd, 62.

Uit deze feiten kan worden opgemaakt, welke de invloed is, die het Hollandsch-inlandsch onderwijs op de structuur der maatschappij heeft uitgeoefend. Het beteekent voor nagenoeg alle leerlingen een overgang van de inheemsche naar de westersche sfeer in zooverre, dat zij een Nederlandsche opleiding hebben genoten, waarvan hunne ouders nog verstoken waren. Anderzijds echter heeft het Hollandsch-inlandsch onderwijs zijn aantrekkingskracht niet op alle lagen der inheemsche maatschappij uitgeoefend, doch slechts op die, welke reeds in de peripherie van de westersch-koloniale maatschappij verkeerden. De zelfstandige tani, de desaman, heeft de zuigkracht van het Hollandsch-inlandsch onderwijs niet ondervonden: het zijn de lagere loontrekkers, de schrijvers, de oppassers, de mantri's, die hunne kinderen naar de H. I. S. of de schakelschool zonden.

De verbreiding van het Hollandsch-inlandsch onderwijs, die in korten tijd heeft plaats gehad — in 1915 genoten 26.000, in 1928 72.000 leerlingen dit onderwijs — is dan ook anders geschied dan men zich gewoonlijk voorstelt. Het heeft zich niet gelijkmatig over de geheele maatschappij verspreid, doch is plaatselijk, d.w.z. in de steden, de centra van bestuur, handel en industrie, tot de onderste lagen der inheemsche samenleving doorgedrongen, terwijl op het platteland de invloed van dit onderwijs gering is geweest. Bij de bespreking van de functies, die de abituriënten van het Hollandsch-inlandsch onderwijs in de maatschappij hebben verkregen, zullen deze factoren nog nadere belichting verkrijgen.

b. De werking van het onderwijsapparaat.

Men zou kunnen verwachten, dat na de behandeling van de sociale herkomst der leerlingen bij het Hollandsch-inlandsch onderwijs de aflevering van gediplomeerden en hunne plaatsing in de maatschappij aan de orde kan komen. Het is echter noodzakelijk, te voren iets te zeggen over de wijze, waarop het onderwijsapparaat zijn

taak uitoefent. Het verricht die taak op een niet zeer volmaakte wijze, doordien de cijfers hebben uitgewezen, dat de meerderheid der leerlingen van de H. I. Sen en schakelscholen de eindpaal niet bereikt en tusschentijds de school verlaat. Nauwkeurige cijfers kunnen in verband met de onvolledigheid van het materiaal en in verband met de critiek, uitgeoefend op de berekeningen van de H. I. O. commissie [1]), niet worden gegeven. Dat echter het leerlingenverloop zeer groot is, kan moeilijk worden ontkend [2]).

De oorzaken van dit leerlingenverloop zijn vele. Wanneer men het analyseert, dan dient vooral te worden bedacht, dat het niet slechts bij het Hollandsch-inlandsch onderwijs, doch ook op de Europeesche lagere school en de Hollandsch-Chineesche school voorkomt, en zelfs in nog sterkere mate dan bij het westersch L. O. bij het inlandsch onderwijs aanwezig is. Ook bij het Mulo en bij het middelbaar onderwijs is het verloop-euvel ingeburgerd en zelfs het hooger onderwijs is er niet vrij van. Het is derhalve een verschijnsel, dat zich bij het Indische onderwijs in zijn vollen omvang voordoet.

Toch is het niet een gevolg van één oorzaak, doch van een geheele reeks van omstandigheden. Bij de scholen, die in hoofdzaak voor Europeanen zijn bestemd (E. L. S., H. B. S.) is vertrek naar Holland een factor van gewicht. De H.C.S. heeft haar verloop in groote mate te danken aan de omstandigheid, dat de Chineezen slechts naar practische kennis vragen en in het algemeen weinig waarde hechten aan diploma's; zij kunnen in de sfeer van hun eigen bedrijfsleven voldoende emplooi vinden, weshalve er dan ook geen met het H. I. O. vraagstuk correspondeerend H.C.O. vraagstuk bestaat. Bij het inlandsch onderwijs speelt een zekere ongedisciplineerdheid, een door de geringe ontwikkeling van het milieu onvoldoende waardeering van het onderwijs, een rol van gewicht. Op de Mulo en bij het middelbaar onderwijs bevordert 's Lands bezoldigingsstelsel het verloop-euvel, doordien elk afgeloopen schooljaar als fictief dienstjaar medetelt en dus in geld gehonoreerd wordt; in zekeren zin is hier een premie op het wegloopen gesteld.

Wat tenslotte de scholen aangaat, die speciaal onze aandacht hebben: de H. I. S. en de schakelschool, hier werken, behalve de bovenstaande, eenige speciale factoren, als hoedanig te noemen zijn: de onvoldoende huisvesting van de leerlingen, wier ouders veelal niet ter plaatse woonachtig zijn en wier kosthuizen dikwijls zeer primitief zijn ingericht, de moeilijkheid van het onderwijs, dat een vreemde taal tot voertaal heeft, en het zeer hooge schoolgeld. Op dezen laatsten factor dient inzonderheid de aandacht te worden gevestigd. Men heeft op de H. I. S. het voor de E. L. S. geldende schoolgeldtarief ingevoerd, zonder daarbij te bedenken, dat de inkomensopbouw der inheemsche bevolking een geheel andere is dan die van de Europeesche. Het gevolg daarvan is, dat nagenoeg alle ouders in de laagste inkomensklasse vallen. Daardoor drukt het schoolgeld, zeer tegen de bedoeling in, het zwaarst op de kleinste inkomens en is het theoretisch proportioneel opgezette tarief feitelijk een slag in de lucht. Zoodoende komt het voor, dat het aan de ouders opgelegde schoolgeld tot 26% van hun inkomen bedraagt. Ook al kan men aannemen, dat in dergelijke gevallen de druk wordt opgevangen door verwanten of meer vermogende vrienden, niettemin kan uit een en ander de conclusie worden getrokken, dat financieele overwegingen meermalen de ouders zullen dwingen, hun kind van school te nemen.

Het is natuurlijk onmogelijk, de sterkte van alle hierboven genoemde factoren in hun onderlinge verhouding te meten. Men

1) H. J. van Mook, Hollandsch of Inlandsch Onderwijs? *Kol. Studiën* 1929, IIe deel, p. 146 vlg.

2) De H. I. O. commissie berekent, dat op de H. I. S. 41% van de leerlingen het einddiploma behaalt. De heer Van Mook meent, dat de berekeningswijze van de commissie de resultaten ongunstiger doet schijnen, dan zij in werkelijkheid zijn, doch komt zelf op grond van uitvoerige becijferingen van grootendeels hypothetischen aard tot een percentage voor de H. I. S., dat niet hooger is dan 52.

kan slechts zeggen, dat die sterkte voor elk schooltype verschilt en dat de resultante van al deze krachten overal tot hetzelfde gevolg leidt: het leerlingenverloop. Hoofdzaak is, dat het verloop-euvel bestaat en dat het ernstig onder de oogen dient te worden gezien, vermits het een in vele opzichten nadeelig verschijnsel is. Nadeelig voor de leerlingen, omdat zij niet afgerond onderwijs verkrijgen en derhalve onharmonisch zijn ontwikkeld; voor de ouders, omdat zij zich financieele opofferingen hebben getroost, die niet leiden tot het verwachte resultaat, d.i. een bezoldiging volgens het westersche loonpeil, dat verre boven het inheemsche loon- en inkomensniveau uitsteekt; voor de overheid, omdat de exploitatiekosten per leerling door de karige bezetting der hoogere klassen abnormaal hoog worden en in het algemeen het onderwijsapparaat oneconomisch werkt. Hoe men ook moge denken over de cultureele waarde, die het onvolledig genoten onderwijs oplevert — eenig nut is natuurlijk altijd gesticht —, een beschouwing omtrent de onderwijspolitiek en omtrent de wenschelijkheid van een uitbreiding van het bestaande aantal scholen dient ter dege rekening te houden met de nadeelen, die het bestaande stelsel met zich is gebleken te voeren.

In Holland, waar de lagere school de tusschentijdsche afvloeiing uiteraard niet kent tengevolge van den leerplicht, bestaat het verloop-euvel natuurlijk ook. Het heeft echter een meer normaal karakter en is aldaar ook minder groot, omdat het uitsluitend het gevolg is van het niet kunnen volgen van het gegeven onderwijs en de bijkomstige factoren, die in Indië bestaan, ontbreken. Niettemin is ook in Holland getracht, de tusschentijdsche mislukkingen zooveel mogelijk te voorkomen. Gewezen kan worden, om een enkel voorbeeld te noemen, op de reorganisatie van het studieplan aan de technische hoogeschool te Delft, en op de oprichting van de lycea, welke laatste ten doel hebben de keuze tusschen de natuurwetenschappelijke en humanistische richting (H. B. S., resp. gymnasium) twee jaren op te schorten.

c. *De aflevering van gediplomeerden door het Hollandsch-inlandsch onderwijs.*

De vraag, wat er gebeurt met de leerlingen, die de school met een diploma aflevert, is voor geen enkel schooltype onverschillig. Het is, om bepaaldelijk het Hollandsch-inlandsch onderwijs te beschouwen, niet zonder belang te weten, of alle abituriënten een plaatsing zullen vinden en hebben gevonden in overeenstemming met hunne opleiding, dan wel of zij, zooals meermalen is gezegd, in grooten getale in de desa zijn terecht gekomen. In het laatste geval zou, ook al was het aan de opleiding bestede geld natuurlijk niet geheel verspild, toch het nuttig effect van de opleiding minder groot zijn dan in het eerste geval.

Wanneer men nu den invloed beschouwt, dien het H. I. O. heeft gehad op de maatschappij, dan moet men onderscheid maken tusschen twee categorieën van leerlingen. De eene categorie streeft na het doorloopen der lagere school naar een betrekking in de maatschappij, de andere categorie wenscht verder te studeeren en gaat naar een school voor voortgezet onderwijs, hetzij algemeen vormend- dan wel vakonderwijs. Beschouwen wij eerst die leerlingen, die met het einddiploma van het H. I. O. (het zgn. klein-ambtenaarsdiploma) de maatschappij zijn binnengetreden. Uit een enquête, die de H. I. O. commisie hieromtrent heeft gehouden, is gebleken, dat nagenoeg alle leerlingen, die het westersch lager onderwijs sinds 1900 aan de maatschappij heeft afgeleverd, terecht zijn gekomen in een administratieve of technische functie in dienst van de overheid of van een onderneming. Van de mannelijke inlanders, die sinds 1900 het klein-ambtenaarsradicaal behaalden en niet verder studeerden, is ongeveer de helft in Gouvernementsdienst terecht gekomen. De overigen, die nagenoeg allen konden worden achterhaald door de enquête, hebben een functie ge-

vonden deels bij de lagere bestuursorganen (provincies, gemeenten, enz.), deels bij het westersch georganiseerde bedrijfsleven.

Het merkwaardige van dit resultaat is, dat althans tot dusverre de westersche opleiding aan de inlandsche samenleving als zoodanig weinig stimulansen heeft gegeven. Onder hen, die in de inheemsche economische wereld een eenigszins belangrijke positie bekleeden, is nergens van eenigen invloed van westersche opleiding iets gebleken.

De mededeeling, dat op de passars te Soerabaia menig westersch opgeleide inlander zijn brood vond en aldaar zijn kennis van het Nederlandsch zich ten nutte kon maken, is onjuist gebleken. Een onderzoek, gedaan onder een aantal meer welvarende en vooruitstrevende tani's in Ponorogo, Ngawi en Madioen, wees uit, dat geen enkele van deze lieden westersche opleiding had genoten. In verband hiermede verdient het de aandacht, dat een onderzoek in het landelijke gewest Madioen deed zien, dat de meeste door het H. I. O. afgeleverde leerlingen waren weggetrokken naar de groote steden en dat de weinige achtergeblevenen slechts functies als schrijver en dergelijke bekleedden.

De verbreiding van het H. I. O. — er werd in ander verband reeds op gewezen — komt dus niet het platteland, het inheemsche economische leven, ten goede, doch leidt er integendeel toe, dat de intellectueele élite het gewest verlaat. De commissie noemt het kenmerkend: „intellectueele drainage" van het platteland.

Ook andere plaatselijke onderzoekingen, die de commissie heeft gehouden, bevestigen het resultaat van haar enquête, dat de westersch opgeleide inlanders vrijwel allen een débouché hebben kunnen vinden in overheidsdienst of bij ondernemingen.

Is het resultaat van het onderzoek in zooverre gunstiger geweest dan wel eens verwacht werd, bij een beschouwing van den aard der functies, die de abituriënten van het H. I. O. hebben verworven in de westersch-koloniale sfeer, zijn duidelijke aanwijzingen van overproductie te vinden. Wanneer men als maatstaf van een normale belooning van een bezitter van het K. A.-diploma mag nemen het salaris, dat 's Lands bezoldigingsregeling den kleinambtenaar toekent als minimum, n.l. *f* 45 per maand, dan komt aan den dag, dat een niet onbelangrijk deel der door de scholen afgeleverde leerlingen zich met een lagere belooning heeft moeten vergenoegen. Van de sinds 1900 afgeleverde 14.000 Inlanders met K. A.-diploma, die terecht zijn gekomen in Gouvernementsdienst, heeft slechts 76% een functie weten te bemachtigen, waarvoor het bezit van het K. A.-diploma minimumeisch was. 24% derhalve is in een lager gestelde positie terecht gekomen, die met minder dan *f* 45 gewaardeerd werd. Deze 24% is dus te land gekomen in een functie, waarvoor de groote kennis van het Nederlandsch, die voor de klein-ambtenaarsbevoegdheid gevraagd wordt, blijkbaar niet wordt vereischt. In zooverre is hun maatschappelijke betrekking derhalve niet in overeenstemming met de genoten opleiding geweest. Men kan zeggen, dat het K. A.-diploma met 24% is gedeprecieerd.

Bezigt men de door het Gouvernement in de B.B.L. aangelegde maatstaf ook voor de lagere ressorten en voor het particuliere bedrijf, dan komt een soortgelijk verschijnsel aan den dag. Bij het particuliere bedrijf bijv. werden omstreeks 1000 personen aangetroffen, die de klein-ambtenaarsbevoegdheid bezaten, doch die werkzaam waren in een betrekking, waarvoor de kennis van het Nederlandsch niet werd gevraagd; hun bezoldiging was dienovereenkomstig ook lager.

Een nog minder gunstig beeld van den toestand verkrijgt men echter, wanneer men de schoolproductie van thans vergelijkt met de maatschappelijke behoefte van thans. Doet men dit, dan komt aan den dag, dat de onderwijsinstellingen veel meer abituriënten op de arbeidsmarkt werpen dan de maatschappij kan absorbeeren. Op grond van de bestaande formatie en van de

gemiddelde diensttijden kan men berekenen, dat de burgerlijke Gouvernementsdienst jaarlijks 447 nieuwe klein-ambtenaren noodig heeft. In het jaar 1928 kwamen echter voor de arbeidsmarkt meer dan 3000 van zulke gediplomeerden beschikbaar. Het is duidelijk, dat onmogelijk de helft van dit geheel in Gouvernementsdienst zal kunnen treden, daar de behoefte van het Gouvernement alsdan bijna zes maal zoo groot zou moeten worden als thans. De expansiemogelijkheid van de lagere ressorten en van het particuliere bedrijf is natuurlijk evenmin dusdanig, dat de niet bij het Gouvernement benoodigde personen aldaar een betrekking zouden kunnen verkijgen.

Het blijkt dus, dat de aflevering over de periode 1900—1928 als geheel genomen slechts daardoor de behoefte niet aanzienlijk overtrof, omdat gedurende lange jaren — vooral in den tijd, dat het H. I. O. niet bestond— de aflevering van klein-ambtenaren gering was en daartegenover de overheidsbemoeienis en het bedrijfsleven beide sterk aan uitbreiding onderhevig waren. Er is dus langen tijd *onder*productie geweest. Na 1920 zijn echter de verhoudingen anders geworden: eenerzijds zijn de scholen steeds meer leerlingen gaan afleveren, anderzijds is tengevolge van de economische omstandigheden de behoefte aan westersche opleiding minder gestegen, meermalen zelfs ingekrompen. Doordien de aanvankelijke onderproductie door overproductie is gevolgd, is per saldo tot dusverre de weegschaal niet al te zeer uit het evenwicht geslagen. De hierboven gegeven cijfers wijzen echter uit, dat Ned.-Indië thans op een keerpunt is gekomen. Het is dan ook niet toevallig, dat juist in 1927 de H. I. O. commissie werd ingesteld, aan welke o.a. werd opgedragen na te gaan, welke maatschappelijke posities de door het H. I. O. afgeleverde leerlingen hadden verworven.

Tot dusverre werd alleen gesproken over het H. I. O. als eindonderwijs. Thans moet dit onderwijs als grondslag van verdere studie worden besproken. Het opmerkelijke feit doet zich voor, dat de overproductie, welke bij het eindonderwijs aan den dag kwam, hier ontbreekt; zelfs bestaat op vele plaatsen een tekort aan leerlingen. De Indische instellingen van hooger onderwijs hebben waarlijk niet, zooals vele harer Europeesche zusteren, over abnormaal grooten toeloop te klagen: integendeel, zij zouden gaarne een grooten toevloed van studenten zien, omdat de Indische maatschappij blijkens het groote aantal uitzendingen uit Holland nog menig technicus, jurist en medicus kan gebruiken. De H. B. S. met 5-jarigen cursus levert, evenmin als de A. M. S., meer leerlingen af dan de maatschappij zou behoeven. Verschillende vakscholen — te noemen zijn bepaaldelijk de Europeesche ambachtssholen en de kweekscholen — lijden onder een gebrek aan belangstelling en zouden gaarne meer leerlingen tot zich zien komen.

De ietwat wonderlijke situatie is dus geschapen, dat het westersch onderwijs in zijn geheel geschouwd de maatschappij niet op de juiste wijze bedient: het levert leerlingen af, waar zij niet noodig zijn en het levert elders onvoldoende leerlingen af, waar daaraan wel behoefte bestaat. Dit is het gevolg van twee omstandigheden: het enorme leerlingenverloop, waarop reeds vroeger werd gewezen, en het feit, dat een te groot aantal leerlingen na het doorloopen der lagere school de maatschappij binnentreedt. Weliswaar schijnen de scholen in dit opzicht voor automatische correctie te zorgen, daar blijkens de statistieken het percentage der abituriënten van het lager onderwijs, hetwelk doorstudeert, geleidelijk wast. In 1929 bleek reeds 75% van de leerlingen der H. I. Sen en schakelscholen op Java en Madoera de studie voort te zetten. Echter is wederom door het leerlingenverloop deze correctie niet voldoende: op de Mulo vallen veel leerlingen tusschentijds af, waardoor veel zgn. doorstudeerenden practisch niets anders worden dan concurrenten van de klein-ambtenaren, zij

het dan als gequalificeerde klein-ambtenaren.

De algemeene conclusie is derhalve deze, dat het apparaat van het H. I. O. zijn taak niet op de juiste wijze vervult. Het is duidelijk, dat correctie op twee wijzen mogelijk is. Men kan van meening zijn, dat het bestaande onderwijsapparaat op zichzelf voldoende is om in alle maatschappelijke behoeften te voorzien, mits maar de toevoer naar het voortgezet onderwijs (Mulo, M. O. en H. O.) wordt vergroot door maatregelen ter beteugeling van het leerlingenverloop. Men kan daartegenover ook het meer quietistische standpunt innemen, dat verbetering ten deze wel nimmer zal kunnen plaats hebben en dat dus uitbreiding van het bestaande apparaat alleen de zoo gewenschte toevoer naar boven zal kunnen doen vermeerderen. Zoo komen wij als van zelf te land bij het vraagstuk: is uitbreiding van het H. I. O. noodig en gewenscht ?

d. Het uitbreidingsvraagstuk.

Het ligt niet op onzen weg een concrete oplossing te geven van het netelige vraagstuk, of en zoo ja in hoeverre de inheemsche bevolking in ruimere mate dan tot dusverre in de gelegenheid moet worden gesteld een westersche opleiding, d.w.z. een met de Europeesch lagere school gelijkwaardige opleiding te ontvangen. Het betreft hier in laatste instantie een „Weltanschauungsfrage". Wel echter kunnen feiten worden aangewezen en gezichtspunten, die voor de oplossing van belang zijn. De taak der wetenschap is hier niet, antwoorden te geven, doch vragen te stellen.

Vooreerst is het noodzakelijk er op te wijzen, dat het westersch L. O. niet op zichzelf, doch in verband met de overige takken van het onderwijs en dus ook met het inlandsch onderwijs moet worden beschouwd. Men dient zich wel voor oogen te houden, dat men, naarmate een duurder schooltype wordt gekozen, een des te geringer aantal leerlingen met het onderwijs bereikt. Voor een bedrag van een millioen gulden 's jaars kan men 12.000 leerlingen van westersch L. O., doch 200.000 van desa-onderwijs voorzien. In zekeren zin beteekent, het totale voor onderwijs beschikbare bedrag als gegeven aangenomen, iedere uitbreiding van het Westersch L. O. een verzwakking van den strijd tegen het analphabetisme. Wanneer men bedenkt, dat de bevolking van Nederlandsch-Indië jaarlijks met pl.m. 1% toeneemt en men zich in verband hiermede voor oogen stelt, dat sinds 1900 weliswaar het aantal schoolgaande kinderen sterk is uitgebreid, doch daarnaast het aantal analphabeten in absoluten zin is gestegen in plaats van gedaald, dan wordt het duidelijk, dat het hier niet voldoende is te zeggen, dat het westersch L. O. „zooveel mogelijk" moet worden uitgebreid. Er dient een bepaalde verhouding te zijn.

Meermalen is in inheemsche kringen de opvatting naar voren gekomen, dat in Nederlandsch-Indië de toestand moet worden als in Nederland, waar ieder kind gedurende zes jaar lager onderwijs geniet. Deze vergelijking is echter om verschillende redenen voor de praktische politiek niet bruikbaar. Vooreerst toch is in Indië het westersch L. O. voor de inlanders onderwijs in een vreemde taal; daardoor kost het niet alleen naar verhouding meer dan het lager onderwijs in Nederland, maar is het ook volgens zijn karakter uitzonderingsonderwijs, omdat bezwaarlijk kan worden aangenomen, dat de bevolking van Nederlandsch-Indië in haar vollen omvang behoefte zou hebben aan onderwijs met als voertaal een andere dan de eigen taal. Bovendien ligt een algemeene verbreiding van 6 of 7 jaar lager onderwijs voorloopig niet binnen het terrein der economische mogelijkheden. Terwijl in Indië het gemiddelde inkomen van de inheemsche bevolking niet meer dan *f* 200 bedraagt [1]), is dit gemiddelde in Nederland volgens de jongste opgaven

1) J. W. Meyer Ranneft in den bundel *The effect of western influence on native civilisation in the Malay Archipelago* (1929) p. 80.

meer dan elf maal zoo groot n.l. *f* 2300 [1]). Aangezien in Nederlandsch-Indië een harmonische besteding van het volksinkomen evenzeer noodzakelijk is als in Nederland, en derhalve, naast het onderwijs, de gezondheidstoestand, het verkeer, enz. voorziening behoeven, is Indië aan een onderwijsvoorziening op denzelfden voet als de moederlandsche nog niet toe. Juist daarom klemt te meer de vraag: in hoeverre moet worden voortgegaan met de verstrekking van het naar verhouding dure westersch L. O.?

Dikwijls is de meening geuit, dat het H. I. O. verdient te worden uitgebreid, omdat het in verhouding tot de getalsterkte der inheemsche bevolking veel minder verbreid is dan het westersch L. O. aan de Europeanen of aan de Chineezen: de inheemsche bevolking zou er aanspraak op hebben, in dezelfde mate westersch L. O. te genieten als de andere bevolkingsgroepen. Deze vergelijking kan echter niet worden gehandhaafd. Onderwijs is niet een zaak van recht, maar van maatschappelijke behoefte. Wij willen volstrekt niet zeggen, dat de bestaande verhouding de juiste is, doch moeten er wel op wijzen, dat de verschillende landaarden momenteel een zoozeer uiteenloopende sociale en economische positie hebben in Nederlandsch-Indië, dat met die uiteenloopende positie een verschil in onderwijsvoorziening noodwendig gepaard moet gaan. Van het spoorwegnet zegt men ook niet, dat ieder baanvak recht heeft op hetzelfde aantal treinen. Gelijk lager onderwijs voor de geheele bevolking is mogelijk in een homogene maatschappij als de moederlandsche, niet in een heterogene als de Indische.

Of zou men de economische behoefte ondergeschikt moeten maken aan de cultureele behoefte? De voorstanders van krachtige uitbreiding van het H. I. O. stellen in het licht, dat het cultureele element van het onderwijs voor hen boven alles gaat. Men moet niet in de eerste plaats rekening houden met den maatschappelijken werkkring, dien de westersch opgeleide leerlingen kunnen verkrijgen, maar op de cultureele baten, die het onderwijs oplevert voor hen, die het hebben gevolgd. Men kan deze opvatting volkomen aanvaarden en niettemin van oordeel zijn, dat men er met het poneeren van deze stelling nog niet is. Zeer ter snede merkt de H. I. O. commissie in haar eindrapport op, dat het gebruik van het adjectivum „cultureel" geen vrijbrief kan zijn voor het afzien van verder onderzoek en voor het integraal aanvaarden van geleidelijk gegroeide en in bepaalde richting voortgroeiende toestanden. Analyse van de cultureele waarde van het westersch L. O. in vergelijking met die van het standaardonderwijs is dringend noodig. Heeft het genieten van onderwijs met Nederlandsch als voertaal op zichzelf groote waarde voor de verscherping van het verstand, gelijk bij het voortgezet onderwijs de wiskunde of de klassieke talen waarde hebben, geheel afgezien van het maatschappelijk nut? Beteekende het een cultureele schade, wanneer in het vervolg de talrijke leerlingen, die het H. I. O. slechts ten deele volgen, standaardonderwijs zouden genieten met Nederlandsch als leervak er bij? En wat de practische waarde van het Nederlandsch aangaat, is het meer gewenscht de kennis van het westersche cultuur door de verbreiding van de kennis van het Nederlandsch te bevorderen of door het verbreiden van nuttige lectuur in de landstaal? Wederom ligt hier een probleem; het is op de Philippijnen opgelost ten gunste van de vreemde, in Japan ten gunste van de moedertaal [2]).

Tenslotte is er nog een factor, die bijzondere aandacht vraagt: het meisjesonderwijs. Voor de verheffing van het cultureele niveau is het verbreiden van onderwijs onder de vrouwelijke bevolking van haast nog grooter gewicht dan die

1) *Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek* 1930, p. 510.

2) Zie de Kroniek in *Kol. Studiën* 1929, p. 499.

onder mannen. De Kat Angelino zegt er van: „Een volksonderwijs, dat de vrouwen veronachtzaamt, laat het eigenlijke „bolwerk der inertie onaangetast. Men zou „welhaast mogen zeggen, dat het nog „belangrijker is de vrouwen van de kluisters der onwetendheid en der milieubeperking te bevrijden dan de mannen, „want de vrouw heeft meer invloed op „den wasdom van de kiemen der toekomst, terwijl de man bovenal het heden „vormt en draagt als woning van het wordende .... Wanneer men de vrouw „uitsluit, kan men telkens weer opnieuw „beginnen, want het gezin werkt niet mede met de evolutie der maatschappij" [1]). Moet, zoo rijst hier wederom de vraag, de noodzakelijke verbreiding van het meisjesonderwijs door westersch L. O. of door het goedkoopere en dus sneller verbreidbare inlandsch onderwijs geschieden?

Al deze vragen kunnen en mogen hier niet worden beantwoord. Men dient zich echter wel scherp voor oogen te stellen, dàt zij moeten worden beantwoord. Men komt er niet met de opmerking, dat het westersch en het inlandsch onderwijs gelijkelijk moeten worden uitgebreid. Evenmin is het voldoende te protesteeren tegen een voorloopige stopzetting van de uitbreiding van het H. I. O., zooals de H.I.O. commissie in meerderheid voorstelt. Wie tegen stopzetting is, moet een norm aangeven volgens welke uitbreiding moet plaats hebben. De onderwijs-begrooting voorzag in de laatste jaren geregeld in de oprichting van 12 nieuwe H. I. Sen of schakelscholen; waarom niet 24 of 120?

Er is één antwoord, dat meermalen op deze laatste vraag wordt gegeven, doch dat als onvoldoende moet worden teruggewezen. Het is de opmerking, dat het aantal aanvragen tot plaatsing van leerlingen beslissend moet zijn. Zoolang de bevolking om H. I. O. vraagt, zou de overheid verplicht zijn dit onderwijs te verstrekken. Deze opvatting is echter uitvloeisel van een standpunt, dat ten aanzien van de andere takken van staatsbeleid reeds geheel verouderd is. Het oude, liberale beginsel, dat in de 19de eeuw opgeld heeft gedaan, had tot inhoud, dat ieder individu zijn eigen belang het best kent en dit ook het best weet te bevorderen. Voldoende is later gebleken, dat deze opvatting een illusie is [2]). De staat moet leiding geven aan de individuen, die dikwijls hun eigen belang verwaarloozen of niet kennen. De geheele zgn. sociale wetgeving is het symptoom van deze nieuwe geestesrichting. Zou nu op het gebied van het onderwijs aan de individuen alles mogen worden overgelaten en zou het niet de plicht van de overheid zijn de begeerte naar onderwijs, waar noodig, in juiste banen te leiden, gelijk de overheid elders die begeerte, waar ze nog niet bestaat, opwekt?

Slechts enkele vraagstukken, die met het H. I. O. en de uitbreiding daarvan verband houden, werden hier aangeroerd. Dit geschiedde om te laten zien, dat twee dingen noodig zijn: kennis van de feiten en analyse van vele tot dusverre slechts vaag gehouden wenschen. In zekeren zin zal men, gewapend met de feiten, die de H. I. O. commissie bijeenbracht en de conclussies, die zij opbouwde, het geheele vraagstuk opnieuw moeten overwegen. Het getuigt daarom van een weinig serieuse behandeling dezer zoo uiterst belangrijke materie, dat tal van vereenigingen reeds in openbare vergaderingen protest hebben aangeteekend tegen de eindconclusies van de commissie, voordat zij met het eindrapport en dus van de motieven, die haar hebben geleid tot hare voorstellen, konden hebben kennis genomen. Wanneer dit opstel er toe mocht leiden, dat het vraagstuk in alle betrokken kringen opnieuw wordt overwogen en getoetst, dan zal het niet tevergeefs geschreven zijn geweest.

1) A.D.A. de Kat Angelino, *Staatkundig beleid en Bestuurszorg in Nederl.-Indië* (1929) I, blz. 717.

2) Men leze het boekje van J. M. Keynes, *The end of laissez-faire* (1926).

DE HISTORISCHE WAARDE VAN DE RANGGA LAWE

door

R. Ng. Dr. POERBATJARAKA.

Naar aanleiding van: Bibliotheca Javanica, uitgegeven door het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Deel 1, Rangga Lawe, Middeljavaansche Historische Roman, Critisch uitgegeven door C. C. Berg, Weltevreden — Albrecht & Co. 1930.

Door enkele leden van de Afdeeling voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van het Kon. Bat. Genootschap werd eenigen tijd geleden het plan geopperd een afzonderlijke reeks van Javaansche tekstuitgaven te stichten, waarin teksten die uit wetenschappelijk oogpunt belangrijk zijn, met inleiding en inhoudsopgave, en zoo mogelijk met vertaling gepubliceerd zouden kunnen worden.

De Directie van het Genootschap verklaarde zich bereid het plan financieel te steunen, terwijl, blijkens het voor in het boek vermelde, ook K. G. P. A. A. Mangkoenĕgara VII te Solo, K. G. P. A. A. Pakoe Alam VII te Jogja, en het Departement van Onderwijs en Eeredienst in de kosten bijdroegen.

Dit plan is van onzen — Javaanschen — kant gezien, zeer toe te juichen; dank aan 's Genootschaps Directie en de andere contribuanten voor hun bereidwilligheid tot financieelen steun is dan ook zeker niet misplaatst. Immers op deze wijze zullen op den duur meer Javaansche teksten — een voornaam deel van het Javaansche cultuurbezit — toegankelijk worden gemaakt, hetgeen in menig opzicht ten goede zal komen aan de nadere beoefening van de Javanistiek; bovendien vermindert de kans dat er Javaansche teksten spoorloos verdwijnen vanwege het feit dat zij slechts in enkele Ms.-exemplaren voorhanden zijn.

Als eerste deel van de nieuwe serie is verschenen het hierboven genoemde boek van de hand van Prof. Dr. C. C. Berg. De uitvoering van het werk laat niets te wenschen over. Uiterlijk zoowel als formaat zijn zeer aangenaam. Alleen den naam Bibliotheca Javanica vind ik eigenlijk wel wat te deftig. Een meer omvattende, voor de Nederlandsch lezende Inlanders gewoner klinkende naam — b.v. Inheemsche Teksten — ware m.i. beter geweest. Dan had men tevens de gelegenheid opengehouden om ook belangrijke teksten in andere talen in deze serie te kunnen uitgeven, gelijk ook de bedoeling was van de in 1915 door Dr. G. P. Rouffaer bepleite serie Bibliotheca Neerlando-Indica. Toegegeven moet echter worden, dat ook daarbij allereerst werd gedacht aan de uitgave van Oud-Javaansche en Middel-Javaansche teksten (Bijdragen Kon. Inst. deel 71 (1916) blz. XXIX).

Hoe dit ook zij, het stemt tot verheuging dat het in vele opzichten zoo aanbevelenswaardige project van Rouffaer thans in Indië tot uitvoering schijnt te zullen geraken. Ongetwijfeld zal het de verspreiding en de bekendheid van deze nieuwe bibliotheca te goede komen, dat zij in Indië en niet in Holland uitgegeven wordt. Moge het voor oogen gestelde doel worden bereikt en een breede kring van belangstellenden deze uitgave steunen. Zeker zal dit het geval zijn, wanneer de uitgevers zich niet angstvallig beperken tot Oud-Javaansche en Middel-Javaansche teksten, die voor

het lezend publiek toch altijd te moeilijk zullen zijn, doch ook aan interessante nieuwere teksten plaats zullen willen verleenen.

§ 1. *Spelling.*

Thans eerst iets over de s p e l l i n g van den tekst. In het algemeen gesproken bezigt Dr. Berg in de vier tekstuitgaven welke thans van zijn hand verschenen zijn, het z.g. wetenschappelijke systeem, dat voor het Oud-Javaansch reeds op een ruim gebruik mocht bogen. Maar hij voert dit in een bepaald opzicht zoo bedenkelijk door, dat het mij niet overbodig voorkomt, deze zaak wat breeder te behandelen, en mijn bezwaren tegen het systeem-Berg ietwat uitvoerig uiteen te zetten [1]). Dr. Berg zegt in zijn inleiding van de *Kidung Sunda* [2]) het volgende:

„Aan de Sanskṛtwoorden is zooveel mogelijk hun orthographische vorm gegeven; bij belangrijke Javaansche vervormingen is de oorspronkelijke vorm er dan in een noot aan toegevoegd .... In plaats van de nasaal ṃ van het Sanskṛt vindt men in dezen tekst de nasaal, die de Javaansche uitspraak eischt, zonder dat daarvan steeds verantwoording gegeven wordt.........

Daar in de van Bali afkomstige handschriften niet regelmatig verschil wordt gemaakt tusschen ḍ en d, ṭ en t, wordt hier slechts d en t gebruikt, omdat het lang niet altijd mogelijk is op goede gronden te bepalen, welke letter de voorkeur verdient .... Verschil in lengte der vocalen wordt in deze transcriptie voor Javaansche woorden niet gemaakt".

Ziedaar een buitengewone bevoorrechting van de Sanskrit woorden — met een enkele verwaarloozing van de anuswara — en een stiefmoederlijke behandeling van de Javaansche.

In denzelfden geest, doch uitvoeriger, zijn de aangehaalde woorden herhaald in de „Opmerkingen betreffende de spelling" van deze Rangga-Lawe-editie (blz. 7 en 8). En dit laatste is weder ongewijzigd opgenomen in de „Opmerkingen betreffende de spelling" in de Kidung-Pamañcangah-uitgave [3]) (blz. 82 en 83).

Laten wij beginnen met de Sanskrit woorden. Dr. Berg schrijft bv. b h a ṭ ṭ ā r a, een woord dat, aldus gespeld, als ik mij niet al te zeer vergis, in de Oud-Javaansche teksten maar heel zelden voorkomt [4]). Ik vraag mij daarom af, waarvoor het nu noodig is, dat de ṭ (met een punt eronder) verdubbeld wordt. Waarom wordt niet volstaan met b h a ṭ ā r a, een woord, dat met dezelfde beteekenis in het Oud-Javaansch zeer veel in gebruik is? Maar goed beschouwd is ook de bh van dit laatste woord voor teksten als de hier besprokene m.i. veel te archaïstisch en dus in strijd met den tijd, waarin deze soort litteratuur werd voortgebracht, en hoogstwaarschijnlijk ook met de uitspraak. Want, zooals men zich wel herinneren zal, is de bh van *sang Amuruwabhumi* en die van b h a ṭ ā r a op de inscriptie van Kaṇḍangan gewoon geschreven met een z.g. „kleine" b. En toch is deze oorkonde minstens even oud — jonger kan zij niet zijn — als de oudste van de vier teksten van Dr. Berg. Waar het met het gebruik van de aspiratae in den tijd van de inscriptie van Kaṇḍangan (ca. 1272 Çaka) in het algemeen gesproken reeds zoo droevig is gesteld, gaat het m.i. niet aan om ze in jongere teksten zoo krampachtig door te voeren. Mijn ervaring heeft mij geleerd, dat de aspiratae-spelling hoogstens nog toepasbaar zou zijn op het oudere stadium van het Javaansch — hoewel de grens moeilijk te trekken is — b.v. het Rāmāyaṇa, de Parwa-omwerkingen, de

1) In Djåwå, IXe Jg. (1929), blz. 255,256 heeft Dr. S. J. Esser bij zijn bespreking van het taalkundige gedeelte van Bergs *Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (Kidung Sundayana)* reeds enkele punten met betrekking tot de spelling naar voren gebracht, doch alleen die, welke direct in verband staan met de beschouwing der Indonesische talen in het algemeen. De spelling als zoodanig is echter, als ik mij niet vergis, nog niet aan een bespreking onderworpen. Daar Dr. Berg, zooals boven reeds gezegd is, voor zijn publicaties nagenoeg één en hetzelfde systeem toepast, wil deze bespreking beschouwd worden als te gelden voor de vier geschriften van Dr. Berg.

2) Overdruk (uit de *Bijdr. Kon. Instituut* deel 83 (1927) afl. 1) blz. 6.

3) Uitgave van de Kirtya Liefrinck v.d. Tuuk; uitgeverij C. A. Mees, Santpoort, (1929).

4) *Epigraphia Balica* (Verh. Bat. Gen. deel 66) blz. 13.

kunstgedichten als de Nāgarakrĕtāgama, de Arjunawijaya en nog enkele andere. Voor de soort werken als de Kidung Suṇḍa, Rangga Lawe e.a. kan, neen, m o e t zij ter zijde worden gelaten. In deze laatste werken geven zij bepaald een valschen indruk van het karakter dier geschriften. Immers reeds in het oudere Javaansch zijn de Sanskrit woorden — zuiver gezegd — géén Sanskrit woorden meer, doch Oud-Javaansche woorden, afkomstig uit het Sanskrit. Dit is geen nieuwe zienswijze, want reeds in zijn Jayapattra-artikel zegt Dr. Brandes, „dat de taal van Java, voor zoover wij haar kennen steeds Javaansch is en niet anders dan Javaansch, al ziet dat Javaansch er anders uit dan thans het geval is, en dat wel verschillend in verschillende perioden" [1]). In overeenstemming met deze m.i. zeer juiste formuleering dienen de woorden van die taal, onverschillig van welke herkomst, beschouwd en behandeld te worden als Javaansche woorden zonder meer, met inachtneming van de drie stadia der Javaansche taal, door denzelfden geleerde aangegeven.

In teksten als de Rangga Lawe zijn bovendien de woorden, die aan het Sanskrit ontleend zijn, nog veel verder verwijderd van hun oorsprong. Het komt mij daarom onnoodig, ja zelfs misleidend, voor om die woorden zoo zuiver mogelijk volgens de Sanskrit spelling te schrijven. De heele groep aspiratae met de beide sisklanken (ç en ṣ) kan in dit geval zonder het minste nadeel worden afgedankt, zooals dit steeds gebeurt in Nieuw-Javaansche teksten met Latijnsch karakter. Want voor iemand die Javaansch leest is *sang nata nitih rata nata bala ing papan rata* (de vorst in een wagen gezeten ordent zijn leger op een vlak terrein) zeer duidelijk.

Na hetgeen gezegd is van de aspiratae acht ik het niet noodig langer stil te staan bij het verschil in lengte van de klinkers der Sanskrit woorden. Het is in bedoelde teksten reeds lang uit den tijd, en dies ook niet meer op zijn plaats. Voor de lezers-niet-Sanskritisten — en dat zijn toch vrijwel de meesten — werkt het eerder storend dan verduidelijkend. En bij de toegankelijkmaking van dergelijke teksten mag men niet te veel denken aan het handje vol Sanskritisten-Javanici, doch dient ook rekening te houden met de belangstellende lezers, die geen Sanskritist zijn.

Voordat ik van deze spellingskwestie afstap wil ik nog even wijzen op een onnoodigheid, die voor niet weinigen — zij het ook alleen bij het begin — een hindernis vormt bij de kennismaking met het Oud-Javaansch in Latijnsche letters, en wel de rĕ. Zooals tot dusverre te doen gebruikelijk is, wordt de rĕ, die uit het Sanskrit afkomstig is, anders getransscribeerd dan de rĕ, die, naar men met goede gronden kan aannemen, oorspronkelijk Indonesisch is. Men heeft nu dus ṛtu, ṛṣi, enz. naast rĕbah, rĕngih, enz. [2]).

Zooals boven reeds gezegd is, hebben de Sanskrit woorden in het Oud-Javaansch opgehouden Sanskrit te zijn. Er is daarom m.i. geen reden—behalve dan deftigheidshalve, maar met deftigheid wordt de wetenschap niet gebaat — om de rĕ's in Latijnsche letters van elkander te onderscheiden. Te minder daar zij in het Javaansche schrift, van den vroegsten tijd af tot heden toe, slechts door één en dezelfde letter vertegenwoordigd zijn. (Hierbij verwaarloozen wij het verschil tusschen kĕrĕtan en pa-cĕrĕk, een verschil, dat in den grond geheel anders is dan het veronderstelde verschil tusschen de ṛ en de rĕ [3]).

Men moet de leerlingen van de Instelling van den heer Kats eens hooren klagen als zij in een tekst het woord *grĕha* tegenkomen en in de *Woordenlijst* van Dr. H. H. Juynboll dit woord niet bij de woorden met *grĕ* beginnend kunnen vinden, doch eerst bij *gṛ*. Verlangende dat deze onnoodige moeilijkheid in den vervolge overboord gegooid wordt, wil ik — ik hoop namens de lezers-

1) T. B. G. deel 32 blz. 113.

2) Maar dit is ook lang niet vast. Soms wordt er verschil gemaakt tusschen de kĕrĕtan en de pa-cĕrĕk.

3) Vergl. T. B. G. deel 32 blz. 443.

niet-Sanskritisten — met klem voorstellen (waar men nu juist bezig is met de Epigraphia Javanica) om de rĕ, onverschillig van welke afkomst, met rĕ weer te geven, en niet met ṛ, welke eerste weergave dichter bij de tegenwoordige Javaansche spelling staat of daaraan gelijk is. Wil men toch de orthographische spelling van het Sanskrit geven, soit, dan schrijve men het woord in zijn juiste spelling telkens onderaan op de bladzijde, wat echter, dunkt mij, geheel onnoodig en bovendien tijdroovend is.

Van de spelling der volgens Dr. Berg echt-Javaansche woorden valt niet veel te zeggen. Alleen vind ik het jammer dat er geen onderscheid is gemaakt tusschen de linguale ṭ en ḍ en de dentale t en d, vooral omdat geen typografische bezwaren daarvan de oorzaak geweest kunnen zijn. Het was anders geweest als men had moeten roeien met de riemen die men had, gelijk dit het geval was met de uitgave van het eerste deel van de Kusumawicitra [1]). In een Javaanschen tekst is het onderscheid tusschen de linguale ṭ en ḍ en de dentale t en d m.i. onontbeerlijk. En de taal van Dr. Bergs uitgaven is toch zonder meer Javaansch. Dat het lang niet altijd mogelijk zou zijn op goede gronden te bepalen, welke letter (ṭ en ḍ met een punt, dan wel t en d zonder punt) de voorkeur verdient, mag wel overdreven heeten. Voor een Javaan is dat vrij eenvoudig. Wij geven echter gaarne toe dat het voor iemand, wiens moedertaal niet het Javaansch is, lastig kan zijn. Maar een poging daartoe had m.i. gedaan dienen te worden, zij het ook met de hulp van een Javaan. Als men echter denkt te doen te hebben met een dialect van Java, in hetwelk slechts één van de beide t's in gebruik is, dan ware de keuze op de ṭ met een punt in dit geval beter op haar plaats. Want op Bali, ten minste in de streken, waar ik geweest ben — nagenoeg geheel gelegen in het midden van het eiland — worden de Javaansche ṭ en t in de uitspraak alleen door de ṭ, met een punt, vertegenwoordigd.

Over de spellingskwestie ben ik wel wat uitvoerig, wellicht langdradig geweest. Dit achtte ik noodig als pleidooi om het Javaansche litteratuurproduct zijn eigen karakter te doen behouden. Immers de Javaansche litteratuur heeft met de Javaansche taal, plastiek, tempelbouwkunst, metra, godenstelsel [2]) en hoogstwaarschijnlijk het sociale leven dit gemeen, dat zij na het hoogste punt, dat de Hindu-invloed tijdens de z.g. Midden-Javaansche periode ooit heeft bereikt, op den duur hoe langer zoo meer Indonesisch, i.c. méér Javaansch geworden is. Zoo is er dus, ten einde niet tegen den natuurlijken ontwikkelingsgang van het Javanisme te handelen, m.i. alle reden om de woorden, die uit het Sanskrit afkomstig zijn, hun met tijd en plaats overeenkomenden vorm te doen behouden, en niet in hun totok-gedaante te doen verschijnen, zooals dit in het algemeen genomen reeds is geschied in het Woordenboek van P. Jansz, zij het ook dat men bij de vervaardiging van dit Woordenboek nog in het geheel niet gedacht heeft aan de hierboven aangeroerde kwesties.

Zeer toe te juichen is het, dat Dr. Berg in zijn lijst der eigennamen breekt zoowel met de volgorde ha na ca ra ka (met verwaarloozing der klinkers) als met ka kha ga gha nga, (de volgorde volgens het Sanskrit alphabet). Terwijl de eerste alleen gemakkelijk kan zijn voor de Javanen, is de tweede alleen niet lastig voor Sanskritisten. Zeker geldt deze moeilijkheid, evenals die der spelling, uitsluitend voor het begin. Zoodra men eraan gewend is, wordt zij niet meer gevoeld. Maar juist het zich aan iets gewennen is in den beginne het lastigst. Het is daarom m.i. wel wenschelijk, opdat beginners niet met dergelijke onnoodige moeilijkheden worden geplaagd, aan alle taalkundige lijsten de volgorde te geven van het gewone alphabet, zooals dit het meest bekend is in Nederlandsch-Indië.

1) Besproken in Djåwå 1925, blz. 281.

2) Dit laatste is mij duidelijk geworden door het lezen van Middel-Javaansche mantra-kropaks, o.a. B. G. No. 591, waarbij Çiwa (Guru) beschouwd wordt als een telg van s.h. Tunggal, s.h. Tan Ana e.a.

§ 2. *De waarde van de Rangga Lawe.*

Bij de beoordeeling van de waarde van de Rangga Lawe wordt die van de Pararaton vanzelf mede in het geding betrokken. Hoewel in het laatste werk nog enkele duistere punten overgebleven zijn, kan het in het algemeen gesproken als „afbestudeerd" worden beschouwd. Immers hoevelen hebben niet, na de oorspronkelijke uitgave en bewerking van dezen tekst door Brandes, het hunne bijgedragen tot opheldering van wat aanvankelijk nog duister gebleven was. Dit alles stelt ons in staat de waarde van de Pararaton met vrij groote stelligheid te bepalen.

Weliswaar wordt tegenwoordig, tengevolge van de ontcijfering van de Nāgarakrĕtāgama door Prof. Kern en de later daaraan vastgeknoopte beschouwingen van andere geleerden de waarde van de Pararaton als geschiedbron lager aangeslagen, doch dit geschiedt m.i. ten onrechte. Want men pleegt de Nāgarakrĕtāgama af te wegen tegen de Pararaton, doch daarvoor lijkt mij geen aanleiding, omdat de Pararaton inderdaad een werk is met grootendeels geschiedkundigen inhoud, terwijl de Nāgarakrĕtāgama strikt genomen een oorkonde op lontar is. De aan te leggen maatstaf mag dus niet dezelfde zijn. Immers, wat de Nāgarakrĕtāgama aangaat, laat het zich gereedelijk verklaren, dat minder aangename zaken weggelaten zijn, en wel omdat het gedicht feitelijk een oorkonde is. In de Nāgarakrĕtāgama is daarvoor evenmin plaats als in de oorkonde van Canggal of die van Calcutta. Uit historisch oogpunt bezien maakt de Nāgarakrĕtāgama daarom dan ook een onzuiveren indruk. Het volgende moge ten bewijze hiervan naar voren worden gebracht.

De opvolging der vorsten van Tumapĕl geschiedt volgens de Nāgarakrĕtāgama zonder schokken niet alleen, maar zelfs wordt Anusapati voorgesteld als zoon van Ken Angrok zonder meer. Van Toh-jaya, die toch een niet onbelangrijke rol speelt, zwijgt de Nāgarakrĕtāgama geheel. Krĕtanāgara ligt in de Nāgarakrĕtāgama begraven onder een berg van lof. De Bubat-affaire, die voor Majapahit alles behalve edel is, wordt geheel verzwegen.

Anders is het geval met de Pararaton. Dit werk geeft ons in het algemeen genomen eerlijke voorlichting omtrent opkomst en bloei van Majapahit, — daargelaten of op enkele punten al dan niet naar den slechten kant overdreven is; de Nāgarakrĕtāgama overdrijft in ieder geval naar de goede zijde—. De maker van de Pararaton houdt er geen rekening mede of zijn mededeeling al dan niet in den smaak zal vallen van de betrokken dynastie, dank zij het feit dat het werk moet zijn vervaardigd buiten de sfeer van het hofleven of wellicht in een tijd, waarin de Majapahitsche macht op het punt was te verdwijnen of zelfs iets later, zoodat de vrijheid van spreken (of schrijven) grooter was dan onder een machtige regeering.

De mededeelingen van de Pararaton, althans enkele ervan, zijn dan ook vergelijkbaar of controleerbaar met de niet-Javaansche berichten. Van de lichtzinnigheid van Krĕtanāgara kunnen wij een goed beeld krijgen door de belichting van de zijde der Chineesche berichten. Van de gebeurtenis te Bubat hebben wij een terugslag in de Tjarita Parahyangan. Historisch is de Pararaton daarom m.i. meer waard dan de Nāgarakrĕtāgama.

Dr. Berg nu wijst er herhaaldelijk op, dat de Rangga Lawe afwijkingen vertoont van de Pararaton; deze zijn dan van tweeërlei aard: détailverschillen en romantische uitweidingen.

Het constateeren van deze onderlinge verschillen is goed en nuttig, doch wanneer op grond van de afwijkingen, die de Rangga Lawe bij vergelijking met de Pararaton vertoont, de weegschaal van Dr. Bergs waardeering naar dat werk overslaat, en de Pararaton plotseling te licht bevonden wordt, trots het feit, dat haar waarde door Brandes en tal van latere onderzoekers is erkend, terwijl het oordeel van Kern, Brandes en Van der Tuuk omtrent de Rangga Lawe in twijfel getrokken wordt,

dan blijf ik mij inzake de waardeering van laatstgenoemd werk liever scharen achter Kern c.s. Niet omdat ik hen in hun oordeel blindelings wil volgen, maar op grond van een hernieuwde vergelijking van de Rangga Lawe met den tekst van de Pararaton. Reeds bij de eerste lezing maakt het gedicht een pooveren indruk; bij vergelijking met den Pararaton-tekst stelt het onvoorwaardelijk teleur.

Met dezen indruk zal ik wel niet alleen staan. Op blz. 168 van zijn dissertatie zegt Dr. Berg zelf: „de détail-afwijkingen bleken deels aanvullingen van de Pararatonstof te zijn, deels producten van dichterlijke fantasie", en op blz. 75: „détails van de Kidung (Rangga Lawe) behoeven we niet als historisch op te vatten; het boek is in de eerste plaats een roman; het is b.v. niet onmogelijk, dat in de beschrijving van den geweldigen strijd tusschen Lawe en Kebo Anabrang de slot-scène, de onverwachte dood van K. Anabrang door toedoen van zijn eigen strijd-makker (Sora) alleen erbij gefantaseerd is ter verhooging van het romantische effect".

Het ware voldoende en m.i. zeer juist geweest deze opvatting als uitgangspunt te nemen om de Rangga Lawe, op het voetspoor van Prof. Kern en Dr. Brandes, op haar juiste waarde te schatten. Maar Dr. Berg verlaat dit m.i. juiste punt van uitgang, en stelt zich daar zelfs diametraal tegenover, waar hij het volgende zegt:

„Hoewel er nauwe samenhang tusschen de Pañji Wijayakrama (alias Rangga Lawe) en de Pararaton valt te constateeren, ziet men toch dadelijk bij vergelijking van de hierboven gegeven inhoudsopgave met de Pararaton, dat enkele verschillen te groot zijn om aan vergissing te kunnen denken" (Diss. blz. 62).

Ook de m.i. zeer juiste qualificatie van den dood van Kebo Anabrang door Sora neemt Berg terug. Op blz. 32 (Overdruk) van zijn artikel : *Iets over de historische Kidung Sorandaka* [1]) zegt hij: „Vermoedelijk moeten we dus niet denken aan een dichterlijke vrijheid van den auteur van de Rangga Lawe, die den dramatischen strijd tusschen Sora en Kebo Anabrang gefantaseerd zou hebben ter verhooging van het romantische effect, maar aan een wel degelijk bestaande vaste traditie".

Ten aanzien van de verschillen, die er bestaan tusschen de Rangga Lawe en de Pararaton kan ik, na nauwkeurige vergelijking van de lezingen van beide werken, evenwel niets anders zeggen dan dat zij mij voorkomen ontstaan te zijn *niet* door vergissing, maar door de ons reeds lang bekende babadsche slordigheid, onverschilligheid en kritiekloosheid. Hierover zal ik, na tekst-vergelijking van het begin van de Rangga Lawe met de correspondeerende plaats van de Pararaton, uitvoeriger zijn; ook aan den inhoud (en de compositie) zal ik een enkel woord wijden.

In het algemeen geldt mijns inziens dat men de fouten in de desbetreffende plaatsen van de Pararaton terug vindt in de Rangga Lawe, vermeerderd nog met de fouten die door den maker van het laatste werk zijn gemaakt. Ten bewijze moge het volgende strekken.

De dood van Raden Wijaya, die in de Pararaton (nieuwe editie blz. 32) aangegeven wordt met het jaartal in cijfers: 1257, wordt in de Rangga Lawe blz. 182 weergegeven met hetzelfde getal, niet in candrasengkala, naar in woorden : *sapta pañcadasi rong atus piyon siyuh* (sic!). Het jaartal van de stichting van Majapahit volgens de Pararaton(blz. 31) : *rasa rupa dwi sitangsu*, vindt men ongewijzigd terug in de Rangga Lawe (blz. 180). Is dit nu een toevallige overeenkomst van twee van elkaar onafhankelijke werken, zij het ook van één bronnengebied, of berust deze overeenkomst op overname?

Op blz. 8 noot 2 van de Pararaton (nw. ed.) geeft Brandes reeds een klein stukje van de Rangga Lawe ten bewijze, dat het laatste werk op het eerste berust. En omtrent deze pericoop is men het algemeen met Brandes eens. Behalve dit stukje valt

1) *Feestbundel 150-jarig bestaan van het Bat. Gen., deel I.*

echter nog veel meer ter adstructie van Brandes' meening aan te halen. In het ondervolgende zal ik de afhankelijkheid van de Rangga Lawe van de Pararaton nader bewijzen. De spelling, op het woord Çiwa na, wordt door mij stilzwijgend vereenvoudigd.

Hoewel de Pararaton-tekst hier vaak met een nieuwen regel begint, loopt hij in de oorspronkelijke grootendeels door.

§ 3. *Tekst-vergelijking van de Rangga Lawe met de Pararaton.*

Rangga Lawe	*Pararaton*
1 Durmita tinambang kata çacanṭungan nimba tan pantuk gati, kasurugan lara, wirangrwang arantunan, wiyogatibra naputi, manah prapañca, tambayan eng angawi.	
2 Wwe Çiwa Wraspatika Mrakeng kalima, Wisnw-arta trayodasi, ri kala wisaya, rasa ta ya wasitan, prabw anom wira siniwing Tumapĕl sira, nama Krĕtanagari.	Sira'ji Krĕtanagara añjĕnĕng prabu (Par. **18**,15, 16)
3 Singgih kukudang duk sira rajaputra, ana mari kakalih, anom wayahira, dyah anunggal listw arja, sameng rum-rum murtyeng rawit, pinaca-pacang, raden Wijaya swami.	Wontĕn ta putrinira baṭara Çiwa-Buda sama istri kalih siki, jaga panggihakĕna lawan raden Wijaya (Par. **19**, 36, 37)
4 Kaparnah ari mindo dera sang nata, sira maka' ti-ati, jajaka Wijaya, kinatongan eng bala, roro sapura andiri, sasangka sira dina-kara raka'ji.	
5 Tur tan mangga manah surup ditya sada, tiksna tan angadĕmi, twasning bala-warga, tan opeksa madana, wimoha daṇḍa pinuji, biseka muwah Çiwa-Buda bupati.	abiseka baṭara Çiwa-Buda (Par. **18**, 16)
6 Mantrinira anama mpu Raganata, wrĕda sira pinatih, wiweka'diguna, wruh ing nayata dewa, nityasa ngaturi aji, kabwatanira sukla praba eng ati.	Hana ta patihira nduk mahu anjĕnĕng prabu, puspapata sira mpu Raganata, nityasa angaturi rahayuning tuhan (**18**, 19, 20).
....[1]	
8 Tan pinisarja dera sri Çiwa-Buda kahĕngkaraneng bumi, sakatrapa sy apa, kadi asiram ala, tĕka anurudi linggih, mpu Ranganata, mari sira apatih.	tan keḍĕp denira sri Krĕtanagara; sangkanira mpu Raganata asalah linggih, mantun apatih,
9 Gumantya'sana sira Mahisa-nĕngah, karwa (*wel well*) pañjy Angragani, pinatih ta sira, kunĕng mpu Raganata,'dyakseng Tumapĕl aṇḍiri, agarawalan, jĕnĕngira nrĕpati.	ginanten denira Kĕbo-tĕngah, sang apañjy Aragani. Sira mpu Raganata gumanti dadi adyaksa ri Tumapĕl. Sa-pañjĕnĕng sri Krĕtanagara
10 Pan tan mary agagaman daṇḍopakara, nitya amati-mati, kalana ingaran, Bayangkara wus pĕjah, samangka sira tuduh ing, bala andona, ing Malayu amrĕpi.	angilangakĕn kalana aran Bhaya. Huwusing kalana mati, angutus ing kawulanira andona maring Malayu.
11 Akweh kang wwang Tumapĕl mangkat andona, malah akĕḍik kari, patih Kĕbw Anĕngah, pañjy Angragani sira, ngatĕr eng Tuban abali, duk tĕkeng rajya, nitya' tur tadah aji.	Samangka akĕḍik kari wong Tumapĕl, akeh kang katuduh maring Malayu. Sira pañjy Aragani angatĕrakĕn mangsul ing Tuban; tĕka ring Tumapĕl sang apañjy Aragani angaturi taḍahan pratidina,
12 Tan pantara ratri-dina akasukan, sarumning akarawit, anggita karamyan, anukani ng indriya, lali ng laku sawala ring, Daha alawan, sri Jaya-katong (ng) uni.	akasukan sira'ji Krĕtanagara. Hana ta pasawalanira lawan sira'ji Jaya-Katong, ratu ring Daha, pinaka musuhira sira'ji Krĕtanagara,

1) Strophe 7 vergelijkt de twee vorsten met twee koningen uit het verhaal Singhalanggala.

13 Mangkana sri Buda-Çiwa'smu kempĕra, ing pangaladesaning, satru tan inetang, yan wwantĕn dosanira, kina winungu mangkeki, kawahan boga, lwir tan aedĕp wiṣṭi.

Kempĕr pangaladesaning satru, tan engĕt yan dosanira. (stop)

14 Wontĕn wongira binatang buyut Nangka, Bañak-wiḍe anami, sinung abiseka, arya Wiraja sira, arupa sinangsayeni, dinohan prĕnah, kinon angadipati.

Hana ta wongira, babatanganira buyut ing Nangka, aran Bañak-wiḍe, sinungan pasĕnggahan arya Wiraraja, arupa tan kandĕl denira, dinohakĕn, kinon adipatiya ring Sungĕnĕb

15 Munggwing Sumĕnĕp parnah Madura wetan, lawasipun anganti, patang puluh tiga, duk andon bala nabrang, sira Wiraraja dadi, arasa-rasa, dene dinohan apti.

anger Madura wetan (Par. **18**, 16—19). Sira Bañak-wiḍe atuwuh patang puluh tiga duk pamalayu, (Par. **18**, 30 enz.)

16 Amet asraya awawanon eng Daha, sri Jaya-Katong asih, pasilih-silihan, otusan arawayan, sira Wiraraja'jati, atur siwalan, ḍatĕng eng Daha uni.

amitra lawan sira'ji Jaya-katong, asuraweyan akenkenan saking Madura sira Bañak-wiḍe apasĕnggahan arya Wiraraja; mangkana sira'ji Jayakatong autusan maring Madura. Sira Wiraraja akirim surat ḍatĕng i sira'ji Jaya-katong. Unining sawalan:

17 Pukulun satur patik parameswara, nĕnggeh paduka aji, kang kĕdw abuburwan, ring alas masangketa, paduka nata amrĕgi, duwĕg linagan mungpung pun kaladesi.

,,Pukulun, patik aji matur ing paduka aji anĕnggeh paduka aji ayun abuburu maring tĕgal lama, mangke ta paduka aji abuburuwa, duwĕg kaladesanipun,

18 Ring tĕgal ḍukut apĕs tan alang-alang, arang tanpa sukĕt wri, aneng alas-alas, taru rontog [1]) arata, gumuk-gumukipun kĕḍik, jurang tan pringga, esi mong tan amrati.

tam-bontĕn wonten baya, tam-bontĕn macanipun, tam-bontĕn banṭengipun, muwah ulanipun, rinipun; wontĕn macanipun, anging guguh". Sang apatih tuha sira mpu Raganata kang ingaran macan guguh, apan sampun atuha.

19 Tan ana kĕbo sapi samsam asingat, sĕḍĕng amomotongi, tan lota (l. bota) binĕḍag, acepor ora (w) ula, sok sa-mong guguh kang kari, dening atuha, mpu Raganata eki.

20 Sampun sira amaca asmu garjita, sri Jaya-katong angling:
Warga dalĕm kita, panĕmbanga pangarah, ... enz. enz.

Samangka sira'ji Jaya-katong mangkat amĕrĕp ing Tumapel.

(aanwijzing van Jaya-katwang omtrent den opmarsch; omwerking in eigenwoorden van het desbetreffende stuk van de Pararaton).

29 .... lakuaning sañjata, ngalor prakasa lumiṇḍih, ing tani desa, loring Tumapĕl ĕnti.

Sañjata kang saka loring Tumapĕl (**19**, 2—3) .... rusak desa sa-kalor ing Tumapĕl.

30 Kawĕs wongnya katawan wany apalaga (voor waneh apalaga), pĕjah ana akanin, umungsi jro kuṭa, ana kempĕh ing alas, angilya ring durgadesi, sañjateng Daha, manḍĕg mangkweng Mĕmĕling.

akeh atawan kanin kang amamĕrangakĕn.

Sajñata Daha kang amarga lor manḍĕg ing Mĕmĕling.

31 Ingaturan sang aneng Tumapĕl nata, musuhira nĕkani, yuda saking Daha, sri Jaya-katong sira, mangke wonten ing Mĕmĕling, paloking lawan katureng sri bupati.

Sira baṭara Çiwa-Buda pijĕr anaḍah sajĕng, ingaturan yan pinĕrĕp saking Daha,

32 Arupa tan pracaya sira angucap, ,,kadi pira rakwa'ji, Jaya-katong sira, mongkonoa ering ngwang, apan uwus byakta asih-ira pakenak, sumakuṭaa kami".

apahido sira, lagi amijilakĕn andika: ,,Kadi pira sira'ji Jaya-katong mongkonoa ring isun, apan sira huwus apakenak lawan isun".

33 Kañcit tang bala peka tĕka'usungan, atawantawan kanin, wadwa' gawa-gawan, ana'nak putw engĕmban, pating parĕngak anangis, lyan atuntunan, patik wĕnang kikirik.

Duk angaturakĕn kang atawan kanin,

1) Zoo leze men in plaats van ron tog.

34 Tumingal sang nata samangka'smu kagyat, nimitanya'misinggih, rahaden Wijaya, kinon angalor sira, ingiring ing bala mantri, saha sañjata, winatya mapag jurit.

(De vermelding der namen van de volgelingen van Wijaya ontbreekt hier) Zie beneden.

35 Gumrĕg lampah eng bala asigra-sigran, meh andungkap Mĕmĕling, tan kacaritaa, aprang ocak-ocakan

sang ing Tumapĕl winuni, sri Çiwa-Buda, pijĕr amukti kapti.

36 Amanah tan wikara agogoñjakan, anata-nata rasmi, rasmining taḍahan, tan wruh yan musuh ana, saka kidul amĕtoni, amrĕp saksana, moktah sri narapati.

(De Rangga Lawe is hier onhandig aan het bekorten, ondanks het feit, dat dit gedicht wat de woorden betreft, in vervelende herhaling vervalt. B.v. de haast die Wijaya heeft om naar de kraton terug te gaan; de wanorde, die blijkbaar heerscht onder zijn gevolg en verder zijn vlucht, achtervolgd door Kĕbo Mundarang. Dit alles is in de Pararaton duidelijker en natuurlijker dan in de Rangga Lawe, die ter plaatse zeer verward is. En toch mag men m.i. bij dit stuk van de Par. niet aan een babadsche duidelijkheid of natuurlijkheid denken, doch wel aan een getrouwe historische beschrijving der feiten).

37 Kweh kawĕnang; juru pangalasanira, malayw atawan kanin, paksa umatura, ring rahaden Wijaya, tan kocap layune aglis, sampuning pĕrang, duk tĕka ing Mĕmĕling.

38 Katuju raden amupul bala curṇa, angĕb soring waringin, nĕhĕr ingaturan, moktah sirakanira, kinaladesa eng puri, sawingkingira, tandwa'na musuh prapti. enz. enz.

(De Rangga Lawe is hier vervelend langdradig. Wijaya doet verslag in eigen woorden van zijn overwinning)

(strophe 40 begint met dezelfde woorden die in 13 voorkomen).

samangka sira mintuhu.

Samangka raden Wijaya tinuduh amaguta sañjata kang saka loring Tumapĕl

ingiring denira aryadikara enz. enz. (namen van de volgelingen van Wijaya onder wie als no. 2 Rangga Lawe). Zie beneden.

(Het bericht in de Pararaton over den dood van Krĕtanagara c.s. is uitvoeriger. Bovendien is de Par. daarmee duidelijker en natuurlijker.

Met 54 kunnen wij verder gaan de Rangga-Lawe-lezing met die van de Pararaton te vergelijken.

54 Para rangga kĕbo paḍa kawigaran, surak awantus bĕḍil, aswara rantunan, sira Kĕbo Mundarang, anrĕng rahaden ingongsi, paksa ambuntal, raden pantĕs atangkis.

55 Mlĕcat amañcal lĕmah wai sisingkalan-ing amulukwa nitir, sumirat eng jaja-nira Kĕbo Mundarang, bĕk eng ĕṇḍut watreng rahi, mundur angucap „ih dewa tuhu eki.

56 Lĕmah talampakanira si pangeran, pinrih luput engongsi" [1]), saksana apiyak, kang tukar i

.... gumanti sira (Wijaya) kabalik, binuru tinut denipun Kĕbo Mundarang, sumĕngka raden Wijaya ri sawah miring. Paksanipun Kĕbo Mundarang anduka ring buntal

Raḍen Wijaya amañcal sisingkalaning amuluku, ḍaḍanipun Kĕbo Mundarang tĕkeng mukanipun kĕbĕk ĕṇḍut, mundur tur angucap: „aḍuh tuhu yan dewa si pakanira raden".

1) In plaats van: ingongsih.

samangka, rahaden sira asalin, adadar-dadar, ring bala warga mantri.
57 Kang wineh cawĕt giringsing wiwijeka, pracaya koseng jurit, arĕpaning lampah, Lĕmbu Sora kalawan, Gajah-pagon, Mĕḍang Dangḍi, Mahisa Wagal, mantri pamuntat malih.
58 Nambi Bañak kapuk Kĕbo Kapĕtĕngan, Wirota Wiragati, Pamandana sama, brasṭa'hyun i kamukan, ing musuh wirang apulih, nuli si Sora, matur saha wotsari.
59 „Duwĕg mangke pakanira anĕmpuha mĕngpĕng pun kaladesi, pilih si pangeran, kang kagingsir i nata, tan aty amuk amahoni", mesĕm rahadyanmantri angyugalani.

Samangka raden Wijaya adum lañcingan giringsing ring kawulanira sawiji sowang, ayun angamuka. Kang dinuman sira Sora, sira Rangga Lawe, sira Pĕḍang, sira Dangḍi, sira Gajah. Sira Sora anĕmpuh, akeh longira wong Daha. Aturira sora:

„Mangke pangeran pakanira anĕmpuha, kaladesanipun mangke". Anĕmpuh raden Wijaya.

(Verder weidt de Rangga Lawe tot het midden van strophe 82 breedvoerig uit over de gehouden tweegevechten. Bovendien zouden de volgelingen van Wijaya beloond worden terwijl zij nog niets uitgericht hebben, tenzij ze worden verondersteld reeds met succes gevochten te hebben).

(In de Par. geschiedt het geven van de belooning na de overwinning bij den slag van Mĕmĕling en na de mislukte tegenaanval in de kraton; na het succesvolle vluchten achtervolgd door Kĕbo Mundarang en vlak vóór de amok op de Dahaĕrs).

De draad der vergelijking wordt weer opgevat met de tweede helft van strophe 82.

82 .... rusak kang wadwa Daha, waneh rowangnya natoni, apan aridwawor alayu gigisin.

Mangkin akeh longing wong Daha, tur mundur kalangan wĕngi, tumuli akuwu, sĕḍĕng sirĕping wong tinut ingamuk manih denira raden Wijaya, samangka bubar wong Daha, akeh wong kĕna tumbaking sama rowangipun, aridu [wong] palajĕnging wong Daha.

83 Ana dene sang putri sri Çiwa-Buda jaga kramaa kalih, ing raden Wijaya, sira uni katawan, tan tunggal paraaneki, punang panuwa, asĕnĕtan akari (Vergelijk bij strophe 3 hierboven)
84 Aneka [1]) baḍiyang pangaring-aringan-ing bala Daha uni, maraduta jaga, sangsaya'gĕng urubnya, raden Wijaya marani, saha sañjata, sinĕngguh satru kari.
85 Satingalira wontĕn sirayinira, stri panuwa kapanggih, sinambut ta sira, ingĕmban enz. (volgt een fantasie van den dichter tot 88).

Wontĕn ta putrinira baṭara Çiwa-Buda sama istri kalih siki, jaga panggihakĕna lawan raden Wijaya denira baṭara Çiwa-Buda, kalih sira kajarah dening wong Daha; rahaden istri sira sang anom apisah lawan sira sang panuha, tan tunggal paranira malajĕng. Weting (wong) Daha ta ridu dening pangamukira raden Wijaya. Kalaning wĕngi, wontĕn ta balĕmaning wong Daha murub agĕng urubipun. Kapanggih raden istri panuha irika, katinghalan sira denira raden Wijaya, engĕt yen raden yayistri panuha. Mangkin ta denira sambut denira raden Wijaya,

88 Mesĕm rahadyan angucap eng ken Sora, „ungsĕbana'muk malih, pilih yayi sira, sang anom kapanggiha", ken Sora matur sabakti, „sampun pangeran, kudwangalokĕn pati.
89 Pan sirayi panuwa punika dewa, sampun kawĕnang malih, nirdon lampahira, kang tan tulus tinawan, tuwi wong pakanireki, akweh kang pĕjah, akĕḍik ingkang kari.
90 Apan yan paksakĕna puliha pira, lĕhĕng lamun sirayi, anom kapanggiha, dewa de pakanira, lwir laron nuruni agni, puhara brasṭa, tan prayoga eng pati".

(De laatste regel van 90, beginnend met *puhara* tot *raden angucap* van 91 is een fantasie van den dichter.

tur angandika ring sira Sora: „Sora lah ta angungsed[1]) angamuk maneh, malar katĕmua yayi sira sang anom". Matur sira Sora: „Sampun dewa,

apan sira (ra)yi pakanira panuha sampun kapanggih;
pira si kaṭahing kawula-pakanira puniki.
(sluit aan achter 91)
apan yan amaksakĕna angamuk pirantuka[2]), lĕhĕng lamun sira rayi pakanira anom kapanggih, yen tan kapanggih, kadi lalaron anggĕpok damar".
(sluit aan bij het midden van 92)
(De met 90 correspondeerende woorden komen in de Par. eerst later; zie beneden).

1) Voor: ana ika

1) Behoort bij de woorden van Wijaya
2) Zóó in plaats van: sirantuka; de R. L. heeft ook: pira (zie 90).

91 .... raden angucap: ,,iya po lingireki".	Sahuring raden Wijaya ,,iya denira iku."
92 ,,Duwĕg pukulun pakanirengaturan, mundura depun aris".	Samangka sira Sora matur maneh: ,,Duwĕg pukulun, pakanira mundura, apan .... (enz. zie achter 90)
samangka rahadyan, Wijaya mundur sira, angĕmban raden yayestri, nĕhĕr lumampah sira ngalor sawĕngi.	Samangka sira mundur, raden yayistri sira ingĕmban, saratri sira lumaku mangalor,
93 Saksana bang-bang wetan patih Mundarang, akon angalawadi, satru winangsulan, mangkat bala gagaman, pangañjur .... enz. (persoonsnamen)	esuk sira tinututan dening wong Daha,
94 Lakuning sañjata ambarat katiga, cacar pisan kapanggih, kiduling Talaga-Pagĕr sira rahadyan, tinututan ing prang lagi, wongira mapag, ganty anganten-anteni.	katututan sira kiduling Talaga Pagĕr. Wongira sama anganti angareni aprang angaṇḍĕg ing wong Daha.
95 Sangsaya tuṇḍĕs sinrĕg dening wong Daha, paksa mĕgat-mĕgati, Gajah-pagon aprang, ngunggut-unggut ginalah, dene pun Jalak-andinding, pupu kabranan, [1]) trus angiwung abali.	Sira Gajah-pagon katumbak pupune trus, anghing kawasa lumaku.
(96 en 97 is grootendeels een fantasie van den dichter).	
97 .... rahaden tĕka nggamĕli, roma angucap, ,,kongang po kita lari.	Andikanira raden Wijaya: ,,Gajah-pagon kawasa sira lumaku,
98 Ya mon tan bisa enak pada ngamuka", Gajah-pagon abakti, ,,kawawa manira, anging depun atamban", lumampah rahaden malih, angayam-alas, sumĕngkeng wana-giri.	lamun tan kawasa lah pada angamuk." ,,Kawasa manira pangeran, anging alon-alonan."

En zoo zou men voort kunnen gaan.

1) In plaats van: kapranan.

§ 4. *Opmerkingen betreffende de hierboven vergeleken gedeelten.*

Str. 1. Hiervan is niet veel te zeggen dan dat de dichter geen raad weet omdat hij voor het eerst moet dichten.

2. De dateering (?) is duister; Krĕtanāgara wordt hier genoemd: een jonge koning; hij moet bij zijn overlijden ten minste 38 jaar oud zijn geweest.

3. Het eerste stuk is niet duidelijk, tenzij men dit trekt bij de voorgaande strophe, met de beteekenis: ,,toen hij nog jong was, was hij werkelijk beroemd".

De overeenkomst van het tweede stuk met de Pararaton-lezing kan alleen ontstaan zijn door dat de dichter laatstgenoemd werk voor zich gehad heeft.

4. De juiste verhouding van Wijaya en Krĕtanāgara mag voldoende bekend worden geacht (Nag. zang 47,1). De uitdrukking *ari mindo* is ontstaan doordat de Pararaton ons mededeelt dat Wijaya de zoon van Mahisa-campaka zou zijn.

5. Deze strophe zet de slechtheid van Krĕtanāgara uiteen.

6. Hierin kan men de woorden van de Pararaton gemakkelijk herkennen; *wrĕda sira pinatih wiweka'diguna, wruh ing nayata* (?) *dewa* is zeer goedkoop materiaal voor een inlassching.

7. Van het verhaal Singhalanggala bestaat, behalve de reeds door Brandes genoemde, een geschonden exemplaar op kropak (kropak-Ms.no.858) van het Kon. Bat. Gen. Dit werk is betrekkelijk jong en is blijkbaar op Bali gemaakt.

8. Deze strophe geeft grootendeels woorden uit de Pararaton weer. Maar wat geeft het stuk tusschen *Buda* en *tĕka* voor zin? Dat is wartaal, alleen om de strophe te vullen.

9. Wie een weinig kennis gemaakt heeft met de oorkonden van juist omstreeks dien tijd, weet dat een Majapahit-Tumapĕlsche hofdignitaris in den regel twee namen (of een dubbelen naam) draagt.

Zoo is ook m.i. Kĕbo Tĕngah, sang Apañji Aragani slechts één persoon. Dr. Berg volgt echter den maker van de Rangga Lawe, die tusschen die twee namen *karwa* = *met* of *en*, invoegt.

In deze strophe zijn weer nagenoeg dezelfde woorden van de Pararaton gebruikt. Maar wat beteekent hier *agarawalan*? hoe is het verband met de omgeving?

10—11. Ook bij deze twee strophen moet de schrijver van de Rangga Lawe de Pararaton voor zich gehad hebben. Het noemen van Kĕbo Anĕngah hier is de zucht-tot-aanvulling van de babad-makers. Want na den dood van Kĕbo Tĕngah (Par. 19,20) wordt Pañji Aragani nergens anders meer genoemd. Dit is een bewijs dat het slechts twee namen van één persoon zijn.

12. Stoplap en verder woorden van de Pararaton.

13. Hier laat de maker van de Rangga Lawe de Pararatonwoorden, die ook voor ons onduidelijk zijn: *kempĕr (a ing) pangaladesaning satru*, staan zooals zij zijn, omdat hij ook niet weet wat de bedoeling daarvan is.

14—15. Deze twee strophen bevatten een combinatie van twee plaatsen uit de Pararaton. Ook bij dit stuk is het duidelijk dat de auteur de Par. voor zich had. Bovendien is *atuwuh patang puluh tiga* niet goed begrepen, terwijl het slot van 15 een stoplap is.

Het heeft, geloof ik geen nut op deze wijze voort te gaan. M.i. is het duidelijk, dat de maker van de Rangga Lawe, toen hij bezig was zijn werk te schrijven, de Pararaton voor zich had, zoodat de Pararaton toch de moeder van de Rangga Lawe kan, neen: moet worden genoemd (Diss. blz. 169).

§ 5. *Over den inhoud van de Pañji Wijayakrama*

(alias het eerste deel van de Rangga Lawe).

Van deze kidung geeft Dr. Berg twee maal een inhoudsopgave. De eerste in zijn dissertatie blz. 47 en vlgg. is gecombineerd met enkele beschouwingen, hetgeen de overzichtelijkheid eenigszins schaadt. De tweede, met enkele wijziging overgenomen van de eerste, is te vinden voor in de tekstuitgave zelf, blz. 9 en vlgg. Zij is vrij van ieder commentaar, hetgeen de overzichtelijkheid ten goede is gekomen.

Men zal echter wel willen toegeven dat een inhoudsopgave, hoe uitvoerig zij ook is, voor een tekstbeschouwing steeds ontoereikend moet worden geacht. Voor de tekstvergelijking hebben wij de inhoudsopgave dan ook buiten beschouwing gelaten.

Van de Pañji Wijayakrama valt met betrekking tot den inhoud niet veel te zeggen, daar de auteur, naar wij boven trachtten aan te toonen, de Pararaton *met de oogen* gevolgd heeft. Alleen de herkenning van de in de Pararaton niet bij name genoemde, jongere prinses van Tumapĕl en hare liefdesbetrekkingen met Wijaya — het sturen van een koppelaarster enz. enz. (IV 16—83; Diss. blz. 34), o zoo vervelend ook in andere gedichten— moet aan de fantasie van den maker toegeschreven worden.

Het optrekken van de Majapahitters tegen Daha om de Zuid via Singasari (Malang) is m.i. niet anders dan een naäperij van het optrekken der Dahaërs tegen Tumapĕl (Zang VII, 8; Diss. blz. 58). De afstand is n.b. vier maal zoo groot als die van Majapahit-Daha in rechte lijn.

Verder is de ontmoeting te Bĕrĕbĕg (Zang VII, 9) van het leger, dat om de Zuid gaat, met dat, hetwelk om de Noord marcheert, gespeend van iedere logica. Volgen wij de meening van Dr. Berg, dat Bĕrĕbĕg (zie lijst der eigennamen) tusschen Singasari en Majapahit zou liggen, dan vragen wij ons af: wat willen de verzamelde legermachten daar gaan doen? Een aanval uitvoeren op Daha? Hoe nu?

Wordt met Bĕrĕbĕg bedoeld de gewezen Afdeelingshoofdplaats van dien naam — thans verwisseld met Ngandjoek — een plaats die dichter bij de grens van Madioen dan bij de Brantas, en dus Westelijker ligt dan Daha-Kadiri, dan begrijpen wij

niet hoe het Zuidelijke leger die plaats kan bereiken zonder langs de hoofdplaats Daha zelf (ook per prauw langs de Brantas) te gaan. In het kort, het wil mij voorkomen dat de maker van de Rangga Lawe den naam Bĕrĕbĕg bij Kediri heeft gehoord en verder zonder zich te storen aan strategische of geografische bezwaren, dien naam in zijn beschrijving betrekt.

Ook Bharata-Yuddha'sche motieven meenen wij in de Rangga Lawe te kunnen aanwijzen (Zang VII 21—25; Diss. blz. 58; Bhar. Y. XXXV, 4—14). Verder is Rangga Lawe zang IX 79 te vergelijken met Bh. Y. XIII, 30; R. L. zang XI, 191 met Bh. Y. X, 12.

Evenzoo is de dood van Kĕbo Anabrang te vergelijken met, en wellicht zelfs geïnspireerd door Bh. Y. XX, 6 en 10.

§ 6. *Over den inhoud van de echte Rangga Lawe*

(het tweede stuk van de Kidung).

Van den inhoud van dit tweede stuk valt historisch nog veel minder te spreken dan van die van het eerste stuk. Immers de kern van de geheele gebeurtenis is slechts wat men in Dr. Bergs dissertatie met de volgende woorden weergegeven vindt: „Nu was het Rangga Lawe tegengevallen, dat niet hij (of Sora, maar Nambi) [1]) amangkubumi was geworden" (blz. 67). Hij maakte een opstand en: „Tosan, Kidang Galatik, Sidi, enz. sloten zich bij Lawe aan". Na de nederlaag van Lawe, „bleef alleen Kidang Galatik over" [2]).

Ziedaar de kern van het geheele tweede deel. De bovengegeven woorden deels van Dr. Berg, deels van mij, correspondeeren met de Pararaton blz. 25, 5—15. De rest van het tweede deel is niet anders dan bombast. Dit zal ik duidelijk maken door een beschouwing te geven van de compositie van dit deel. Die van het eerste deel, dat de Pararaton getrouw volgt, kunnen wij onbesproken laten.

1) Door mij tusschen ( ) geplaatst
2) Eenigszins omgezet.

Terloops zij echter opgemerkt, dat de Rangga Lawe een stuk bevat dat voor de kennis van den Damarwulan-roman van belang kan worden genoemd. In zijn Pararaton (Nw. ed. blz. 182) tracht Brandes aan dezen laatsten roman een historischen grondslag te geven door enkele overeenkomstige „feiten" te noemen. Niemand zal de juistheid, althans waarschijnlijkheid, van Brandes' meening in twijfel trekken. Ook vóór de bekendmaking van de Pararaton namen de Javanen aan, dat de Damarwulan-roman een historischen grondslag moet hebben in den Majapahitschen tijd. Maar hoe de wordingsgeschiedenis, de verbreiding van dezen roman is — een prachtig onderwerp voor een proefschrift — daarnaar is voor zoover ik weet nog nooit een onderzoek ingesteld.

Het bedoelde stuk, nl. het afscheidnemen van den held bij zijn echtgenooten, waarbij gewag wordt gemaakt van zijn minderjarigen zoon (Zang X), doet ons sterk denken aan, of liever: moet de bron, althans van dezelfde bron zijn als het afscheidnemen van denzelfden held in den Damarwulan-roman (Diss. blz. 172). Hier wordt van twee minderjarige zoons gesproken. Een groot verschil is echter dit, dat Rangga Lawe in het gelijknamige gedicht ten strijde optrekt *tegen* zijn vorst, terwijl zijn naamgenoot in den Damarwulan-roman voorbeeldig *voor* zijn vorstin den geduchten vijand tegemoet gaat (Verhandelingen Bat. Gen. deel 30 blz. 37 (Jav. cijfers) en vlgg.)

Na dit uitstapje komen wij nu terug tot de beschouwing van de compositie van de Rangga Lawe.

§ 7. *De compositie van de Rangga Lawe.*

In de Pararaton is Rangga Lawe reeds in de hachelijke tijden van Wijaya steeds een trouwe en dappere bondgenoot van den laatste. Hij neemt ook deel aan den strijd tegen de Dahaërs, die een inval doen in Tumapĕl.

In het gedicht treedt hij echter eerst op als Wijaya het dorp Majapahit heeft ge-

sticht (Diss. blz. 56; R. L. Zang VI). Dit is licht te begrijpen, want als hij straks in het tweede deel de grootste rol spelen moet, moet hij ook voor dit deel bewaard worden; hij mag vóór den strijd tegen Daha niet te vaak genoemd worden. Daarom wordt hij voorgesteld als iemand, die Wijaya tot zijn vestiging te Majapahit onbekend is gebleven. Dit nu is volkomen in den stijl der wajang-lakons. Ook daar moet de held „bewaard" worden tot zijn groote optreden.

Een vader moet de held ook hebben; want als hij dien niet heeft, dan zal er niemand zijn, die hem straks aanmaant om zijn verkeerd besluit tot rebelleeren tegen zijn koning te herzien. Wie moet nu deze vader worden? Natuurlijk de persoon, die in het eerste stuk de grootste rol speelt, en dat is Wiraraja.

Dit alles lijkt mij veel te veel schematisch om nog naar den historischen grond daarvan te zoeken. Het is alles „gemaakt". Maar laten wij nog een oogenblik verder gaan.

In de vergaderzaal beklaagt Rangga Lawe zich bij den koning (hier nog Wijaya zelf, terwijl in de Pararaton uitdrukkelijk Jayanagara wordt genoemd, tegen wien Lawe rebelleert), dat deze niet hem tot patih aanstelt, maar Nambi, zoodat de koning hem onrecht aandoet. Daarna maakt hij, nog steeds in de pasewakan, herrie met den persoon, die op dat oogenblik na den koning zelf de macht in handen heeft, n.l. Nambi, die toch patih is, om vervolgens, n.b. nog in tegenwoordigheid van den vorst, alles kort en klein te slaan. Verder geeft men hem nog gelegenheid om heelhuids de stad te verlaten, ten einde straks een leger te verzamelen tegen zijn vorst.

Zooiets is absoluut ondenkbaar, vooral omdat het hier geldt een Javaansch hof van dien tijd. Indien Lawe werkelijk dat alles gedaan had, zou hij zonder eenig pardon op staanden voet zijn afgemaakt! Vergelijk slechts het gebeurde met Pangeran Alit, in Veth's *Java* II blz. 4. En evenals het begin van zijn opstand reeds onhistorisch moet zijn, zoo is ook de rest van het verhaal volkomen „babadsch", alias „maakwerk".

Een klassiek voorbeeld van het maken van een opstand geeft ons Nambi. Hij gaat van den kraton zonder lawaai weg, komt niet terug en maakt daarna opstand. In den Nieuw-Mataramschen tijd is dit ook de manier om tegen de Overheid te rebelleeren. Mangkoeboemi, de eerste Sultan van Jogja b.v., doet hetzelfde als Nambi, (Veth II blz. 166—167). Dipanegara nagenoeg evenzoo (Veth II blz. 366). Ook de beide zoons van Poegĕr en verder Poegĕr zelf, de latere Pakoe Boewana I (Veth II, 96) zou men nog kunnen noemen. Trouwens, uit de weinige woorden die de Pararaton aan den opstand van Rangga Lawe wijdt, kunnen wij opmaken dat ook Lawe, evenals andere rebellen *in spe*, heimelijk naar Toeban is vertrokken om menschen te werven (lett.: bedriegen, *angapusi*) en eerst daarna, en wel vanuit of in Tuban, aan het rebelleeren is gegaan. Dus niet zooals de maker van het gedicht ons wil doen gelooven, met zijn verhaal over den amok, die Lawe in de paseban gaat maken, doch op de gebruikelijke wijze.

Waar de maker van het gedicht wil dat alles nog onder Wijaya zou hebben plaats gehad, behoeft het ons niet te verwonderen dat de vermelding van het jaartal van Majapahits stichting en dat van 's vorsten dood geheel achteraan wordt geplaatst. Immers die vermelding behoort te staan aan het slot of het slot behoort die vermelding te bevatten, wat precies hetzelfde is. Nog zotter, in onze oogen een historische bedriegerij, doch bij de babadmakers een begrijpelijke handelwijze, is strophe 10 van Zang XIV (laatste), waarin Kudamrĕta en Cakrakusuma (Cakradhara) kinderen worden genoemd van de beide prinsessen, dochters van Krĕtanagara, die echtgenooten zijn geworden van Wijaya.

Ook het noemen van het gedicht Parthayajña is door den maker in een ander verband en op een andere plaats gebracht dan in de Pararaton; zooiets is gewoon bij de babadmakers.

Hoewel het bovenstaande m.i. reeds meer dan genoeg is om te waarschuwen tegen het toekennen van eenige historische waarde aan de Rangga Lawe, m.a.w. tegen de veronderstelling, dat dit werk niet afhankelijk zou zijn van de Pararaton, acht ik deze bespreking niet compleet indien niet een enkel woord zou worden gewijd aan eenige der persoonsnamen. Reeds in zijn inleiding van de Pararaton zegt Brandes het volgende: „Af en toe heeft ook de dichter van die Kidung (Rangga Lawe) ...., onze kroniek niet goed verstaan of verkeerd begrepen, wat zelfs zoo ver gaat, dat hij woordvormen afgeleid van plaatsnamen als de namen van personen bezigt", enz.

Zonder eenigen twijfel heeft Brandes hiermee op het oog de woorden *pawagal* en *pamandana*, die in de kidung inderdaad persoonsnamen zijn geworden. Dr. Berg nu houdt deze mededeeling van de kidung voor de juiste en werpt bovendien een o.i. zeer onaannemelijke theorie op, dat de Pararatonsche *pamandana* en *pawagal* zouden staan voor *papamandana* en *papawagal* [1]). Deze theorie latende voor wat zij is, zou ik Dr. Berg willen vragen wat hij denkt ten aanzien van de *wong Mandana* van de Pararaton (blz. 25, 31). Volgens Dr. Bergs theorie zou dit woord dan moeten zijn voorzien van pa-pa........................

In de Pararaton komt de vorm met *pa-* in voldoende aantal [2]) voor, zoodat wij niet behoeven te twijfelen wat de beteekenis van dien vorm is; zij is: gebeurtenis aangevend. Nog in de Javaansche babads komt die vorm voor in dezelfde beteekenis, b.v. *patjina*, de strijd tegen de Chineezen in den tijd van Kartasoera; *pakĕpung*, de omsingeling van Solo door de Compagnie vereenigd met de troepen van de Mangkoenĕgaran en die van den Sultan van Jogja; *Parayut*, geschil tusschen Solo en Jogja over de grens van de twee nieuwe Vorstenlanden.

1) Overdruk-Feestbundel blz. 32 noot.
2) Zie Woordenschat onder pa-.

Het eenige voorbeeld van dezen vorm, dat men in Roorda's Javaansche Grammatica (4de druk blz. 112) vindt, is het volgende: „Ook van den naam van een plaats kan een substantief denominatief gevormd worden, om iets te beteekenen, wat dààr plaats gehad heeft, b.v. *padjatisari*, wat plaats gehad heeft te Djatisari".

Het is m.i. niet vatbaar voor tegenspraak dat *pamandana* afgeleid moet zijn van het bovengeciteerde *Mandana*. Wat dit laatste ook mocht beteekenen, laten wij daar. Maar ons lijkt het uitgesloten dat èn *Mandana* èn *pamandana* in de Pararaton persoonsnamen zouden zijn; evenzoo *pawagal*. Juist het feit dat Pamandana en Pawagal in de kidung persoonsnamen zijn geworden, typeert des te duidelijker de waarde van de Kidung.

Met de persoonsnamen zouden wij eindeloos verder kunnen gaan. Zoo is de naam Çri Kirana, gemalin van Jayakatong, koning van Daha-Kadiri, klakkeloos overgenomen uit de Smaradahana. Maar ook Pararatonsche personen uit vroegeren tijd worden in de kidung genoemd alsof zij personen-van-dezen-tijd zijn. Bv. Mahisa Bungalan, tijdgenoot van Wiṣṇuwarddhana, Par. 18, 11; Kĕbo Wilalungan (Par. Mahisa Walungan), jongere broer van Daṇḍang Gĕṇḍis, enz. enz.

Vreezende dat deze bespreking te lang zou worden, wil ik ten slotte nogmaals met den meesten nadruk zeggen, dat van het oordeel van Brandes, Kern en Van der Tuuk omtrent de Rangga Lawe geen enkel puntje kan worden teruggenomen, laat staan dat dit oordeel zou moeten worden herzien, en dat de waarde van de Pararaton, zooals zij door Brandes aangegeven is — het bekend worden van de Kidungs, zooals deze door Dr. Berg zijn uitgegeven en toegelicht, ten spijt — niet lager mag worden aangeslagen.

Weltevreden, Juli 1930.

EENIGE HISTORISCHE EN LEGENDARISCHE PLAATSNAMEN IN JOGJAKARTA

door

Dr. L. ADAM,

Assistent-Resident te Jogjakarta.

Het leek mij wel van eenig nut, om de plaatsnamen, die ik op mijn tournee's door Jogjakarta tegenkwam en waaraan historische of legendarische herinneringen waren verbonden, vast te leggen.

Voor zoover ik over de betrekkelijke litteratuur kon beschikken heb ik die vermeld.

Mijn gegevens zijn allerminst volledig en dateeren voornamelijk uit den Mataramschen tijd.

I. Keḍaton-Plèrèd en omgeving.

Ik koos allereerst het beroemde centrum: Keḍaton-Plèrèd, de kraton van Amangkoerat I (1646 — 1677), maar vermoedelijk nog gebouwd door Sultan Agoeng, omdat zoowel uit Hollandsche [1]) als Javaansche [2]) gegevens blijkt, dat de Vorst spoedig na zijn troonsbestijging de zeer uitgestrekte Kraton betrok.

In de *Babad Tanah Djawi* blz. 260 leest men echter, dat Mangkoerat I den last gaf, om den Kraton te bouwen, en, hoewel hij er alle menschen uit de Montjânegårâ [3]) aan het werk zet, kan het reuzencomplex, dunkt mij, in twee jaar niet gebouwd zijn, want immers in het Daghregister 1648 blz. 54 leest men: „alsoo hier jegenwoordich in den Mataram veel te doen is in het versetten van het huis van den Sousouhounangh."

Van de oorspronkelijke Kraton en omgeving bestaat een teekening van Rijklof van Goens, die herhaaldelijk dit hof heeft bezocht; de teekening berust in het Rijksarchief [4]). Een reproductie hiervan werd mij, dank zij de hulp van Prof. Schrieke, toegezonden. Ik kom op die kaart straks terug. Verder vindt men uit veel lateren tijd een teekening van G. J. Oudemans gepubliceerd en op het terrein geverifieerd door P. J. F. Louw [5]). Het is jammer, dat die teekening nog zoo onvolledig is. De bejaarde gewezen loerah van Baléredjå, Setrådiwirjå geheeten, die nog precies weet hoe de Kraton er uit gezien heeft, verstrekte mij nog de volgende gegevens.

Van het Noorden komende heeft men dichtbij de huidige passar sawahs, die nu nog *aloon*[2] genoemd worden. De door Oudemans op zijn kaart met stippellijnen aangegeven *sitinggil* ligt bezuiden de aloon[2]. Ten zuiden van de sitinggil liggen aan weerszijden van den weg, die naar de huidige dèsa Keḍaton loopt, de sawahs, die *Nglawang* heeten. De ligging van de verschillende vroegere muren, pleinen, bangsal kentjânâ, wachthuizen, de Geḍong kemoening, de Tratag rambat, de Kratonmoskee Soerânâtâ, de Geḍong gedondong, de Balé-kambang (een nu nog heel laag gelegen sawah), het tijgerhok, de Soemoer gemoeling, alwaar de poesakakrissen werden gewasschen, is nog precies aan te geven. Lang niet alles is door Oudemans aangegeven. Vergeten is ook de tegenover de tegenwoordige suikerfabriek gelegen *moskee*. Van die moskee zijn nog verscheidene *oempak's* (neuten) over; het terrein, dat niet bewoond mag worden, ligt

1) *Daghregister* 1648, 54 (onder 25 Maart).
2) *Babad Tanah Djawi* blz. 267.
3) *Babad Tanah Djawi* blz. 260.
4) Veth, *Java* II : 370 noot 3.
5) Zie: *De Java-oorlog*, deel II :256—257, 279 e.v. en Kaarten en teekeningen behoorende bij dit boek plaat III. Oudemans had deze kaart al eerder aangeboden aan het Bataviasch Genootschap. Zie: Notulen van dit Genootschap, deelen XXX (1892) : 61 en XXXI (1893) : 17.

in de dèsa[1]) Kahoeman. Bewesten de moskee liggen graven, onder meer, volgens het opschrift, één van Raden Ajoe Singåsari, die in den volksmond Kangdjeng Ratoe Plaboehan heet, en één der gemalinnen van Mangkoerat I zou zijn geweest. Het graf wordt niet vanwege de Kraton onderhouden. Het is dus waarschijnlijk geen *padmi* van den Vorst geweest. Was zij wellicht de echtgenoote van Pangeran Singåsari, één der zonen van Mangkoerat I [2])?

Wel staat op de kaart van Oudemans vermeld de desa Kepoetrèn, die weer westelijker dan Kahoeman ligt en vroeger ook deel uitmaakte van den Kraton.

Op de kaart van Van Goens is de ommuurde enorm uitgestrekte stad, waarvan de eigenlijke kraton slechts een klein onderdeel vormde, geteekend. De Kraton is er heel klein op aangegeven. De onderdeelen daarvan zijn nauwelijks met het bloote oog te zien. Merkwaardig is, dat de straks te beschrijven Segåråjåså er niet op staat. Ten zuiden van den Kraton strekt zich een ontzaglijk groot jachtterrein uit, maar van een meer is niets te vinden.

Zooals algemeen bekend is, betraden de Compagniesdienaren door de noordelijke poort van Kaliadjir [3]) de stad. Van dit punt uit liep een groote breede weg, die ook op de kaart van Van Goens te zien is, vermoedelijk in Zuidwestelijke richting rechtstreeks naar den Kraton van Plèrèd. In de nog bestaande dèsa Kaliadjir kan men het erf (waarop niemand een huis durft te bouwen) aanwijzen waar eens een pasanggrahan gèstaan moet hebben.

Volgens de kaart-Van Goens passeerde men van Kaliadjir naar Plèrèd verschillende woningen van Pangéran's en Regenten, die allen met hun namen in de legenda („Aanwijsingh van de voornaamste Plaatsen") vermeld zijn, maar waarvan ik er geen meer in plaatsnamen heb teruggevonden.

Opvallend is de groote dalem, die uitgestrekter lijkt dan de kraton zelf, in het Zuidwesten van de stad, die volgens de legenda bewoond werd door Pangéran „Cnopiae" of „Cnopioe". Wie deze Pangéran geweest is, is mij een raadsel [4]). Niet ver van zijn woning was de „Groote Markt"

Een lugubere herinnering aan den tijd van Mangkoerat I is het sombere kerkhofje van *Banjoesoemoeroep* (kaloerahan Drontjå), dat door geen prijaji betreden mag worden, in de buurt van Imågiri, waar Pangéran Pekik van Soerabaja met zijn geheele familie begraven ligt. Zooals men weet werden dezen op last van Mangkoerat I vermoord, omdat de Pangéran een voor den Vorst bestemde vrouw (Rårå Oji geheeten) voor zijn kleinzoon, den lateren Mangkoerat II, had geschaakt [5]). Hier heeft ook gelegen de Rijksbestuurder van den tweeden Sultan (Sultan Sepoeh) van Jogjakarta, die in den Kraton gekrist werd[6]). Het graf is echter later naar Mlangi, ten Noorden van Demakidjo, overgebracht[7]).

Niet ver van de Vorstelijke begraafplaats van Imågiri ligt die van Girilåjå. Hier liggen volgens een opgave van den djoeroekoentji, begraven:

1. Pangéran Djoeminah [8]), zoon van Panembahan Sénåpati en Ratoe Retnådiomilah [9]).
2. Ratoe Mas Paṭi[10]), dochter van Sultan Sédå Krapjak.
3. Ratoe Pengajoen, gemalin van Mangkoerat I.

---

1) *Dèså* beteekent in Jogjakarta woonbuurt. De sedert de reorganisatie geschapen dorpsgemeenschappen worden *kaloerahan* genoemd.

2) Zie *Babad Tanah Djawi* 271.

3) Zie o.a. *Daghregister 1647—1648*, blz. 109 en 116. Verder Mevr. Fruin-Mees in *Tijdschr. v. Ind. T. L. en V.* afl. 1 en 2 van 1927, blz. 160. Zie ook voor gegevens van ouderen datum: De Jonge t.a.p. V :47 (uit 1624) en Mevrouw Fruin-Mees in *Tijdschr. voor Ind. T. L. en V.* deel 66 : 413 (uit 1630).
In Kaliadjir schijnt in den tijd van Mangkoerat I ook gevochten te zijn; Zie *Babad Tanah Djawi* blz. 311.

4) Was het wellicht Pangéran Krapjak, de opvolger van Senåpati?

5) Zie *Babad Tanah Djawi* 284 en Veth, *Java* II : 15.

6) Zie Veth II : 300.

7) Zie over Banjoesoemoeroep ook H. J. van Mook in *Kol. Tijdschrift* jg. 15 (1926) blz. 360.

8) Zie *Babad Tanah Djawi* 180.

9) Zie *Babad Tanah Djawi* 187, 193, 194, 195.

10) Vermoedelijk ook Ratoe Pandan geheeten; Zie *Babad Tanah Djawi* 216

4. Pangéran Mangkoeboemi, zoon [1]) van Sultan Sédå Krapjak.
5. Pangéran Sokåwati, zoon van Sultan Agoeng [2]).
6. Pangéran Harjå Martåsånå
7. Vier jonge kinderen van Pangéran Mangkoeboemi.
8. Radèn Toemenggoeng Harjå Wongså, de emban van Ratoe Mas Paṭi.
9. Buiten de „Geḍong ageng":
   1. Kjahi Djoeroe Wiråpråbå.
   2. Raden Ajoe Mangkoekoesoemå.
   3. Raden Toemenggoeng Wirågoenå.
10. In het Oostelijk deel van de begraafplaats: Sultan Tjerebon, die volgens het volksverhaal, gedurende het maken van de Segåråjåså in Mataram was en aldaar overleed. Verder nog een zekere Kjahi Ageng Senṭong, vermoedelijk een kluizenaar die vroeger ten zuiden van Girilåjå zijn eenzaam leven leidde en Kjahi Ageng Giring [3]).

Bezuiden de dèsa Keḍaton-Plèrèd ligt de desa Poengkoeran. Dat moet dus de achterzijde van den Kraton geweest zijn. Door die dèsa loopt nu nog de dijk, *tambak* genoemd, die de Segårå-jåså, het kunstmatig meer, dat vermoedelijk op bevel van Amangkoerat I is gemaakt, omringde. De dijk is over een groote lengte nog terug te vinden. Hij liep vlak tegen de oostgrens van den Kraton en boog in den zuidoostelijken hoek naar het westen, door Poengkoeran heen om later in Zuidwestelijke richting op de Opak af te gaan. Aan den oever van de Opak dichtbij de dèsa Tambak in de dèsa Karèt (men zegt, dat de menschen van deze dèsa vroeger gomelastiek aan den Kraton van Jogjakarta moesten leveren). In de kaloerahan Tambakredjå ziet men nu nog duidelijk het einde van den dijk. Volgens de inlichtingen van den oud-loerah van Baléredjå, Setrådiwirjå, moet vroeger de dijk door de tegenwoordige Opak heen, zich hebben aangesloten bij den rotsachtigen berg Råsåwoeni, een berg waaraan ook eenige legenden verbonden zijn, die ik straks nog zal mededeelen.

Ten Zuiden van den Råsåwoeni was een natuurlijke uitlaat van het meer. Die plaats heet nu nog: Sabrang. Vermoedelijk is dit de „plèrèd" geweest waaraan de Kraton zijn naam te danken heeft.

Wie de situatie aldaar plaatselijk opneemt kan dan zien, dat bezuiden Sabrang, dat één geheel vormt met den Råsåwoeni, het Imågirische heuvelland een natuurlijke opdamming van het meer vormde.

Vermoedelijk moet de nu nog aanwezige maar niet in zijn geheele lengte intact gelaten „tambak" aan den Noordkant van de Opak veel hooger zijn geweest dan de bestaande dijk. Deze moet ongeveer bij de dèsa Goenoengkelir het meest noordelijke punt van het meer gevormd hebben. Ook hier sloot de dijk op heuvels aan de overzijde van de Opak aan.

Aan de overzijde van de kali Opak, ongeveer ten Zuidoosten van Poengkoeran, ligt de dèsa Segåråjåså (kaloerahan Segåråjåså, ressorteerende onder Koeṭa-geḍé, Solo). Men vertelt in deze streek algemeen, dat hier vroeger een klein kunstmatig meer door Sultan Agoeng moet gemaakt zijn. Dit meer zou ontstaan zijn door een afdamming van de Kali Pesing. Ik trof daar nog een dijk aan, die aansloot bij den Goenoeng Salatan — de berg waar Sultan Agoeng volgens de verhalen zijn salat geregeld verrichtte — één der heuvels van het Imågirisch gebergte, dat ook hier weer de natuurlijke zuidelijke afdamming van het meertje gevormd zou hebben. De dijk, zooals die nu nog bestaat, loopt van den Goenoeng Salatan noordwaarts langs een dèsa die ook Tambak heet, tot dichtbij de dèsa Segåråjåså, alwaar het Keḍoeng Djaran heet, een keḍoeng, die vroeger heel diep geweest moet zijn.

De bovengenoemde stokoude gewezen loerah van Baléredjå vertelt, dat op dit punt het meer zijn uitlaat gehad moet hebben. Eerst had men de „boetjalan" meer

1) Vermoedelijk: broer van Sultan Sédå Krapjak en zoon van Panembahan Senåpati, zie *Babad Tanah Djawi* 209 en 216.

2) Dit schijnt onjuist. Volgens *Babad Tanah Djawi* 216 was hij een zoon van den in de vorige noot genoemden Pangéran Mangkoeboemi.

3) Andere gegevens omtrent Sultan Tjerebon, Kjahi Ageng Senṭong en bijzonderheden omtrent Kjahi Ageng Giring vindt men bij Van Mook t.a.p. blz. 359.

noordelijk, iets bezuiden den Goenoeng Salatan, op een punt, dat Ngipeng heet, gezocht, doch daar hadden voortdurend doorbraken plaats, zoodat men dus toen Kedoeng Djaran beter achtte. Zou de diepe kedoeng misschien door het naar beneden stortend water gevormd zijn?

De dijk liep verder door de dèsa Kloron [1]) noordoostwaarts en boog zich later weer om naar het zuidergebergte. Van dit gedeelte heb ik geen spoor meer kunnen vinden. Mangkoerat I vond dit meer te klein en liet toen de veel uitgestrektere Segåråjåså maken, waarvan ik hierboven de begrenzing aangaf.

Professor Dr. B. J. O. Schrieke was zoo vriendelijk, om voor mij enkele gedeelten van het „Daghregister" over te schrijven, waarin melding gemaakt wordt van de Segåråjåså van Amangkoerat I.

Zoo schrijft de Resident van Japara in een brief, die op 7 Juli 1659 in het „Casteel Batavia" werd ontvangen: „Soo hadde mede verhaelt, dat de Maj[t] een uyttermaten behagen in de Bengaelse vier ossiens met hare carreties [2]) genomen hadde sulcx de vier strantheeren [3]) om noch meer van deselve te mogen hebben aan hem, Michielsen [4]), naderhant ook geschreven hadden, als bij de afschriften, die oversont, conde gesien; ende waren de ossies met de carreties met groot gommeslach voor den Sousouhounangh gebracht, die daar veel tijds met zijn wijven selffs mede naer zijn groote nieu gegraven viver reedt......"[5]).

Men zou hieruit opmaken, dat het meer toen pas gegraven was, d.w.z. men zal toen bezig geweest zijn met het uitgraven van den grond om de dijken te maken. Dit moet, dunkt mij, een reusachtig werk geweest zijn. In het Daghregister van 1661 [6]) wordt vermeld, dat de Soenan bezig was „om zijn woonplaets tot een eyland te maken en daer aen 300 duysend man in 't werk hadde, zoo dat daer door de strandheeren niet en konden afkomen. In 1663 (Daghregister van dat jaar blz. 442) leest men: „Daer en sijn geen 2 lasten (boonen en cadjang) in 5 maenden tijds van Madura, Grisse en Arosbaya tot Japara aen de markt gebracht. De oorsaak daarvan is, dat de regenten van de voorsz. plaatsen, daer die granen alleen van daen comen, sedert de maend van Februari lestleden met meest alle haere dienaren en boeren in de Mataram ten hove sijn geweest ......"

Het Daghregister van 14 Maart 1659 spreekt er van, dat menschen van Krawang „voor den Sousouhounangh lange in de Mataram hebben gearbeit, sulcx niet hebben kunnen saeyen noch planten". Er was daar zelfs gebrek aan rijst. Dr. de Haan [7]) meent, dat een dergelijke massa-oproep, die alleen in buitengewone gevallen plaats had[8]), in verband stond met den bouw van een nieuwen kraton, maar de kraton van Plèrèd moet naar alle waarschijnlijkheid toen reeds afgebouwd zijn geweest [9]).

Van de voltooiing van het meer vindt men een bericht, dat op 1 October 1663 te Batavia werd ontvangen. In het Daghregister van dat jaar wordt op blz. 466 vermeld: „ 't is thans in Mataram still: het maken van de zee ofte groote vijver achter het hof van den Sousouhounangh, genaemt Segarajassa, is werder bij de hand genomen en voltrocken; doch de Sousouhounangh en heeft, soo 't schijnt, geen groote lust om sich daerin te vermaken, gelijk hij voor desen met vaertuijgen wel placht te doen". Men schijnt dus op het meer te hebben kunnen varen, toen het nog niet geheel klaar was.

1) *Kloron* beteekent: beide. Heeft mogelijk Mangkoerat I naast de kleine „Segåråjåså" van Sultan Agoeng een tweede meer gemaakt? Prof. Schrieke maakte er mij op attent, dat Raffles in zijn *History of Java* 2e ed. II 255 e.v. meldt, dat de segåråjåså reeds onder Sultan Agoeng gemaakt zou zijn. Is dit misschien de segåråjåså van de Kalipesing?

2) De Compagnie had den Soenan Amangkoerat I vier karretjes met 2 paar kleine Suratsche osjes gezonden. De Vorst was blijkbaar zeer ingenomen met het geschenk.

3) Deze vier „strantheeren" hadden om een geschenk voor den Soenan gevraagd.

4) Dit is de Resident.

5) *Daghregister 1659* blz. 137. Op blz. 139 wordt de Segåråjåså nog eens genoemd.

6) Blz. 275 (12 September).

7) *Priangan*, III § 308 op blz. 183.

8) Zie omtrent de diensten in den Mataramtijd: *Eindrésumé*, III. 146 e.v. *Priangan* III § 64, § 297 e.v.

9) De Kraton werd vermoedelijk in 1648 door den Vorst betrokken. Zie *Daghregister 1648*, blz. 54.

Omtrent het maken van de Segârâjâsâ vindt men in het Daghregister van 1663 nog twee plaatsen, namelijk op de bladzijden 362 en 442.

Er moet in het meer ook een eiland geweest zijn. Het is nu nog terug te vinden; het stuk grond heet Poelon. Men bereikt het het gemakkelijkst van de gerdoe van Soerèn uit, in Oostelijke richting loopende. Het is een hooggelegen stuk grond, vlak aan den Opak gelegen. Dit eiland was middels een dijk met den grooten dijk verbonden. Van de drie putten, die op het eiland waren, is er nog één terug te vinden, zij ligt vlak aan de Opak en is natuurlijk allang gedempt. Verder moeten er vroeger zes beelden gestaan hebben, die echter helaas door een bandjir van ± 60 jaar geleden meegesleept zijn. Alleen is er nog één olifantsbeeld gered; dit staat nu op het erf van den loerah van Baléredjâ.

In de onmiddellijke omgeving van de dèsa Keḍaton ligt nog een desa Soerèn. In een vergadering van vele loerah's werd door een zekere Doelgani uit Djedjeran verteld, dat deze naam was afgeleid van *asoe lèrèn*; deze opmerking lokte een spontane lachuitbarsting van alle aanwezigen uit.

Het verhaal luidde ongeveer als volgt. Kjahi Tjabolèk, die in de dèsa Kanoman, ten Zuidwesten van Soerèn gelegen, woonde en als Mohammedaansche heilige wijd en zijd bekend was, had twaalf honden, die hij Ketib noemde bijv. Ketib poetih, Ketib abang enz. De bevolking was daarover niet te spreken en klaagde den heilige bij den Vorst aan. Deze besliste dat hij verbrand moest worden. Hij werd aan een boom vast gebonden, en de brandstapel bestaande uit arénvezel, hout en olie werd in brand gestoken. De twaalf honden bleven in de buurt van den brandstapel stil staan kijken. Vandaar dan de „asoe lèrèn" (de honden die stil staan) !! [1]).

Ten Oosten van de fabriek Keḍaton Plèrèd aan den westoever van de Opak ligt een heuvel, die Goenoeng Kelir of Goenoeng Sentânâ heet. Ten Zuiden daarvan ligt de dèsa Goenoeng Kelir (kaloerahan Baléredja).

Op den heuvel vindt men binnen een ommuring (*kelir*) o.m. het graf van Ratoe Malang, één der gemalinnen van Amangkoerat I.

Zij was vroeger de vrouw van een ḍalang râgâ bonḍâ (ḍalang tingkloeng = een ḍalang, die zonder gamelan uitvoeringen gaf) geweest. Toen de Vorst haar eens zag, wilde hij haar tot zijn vrouw maken. De ḍalang weigerde zijn vrouw af te staan, maar bekocht zijn verzet met den dood en zijn vrouw werd 's Vorsten gemalin en kreeg den naam van Ratoe Malang.

Hoewel het huwelijk kinderloos was, hield Mangkoerat I heel veel van deze vrouw. Immers toen zij overleed, was de Vorst zoo geschokt van verdriet, dat hij steeds twijfelde (*mangoe-mangoe*) of zijn geliefde vrouw wel dood was. Het lijk mocht niet begraven worden, maar moest naar den Goenoeng Kelir (toen nog *Goenoeng Widjil* geheeten) gebracht worden, alwaar het maandenlang op een baar boven aarde bleef, omgeven door een *kelir* van wit goed. Aan die *kelir* dankt de berg zijn naam.

Toen de Soenan op een goeden dag naar den Goenoeng Kelir wandelde, moet hij, volgens de verhalen, op de plaats, die nu nog Simangoe [2]) heet, weer sterk getwijfeld hebben of de Ratoe Malang wel werkelijk dood was.

Toen dan eindelijk de grafkuil gegraven mocht worden, bleek er steeds water in te komen. Men heeft toen op een andere plaats van den berg het graf gegraven, dat, hoewel verwaarloosd, nu nog te zien is [3]).

Naast (ten westen van) het graf van

1) Merkwaardig is het overigens dat dit verhaal met vele varianten over geheel Java bekend schijnt te zijn. Zie Dr. D. A. Rinkes over Pangéran Panggoeng, zijne honden en het wajangspel in *Tijdschrift voor Indische T.L. en V.* deel 54 (1912) blz. 138 e.v., en ook Dr. G. W. J. Drewes, in dit tijdschrift, 7e jg. (1927) blz. 97—109.

2) Onderaan den heuvel ligt de dèsa *Pason*. Hier zou de lijkstoet even gerust hebben, voordat deze de baar naar boven zou dragen.

3) Eenigszins anders is het verhaal weergegeven in de *Babad Tanah Djawi* blz. 269—270.

Ratoe Malang ligt Pangéran Slarong [1]) begraven. Aan de andere zijde ligt Pangéran Sampang [2]) en daarnaast Toemenggoeng Radjadaloe. Van deze personen wisten mijn inlichters niets te vertellen.

Binnen de ommuring, maar in den westelijken hoek, wees men mij het graf van den vermoorden ḍalang, die na zijn dood Pandjangmas genoemd werd.

De dèsa Kertå, die helaas niet op de topographische kaart vermeld staat [3]), was de verblijfplaats van Sultan Agoeng (1613-1645). Men maakt uit de volksverhalen op, dat hier geen echte kraton heeft gestaan. De Babad Tanah Djawi [4]) vermeldt zonder meer, dat de Kraton in „Koeṭa Karta" stond.

Setrådiwirjå deed me het verhaal, dat de Rijksbestuurder en zwager van Sultan Agoeng, Toemenggoeng Singåranoe geheeten, zijn vorst ontraden had om Kertå te betrekken. De bètèng zou volgens hem niet tegen de aanvallen van den vijand bestand zijn. Sultan Agoeng volgde zijn raad op en bleef in Koeṭa-Geḍé wonen en beschouwde Kartå als een buitenverblijf van waaruit de bouw van Plèrèd werd geleid.

Deze mededeeling wordt eenigszins bevestigd door hetgeen vermeld is in Babad Tanah Djawi blz. 644, waar men van Pangéran Blitar en Pangéran Poerbåjå, tijdens Mangkoerat IV (1719 — 1726), leest: „lampahipoen sampoen doemoegi ing Metawis andjoedjoegi koeṭå Kartå, tilas badé kaḍatonipoen kangdjeng soeltan Agoeng Swargi". En nog meer steun zou het verhaal van den ouden Setrådiwirjå kunnen vinden in de mededeeling van Cornelis van Maseyck, die in 1618 Sultan Agoeng bezocht: „want de coninck laat voor hem een nieuwe stadt neffens de oude maeken, ende soo de spraeck gaat sal sijn Majt hem (Singaranu) sijn beliefven geven, wat stadt dat hij sal begeeren voor sijn woonplaetse te verkiezen", doch alleen, indien het laatste „sijn" op Sultan Agoeng betrekking heeft. Duidelijk is de zin niet. Dr. Brandes [5]) veronderstelt, „dat Singaranu eenige vrijheid gehad hebben zal in het kiezen van eenige landerijen, die hem tot apanage, of vermeerdering daarvan, of inplaats van iets anders, dat hem vroeger toegewezen was, toekomen zouden."

Het staat echter boven alle twijfel [6]), dat de afgezant van Gouverneur-Generaal Jan Pietersz. Coen, Dr. de Haan, in 1622 en 1623 Sultan Agoeng in Kartå ontmoette [7]). Maar in 1623 had de Vorst toch (alweer?) bouwplannen; hij wil dan blijkens Dr. de Haan's verslag „eene cleene nieuwe stadt van langwerpige witte vierkante steenen" maken „waartoe hij alreede veel volcks van de omleggende dorpen ontbooden hadde, saegen oock de geheele stad door, veel hoopen van deese steenen liggen ende veel volck voorbij ons logiment passeeren dagelijcx, die dese steenen derwaerts droeghen" [8]). Was dit het begin van de bouw van Plèrèd? Al is dit later onder Mangkoerat I lang geen „cleene" stad geworden, toch zou wellicht de opzet van Sultan Agoeng bescheiden geweest kunnen zijn. Brandes (t.a.p. blz. 420) veronderstelt, dat deze bouwplannen nooit geheel uitgevoerd zijn.

Van Kartå is niets meer over dan drie steenen neuten, die aldus staan:

---

1) Is dit de Pangéran Silarong vermeld in *Babad Tanah Djawi* blzz. 267 e.v.?

2) Is dit de Pangéran van Sampang, genoemd in Veth, II blz. 17 en 18, die wel Regent van Madoera was, maar, evenals zijn voorganger, de gunsteling van Sultan Agoeng, steeds aan het hof vertoefde (Veth I, blz. 366—367).

3) Kertå ligt in het Zuidelijk deel van het ervencomplex, dat op de kaart met Ketonggå is aangeduid.

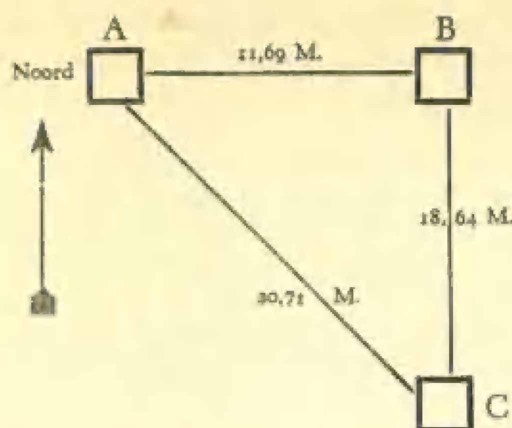
4) Blz. 258. Zie ook blz. 260 waar Mangkoerat I zegt: „ingsoen bakal mingser tekå koeṭa Kartå, patilasané Kangdjeng råmå ingsoen tan arså ngenggoni, ingsoen bakal jåså koeṭå ing Plèrèd".

5) In zijn artikel: *Yogyakarta*, in *Tijdschrift voor Ind. T.L. en V.* deel 37 : 419—420 noot 1.

6) Zie Brandes t.a.p. blz. 418 en 419.

7) Zie De Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java*, deel IV : 284 e.v. en deel V : 30 e.v.

8) De Jonge t.a.p. deel V : 32.

Er ligt er nog een bij C, half blootgelegd, in den grond. Het volksverhaal zegt, dat de vierde „oempak" in de sawah ten noorden van de dèsa Goenoengan (benoorden Plèrèd en Gåndåwoeloeng, de plaats waar de *pelem woeloeng* van den Sultan geplant werden, in de kaloerahan Nambangredjå) ligt; de vier neuten hadden den Vorst bij zijn verhuizing van Koeṭå-geḍé naar Kertå gevolgd, maar één er van was in Goenoengan in slaap gevallen en achtergebleven! Inderdaad ligt er, niet ver van de dèsa, een steenen neut half verzonken in de sawah. Mag men uit het feit, dat aan den weg aan den rand van de dèsa een klein Hindoesch beeld staat en uit de mededeeling van de bevolking, dat in de desa vroeger een heuvel (goenoengan) geweest moet zijn, afgeleid worden, dat hier vroeger een Hindoesch monument gestaan heeft?

Verder trof ik in de dèsa Kertå nog op een plek eenige groote oude baksteenen aan. In de namen van naburige erven of dèsa's was niets meer te vinden van gedeelten van een Kraton. Wel zegt men, dat de benoorden Kertå liggende dèsa Kanggotan de verblijfplaats was van Kjahi Djinggot, die pengoeloe van Sultan Agoeng moet geweest zijn.

Niet ver van Kertå ligt aan de overzijde van de Opak de reeds genoemde rotsachtige kale heuvel Råsåwoeni. Aan dien heuvel zijn allerlei legenden verbonden. Een platte groote steen op den heuvel heet Sélå Ambèn, hier zou Sultan Agoeng vaak gezeten hebben. De naast die steen staande asemboom was zijn wandelstok. Hier schijnt de Vorst ook een ontmoeting met Ratoe Lårå Kidoel gehad te hebben. In dit verband wordt dan verteld, dat onderaan den heuvel onder een grafsteen met een tjoengkoeb eroverheen sperma (kåmå) van Sultan Agoeng begraven is. Daaraan zou de heuvel zijn naam, die oorspronkelijk råsåmani [1]) was, te danken hebben. Op een andere plaats kan men nog den indruk van de groote hoef van het Sembrani-paard aanwijzen. Dit gevleugelde paard zou, naar het verhaal van den bovengenoemden Doelgani, door een bewoner van Kartå, een zekeren Djåkertå op last van Sultan Agoeng uit een amazonenland ergens in de lucht gehaald zijn. Boven Kartå gekomen bleef het met zijn leidsels in een randoe-alasboom verstrikt. Sultan Agoeng schoot toen van zijn kraton uit een pijl af, die de leidsels doorboorde. Het paard wist echter te ontsnappen en weigerde naar Sultan Agoeng toe te komen. Juist toen het zijn éène poot op de Råsåwoeni neerplantte schoot Sultan Agoeng een pijl op hem af, die zijn doel miste, maar een, nu nog aan te wijzen, spleet in de rotsen maakte.

De vele menschen die op Rebo wekasan (den laatsten Woensdag van de maand Sapar) in de kali Gadjahwong bij haar uitmonding [2]) in de kali Opak komen baden, gaan ook altijd een bezoek brengen aan den Goenoeng Råsåwoeni.

II. Plaatsen aan de Zuidkust van het Regentschap Bantool.

Om en bij Parangtritis en Krètèk aan de Zuidkust van het Regentschap Bantool liggen verscheidene bekende plaatsen, die in historie en legende een groote rol spelen.

Allereerst Gaḍing [3]). Deze dèsa, gelegen in het gebied van de kaloerahan Gaḍinghardjå, ligt vlakbij Krètèk aan de Opak. Hier had Pakoe-Boewånå II (1726 —

1) Beide woorden beteekenen ook sperma.
2) Dit punt ligt ook vlakbij Kertå.
3) Omtrent het ontstaan van dezen naam bestaat het volgende verhaal. De toen nog moerassige streek aan de Zuidkust werd om en bij Gaḍing onder persoonlijke leiding van Sultan Agoeng voor het eerst met klappers beplant.

1749) zijn buitenverblijf. Het werd door den Gouverneur Generaal Van Imhoff op zijn beroemde reis door Java op Zaterdag den 21en Mei 1746 bezocht. In de beschrijving van de reis heet het: „en trokken door na onze avondplaats tot Gading, daar in des Soesoehoenangs dalm logeerden, in dewelke hij resideerd als na de Zuit zee gaat, om zig te diverteeren, zijnde deze plaats aan de mond van de rivier Dempan, op deszelfs wester boord aan het eijnde van het zuijdergebergte en pas een uur van de zee gelegen, daar de Vorst, voor de troubelen van het jaar 1741, gewent was te jagen en te visschen" [1]).

Van de „dalem" is niet veel meer over. Aan de oevers van de gekanaliseerde Winångå zijn nog steenen van het fundament aangetroffen. Verder vindt men in de zelfde desa Gaḍingkeḍaton nog een deel van de oude muur en een oude (nu nog als heilig beschouwde) put. In Gaḍingloemboeng is nog een platte steen waarop de weegschaal van de loemboeng gestaan zou hebben. Het meeste is nog over van de moskee die in de dèsa Kahoeman ligt. In deze dèsa waarbij het ook daaraangrenzende Mrijan behoorde (dat nu bij de kaloerahan Kradènan is ingedeeld), mag op de dèsafeesten (perti désâ = bersih desâ; moeloedan, maleman, roewahan, soeräan) geen wajangvertooning, maar alleen een slawatan gegeven worden.

Ten slotte is ook nog in Gaḍingkeḍaton een erf, dat Liman genoemd wordt. Hier werden de olifanten van den Vorst vroeger vastgebonden. In 1927 werd van wege den Oudheidkundigen dienst een onderzoek naar al deze overblijfselen ingesteld.

Het is niet recht duidelijk wat in de beschrijving van de reis van Van Imhoff is bedoeld met de Kali Dempan. Vermoedelijk was dit de Kali Winångå, die hier voor haar kanalisatie in de Opak uitmonde. De naam Dempan is in Krètèk en omgeving niet bekend. Het kan ook zijn, dat in het handschrift oorspronkelijk Oempak, Opak, heeft gestaan; de eerste en laatste letters zouden dan verkeerd overgeschreven zijn.

In de bovengemelde reisbeschrijving wordt ook gesproken van „een klip van dewelke veele vertelselen gefabuleert werden uit de Heijdensche tijd, en die zelfs nog bij de tegenwoordige Mohametaanse Javanen in eenige achting is, mitsgaders ook aan het eijnde van 't bovengemelte gebergte, een wel of bronwater, waar aan men egter niet dan een sterk zout konde proeven, misschien veroorzaakt door de communicatie met het zeewater, dat meenigmaal daarover heen slaat."

Wat bedoelt de schrijver hier met de door hem vermelde klip en bron? Aan de overzijde van de Opak leidt de weg in Zuidelijke richting naar de badplaats Parangtritis. Deze weg gaat langs de heilige graven, op heuvels gelegen, van Sèh Maholånå Maghribi, en Sèh Belabeloe, die door duizenden jaarlijks bezocht worden, en langs de warme bron Parangwédang. Aan het strand is een plek, Parangkesoemå geheeten, die evenals de veel zuidelijker gelegen grot, Goewå Langsé, de plaats was waar Panembahan Sénåpati of (en) Sultan Agoeng de Ratoe Lårå Kidoel geregeld ontmoetten. Van Parangkesoemå uit wordt, nadat men er wierook gebrand heeft en er de meegebrachte verwelkte en de voor andere doeleinden gebruikte bloemen (lajon sekar) en nagels (kenåkå) begraven heeft, het jaarlijksch offer van Z. H. den Sultan naar zee gevoerd, om dan aan de golven toevertrouwd te worden.

(Vervolg noot 3, van pag. 156).

De met klappers beplante plaats werd om de moerassigheid Ngembel genoemd (*embel* = moeras). De bevolking noemde echter de plaats Gaḍing, dat het Krâmâ-inggil is van *oembel* (=snot). De klapperaanplant is later uitgebreid tot de geheele Zuidelijke strook van het regentschap Bantool. Die strook heet tot op den huidigen dag Kabonongan. Zij leverde vroeger een belasting in klapperolie (*padjeg bonong* geheeten) ter verlichting van de Kraton. Omtrent de oorsprong van den naam Kabonongan is nog steeds geen bevredigende verklaring gevonden. In Solo zegt men, dat een der pachters van deze belasting een Chinees was, die Bonong heette.

Zie vooral ook het in het Javaansch vertaalde artikel van den heer J. E. Jasper in *Narpawandawa Soerakarta* van 3 Januari 1929, deel 2 blz. 1—2, over de oorsprong van de abdidalem Gaḍing Mataram, die vroeger in Soeråkartå bestaan moeten hebben.

1) *Bijdragen tot de T.L. en V. van N. I.*, deel I : 408.

Zie verder Veth II : 160 en Brandes in *Tijdschrift voor Indische T.L. en V.*, deel 37 : 439 - 441.

Het offer, dat ik op den 30en Djoemadilawal 1857 (6 December 1926) in zee zag werpen bestond uit de volgende goederen[1]).

Poenikå pratélanipoen kagoengan Dalem barang hagem-hageman sapanoenggilanipoen hingkang kalaboeh doemateng Mantjingan.

Pangadjeng

1 hidji tjindé sekar.
1 „ soemekan [2]) gaḍoeng.
1 „ soemekan bangoentoelak.
1 „ soemekan djinggå.
1 „ soemekan papasan mateng.
1 „ soemekan gaḍoeng mlaṭi
1 „ soemekan dringin.
1 „ njamping [3]) baṭik tjangkring.
1 „ tjoepoe lisah wangi [4]).
1 „ tjoepoe konjoh [5]).
1 „ boentel menjan [6]).
1 „ gendoel ratoes [7]).
1 „ kampèk isi jåtrå [8]).

Panḍèrèk

1 hidji paningset [9]) songèr
1 „ soemekan sawo mateng tengah djené
1 „ soemekan gaḍoeng mlaṭi
1 „ soemekan dringin
1 „ kampoeh [10]) polèng
1 „ njamping toeloeh watoe
1 „ paningset bangoentoelak
1 „ peṭakan lawon [11])
1 „ boentel menjan
1 „ tjoepoe isi lisah wangi [4])
1 „ tjoepoe isi konjoh
1 hidji gendoel isi ratoes
1 „ kampèk isi jatra
2 „ boentel lajon sekar [13])
2 „ koṭak isi rikmå sartå kenåkå [14])
2 „ petadahan [15])
1 „ gelaran pasir [16])
3 boentel agem Dalem rasoekan sapanoenggilanipoen [17]).

Juist voordat de „laboehan" in zee geworpen wordt, zegt de djoeroekoentji de volgende woorden: „Kawoelå noewoen Goesti Kangdjeng Ratoe Kidoel, kawoelå njaosaken laboehanipoen wajah dalem Ingkang Sinoehoen Kandjeng Soeltan ingkang kaping woloe ing Ngajogjåkartå Adiningrat. Wajah dalem njoewoen pangèstoe dalem soegengipoen slirå dalem, pandjangipoen joeswå dalem, loehoeripoen kaprabon dalem, wiloedjengipoen nagari dalem ing Ngajogjåkartå Adiningrat".

De boven genoemde plaatsen liggen allen in de dèsa en aan het strand Pamantjingan. De djoeroekoentji vertelt, dat de dèsa haar naam te danken heeft aan het feit, dat Sèh Maholånå Maghribi, die op den heuvel woonde, waar hij begraven ligt, vaak aan den voet van dien heuvel, die nu al ver landwaarts ligt, maar toen nog aan zee grensde, vischte. Deze Sèh Maholånå was een wali uit den Demakschen tijd. Volgens den djoeroekoentji wordt hij in de babad Demak vermeld.

Op een anderen heuvel liggen onder dezelfde tjoengkoep Sèh Belabeloe en Sèh Gagangaking [18]). Van deze personen vertelt de djoeroekoentji, dat zij de 33e en 34e kinderen van den Vorst Bråwidjåjå V uit Mådjåpait zijn. Zij zouden uit het rijk van dezen Vorst zijn gevlucht, omdat zij zich niet aan Raden Patah uit Demak, die Mådjåpait veroverde, wilden onderwerpen. Zij weken uit naar Pamantjingan, waar Sèh

1) De hierondervolgende staat was de bijlage van den geleidebrief, dien de Kepatihan aan het plaatselijk Inlandsch bestuur zond. De goederen, die voor Ratoe Lårå Kidoel bestemd zijn, staan onder het hoofd Pangadjeng, terwijl die voor haar dienaren onder Panḍèrèk vermeld zijn. In de volgende nooten zijn alleen vertaald de woorden, die de verschillende kleedingstukken en voorwerpen aanduiden.
2) *Soemekan* is het krâmâ-inggil van *kemben* (borstkleed).
3) *Njamping* is het krâmâ-inggil van *tapih* (vrouwenkleed = *saroeng*).
4) Doosje met geurige olie.
5) *Konjoh* = borèh
6) Een pakje met menjan.
7) Een flesch met ratoes.
8) Een zakje met geld.
9) *Paningset* is het krâmâ-inggil van *saboek* (gordel van katoen of zijde).
10) *Kampoeh* is het krâmâ-inggil van *dodot*.
11) Wit doek katoen.

13) Een pakje met verwelkte of reeds voor andere doeleinden gebruikte bloemen.
14) Een doos met haar en nagels.
15) Presenteerblad van hout.
16) Een bepaalde soort mat.
17) Jassen en kleederen van den Sultan.
18) Zie Rassers in *Gedenkschrift* van het Kon. Instituut voor T. L. en V. (1926), blz. 238 e. v. (noot van de Redactie).

Maholånå zich al gevestigd had, en leefden er als eenvoudige menschen, opdat Sèh Maholånå, die immers Mohamedaan was, niet zou weten, dat zij zonen van een Hindoeschen Vorst waren. Of zij later tot den Islam zijn overgegaan wist de djoeroekoentji niet te vertellen. Hun graven, die geregeld van wege de Kraton onderhouden worden, zijn echt Mohamedaansch. Maar buiten de tjoengkoep liggen bovenop den heuvel nog een Hindoesch beeld en een nandi. Meer wist de djoeroekoentji niet te vertellen. De genoemde graven worden jaarlijks door duizenden menschen van heinde en verre bezocht. Het is best mogelijk — gelijk boven reeds medegedeeld werd — dat de beide heuvels in Van Imhoff's tijd als „klippen" direct uit zee oprezen. Nu zijn zij door een duinenreeks van de zee gescheiden.

Als de zee toen den voet van de heuvels omspoelde is het ook mogelijk, dat het zeewater herhaaldelijk over de „bron of welwater", waarvan Van Imhoff vertelt, sloeg. Deze warmwaterbron is vermoededelijk Parangwédang. Aan deze bron, waarvan het water geneeskundige kracht moet hebben, zijn geen verhalen of legenden verbonden, die den djoeroekoentji bekend zijn. In 1900 werd, op voorstel van Pangéran Mangkoeboemi, hier een ommuurde badplaats gemaakt.

Parangtritis wordt in de Babad Tanah Djawi genoemd op blz. 143. Hier landde Sénåpati na Ratoe Lårå Kidoel in haar paleis in de Oceaan ontmoet te hebben. Aan het strand zag hij toen tot zijn schrik Soenan Kalidjågå. De plaats wordt herhaaldelijk door Pangéran's van Solo en Jogja bezocht en de Sultan heeft in 1929 de aldaar staande Zelfbestuurspesanggrahan overgenomen.

Vroeger bezat de Sultan ook een pasanggrahan in Samas, dat dichtbij de monding van de kleine Winångå ligt. Ook dit plaatsje wordt in de Babad (blz. 138) genoemd. Daar werd voor Sénåpati een haai (*oelam olor*) gevangen, dien hij later weer mooi uitgedost in zee losliet.

III. Eenige andere historische en legendarische plaatsen.

a. Legendarische plaatsen uit den tijd vóór Sénåpati.

Goewå Tjaremin, een grot gelegen op de helling van het Zuidergebergte ten zuiden van de dèsa Sroenggå (kaloerahan Kalidadap), ten zuidoosten van de samenvloeiing van Ojå en Opak vlakbij de Goenoengkidoelsche grens. De grot is op de topografische kaart niet aangegeven.

Volgens het verhaal van Singådikråmå, oud ± 65 jaar, gewezen bekel van Sroenggå, een afstammeling van één der tjikal bakal van genoemde dèsa, kaki Déjå genoemd, moet de grot eens de plaats van bijeenkomst van de negen wali's geweest. Als namen van die wali's gaf hij op:

1. Soenan Bonang; 2. Sèh Maholånå Maghribi, 3. Soenan Ngampèl; 4. Pangéran Modang Goenoengdjati; 5. Soenan Giri; 6. Soenan Geseng; 7. Soenan Koedoes; 8. Soenan Kalidjågå en 9. Sèh Sitidjenar.

De grot is geen kluizenaarsplaats geweest.

Voor de ingang van de grot, die ik zelf tweemaal bezocht, liggen een ruim twintig oude baksteenen (banon kinå). Het verhaal gaat, dat, wanneer deze steenen door elkaar liggen er onheil voor het rijk Jogjakarta dreigt.

Om de grot staat een klein bosch van groote schaduwrijke boomen, die men niet durft te kappen. Uit de grot stroomt een kleine onderaardsche stroom. Binnenin de grot is een plek waar water uit den rotswand lekt, dat men *banjoe* (*tojå* K) *djamdjam* noemt en waaraan de bevolking magische kracht toekent. Verder moeten er in de grot nog twee in steen uitgehouwen moeståkå's zijn.

De beschermgeesten van de grot (danjang ingkang bahoereksâ ngrikoe) zijn: Kjahi en Njahi Tawang Gantoengan, Kjahi en Njahi Minang Såkå (Minang Soekmå), Goenoeng Mlaṭi en Rantamsari.

In Baron, alwaar een ondergrondsche rivier in zee uitkomt, in het Zuiden van

Goenoengkidoel, zijn vier grotjes: goewâ Nâgâ, goewâ Sangoepati, goewâ Sangoebranti en goewâ Glaṭik, die de pertapan's waren van onderscheidenlijk Wrekoedârâ, Djanâkâ, Joedistirâ en Sentjaki, welbekende wajangfiguren.

Men zegt dat Baron genoemd is naar Djâkâ Oembaran of later Raden Oembaran, zoon van Sénâpati en Raden Rârâ Lembajoen, jongere zuster van Kjahi Ageng Giring (of Ki Ageng Paḍèrèsan) [1]. Het kind schijnt al heel jong naar het eenzame Baron gezonden te zijn, opdat hij niet zou weten, dat hij een zoon van Sénâpati was. Hij mocht daar vrij rondloopen (*oembar*) en werd opgepast door Ki Régolbâjâ, een broer van Radèn Rârâ Lembajoen.

Genoemde Raden Oembaran moest, teruggekomen in Giring, weten wie zijn vader was. Zijn moeder zond hem naar Mataram (Koeṭâ Geḍé) om daar op de aloon-aloon tusschen de beide geschoren waringin's te „pépé" (in de zon drogen), dan zou zijn nieuwsgierigheid wel bevredigd worden. De jonge man deed wat hem gezegd was en werd voor Sénâpati gebracht, die hem een kris zonder scheede gaf en hem opdroeg een poerwâsari-boom te zoeken om van het hout daarvan de scheede te maken. Toen hij thuis gekomen, aan zijn moeder vertelde wat de Panembahan hem gezegd had, zei de moeder, dat zijzelf de poerwâsari-boom was en dus door haar eigen zoon gedood moest worden. De jonge man weigerde aan dit verzoek te voldoen, doch zijn moeder wierp zich toen zelf op de kris (angroengkebi ḍoewoeng) en pleegde aldus zelfmoord.

Toen Raden Oembaran dit alles in Mataram aan Sénâpati vertelde, deelde deze hem de waarheid mede. Later werd hij tot Pangéran verheven en kreeg den naam van Pangéran Poerbâjâ; zijn graf ligt in de dèsa Wotgalèh (ten N. O. van Koeṭâgede), die vroeger een vrije dèsa was.

Volgens de geslachtsregisters *(sârâsilah)* in den Kraton moet deze zoon van Sénâpati Raden Damar geheeten hebben, later Pangéran Poerbâjâ; in Sultan Agoeng's tijd werd hij onderscheiden met den titel van Panembahan.

De dèsa Giring (kaloerahan Giring) waar Kjahi Ageng Giring gewoond heeft, ligt in het onderdistrict Palijan, district Plajen (Goenoengkidoel). Zijn graf ligt in de naburige dèsa Sâdâ (kaloerahan Sâdâ), welk gehuchtje uit een uitzwerming van Giring is ontstaan. In deze buurt mag men de woorden „lembajoeng" (d.w.z. de bladeren van de katjang) en „ṭokolan" (uitgeloopen katjangboonen) niet uitspreken, omdat Kjahi Ageng Giring in zijn jeugd *Ṭokolan* en zijn bovenbedoelde zuster *Raden Ajoe Lembajoen* heetten. Ten noordoosten van de dèsa Sâdâ moet de bekende klapperboom (*gagahemprit* genoemd) van de legende gestaan hebben. De plaats is heilig en omgeven door een klein bosch, Djomboran geheeten. Zoo'n heilige plaats heet in Goenoengkidoel *resan* en is gewoonlijk de verblijfplaats van bepaalde beschermgeesten. In de dèsa Giring ligt de kali Gowang alwaar de Kjahi zich baadde, vóórdat hij de *degan* zou opdrinken.

Ongeveer ten Zuiden van Pijoengan ligt in het Zuidergebergte, ook niet ver van de Goenoengkidoelsche grens de dèsa Sentânâ in de kaloerahan Djâlâsoetrâ; hier wijst men een graf aan, dat van Soenan Geseng, ook wel Kjahi Djâlâsoetrâ geheeten, één der wali's, zou zijn.

Volgens het verhaal van den djoeroekoentji zou Soenan Geseng hier op de goenoeng Basiran een gehucht gesticht hebben, dat nu nog Djâlâsoetrâ heet en daar zijn laatste levensdagen gesleten hebben. Hij zou afkomstig zijn uit de dèsa Bedoeg Krèndètan (Poerwâredjâ) waar hij onder den naam van Tjâkrâdjâjâ met zijn vrouw en zijn zoontje Bedoeg (of Boedoeg) woonde; daarna zou hij vertoefd hebben in Lowanoe (Poerwâredjâ) en vervolgens in Daleman (kaloerahan Boeloe ten Westen van de dèsa Mantjasan dichtbij het boven-

1) Zie in *Babad Tanah Djawi* blz. 117, het bekende verhaal van de *degan*.

genoemde Pijoengan) om ten slotte in Djålåsoetrå terecht te komen. Het verhaal van den djoeroekoentji kwam het meest overeen met het door Dr. Rinkes gepubliceerde verhaal in Tijdschrift van het Bat. Genootschap deel LIII blz. 274 — 284; van een verblijf in Daleman en Djålåsoetrå wordt echter in dit artikel geen gewag gemaakt. Het artikel vangt aan (zie blz. 269 e.v.) met een geheel andere redactie van deze legende, die verteld werd door den djoeroekoentji van Tirtå (dichtbij Grabak, Magelang) volgens wien Soenan Geseng en zijn vrouw aldaar begraven zouden zijn.—

b. Plaatsen uit den tijd van Sénåpati.

Lipoerå. In de Babad Tanah Djawi blz. 135 e.v. vindt men het bekende verhaal van Sénåpati, die in Lipoerå op een steen (Sélå koemlåså) slapende plotseling bemerkt, dat een ster zoo groot als een kokosnoot van den hemel op hem neervalt en hem de voorspelling doet, dat hij en zijn nakomelingen als vorst over Java zullen heerschen. In de dèsa Djanggan (kaloerahan Bantoelan) ligt in een ommuurde ruimte de steen, die natuurlijk veel bezocht wordt. De dèsanaam is op de topografische kaart niet te vinden. In de dèsa Kaoeman (kaloerahan Lipoerå) op het erf van een zekeren Atmåredjå zijn nog fundamenten van een moskee, die op last van Sénåpati zou gebouwd zijn, te vinden.

In de dèsa Djanggan (doch ressorteerende onder de kaloerahan Lipoerå) staat op het erf van den kamitoewå Ardjåwirjå onder een moendoe-boom nog de *paron* (aanbeeld) waarop Kjahi Soepå in opdracht van Soenan Kalidjågå zijn kris Toebanlipoerå heeft gesmeed. Kjahi Soepå was afkomstig van Toeban, maar smeedde de kris in Lipoerå; vandaar de combinatie der beide namen. De *paron* heet „*milih wingi tåpå*", omdat Soenan Kalidjågå vroeger deze plaats als kluizenaarsplaats had uitgekozen. Feitelijk was Kjahi Soepå uitgestuurd om de *wahjoe*, die voor een Vorst bestemd was, en, die in een kris (de Kjahi Sengkelat) was veranderd, op te zoeken. Honderd jaar later, zoo luidt het verhaal, zou die *wahjoe* zich aan Sénåpati openbaren.

Dichtbij de samenvloeiïng van de Kali Bedog en de Kali Prågå ligt de dèsa Mangir. Deze dèsa zou ontgonnen zijn door Kjahi Ageng Wånåbåjå. Deze had een zoon, die Kjahi Ageng Mangir heette, en de zoon van dezen Kjahi Ageng Mangir stond bekend onder den naam van Boepati Mangir. Toen deze laatste onder Sénåpati's bewind boepati was van Mangir en omgeving, trok zijn vader, Kjahi Ageng Mangir, naar de Merapi om daar te tåpå.

Op een goeden dag krijgt Boepati Mangir bezoek van een enorm groote slang, wier komst reeds door zijn vader aangekondigd was. De slang vraagt naar Kjahi Ageng Mangir en krijgt ten antwoord, dat deze zich op de Merapi bevindt. De slang gaat dan ook de Kali Bedog op en arriveert ten slotte aan de Merapi, alwaar zij Kjahi Ageng Mangir aantreft, waarop zij hem vraagt om haar als zijn kind aan te nemen. Kjahi Ageng kan het verzoek alleen toestaan, indien de slang in staat is zich om de Merapi te slingeren [1]). De slang tracht dien eisch in te willigen, maar dat kan haar alleen lukken wanneer zij haar tong uitsteekt en daarmee juist de punt van haar staart bereikt.

Kjahi Ageng snijdt nu met zijn zwaard de slangetong af en ziet! zwaard en tong worden te zamen de beroemde lans Kjahi Baroe. De slang zelf wordt door Kjahi Ageng weggeslingerd; zij valt neer in Ngantjar ten zuiden van Mangir. Het geluid „ngaklak" van den val van het monster is voor Boepati Mangir het teeken, dat hij bij zijn vader zijn opwachting moet maken. Deze overhandigt hem Kjahi Baroe waaraan nog een stok (landèh) van sadanghout uit Ngantjar gemaakt moet worden.

1) Op de Merapi is bekend de naam Kendit (gordel), die aan dit verhaal zijn ontstaan te danken zou hebben (Mededeeling van Mr. Nelson).

Met de Kjahi Baroe kreeg de Boepati Mangir een gevaarlijk magisch wapen in handen. Werd het in bepaalde richting gehouden dan werden de menschen op wie de lans gericht was door de een of andere ziekte gedood. Met deze poesåkå werd Boepati Mangir een machtig vorst, alle omwonende boepati's moesten zich aan hem onderwerpen.

Dit werd voor Sénåpati te gevaarlijk. Hij voerde toen de welbekende list uit, zond zijn beeldschoone dochter (Raden Ajoe Pembajoen), verkleed als dansmeid [1]) naar Mangir, om den Boepati te verleiden. Dit lukt. De vrouw weet hem met zijn magische lans zelfs naar Koeṭå-geḍé te lokken alwaar hij op de ,,sélå gilang" zijn dood vond.

In de dèsa Mangir zijn nog fundamenten en steenen van de Kraton van het geslacht Mangir te vinden. [2])

---

1) Er is ook een verhaal dat zij als bespeelster van een gendèr met 's Vorsten patih als ḍalang wajang-kliṭik uitvoeringen gaf.

2) Litteratuur: 1 R. Sasrawinata, *Serat Babad bedahipoen Mangir* (uitgave Van Dorp & Co., Semarang, 1922). Over het ontstaan van de lans Kjahi Baroe speciaal Zang 2 strofe 7—20 (blz. 14—18).

2. R. P. Djajasoebrata, *Babad Tanah Djawi* (uitgave Van Dorp & Co., 1923), blz. 98—101.

3. R. Ng. Soeradipoera, *De Lotgevallen van Kjai Mangir* (uitgave Volkslectuur, Serie No. 85, 1913).

(Noot der Redactie).

ER-LANGGHA

door

R. Ng. Dr. POERBATJARAKA.

Naar de beteekenis van dezen naam hebben reeds enkele geleerden gezocht. De laatste is Dr. W. F. Stutterheim in zijn artikel getiteld „Er-Langga", opgenomen in den Feestbundel uitgegeven bij het 150-jarig bestaan van het Kon. Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen. In dit artikel citeert Dr. Stutterheim de verklaring van dien naam door Dr. G. P. Rouffaer, welke verklaring op haar beurt berust op de beteekenis van beide deelen, gegeven door Prof. Kern.

Als punt van uitgang voor zijn verklaring neemt Dr. Stutterheim het volgende: „Langga, in het Javaansch longgå, duidt op een handeling, waarbij men vocht uit een tuit of in ieder geval in een dunne straal neer laat vloeien in de keel, kortom dus de gewone indonesische wijze van drinken (is dit wel zoo? P.) zonder het vat waaruit gedronken wordt, aan te raken".

Als verklaring van de handeling is het geciteerde natuurlijk wel juist; maar daarom is het m.i. nog geen „taalkundige" verklaring van het woord *langga*.

Het Javaansch woord *langga* nu is zoowel in klank als in beteekenis zeer nauw verwant met *sangga*. Dit laatste duidt op een krachtsuitoefening van onderen naar boven; vandaar *sanggan* d.i. voetstuk, stut, enz.; overdr. plicht jegens de overheid, taak, enz. De Soenda'sche stam voor aanbieden, hetzelfde woord *sangga*, is in dit opzicht nog duidelijker, nl. een beweging van onderen schuins naar boven. Trouwens het woord *langga* in de uitdrukking *dilangga wadoeke* geeft dezelfde beweging aan. Immers die uitdrukking beteekent: hij wordt in zijn buik met een kris gestoken, zóó dat de punt van de kris schuins bovenwaarts in den buik dringt. De vergelijking door Dr. Stutterheim van het grondbegrip van *langga* met dat van *tjrèt*, *tjrot* (en *tjoer*) met welke laatste aangeduid wordt de beweging van een (niet kunstmatige) straal-water is m.i. niet juist; de laatste beweging is precies tegenovergesteld aan die van *langga*. En wel op grond hiervan is de conclusie, waartoe Dr. Stutterheim gekomen is, nl. dat Er-langga een naam zou zijn van een landstreek, ontleend aan een spritsende water-straal of straalwater — vergeleken met den plaatsnaam Lotjèrèt — m.i. niet wel te aanvaarden.

Wat kan nu de naam Er-langga dan wel beduiden? De juiste verklaring van dien naam is m.i. reeds een kleine tien jaar geleden gegeven door den heer D. van Hinloopen Labberton in dit tijdschrift 1ste jaargang blz. 194 vlgg. Maar de juistheid van die verklaring is in de klem geraakt van des heeren L.'s betoog, dat hij meent noodig te hebben voor zijn redeneering, zoodat zij onjuist is geworden. Voor het een en ander worden de lezers verwezen naar bedoeld Djawa-artikel.

Het laatste deel van den naam Er-langga nu is niet het Javaansche *langga*, doch afvan den geleid Sanskrit-stam *langh*, overden, overschrijspringen. Daar nu *er* met de variatie *jala* en *nīra* water beteekent, beduidt de naam Er-langga dus heel eenvoudig: *hij die over het water springt*. Waar wij verder met vrij groote zekerheid weten dat Er-langga een gebaliniseerde Javaan, althans op Bali geboren en grootgebracht is, behoeven wij nie tte raden dat met dit „water" de Straat van Banjoewangi bedoeld wordt. Is dit juist, dan dient de naam Er-langga tevens als herinnering, dat de beroemde Javaansche koning „over het water is gesprongen" m.a.w. afkomstig is van den overwal, dus oorspronkelijk: orang sebrang.

Welt., 30 Sept.'30.

DE LOEMADJANGSCHE RUITERBEELDJES EN DE PAARDEN OP DE RELIEFS VAN JEH POELOE

door

Dr. K. C. CRUCQ.

De beide ruiterbeeldjes waarover hier het een en ander zal worden medegedeeld, zijn gevonden in het Loemadjangsche, in de desa Bentje, N. W. van Kota Renon; de boogschutter werd in 1923 door den heer Mühlenfeld, toenmaals A. R. van Loemadjang, ontdekt in de verzameling van een bestuursambtenaar-collectionneur, en naar Weltevreden opgezonden; het andere beeldje werd in 1926 gevonden. Men zie verder het artikel hierover van Dr. Bosch in Oudheidkundig Verslag 1926 Bijlage D.

Bezien we eerst No. 5872; het paard maakt den indruk van een zeepaard of een of ander fabeldier, zooals Dr. B. terecht opmerkt in bovengenoemd artikel (blz. 78); we denken onwillekeurig aan de Koeda Semberani, en de zeepaarden uit de reizen van Sindbad en het zeepaard, waarop de Baron von Münchhausen zijn tocht op den bodem der zee volbracht; men lette o.a. op de vinvormige, hoog opstaande manenkam, die tot ver over de schoft doorloopt, de zonderlinge vorm van den mond, de eigenaardige, hoornachtige uitwassen op het voorhoofd, de platte, voetvormige hoeven (een soort „knolhoeven"), en de planten(?) tusschen voor- en achterbeenen, die misschien wier of iets dergelijks zouden kunnen voorstellen. Zonderling zijn ook de ooren, ook eenigszins vinvormig; onder de ooren bevindt zich een rozet als van een voorhoofdsriem of -band, die evenwel niet te zien is. Het zou kunnen zijn, dat rozetten, horens en oorbedekking(?) samen een soort siertuig vormen, of een bepantsering van het hoofd; waarschijnlijk is dit echter niet.

Als verklaring van den vreemden vorm van den manenkam, zou men kunnen onderstellen, dat deze was opgevlochten, ter versiering; maar de lijntjes in den kam, telkens twee aan twee evenwijdig loopend, met evengroote tusschenruimte tusschen elk volgend paar, maken niet den indruk van manenhaar, maar van graten in een vin (zooals de rugvin van stekelbaars, pieterman, zeepaardje, e.d.).

Daarentegen heeft de staart den gewonen, zij het hier ook leelijken vorm, geen vinvorm of iets dergelijks; maar evenmin is het een gevlochten paradestaart, zooals men bij een opgevlochten manenkam zou verwachten.

Geeft dus het extérieur ons geen uitsluitsel of onze hypothese: zeepaard, al dan niet kans heeft om juist te zijn, wanneer we ons bronsje vergelijken met het paard op den sluitsteen van Tjaṇḍi Bangkal, dan blijkt wel, dat genoemde onderstelling moeilijk te handhaven is. Het paard van Tj. Bangkal heeft nl. een dergelijke manenkam, die ver over het voorhoofd doorloopt, zooals waarschijnlijk ook bij No. 5872 oorspronkelijk het geval was; althans het voorste deel van den manenkam vertoont een breukvlak, terwijl ook de ooren van ons bronsje overeenkomst vertoonen met de „klapooren" van de paarden op de sluitsteenen van Tjaṇḍi Bangkal en Tjaṇḍi Sawentar, door Dr. Stutterheim als zonnepaarden verklaard (zie: *Oost-Java en de Hemelberg*, in Djåwå 1926, blz. 333 enz.). Stelt misschien het ornament tusschen de beenen van het paard wolken voor, en hebben we hier een „zonneruiter"?

Voorzoover uit de onbeholpen vervaardiging van het beenwerk is op te maken,

---

Literatuur: Dr. F. D. K. Bosch, Twee bronzen ruiterbeeldjes uit het Loemadjangsche (Oudheidk. Verslag 1926. Bijlage D). Verslag van Dr. W. F. Stutterheim nopens een reis naar Bali (Oudheidk. Verslag 1925 pag. 96—101).

Deze bronsjes zijn ingeschreven in den Catalogus van het Museum van het Bat. Gen, als no. 5827 en 5872.

Bronzen ruiterbeeldjes, afk. desa Bentje, distr. Ranoe Lamongan, thans Mus. Bat. Nos. 5827 en 5872.
(Foto's O. D. Nos. 7949 en 7950).

zet het dier zich schrap met de achterhand; de ruiter brengt het linkerbeen achterwaarts, om het paard te doen aanspringen in rechtschen galop. De strijdbijl, die Dr. Bosch in de linkerhand van den ruiter ziet, kan ik niet als zoodanig herkennen; wat Dr. Bosch voor het blad van de bijl houdt, is het linkeroor van het paard; de „steel van de bijl" is waarschijnlijk het hout van een boog, aan welks boveneinde m.i. het kruiselings bevestigde uiteinde van de pees te zien is; misschien stelt de korte speer in de rechterhand een zware pijl voor. Dat zoowel de boogpees zelf als de pijlkoker ontbreken, is in deze geen bezwaar, aangezien bij den boogschutter van No. 5827 hetzelfde het geval is. Bovendien zou uit de strijdbijl-hypothese moeten volgen, dat de ruiter linksch was, afgezien nog van de moeilijkheid, zoo niet onmogelijkheid, om een zoo log en zwaar wapen als een bijl van dergelijke afmetingen met eenige kans op succes te paard te hanteeren; voor een ruiter-strijdbijl wordt een licht model vereischt, met korten steel, die aan den zadelknop of aan den gordel kan bevestigd worden; een instrument van de afmetingen van een „tabarzin" zooals deze vermeende bijl zou zijn, past voor den berijder van een olifant, niet voor een ruiter.

Gaan we nu over tot No. 5827; de houding, hoezeer ook buitengewoon leelijk (zie o.a. de achterbeenen, die op zg. „steltbeenen" lijken), is iets minder slecht dan die van 5872, met zijn ver uiteenstaande achterbeenen.

De ruiter schijnt het paard in te houden met zijn aanliggend linkerbeen, tegelijk de achterhand doende wijken voor het rechterbeen, teneinde het paard in de goede stelling te brengen om naar links te kunnen mikken, althans dat lijkt mij de aannemelijkste verklaring van de houding van den ruiter; de „stijve knieën" waarover Dr. Bosch spreekt, zijn te wijten aan de onbeholpen uitvoering van het werk; kennelijk wilde de maker een ruiter afbeelden die zit heeft: vaste aansluiting, maar losse, soepele houding; bovenbeen en knie aangesloten, onderbeen vrij. Of het paard werkelijk een ruin is, zooals Dr. Bosch meent, durf ik niet zeker te zeggen; gezien zeker kenmerk zou men aan een merrie denken hoewel dan de uier weer zeer rudimentair zou zijn; evenwel, dat is een kenmerk van het heele ding.

Het paard heeft geen korte manen, zooals Dr. Bosch zegt, maar een naar weerskanten (zonderling genoeg) afhangende manenkam, zooals ook Kaṇṭhaka op de Barabuḍur-reliefs er een heeft. Nu vervalt ook de doellooze „koordverbinding", die Dr. B. meent te zien tusschen hoofdstel en voortuig. De manenkam is inderdaad ook zoo onbeholpen weergegeven, dat de indruk van korte manen wordt gewekt.

De ring aan het voortuig („halster" zegt Dr. B.) zou kunnen dienen ter bevestiging van een riem, die als martingale dienst doet, maar waarschijnlijk is dit niet; de ring is naar verhouding veel te groot, en bovendien boven het voortuig geplaatst. Mijns inziens is de verklaring aldus: beide beeldjes maken den indruk van speelgoed, waarvoor dergelijke exemplaren nu nog gebruikt schijnen te worden (zie Oudh. Verslag 1926 blz. 77); ze hebben denkelijk op wielen gestaan, en de ring heeft gediend voor een koord, om ze aan voort te trekken; bij het andere bronsje kan een koord gestoken worden door het „oog" gevormd door de plant (Vgl. ook Van der Tuuk, K. B. N. Wrdbk. II s.v. kuda sembarani, v. speelgoed).

Het ontbreken van teugels schijnt mij toe dezelfde oorzaak te hebben als het ontbreken van de pees van den boog, nl. dat ze in brons niet weer te geven waren.

De vorm van het hoofddeksel van den ruiter doet inderdaad denken aan een Tartaar of Chinees; hij draagt een lange broek met een split onder in de pijp, een soort cowboybroek dus, maar nauwsluitend. De andere ruiter draagt waarschijnlijk laarzen; gezien de jas, die hij aanheeft, is het

niet waarschijnlijk, dat hij blootte beenen zou hebben. Hun volledig gekleed zijn wijst op het komen uit een koud klimaat, en klopt dus met de onderstelling, dat het Tartaren zouden zijn; evenzoo hun kleine gestalte tegenover de hooge stokmaat der paarden, en hun, althans als zoodanig bedoelde, houding van zeer goede ruiters.

De beide besproken bronsjes vertoonen in menig opzicht overeenkomst met de paarden op de reliefs van Jeh Poeloe op Bali (zie Oudheidk. Verslag 1925 pag. 96—101); zoo bv. het voortuig, in genoemde beschrijving aldus vermeld: „een halster (sic), waaraan enkele medaillons en een klok hangen"; ook aan het voortuig van No. 5872 hangt iets, dat aan een Balische koe-klok (kulkul sampi) doet denken. In de „medaillons" meende ik eerst metalen of leeren sierstukken te mogen zien, in den trant van de harnachementversiering, die we dikwijls bij strijdrossen in de latere Middeleeuwen aantreffen, nl. de baarvormige rand; maar door het beschouwen van de foto's van twee beeldjes gevonden te Bakbakan (Gianjar, Bali) kwam ik tot de opvatting, dat het alle bellen zijn (ronde, met spleet en korrel), en een „kulkul" van voren. Van een dezer beide beeldjes is het hoofd van het rijdier geheel verdwenen, van het andere het voorste deel van het hoofd; evenwel lijkt het mij duidelijk, dat het dier dezelfde dwaze hoofdhouding heeft als het paard op relief d van Jeh Poeloe, en ook dezelfde lompe hoofdvorm; de manenkam van het eene dier komt overeen met die van het paard op den sluitsteen van Tjaṇḍi Bangkal, en van No. 5872 van Loemadjang. Twee andere dergelijke beeldjes, terzelfder plaatse gevonden, stellen evenals de twee bovengenoemde een man en een vrouw voor, maar vierarmig en gezeten op liggende sapi's met paardestaarten (dus een soort Balische gnoe's of wilde-beesten!); op de voetstukken hetzelfde „niermotief" dat we ook te Jeh Poeloe aantreffen. De stijl dezer vier beeldjes komt dus overeen met die van Jeh Poeloe; typisch is de tegenstelling tusschen de goed afgebeelde koppen van de beelden zelf en den onbeholpen vorm der rijdieren.

Om nu terug te keeren tot de reliefs van Jeh Poeloe: voorzoover uit de foto valt op te maken heeft het paard op relief c een te kort hoofd, een gebrek waaraan ook bronsje No. 5827 eenigszins mank gaat. Het paard op relief d heeft een erg leelijke hoofdhouding; het loopt „met zijn hoofd bij Onzen Lieven Heer op tafel", zooals ook uit het verloop der teugels blijkt; eigenaardig is hier de dubbele teugel, men zou haast zeggen: trens- en stangteugel; daar het voorste deel van het hoofd is afgeslagen, valt hieromtrent niets met zekerheid te zeggen, maar het naar elkaar toeloopen der teugels maakt het waarschijnlijk, dat het bit uit een dubbele trens heeft bestaan, zonder stang; overigens is de teugelhouding hier ook op zijn zachtst gezegd allerzonderlingst.

Men vergelijke Kaṇṭhaka op Barabuḍur, die ook een dubbele trensteugel heeft, zonder stang. Achter het been van den ruiter op relief d steekt een eigenaardig voorwerp uit, dat op een soort vlerkvormige zadelklep lijkt; daarachter een lastig te determineeren voorwerp; ik vermoed, dat het geen harnachementstuk is, maar een karwats, of liever een zweep, zooals ook de andere ruiter in de hand heeft; zonderling is dan wel de bovenwaartsche kromming van den slag; het ding is zeer onduidelijk en op een foto natuurlijk nog moeilijker te determineeren dan ter plaatse.

De ooren zijn zeer dwaas afgebeeld, en gelijken op kattenooren (driehoekige vorm); ook bronsje No. 5827 lijdt aan dit euvel, echter in mindere mate. Typisch komt ook het stijve, plompe beenwerk van het paard op relief d overeen met onze bronsjes; men lette bv. op de vrijwel geheel identieke weergave der voorbeenen.

Het zou natuurlijk te gewaagd zijn, om uit enkele, misschien toevallige overeenkomsten conclusies te trekken; laat ons wachten totdat de reliefs van Jeh Poeloe verklaard kunnen worden, en de tijd van vervaardiging kan worden vastgesteld, of wel totdat er meer beeldjes als de

Voorouderbeeldjes afk. uit de Poera Poeseh, desa Bakbakan, Bali.
(Foto O. D. No. 9319 en 9320).

Rotsreliefs te Jeh Poeloe, Bali (Foto O. D. No. 7744).
(Relief d).

Rotsreliefs te Jeh Poeloe, Bali (Foto O. D. No. 7745).
(Relief c).

Loemadjangsche voor den dag komen, die ons meer kunnen leeren dan de beide exemplaren, die we nu bezitten; immers, zooals ook Dr. Bosch zegt (blz. 77), de waarschijnlijkheid is groot, dat ze tot een uitgebreider stel behoord hebben; veel zou wellicht worden opgehelderd als we meer dergelijke bronsjes konden machtig worden.

Tenslotte nog een opmerking over de vrouw op relief d van Jeh Poeloe, die „zich aan den staart van het paard vastklemt" (Oudh. Verslag 1925 blz. 98).

Het lijkt me zoo, dat deze jonge dame niet geheel vrijwillig achter den chevalier sans peur et sans reproche aanrent; deze heer is waarschijnlijk iemand van hoogen rang, misschien een vorst, die op jacht is; en gezien de roofriddereigenschappen der oude Balische vorsten, is het niet onwaarschijnlijk, dat hij hier benevens de buitgemaakte tjèlèngs, ook zijn amoureuzen jachtbuit naar de poeri transporteert. Het is niet duidelijk te zien, of de vrouw wel werkelijk aan den staart vastzit; men zou haast zeggen, dat van de handen van de vrouw een touw achter den staart van het paard doorloopt, hetwelk dan natuurlijk verder achter het lijf van het paard verborgen is; het zou door den ruiter in de linkerhand gehouden kunnen worden, of aan den zadelknop of iets dergelijks zijn vastgemaakt. Een bezwaar tegen de opvatting, dat de vrouw geroofd wordt, is wel de houding van haar handen, die den indruk maken van iets vast te grijpen, niet van gebonden te zijn; evenwel, de voorstelling is te onduidelijk om een bepaalde conclusie te trekken. Is onze onderstelling juist, dan treft den ridder de blaam van zeer groote onridderlijkheid en een absoluut gemis aan begrip van schaken in behoorlijken stijl.

De geschiedenis is met het schakingstafereel of wat het dan voorstelt, waarschijnlijk nog niet afgeloopen; bij de tirtha Pĕgĕning bestaat een begin van beeldhouwwerk, dat met onze reliefs samenhangt (zie Oudh. Verslag 1925 blz. 98); misschien zou hier de straf moeten zijn afgebeeld voor de euveldaden door den ridder te Jeh Poeloe gepleegd: ontheiliging der kluizenarij (?) door jachtvermaak en vrouwenroof? Men denke aan de faits et gestes van Mayadanawa op dit gebied, en de funeste gevolgen daarvan (zie de Oesana Bali); merkwaardig is ook dat de snoode Mayadanawa vorst van Badahoeloe was, een kwartier van Jeh Poeloe gelegen............; maar laat ons niet te gewaagd gaan fantaseeren.

PRIJSVRAAG OVER TATAKRAMA.

De op verzoek van P. A. A. Mangkoenagara door het Bestuur van het Java-Instituut uitgeschreven prijsvraag luidde:

Gevraagd wordt:

Eene verhandeling over traditioneele Javaansche, Soendaneesche en/of Madoereesche wellevendheidsvormen, beschouwd in verband met de hedendaagsche opvattingen en verhoudingen. Hierbij moet worden aangegeven of eventueel uit den tijd geachte wellevendheidsvormen dienen te vervallen, gewijzigd dan wel door nieuwe vervangen moeten worden, en in de laatste twee gevallen hoe de gewijzigde en de nieuwe vormen moeten zijn.

Hierop werden 24 antwoorden ontvangen: 19 in het Javaansch, 3 in het Soendaneesch en 2 in het Madoereesch. Van het gros der inzendingen kon al dadelijk worden vastgesteld, dat zij niet voor eenige bekroning in aanmerking kwamen. Sommige geven wel een antwoord op de gestelde vraag doch zijn te beknopt, of fragmentarisch of verward. Andere raken de vraag nauwelijks of zelfs in het geheel niet en geven b.v. beschouwingen over de herkomst of den innerlijken zin van de tatakrama. Slechts twee inzendingen kunnen geacht worden meer of minder volledig en helder de uitgeschreven vraag te beantwoorden:

I. T a t a k r a m a   é n g g a l, door Boedi-bakti-darma-siti.

In deze inzending is de beantwoording van de door het Java-Instituut gestelde vraag gegoten in den vorm van zeer uitvoerige notulen eener vergadering, belegd ter bespreking van de aan de orde gestelde aangelegenheid. Aanwezig waren personen van verschillende richtingen, zoodat de zaak veelzijdig kon worden behandeld en de vergadering een geanimeerd verloop had.

De voorzitter hield een zeer uitvoerige openingsrede, het doel der bijeenkomst uiteenzettend; daarbij besprak hij de vergaderings-tatakrama (tatakramaning pakempalan).

Een eerste inleider behandelde in groote trekken het wezen der tatakrama en stelde de volgende punten vast:

1. Toewoehipoen tatakrama saking sarawoengan.
2. Landesipoen wonten ing tatatjara.
3. Ingkang dados ḍasaripoen mawi koerban ḍiri.
4. Pangoekoeripoen oetawi panakeripoen koerban-oenggah-oenggoeh mawi doegi-prajogi.
5. Kelahiripoen oetawi panindakipoen mawi patrap lan pangoetjap.
6. Pangisṭanipoen tatakrama andjagi moerih rahajoening sarawoengan.

Deze 6 punten tot grondslag nemend trachtte spreker verder de vraag te beantwoorden, welk gedeelte van de tatakrama wel, en welk niet vatbaar was voor herziening, enz.

Door de aanwezigen werden daarop eenige vragen gesteld, bij de beantwoording waarvan de inleider ruimschoots gelegenheid vond zijn denkbeelden scherper te belichten.

Daarna gaf de voorzitter een resumptie van de bestaande tatakrama en van de door den inleider voorgestelde wijzigingen. Deze werden, in stemming gebracht, door de vergadering aangenomen.

Na de pauze besprak een tweede inleider: verschillende kringen van de tatakrama, geldende voor:

a. aanraking met (natuurlijke) personen,
b. aanraking met als personen beschouwde lichamen en instellingen: overheid, vereeniging, handelmaatschappij, godsdienstgemeenschap, enz., met in achtneming van:
   1. de waardigheid, van hem met wien men in aanraking komt;
   2. de plaats, en
   3. de omstandigheden der aanraking.

Bij de uitwerking hiervan vond spreker gelegenheid zeer uitloopende gevallen van

aanraking naar voren te brengen. Ten slotte werd bepaald welk standpunt de vergadering innam ten opzichte van de tatakrama in de Javaansche kratons.

Een derde inleider behandelde de bij de tatakrama behoorende: *patrap*, tjara en temboeng.

Hierbij kwamen o.a. aan de orde kwesties over: sembah, ḍoḍok, lampah ḍoḍok, sila, koersèn, léséhan, gegrija, nganggé-anggé, segahan, oenggah-oenggoehing basa, enz.

De vergadering bleek te streven naar vereenvoudiging van omslachtige tjara's; afschaffing van de door velen als vernederend gevoelde ḍoḍok of sila op den grond, terwijl anderen staan of op stoelen zitten; beperking van sembah; nivelleering van te groote verschillen in beleefdheidsbetoon; de vergadering aarzelde ook niet voor zoover noodig Westersche gewoonten over te nemen.

Een vierde en laatste inleider besprak: *doegi-prajogi* — de ziel van de tatakrama.

Doegi-prajogi achtte de spreker weliswaar iets subjectiefs, dat samenhing met de innerlijke beschaving, doch de voorzitter vond het na al het besprokene niet zeer moeilijk om den maatstaf van beleefdheid bij elk voorkomend geval te bepalen.

Ten slotte nam de voorzitter aan de hand van het besprokene nog in beschouwing:

1. jèn mara tamoe,
2. ,, katamoean,
3. ,, wonten ing margi,
4. ,, panoedjoe sami ngendikan.

Hierop volgen nog vele pagina's résumé der beslissingen.

Uit het bovenstaande moge blijken dat deze inzending het tatakrama-vraagstuk van vele kanten en in zijn voornaamste schakeeringen behandelt. De naar voren tredende vragen worden over het algemeen helder beantwoord; bij meeningsverschillen tusschen behoud en verandering wordt getracht een compromis te vinden.

II. Serat tatakrama Djawi, angloeloeri tjara kina, dipoen besoet sarta dipoen larasaken kalijan pangraos toewin panganggepipoen tijang djaman sapoenika, door Tjantrik Giri.

De schrijver van dit antwoord neemt slechts dat gedeelte van de omgangsvormen in beschouwing, dat naar zijn oordeel niet meer in dezen tijd past.

Zijn beschouwingen gaan evenals die van zoo vele andere inzenders in de richting van vereenvoudiging van omslachtige vormen, afschaffing van vernederende gebruiken en aanvulling met Europeesche gewoonten. Inzender zegt o.a.: ,,Larasipoen kalijan kamadjengan ing djaman, kagoenan, tatatjara, tatakrama Djawi prajoginipoen amoeng kedah dipoen besoet, sampoen ngantos itjal sipatipoen".

Hij heeft daarbij zijn terrein van onderzoek niet te beperkt afgebakend, en daarin vele en de meest voorkomende soorten van onderlinge aanraking in onze samenleving betrokken, zoodat zijne inzending vrij volledig mag worden genoemd.

De Commissie van beoordeeling heeft besloten aan het sub I genoemde antwoord den 1sten en aan het sub II genoemde den 2den prijs toe te kennen, resp. *f* 150 en *f* 75, en aan het Bestuur van het Java-Instituut voor te stellen beide stukken te publiceeren.

De schrijver van het sub I genoemde antwoord is M. Sastrawirja, Onderwijzer aan de Kweekschool te Lembang, Bandoeng. De schrijver van het sub II genoemde antwoord is R. Ng. Hardjasapoetra, gepensionneerd Assistent-Collecteur, Wanagiri.

De Commissie van Beoordeeling:

R. A. Prof. Dr. Hoesein Djajadiningrat.
P. H. Hadiwidjojo.
R. M. A. A. Koesomo Oetoyo.
Dr. R. Soetomo.
M. Soeriadiradja.
R. A. A. Tjakraningrat.
R. Ahmad Wongsosèwojo.
R. A. Wiratanoeningrat.

LIJST VAN INGEKOMEN ANTWOORDEN.

Javaansch.

1. S. H. K. Kawasan dateng santoen-soemantoen ing kawontenan saha padatanipoen bangsa Djawi (alleen geschiedkundig).
2. Tatakrama ning Djawi (slechts enkele bladzijden).
3. Bab tindak-tandoek bawa-solah toemrap ing para moeda (slechts enkele bladzijden).
4. Slechts een aanbieding van hulp.
5. Doekoet-toja ing Kali-aboe, Bab anglaras tatakrami Djawi (slechts enkele bladzijden).
6. Bab tatakrama (onvolledig).
7. Djaka Gedoeg, mitranipoen sang Tjarwa Sèta, Tatakrama (niet ter zake).
8. Ngèstitama, Babadipoen tatakrama Djawi tjekakan (slechts enkele bladzijden).
9. Bab tatatjaranipoen pasrawoengan kalijan ringkes (slechts een enkele bladzijde).
10. Traditioneele Javaansche wellevendsvormen, motto: „Jèn tijang poenika boten oeninga ing tatakrami poenika sanget bodo, kaseboet boten oeninga raos nem prakawis, lawan raos ing gantèn tebih, raksaning kasagedan sepen (uit Nitisastra); (onvolledig).
11. Siswa-Rama, tatakrama pasrawoengan ing saben dinten (slechts een enkele bladzijde).
12. Ki Antaraga, Rantjangan tatakrama lan kasoesilan Djawi (onvolledig).
13. Djangglang, Tatakrama (niet ter zake).
14. Tjantrik Giri, Serat Tatakrama Djawi (2e prijs).
15. Tirta andjahit, Tatakrama Djawi (onvolledig).
16. Gembor, Tjara nèng Tatakrama (niet ter zake).
17. 2 Oct. '92, Serat tatakrama Djawa ing djaman sapoenika (onvolledig).
18. Boedi-karti-darma-siti, Tatakrama énggal (1e prijs).
19. Soepana, Tatakrama Djawi (onvolledig).

Soendaneesch.

1. Tatakrama oerang Soenda, warisan ti djaman boeda, mana noe hade pibanda, noe djadi kalangan toenda (onvolledig).
2. Nirwana, Tatakrama (onvolledig).
3. Boekoe tatakrama Soenda (onvolledig).

Madoereesch.

1. Bäroe Radjä, Atoranna tatatjarana bhängsa Madhoerä (onvolledig).
2. Sandi, Adat (onvolledig).

EEN ANTWOORD AAN DR. S. J. ESSER.

Well roared, lion!

In niet geringe mate werden wij verrast door de bespreking, die Dr. Esser in afl. 4 en 5 van den 9den jaargang van dit tijdschrift aan ons boek *Beknopt Handboek der Volkenkunde van Ned.-Indië* gewijd heeft. Het spreekt van zelf dat die verrassing niet van aangenamen aard was: integendeel, bij de eerste lezing werden we als het ware bedolven onder een vloed van aanmerkingen, uitroepteekens (soms drie tegelijk !!!), „sic" 's en vleiende opmerkingen, zoodat we ons boek als ongeveer „afgemaakt" konden beschouwen.

Bij herhaalde lezing evenwel viel een en ander geweldig mee; want het bleek, dat op deze, schijnbaar zoo gedocumenteerde kritiek, met het volste recht het spreekwoord: „Veel geschreeuw, maar weinig wol" kon worden toegepast. Immers, naast de aanwijzing van een aantal *evidente fouten*, dwaze vergissingen of verschrijvingen, een niet te verontschuldigen aantal drukfouten, bevat Dr. Esser's kritiek ook een veel grooter aantal pietluttigheden en schoolmeesterachtige opmerkingen, maar bovendien — wat veel erger is in een kritiek die zichtbaar bedoelt de schrijvers in wetenschappelijk opzicht totaal af te maken — onjuiste of halve citaten, gratuite beweringen en groote woorden.

Wij zullen deze onze beweringen hieronder met onwederlegbare bewijzen staven, ons daarbij tot *zakelijke gegevens* bepalend en alle op hoogen toon geuite liefelijkheden aan ons adres, als daar zijn: „van dergelijke zaken hebben de Heeren A. en B. geen idee" of „over de zonderlinge opvattingen van de auteurs over de „Kunstnijverheid" zou een heel nummer van „Djåwå" te vullen zijn", evenzoo verdachtmakingen alsof er voor ons „zekere moeilijkheden lagen" om de onbestreden autoriteit van Prof. Snouck Hurgronje op het gansche gebied der studie van den Islâm te erkennen, voor rekening van dezen criticus latend. Alleen noteeren we even — als teekenend voor de mentaliteit van dezen beoordeelaar — zijn mededeeling op p. 196, kol. I. „Ons *willig* [1]) potlood vond aanleiding [2]) tot het plaatsen van meer dan 1000 uitroepteekens, welk aantal zonder twijfel nog voor aanzienlijke uitbreiding vatbaar is!" Natuurlijk, vooral als men, zooals E. doet, de uitroepteekens bij drie tegelijk lanceert, en ...... als potlood en pen van den criticus wat *al te willig zijn*!

Wij willen thans eerst eenige voorbeelden geven, hoe noodig het is, zich niet te laten inpalmen door de schijnbaar zoo stevige documentatie van Dr. E.'s beweringen, telkens gewaarmerkt door de opgave der pagina's. Neen, contrôle daarop is terdege noodig, maar de criticus heeft er op gerekend, dat geen sterveling zijn bewijsplaatsen nog eens zal naslaan. Ziehier een paar sterke staaltjes.

Op pag. 183 tweede kolom wordt onder de onderwerpen, die in tegenstelling met andere „zoo al wèl voor opneming in aanmerking bleken te komen" o.a. genoemd: „de (reeds lang bijgezette) grenslijn van Brandes".

De argelooze lezer *moet* hieruit wel opmaken dat wij nog vasthouden aan die grenslijn, althans dat we niet weten dat die reeds lang „bijgezet" is.

De *waarheid* is echter, dat, in nog niet éene bladzijde, de grenslijn van Brandes behandeld wordt, en *daarna* onmiddellijk de conclusie van Prof. Jonker in zijn verhandeling: „Kan men bij de talen van den Ind. Arch. eene Westel. en eene Oostel. Afd. onderscheiden" vermeld wordt.

Had Dr. Esser dat heusch niet gelezen? Ach kom!

Pag. 188, 1e kolom: „Niet de heele Tjandi Prambanan maar alleen de hoofd-

1) Cursiveering van ons.
2) Om in den stijl van Esser's critiek te blijven: een potlood *dat aanleiding vindt* !!!

tempel wordt Tj. Lara Djonggrang genoemd". Inderdaad wordt op blz. 234, reg. 7 v.o. verkeerdelijk van een *groep* tempels die door de Javanen Tjandi Lara Djonggrang genoemd zouden worden gesproken; *maar 5 regels lager op diezelfde bladzijde staat*: „de middelste der Westelijke rij is de Çiwatempel (*dus de eigenlijke Lara-Djonggrang-tempel*). En op dienzelfden 7den regel v.o. staat tusschen haakjes: zie bladz. 214, waar men leest: „Een groot beeld van Doergå in deze voorstelling wordt gevonden in den hoofdtempel van Tjandi Prambanan, op de grens der beide residentiën Soerakarta en Jogjakarta; de Javanen zien er de dochter in van een hunner legendarische vorsten, Ratoe Båkå, en noemen het beeld Lårå Djonggrang en *den tempel* Tjandi Lårå Djonggrang" [1]).

Heeft Dr. Esser dat werkelijk ook al weer niet gelezen?

Pag. 187, 1e kol. reg. 20 v. o. „Dat de Boeddhistische heiligdommen niet met den naam „tempel" bestempeld kunnen worden, is ook niet bepaald juist".

Maar op blz. 216 van ons boek reg. 7 v.o. staat: „De Boeddhistische heiligdommen kunnen *in het algemeen* niet, zooals de Brahmanistische, met den naam tempel bestempeld worden" enz. Ook weer vluchtig gelezen?

Thans twee, bijna ongeloofelijke, staaltjes van de geraffineerde wijze, waarop deze criticus tracht, vooral een zoo ongunstig mogelijken indruk van ons boek te wekken:

Pag. 186, 1e kol. reg. 22 v.o.

a) *Zelfs de regels voor de uitspraak van het Javaansch* [1]) worden niet correct opgegeven (35), terwijl de opmerkingen over de bestaande Maleische spraakkunsten en woordenboeken (30) niet alleen voor den nietingewijde volslagen onbegrijpelijk zijn

b) *maar hem bovendien de onjuiste opvatting suggereeren als zouden de grammatische theorieën van Tendeloo en Spat tegenwoordig vrijwel algemeen aanvaard en het Woordenboek van von de Wall te verkiezen zijn boven dat van Klinkert"* [2]).

Ad. *a*. Wie dit leest, *kan* niet anders denken, dan dat op pag. 35 van ons boek *de regels voor de uitspraak van het Javaansch* worden opgegeven.

Maar wat *staat* er op pag. 35, o hypereerlijk criticus? *Niets* dan de opgave, waar het Javaansch met den a-klank, en waar dat met den å-klank wordt gevonden!

Ad. *b*. Wat de criticus hier durft beweren is waarlijk bijna ongeloofelijk; hij moet er wel vast op gerekend hebben, dat men zijn beweringen niet zou controleeren, maar alles wat hij op hoogen toon gelieft te decreteeren voor onomstootelijke waarheid zou aannemen.

Ziehier wat men op pag. 30, reg. 2 v. b. van ons boek vindt:

„*Die van Spat en Tendeloo mogen als vertegenwoordigers genoemd worden van de sinds 1895 verdedigde nieuwe opvattingen van de beteekenis van het Maleische werkwoord*".

Wie ter wereld (behalve Dr. Esser) kan van de bovenstaande woorden zeggen, dat ze den lezer „de onjuiste opvatting suggereeren als zouden de grammatische theorieën van Tendeloo en Spat tegenwoordig vrijwel algemeen aanvaard" zijn? En dan *durft* deze criticus de door hem opgedischte *onwaarheid* beëindigen met de beleedigent de woorden: „Onnoodig te zeggen damen hier weer met gebrekkig weergegeven mededeelingen van de Encyclopaedie van Ned. Indië (II. 658) te doen heeft". Inderdaad het is fraai, en men moet maar durven!!! *Wie suggereert den lezer een onjuiste opvatting*, wij, of de heer Esser?

Maar wij zijn nog lang niet aan het einde van ons lijstje van voorbeelden, die *bewijzen*, hoe door en door eerlijk deze criticus te werk gaat.

Op pag. 196 lezen wij: „Dat wij in het hoofdstuk „Familie en Maatschappij"

1) Een vermakelijke bijzonderheid in verband met die „erge" fout ten aanzien van den Lara-Djonggrangtempel is het volgende: Dr. W. F. Stutterheim, aan wien Dr. Esser verschillende bijzonderheden omtrent dit 4de hoofdstuk dankt, schrijft in zijn „Cultuurgeschiedenis van Java in beeld" o.a. op pag. V van: Ter Inleiding, reg. 11 v.b. „(waaronder de Lara-Djonggrang-*groep* [cursiveering van ons] bij Prambanan)"

2) Wij cursiveeren.

(Hfdst. II) geen spoor van een ethnologische behandeling (die toch juist bij dit onderwerp zoozeer op haar plaats zou zijn geweest) aantreffen, behoeft niet meer te worden vermeld. De auteurs bepalen zich tot een uiteenzetting van enkele der voor definieering in aanmerking komende begrippen (exogamie, endogamie, patriarchaat e.a.) *gevolgd door een excerpt uit van Vollenhoven's* „ „*Adatrecht van Nederlandsch-Indië*" " [1]).

Uit deze woorden *kan* men weer niet anders lezen dan dat het geheele hoofdstuk II, ± 80 bladzijden beslaande, bestaat uit een „uiteenzetting" enz. *gevolgd door een excerpt uit van Vollenhoven.*

Maar wat is de *waarheid* ? Het *excerpt* uit van Vollenhoven beperkt zich tot *ruim éene bladzijde* (49 onderaan en 50), niet *geëxcerpeerd*, maar uit van Vollenhoven *overgenomen*, en dus behoorlijk tusschen aanhalingsteekens geplaatst. Verder worden familie en maatschappij behandeld bij de Toradja's, de Kajan-Dajaks, op Nias, de Kei-eilanden, bij de Bataks, de Atjehers, de Boegineezen en Makassaren, op Bali, *uit geheel andere bronnen dan v. Vollenhoven*, of, als hij voor 'n enkele bijzonderheid geraadpleegd werd, met nauwkeurige vermelding.

Als verontschuldiging voor deze „vergissing" van den criticus zou men misschien willen laten gelden dat hij met den inhoud van van Vollenhoven's Adatrecht hoegenaamd niet op de hoogte is. Maar onze bronnen voor de behandelde onderwerpen *werden steeds onderaan de bladzijden vermeld!* Evenzoo waar we, voor Java en de Minangkabauers *wèl* sommige gegevens aan van Vollenhoven ontleenden. Heeft de criticus niet eens de moeite genomen om die noten te lezen? Zoo ja, waarom heeft hij zijn al te *willig potlood* dan niet ingetoomd, toen het de *evidente onwaarheid* van dat *excerpt uit van Vollenhoven* wilde neerschrijven? „Met verbijstering vraagt men zich af", of deze criticus dan meent, dat alle middelen geoorloofd zijn, als hij er zijn doel maar mee bereikt?

Thans een voorbeeld van „eerlijk" citeeren door dezen beoordeelaar.

Op pag. 192, 1e kol. citeert E.: „De Koran debiteert dwaasheden".

Wie de aangehaalde bladz. van ons boek, p. 267 opslaat, leest daar „Verschillende Mohammedaansche godgeleerden hebben de dwaasheden, die de Koran debiteert *over Jezus* (wij cursiveeren) vermeerderd" enz.

Mogen we vragen: Heeft Dr. Esser de twee door ons gecursiveerde woorden *niet gelezen?* Waarom voegde hij ze dan niet aan zijn citaat toe? Vindt hij ook niet, dat het *heel wat anders* is, wat *hij* z.g. „aanhaalde", en wat *wij* schreven? Was het dus misschien *met opzet* dat hij ze wegliet, wederom met 't oog op den indruk (nu vooral in Inheemschen kring), dien hij wilde wekken, en er weer op vertrouwend, dat geen zijner lezers die bladzijde eens zou opslaan?

En vindt hij: „Zijn (d.w.z. Mohammed's) Godsbegrip" precies hetzelfde als: „het Mohammedaansche godsbegrip", dat hij voor onze woorden in de plaats schuift?

Het bovenstaande diende slechts om de doorzichtige *tactiek* van den conscientieusen criticus te signaleeren. Thans willen we eenige van de door hem aangegeven „ergste fouten" op den keper beschouwen, en wel allereerst die, welke hij, of zijn *al te willig* potlood, uit hoofdstuk IV „Hindoegodsdiensten en Hindoekolonisatie in den Archipel" heeft opgediept.

Het zijn er wel een 20tal, dus veel te veel voor een hoofdstuk van een 34-tal pagina's. Maar wij zullen zien, dat er heel wat afvallen, althans dat er voor veel van hetgeen wij schreven goede autoriteiten zijn aan te halen, al willen wij natuurlijk voor niemand onderdoen in eerbied voor den wereldnaam, dien Dr. Esser op zoo jeugdigen leeftijd reeds op het gebied van de Hindoe-godsdiensten zich heeft weten te verwerven. Toch gevoelen we ons nog tamelijk veilig in het gezelschap van Prof. Monier Williams, Oldenberg, Grünwedel, Prof. Caland e.a.

1) Wij cursiveeren.

„Op p. 206 wordt als de Wedische regengod Indra genoemd; dit moet zijn Parjanya".

Hiertegenover het volgende: Monier Williams noemt Indra (Hinduism, p. 23): the Jupiter Pluvius of early Indian mythology".

In het art. Hindoeïsme in den 2den druk van de Encycl. v. N. I. staat: Indra, de hemelkoning en *regengod* (Dl. II, 2e kol. reg. 35 v. b.).

En Oldenberg (Die Religion des Veda) zegt weliswaar p. 137: „Von Indra aber wird im Rgweda *fast nirgends* gesagt, dass er es regnen lässt" maar voegt toch op p. 138 daar aan toe: „Aber doch bleibt möglich, ja, wie ich meine, überwiegend wahrscheinlich, dass wir es vielmehr mit einem *ursprünglichen* Gewittermythus zu tun haben, dass es in vorvedischer Zeit Wolkenquellen waren, bei denen die Schlange lagerte, dass der Vajra seinem ursprünglichen Wesen nach die Blitzwaffe war".

Ook Grünwedel (p. 35 van Buddh. Kunst in Indien) spreekt van den „Gewitter Gott Indra".

„Een stupa is niet klokvormig (en ook niet een dom (sic) in de gedaante van een bol (? !) of bolsegment (231) maar halvebolvormig".

In het art. Boro-Boedoer (van den heer van Erp) in den 2den druk der Encycl. van N.I. lezen we: „De oervorm van de stoepa is de eenvoud zelve: ze bestaat uit een *dom* in de gedaante van een halven bol of *bolsegment*" [1]). En zijn de stoepa's op de cirkelvormige terrassen van den Boro-Boedoer niet *klokvormig*? En spreekt Grünwedel (Buddh. Kunst in Indien p. 20) niet van een „Wasserblase" als vorm van de stoepa? Van deze „fout" blijft dus hoogstens over dat *halve* bol gezegd had moeten worden.

„Met de termen „„Brahmisme"" en „„Brahmanisten"" staan de auteurs op gespannen voet. Volgens hun meening zijn de Çiwaieten de aanhangers van Çiwa, de Wisnoeieten die van Wisnoe, en dus ...... de Brahmanisten die van Brahma, wat kant noch wal raakt (213). Even groote nonsens is de formuleering op dezelfde blz. van het onderscheid tusschen Brahmanisme en Hindoeïsme; het laatste wordt omschreven als „het geheel van volksgodsdiensten, die ook wel in de Weda's hun oorsprong hebben, maar hoofdzakelijk bestaan in polytheisme, vermenging van Boeddhisme en Brahmanisme, en tal van elementen van den godsdienst der oorspronkelijke, niet-Arische rassen"!

Om met de laatste „groote nonsens" te beginnen: Monier Williams (Hinduism, p. 84) geeft de definitie: The term Hinduism, on the other hand, best expresses Brahmanism after it had degenerated — to wit, that complicated system of polytheistic doctrine and caste-usages, which has gradually resulted out of the mixture of Brāhmanism and Buddhism, with the non-Aryan creeds of Drāvidians and aborigenes".

En von Glasenapp, Der Hinduismus, zegt o.a. p. 22 „Der Hinduismus, der auf den Brahmanismus fusst, aber durch die Annahme vieler fremden Ideen, Götter und Riten über ihn hinausgeht".

En wat den term Brahmanisten betreft, het is waar, dat deze eigenlijk op die plaats verkeerd door ons gebruikt werd, maar uit het verband blijkt zonneklaar, dat we er *op die plaats* inderdaad de vereerders van Brahmā mee bedoelden, al is het woord in dien zin niet geläufig. Als de criticus pagina 213 en 214 van ons boek gelezen had, niet met de uitsluitende bedoeling er fouten in te vinden, dan zou hem gebleken zijn, dat we heel goed weten, wat onder de termen „Brahmanisme" en „Brahmanisten" verstaan wordt.

Esser, p. 186, 2e kol., r.22 v.b. „Met de definitie „elk wezen dat de toekomstige Boeddha in eenig voorbestaan was" is het begrip Bodhisattwa *veel te eng* [2]) omschreven".

Pag. 211 van ons boek, noot, staat: „Bodhi-sattwa, eigenlijk: „een wezen welks

1) Cursiveering van ons.

2) Wij cursiveeren.

eigenschap de ware kennis is", is de naam gegeven aan elk wezen, dat de toekomstige Boeddha in eenig voorbestaan was".

Grünwedel. Buddh. Kunst in Indiën, p. 158, reg. 4 v.o. „Ein Wesen, dessen Eigenschaft (satva, Pâli satta) das Erkennen (bodhi) ist, spricht in Gegenwart eines Buddha bei einer frommen Handlung den Wunsch aus, in eineren späteren Wiedergeburt Buddha zu werden".

Esser, p. 187, 1e kol., r. 15 v.b., „terwijl Ganeça *nimmer* wordt voorgesteld geheel als een zittende olifant".

Iemand, wiens autoriteit verre staat boven die van Esser (doch die in geen polemiek betrokken wil worden) schrijft ons: „of Ganeça wordt voorgesteld als een zittende olifant zonder meer, weet ik niet. Ik durf 't niet tegenspreken, maar het is in ieder geval zeer ongewoon".

(De Meester in zijn wijsheid, gist, de leerling, in zijn waan, beslist).

Esser, p. 187, r. 19 v.b. „zeer onduidelijk is de voorstelling, gegeven op p. 216, dat Boeddha, als incarnatie van Wisnoe beschouwd, „„op deze wijze door de Brahmanen voor hun stelsel geannexeerd werd""; wie zou hier uit opmaken dat Wisnoe naar de opvatting der Hindoes de gedaante van Boeddha aanneemt om de boozen te misleiden door het prediken van een valsche leer?"

Monier Williams, Hinduism p. 108: „Buddha, The adoption of Buddha as an incarnation of Vishnu was really owing to the desire of the Brāhmans to effect a compromise with Buddhism (see p. 82). The reason *some*[1]) give for this incarnation is that Vishnu assumed the form of the great sceptical philosopher, in the fourth age of the world, that he might delude Daityas, demons, and wicked men, and lead them to bring destruction on themselves by despising the Veda, and neglecting casteduties and denying the existence of the gods. But the simple fact was that the Brāhmans *adopted*[1]) Buddha as some of them are now adopting Christ, and making Him out to be an incarnation of Vishnu".

Naar wij van Prof. Caland mochten vernemen, houdt hij het met de uitspraak van Monier Williams. (Wij hopen, dat Esser hem dit niet als een „erge fout" zal aanrekenen).

Zouden iets minder apodictische uitspraken en een minder hooge toon Dr. Esser niet beter staan?

Esser, p. 187, 1e kol., r. 27 v.b. „en het rijdier van Brahmâ is niet de zwaan maar de gans".

Dr. Esser weet toch ook wel, dat hamsa evengoed gans als zwaan en zelfs flamingo kan beteekenen?

Esser, p. 187, 1e kol., r. 13 v.o. „Op p. 217 lezen wij dat „„de Boeddha als regel steeds staande wordt afgebeeld"" en dat de Dhyāni-Boeddha's in „„ontspannen lichaamshouding"" ter neder zitten; *precies het omgekeerde van beide mededeelingen is juist*" [2]).

Grünwedel. Buddh. Kunst in Indiën. p. 82 (over de typen der Gândhâra-sculpturen): „Als Mittelpunkt der meisten Kompositionen, aber auch sehr zahlreich als Einzelfigur erscheint die Darstellung des Religionsstifters als fertiger Typus (vgl. Abb. 33). Er wird wiedergegeben in der Gestalt eines jugendlichen Mannes in langer Robe, welche beide Schultern bedeckt. Die Stellungen sind verschieden: bald erscheint er nach indischer Art, mit hochgezogenen Beinen sitzend, *dann wieder stehend, mit erhobener Rechte, oder nach rechts fortschreitend u.s.w. wie die dargestellte Handlung es verlangt*" [2]).

Voorts, pag. 155 „Was die Füsse betrifft, so ist für die Buddhafigur jede lebhafte Bewegung ausgeschlossen, es bleibt nur die Pose des Sitzens, wobei, wie erwähnt, die des Asketen die massgebende sein musste, *und das Geradestehen und eine leichte Variante davon — des langsamen Schreitens*[2]). *In den Reliefs*, die wir uns in der Werkstatt aus Modelfiguren zusam-

1) Wij cursiveeren.

2) Wij cursiveeren.

mengestellt denken müssen, *wird der letzte Typus am liebsten verwendet* [1]), und zwar, wie erwähnt, mit Anlehnung an das antike Motiv des opfernden Feldherrn".

Grünwedel, p. 173. „Jedenfalls tritt schon zu Amarâvatî der Buddha *stehend* [1]) auf Lotusblumen uns entgegen und in der heutigen kirchlichen Kunst ist dies Motiv ein ganz gewöhnliches geworden".

En *zitten* b.v. de Dhyâni-Boeddha's in de *432* nissen van Bårå-Boedoer niet in „ontspannen lichaamshouding" ter neer?

Die 432 nissen van Bårå-Boedoer geven ons aanleiding, even van de volgorde der „ergste fouten" af te wijken, en Dr. Esser een illusie te ontnemen.

Pag. 187, 2e kol., 4e alinea. „Omtrent de gaanderijen van den Båråboedoer wordt op p. 232 medegedeeld „„De muren dezer gaanderijen bevatten 4 nissen"". Aangezien het monument aan elke windstreek 108 nissen rijk is, vraagt men zich af, hoe de auteurs het hebben klaargespeeld om niet minder dan 104 van deze nissen te verdonkeremanen......totdat de illustratie op dezelfde bladzijde de oplossing geeft: zij brengt een gedeelte van een terrasmuur in beeld waarop juist 4 nissen te zien zijn!" Nietwaar, men *voelt* hier weer, met welk een genot de verdediger der wetenschap deze voor de auteurs zoo vleiende verklaring neerschrijft. Toch is hij er weer glad naast, wat we gelukkig met de stukken kunnen bewijzen.

Primo is het onbegrijpelijk dat iemand zich zulk een „onbenullige" voorstelling maakt van het schrijven van een boek, dat met eenige afbeeldingen verlucht is: eerst de plaatjes uitzoeken, en dan daar wat bij schrijven !!! Maar secundo, en dat doet de deur dicht, *vonden we zeer toevallig nog onze copij van die pagina*. En daar lezen wij: „De muren dezer gaanderijen bevatten *432* nissen" [2]).

1) Cursiveering van ons

2) Wij zonden de bewuste pagina als bewijsstuk aan Esser toe. Er kan ook uit blijken, dat in de geschreven copij, waarschijnlijk vóór „850 na Christus" ± heeft gestaan, dat de typist heeft weggelaten.

Een —onverantwoordelijke, dat geven we toe— *correctiefout* is dus de verklaring van die *4* — niet de venijnige interpretatie die Esser er van geeft!!!

Esser p. 187, 2e kol., 2e alinea: „Het...... Midden-Javaansche rijk ...... wordt niet Holing-Kaling genoemd (221), maar Holing, wat men als Chin. verbastering van Kaling(ga) heeft herkend".

Natuurlijk, want Holing-Kaling moet zijn: Ho-ling = Kaling, en is dus een drukfout (- in plaats van =).

Waarom uit 't gezegde op p. 227 gedestilleerd moet worden, dat het ons onbekend moet zijn dat het Noordelijk Boeddhisme al evenzeer over „tallooze goden en godinnen" beschikt als het Çiwaisme, is ons „raadselachtig".

Bij de apodictische uitspraak van Esser dat wij „van de Balische oudheden niet veel idée hebben" zullen we ons met berusting moeten neerleggen: immers, het eenige bewijs dat hij er voor aanvoert: „de naam Tojo Poeloeh moet door Jeh Poeloe vervangen worden" kunnen we niet tegenspreken.

Esser, p. 188, 1e kol., 2e alinea. „Karakteristiek voor de werkmethode van de Heeren Alkema en Bezemer is de wijze waarop zij te werk gaan wanneer zij niet verder weten of genoodzaakt zijn de opgaven hunner bronnen zelfstandig met elkaar te verbinden. *Dan zeggen zij maar wat*" [3]).

Geen geringe beschuldiging voorwaar! Zien wij op welke gronden Dr. Esser ze durft uitspreken.

1°. „Op p. 207 leest men: „„Deze opvatting (n.l. de in de Oepanisads ontwikkelde atman-leer) *leidde ook tot* [4]) het centrale leerstuk van het Brahmanisme de leer der reïncarnatie"". In werkelijkheid zijn *de Oepanisads* [5]) juist op deze leer gebaseerd!"

Prof. Speyer. De Ind. Theosophie enz. p. 83. „In de oudere Upanishads heerschen

3) Spatieering van Esser.

4) Cursiveering van Esser.

5) Cursiveering van ons.

dezelfde denkbeelden (n.l. als in den Wedischen tijd). Gemeenlijk, als over het hiernamaals gehandeld wordt, stelt men zich den doode voor als een ijl, geestelijk wezen in de ruimte vertoevende, hetzij in hoogere gewesten, of onderworpen aan een kringloop door de elementen, alleen in het gunstigste geval voor goed vereenigd met den Algeest, het Brahma. Dit laatste wordt voor het grootste geluk gehouden.

Wat gebeurt er met onze ziel na den dood? Een nieuw antwoord op die zoo gewichtige vraag komt ons *op een paar Upanishadplaatsen* tegemoet".

(Volgt een uitzetting van de leer van het Karma).

Maar volgens Esser zijn *de*, dus *alle*, *Oepanisads* juist op de leer der reïncarnatie gegrond. Dus Prof. Speyer „zegt maar wat". Of doet misschien onze geleerde criticus dat?

2° „Op p. 216 „„De reden, dat Brahmâ niet zooveel vereerders heeft gevonden, is vooral hierin te vinden, *dat zijn aanbidding meer werd overgebracht op de Brahmanen* [1]), die als zijn bijzondere nakomelingen werden beschouwd!""

Monier Williams. Hinduism. p. 90: „Brahmā with his four faces was then connected with the utterance of the four Vedas, and the worship which was his due was transferred to the Brahmans, regarded as his peculiar offspring and, as it were, his mouth-pieces".

Dus ook Prof. Monier Williams „zegt maar wat" als hij niet verder weet, of Dr. Esser?

3° „En op p. 217: „„Een groot gedeelte van de Boeddhistische litteratuur wordt ingenomen door de zoogenaamde djâtaka's of geboortegeschiedenissen"". Wat voor denkbeeld maken de schrijvers zich van den omvang der Boeddhistische litteratuur?" Deze laatste welwillende vraag is weer karakteristiek voor de mentaliteit van dezen criticus, maar overigens heeft hij hier gelijk, hoe omvangrijk de verzameling djâtaka's ook zijn moge, hier ware „een gedeelte" beter op zijn plaats dan „een *groot* gedeelte". Maar rechtvaardigt deze vergissing de „karakteristiek" die E. van ons werk geeft? Of *zegt hij maar wat*?

Zoo zien wij, dat van al die „ergste" fouten er hoogsten één iets te maken zou kunnen hebben met *inzicht* in de Hindoegodsdiensten, die, volgens E., voor ons nog „een gesloten boek" zijn, n.l. dat Sāwitrī niet dezelfde godin is als Saraswati. Dat Kwannon Japansch, Kwan-yin Chineesch is, en niet omgekeerd, dat Doergā meestal den staart des buffels in de rechterhand heeft, en niet in de linker, heeft met zulk een *inzicht* hoegenaamd niets uit te staan. Noch blijkt uit de onjuiste jaartallen 1268 i.p.v. 1272 en 919 i.p.v. 915, of de verouderde opgave omtrent Kertanagara's godsdienst onze „volslagen onbekendheid" met het in Hoofdstuk IV behandelde onderwerp. Ieder *onbevooroordeelde* zal dit onmiddellijk toestemmen.

Maar, zoo zal iemand zeggen, het is ook maar „een handvol pruimen van een volgeladen boom". (Esser, p. 188, 1e kol. laatste al.).

Wie deze bewering voor waarheid zou willen verslijten mogen we op de volgende 3 feiten wijzen:

1° Esser spreekt zelf (p. 186 kol. 1) van „een aantal van de *ergste* [2]) fouten".

2° Dr. Stutterheim werd opgecommandeerd om mee te schudden aan dezen volgeladen boom.

3° Het resultaat van die vereenigde krachtsinspanning was waarlijk bedroevend, d.w.z. voor de schudders, zooals we boven hebben aangetoond. Tot tijd en wijle ook de andere „pruimen" ter markt gebracht worden mogen we ze dus veilig als een vriendelijke „suggestie" van E. beschouwen.

Het is verder vooral het hoofdstuk over den Islam dat door den criticus is onderhanden genomen. Hiervóór signaleerden we reeds eenige van Esser's „vergissingen"

1) Cursiveering van Esser.

2) Cursiveering van ons.

in zijn critiek over dit hoofdstuk en van *zijn* „eerlijke" citaten. Maar wij willen niet ontkennen dat hier fouten zijn die om herstel roepen.

We hebben twee bronnen geraadpleegd die we niet zoo hadden mogen vertrouwen; we komen op het boekje van wijlen Ds. Lindenborn beneden terug maar willen hier ronduit erkennen, dat Prof. Juynboll's boek niet voldoende door ons geraadpleegd is.

Bij ons bestaat volgens Dr. Esser een volslagen onbekendheid met den Islam. De geleerde criticus meent dat met recht te mogen concludeeren (pag. 193 kolom 1). Maar wat is nu merkwaardig? Dat daar, waar het gaat om de beoordeeling van den Islam (pag. 277—300 van ons boek) behalve over een enkele verschrijving (soeloek-soeloeh) en des criticus' „fij" over onze meening over de bedevaart, geen opmerkingen vallen. We mogen hier ook met eenige voldoening wijzen op het oordeel van Prof. Dr. Zwemer in de Moslim World over ons boek waarin het heet: „The chapter on Islam, although brief (seventy pages), is exceedingly interesting, especially the section on religious education".

Zou Prof. Zwemer van de verkeerde interpretatie van enkele termen en Arabische woorden geen nota hebben genomen? Zou een man die een groot deel van zijn leven een zoo werkzaam aandeel had in de studie van den Islam daarover heen gelezen hebben? Natuurlijk niet.

Maar, *deze* geleerde kan ook bij de aanwijzing van talrijke fouten een algemeen waardeerend oordeel uitspreken.

Op pag. 191 zegt Dr. Esser, dat wij Lindenborn's „Zendingslicht op den Islam" als *hoofdbron* gebruikten. De argelooze lezer zou tot de meening komen, dat dit geldt voor het geheele boek! Immers hij zegt: „die zich tot taak hebben gesteld een samenvattend handboek van 600 bladzijden over de volken van Ned. Indië te schrijven *daarvoor* (wij cursiveeren) derderangs werkjes als Lindenborn's „Zendingslicht op den Islam" .... *als hoofdbron* ...... gebruiken". — We willen 's mans jeugdigen ijver verschoonen, en gelooven, dat hij het hoofdstuk over den Islam bedoelde en dan zegt, dat wij *klakkeloos heele pagina's* daaruit *overschrijven*.

Het zij hierbij uitdrukkelijk geconstateerd, dat het Dr. ESSER onmogelijk zal wezen aan te toonen, dat wij ook maar „één heele" pagina uit Lindenborn's werkje *overschreven*. Laat staan, dat we het heele pagina's deden. —

Het is verder even onwaar, dat we Lindenborn's werkje als „hoofdbron" zouden hebben gebruikt voor dit *hoofdstuk*. De lezer oordeele:

Het hoofdstuk over den Islam telt pl. m. 60 bladzijden, n.l. van blz. 239 — 300. Op blz. 261 wordt voor het eerst — op blz. 275 voor het laatst naar „Zendingslicht op den Islam" verwezen. Dat is dus over 14 van de 60 blz. Zelfs al hadden we dus deze 14 bladz. enkel „naar Lindenborn" bewerkt dan nog zou wat Dr. ESSER beweert onwaar zijn.

Maar zoo staat de zaak niet.

In het geheel wordt naar „Zendingslicht op den Islam" 5 maal verwezen! Daaronder zijn *twee* aanhalingen van schrijvers, die Lindenborn heeft geciteerd. En wel van:

a/ Prof. Stewart Crawfort van Beiroet (ons boek pag. 270 — „Zendingslicht pag. 24;)

b/ den Moslim Mahmoed Pascha (ons boek pag. 275 — „Zendingslicht pag. 59.)

Voorts een aanhaling uit den KORAN (S. 112), die wij volgens Dr. ESSER verdraaiden, doch inderdaad evenals Lindenborn letterlijk citeerden uit de vertaling van Dr. Keizer.

Dan heeft Dr. ESSER ontdekt, dat we nog tweemaal uit Lindenborn aanhaalden, zonder naar de bron te verwijzen.

Wanneer we nu Dr. ESSER de volle maat geven, dan hebben we, welgeteld, de *meening van Lindenborn 4 ×, zegge vier maal! weergegeven*.

Voorts verwezen we naar de ondervolgende schrijvers:

Dr. B. O. J. Schrieke — éénmaal;

Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje — *zeven*maal;

Prof. Mr. Dr. Th. W. Juynboll — *drie* maal;

Prof. Dr. Isr. van Dijk — één maal;

Prof. C. Spat — één maal;

Mej. J. Rutgers (Mevr. Van ANDEL-Rutgers) — *twee* maal;

Prof. Mr. L. W. C. Van den Berg — één maal;

Nwe Rotterd. Courant — één maal;

Dr. Dozy — één maal;

G. Simon — één maal;

R. A. Nicholson — *twee* maal;

Het Gedenkboek van Ned. Indië 1923 — één maal.

Naast de vier (4) keeren, dat we dus Lindenborn's meening weergaven, hebben we ons op twaalf (12) andere bronnen (ook „troebele", Dr ESSER?) in totaal twee-en-twintig (22) maal beroepen.

Aan wie is het nu „om te huilen"? ...... Ja, toch aan Dr. ESSER, maar dan om de schandelijke wijze, waarop hij meent het werk van anderen te moeten „afmaken".

Het zou ons te ver voeren, op dezelfde wijze als voor hoofdst. IV geschiedde, alle opmerkingen van Dr. E. onder de loupe te nemen.

Het hoofdstuk over natuurgodsdienst mag in de oogen des heeren Essers iets meer genade vinden dan die over het Hindoeisme en den Islam.

Het is dan ook wel merkwaardig, dat hier de critiek in hoofdzaak bestaat uit een aantal beweringen en hatelijkheden, die vaak in grofheden ontaarden, die eigenlijk alleen maar den criticus op 't schild moeten heffen en een indruk moeten geven van 's mans groote bekwaamheid en geschiktheid ons een beter en overzichtelijker hoofdstuk over deze materie te geven. We zullen over dit hoofdstuk dan ook weinig zeggen en alleen wat we boven beweerden even aantoonen.

Dat we de theoriën ook van oudere ethnologen weergeven (Esser, p. 193, kolom II) is toch in een historisch overzicht niet misplaatst?

Dr. E. wil den schijn wekken dat we van Dr. Preusz geen later geschrift kennen dan uit 1889. Hier is onze geleerde criticus het slachtoffer geworden van een apostrophe die bij ongeluk is blijven staan. We schreven (p. 129) „Der Ursprung der Religion und Kunst" in jaargang '89. Dat wekt zeer zeker den verkeerden indruk van te bedoelen 1889, terwijl gemeend is: Band *89* uit *1905*. Maar een zóó conscientieus criticus en kenner der litteratuur als Dr. E. had toch, alvorens te schrijven: „terwijl van Preusz geen latere studiën worden aangehaald dan „„„Der Ursprung der Religion und Kunst"" uit.........1889", zich van de juistheid zijner bewering op de hoogte *moeten* stellen.

Overigens krioelt ook de critiek op dit hoofdstuk — de aanwijzing van verscheidene in het oog springende fouten erkennen wij ten volle — weder van futiliteiten en schoolmeesterachtige opmerkingen. Men vergelijke b.v. eens de misleidende opmerking van E. op pag. 194 kolom I, r. 2 v.o. tot 195, reg. 3 v. boven met wat we op pag. 170 van ons boek schreven, en men zal opnieuw verwonderd staan over de buitengewoon eerlijke wijze van citeeren!!

Op pag. 196 begint een gevoel van billijkheid zich van den criticus meester te maken, en op neerbuigenden toon verklaart hij „dat bepaalde gedeelten, met name die over de materieele cultuur, een „ietwat beteren indruk" (voorzichtig gezegd!!) maken dan de rest, maar, natuurlijk, „ze zijn toch volgens dezelfde methode in elkaar gezet en lijden dan ook in wezen aan dezelfde gebreken".

Men moet n.l. weten dat de criticus ook onze methode ontdekt heeft: „het uit de kast nemen van eenige boeken en het daaruit overschrijven (was het maar altijd overschrijven!) van hun geschikt voorkomende passages, die dan aan elkaar worden geregen met behulp van eenige meer of minder gelukkig gekozen zinnetjes" (Esser, p. 193, 1e kol.).

Mogen we hem verzoeken, deze beschuldiging door *bewijzen* te staven? Het trucje

„Wij hadden reeds meermalen gelegenheid het te constateeren" zegt bij dezen criticus *niets*. Misschien publiceert hij dan ook tegelijk wel de nu nog in portefeuille gehouden rest der 1000 uitroepteekens!! naar het gehalte daarvan zijn we uiterst benieuwd.

Van methode gesproken, ook wij hebben iets van de methode van Dr. E. ontdekt, n.l. dat hij af en toe van achteren naar voren leest! Immers (zie E. p. 196, 2e kolom) hij komt van een mededeeling op pag. *474* van ons boek, waarvan hij erg geschrokken is, eerst weer op zijn verhaal door iets wat op pag. 459 staat! Ook zonder dezen kreeftengang had hij weer tot zichzelven kunnen komen als hij Dr. J. Elbert's „Sunda-Expedition" Band II gekend had, en daarvan de afb. op pag. 188 even geraadpleegd had.

E. vraagt zich af (het geldt weer een van de tallooze futiliteiten, maar de perfide tactiek van dezen criticus blijkt er weer zoo zonneklaar uit) op pag. 197, 1e kol. hoe een *laatste* bemoeienis der Ind. Reg. sedert herhaaldelijk gewijzigd kan zijn.

Op pag. 108 van ons boek staat: „De laatste bemoeienis der Ind. Reg. met de dēsa-instellingen is geweest de afkondiging der Inl. Gemeente-ordonnantie voor Java en Madoera van 3 Febr. 1906 (Ind. Stbl. no. 83) (sedert herhaaldelijk gewijzigd)" enz.

Wij laten het oordeel aan den lezer, en zullen over deze en tallooze gelijkwaardige schoolmeesterijen geen woord vuil maken.

Bij de bespreking van Atjeh zouden nog „de oude sedert in alle opzichten door het Gouvernement gewijzigde toestanden" door ons zijn weergegeven, „en dat kan E. „niet meer verbazen" (p. 196, 2e kol.). Maar ieder „eerlijk" mensch moet zich verbazen over den durf van een criticus, die „vergeet" er bij te vermelden, dat op pag. 91 van ons boek die nieuwe Gouvernementsregelingen uitvoerig vermeld zijn! „Fij, Esser".

Dit wat betreft de critiek op den *inhoud* van ons boek. Maar ook „spelling (??) [1]), „taal en stijl van het boek zijn abominabel (E. p. 197, 2e kol.). „Zelfs Nederlandsch kunnen de auteurs niet spellen (!!) [2]), getuige schrijfwijzen als „„„zoo evengenoemd"", „gevernisd", enz. Gevoelt E. niet, hoe hopeloos belachelijk hij zich met zulke nonsens maakt? Twee ongecorrigeerde *drukfouten* voor: „zooeven genoemd" en „gevernist" noemt hij „schrijfwijzen"!! Hij kent dus niet eens de beteekenis der Nederlandsche woorden; ook blijkt dat hij den zin van het Hollandsche woord „stijl" niet kent, uit hetgeen hij onder den naam „fraaiste stijlbloempjes" opdischt b.v.: „De *aard* [3]) dezer gemeenschap kan van genealogischen *aard* [3]) zijn". Heeft zulk een *verschrijving* iets met *stijl* te maken? Of de ongecorrigeerde drukfout: *schedel* voor *scheede*, waaraan E. zelfs weer een „mop" wijdt? Of: „om 't zeerst" voor : ten zeerste? Enz. enz.

Wil men nog een voorbeeld, dat Esser „maar wat zegt"? Men zie dan p. 198, 2e kol. „De uitdrukkingen „„„'t spreekt vanzelf"" en derg., en „„„In 't bijzonder"", „„„speciaal"", „„„vooral"" worden *buitengewoon dikwijls* [3]) gebruikt".

Nu lazen we er hoofdstuk V eens op na, en vonden in dat hoofdstuk van ruim *60 bladzijden* de uitdrukking „Nu spreekt het wel van zelve" éénmaal, „in het bijzonder" tweemaal, „vooral" (als we goed geteld hebben) 5 maal, „speciaal" niet éénmaal. Dat „buitengewoon dikwijls" is dus lichtelijk overdreven (Pour le besoin de la cause). Maar nu wat de criticus verder bazelt: „Zij (d.w.z. die uitdrukkingen) behooren tot de boven reeds gesignaleerde bindmiddelen waarmee de auteurs hun bouwstoffen aan elkaar lijmen" (!!!)

Wat bedoelt de man er in 's Hemelsnaam mee ? Men oordeele: (p. 298 van ons boek) „Ook in den Archipel heeft het nationale streven zich van de modernistische herleving meester gemaakt. Vooral op Su-

1) Vraagteekens van ons.
2) Uitroepteekens van ons.
3) Wij cursiveeren.

matra's Westkust, enz. Dus dat „vooral" is volgens Esser een bindmiddel, dat „bouwstoffen" aan elkaar lijmt ? Begrijpe wie het kan! Of, pag. 299: „Op het gebied van het godsdienstonderwijs is het vooral dat Moehammaddyjah van zich doet spreken". Weer een „bindmiddel"? Maar hoe zou Dr. E. het dan zeggen?

In de ruim 16 bladzijden van hoofdstuk VII telden we niet minder dan 2 maal „vooral" en éénmaal „in het bijzonder". En weder geheel als „bindmiddel voor bouwstoffen"! Men oordeele: p. 336: „Evenals bij andere primitieve volken over de geheele wereld zijn het ook in den O. I. Arch. *vooral* de Pleiaden, die als regelaars voor het begin van het landbouwjaar dienen". Of , p. 342: „Wat de Bataks, *in het bijzonder* de Toba-Bataks, betreft".

Hadden wij ongelijk, met van Dr. Esser's „gebazel" te spreken? Maar geloof vrij, lezer: „there is method in this madness". Wie zal het in zijn hoofd halen, te gaan onderzoeken, *of* wij werkelijk die geincrimineerde woorden zoo „buitengewoon dikwijls" gebruiken? En *of* ze dienst doen als „bindmiddelen" enz. Immers, geen sterveling! Precies wat Dr. Esser wenscht!

Op pag. 192, 1e kol. insinueert E. dat wij er ons „vroolijk over maken" dat de „inspiratie" van de openbaringsboeken naar moslimsche opvatting, „zuiver mechanisch in haar werk is gegaan". Die „vroolijkheid" zou dan moeten blijken uit 1 uitroepteeken achter het woord „letterlijk". Maar zijn er godgeleerden onder de Christenen die een *mechanische* inspiratie leeren? Laat Dr. E. ze noemen!

En dan spreekt E. nog, in zijn taal vol distinctie van een „ongure aap, die uit de mouw komt gluren"!

Op pag. 197., 2de kol. geeft E. een lijstje van ruim 20 fouten, die hij meent ontdekt te hebben. Daarvan zijn er *8* woorden[1]), die E. blijkbaar niet als Nederlandsch kent (is van Dale op Solo niet te raadplegen?), 3 zijn Germanismen, en voorts zijn het zulke ten hemel schreiende fouten of vergissingen als: *het* jongste der Ind. technieken, „Islam-Indonesiers", afscheidselen zijn *draagster* van magische kracht, aaneensluiting in pl. v. aansluiting, *nooit* i.p.v. *niet*, doodencultuur als verschrijving voor doodencultus.

Maar hoe leidt nu deze incompetente rechter zijn lijstje van „fouten", waarvan er *acht* (1/3) alleen het bewijs van zijn eigen onkunde leveren in? (Esser. p. 197, 2e kol.).

„Ongebreideld tiert het *taalbederf* [2]) in dit fraai gebonden boek". Is het niet treurig ? En als klap op de vuurpijl wordt de vermeende gelijkstelling van transmigratieleer met sympathetische denkwijze bij „taalbederf" ingelijfd!!

En unverfroren durft deze criticus dan nog schrijven:

„In het bovenstaande hebben wij *nog geheel gezwegen* [2]) van de tallooze druk- en schrijffouten of wat *met eenigen goeden wil* als zoodanig kan worden opgevat."

„Eenige goede wil" bij *dezen* criticus ten aanzien van *dit* boek? De geheele recensie druipt van kwaadwilligheid, en de zucht om te kwetsen.

Van lyriek moet Dr. E. niets hebben, blijkens p. 199, 1e kol. Enfin, de smaken verschillen: de een houdt niet van *lyriek*, een ander niet van *oneerlijke critiek*. En dat deze critiek door en door *tendentieus* is, de — zeer zeker te talrijke — fouten breed uitmeet, over het goede volkomen zwijgt, hebben wij aangetoond. Wij durven ze ook *oneerlijk* noemen; wie zal dit niet met ons eens zijn, die nog eens naleest wat we hier signaleerden b.v. omtrent: de regels voor de uitspraak van het Javaansch, de grenslijn van Brandes, de Lårå-Djonggrang-groep, het excerpt van Vollenhoven, e. t. q.

Door niets gestaafde beweringen worden kwistig door E. rondgestrooid. Bijvoorbeeld: E. p. 196, 1e kol. „Over 't algemeen

1) N. l. de woorden: levensvoorraden, eerstens, zelfbestaan, vermooiing, kinderbed, ingeborenen, ingedragen, opgekluwd.

2) Wij cursiveeren.

hebben de auteurs een zeer groote voorliefde voor Soendaneesche uitdrukkingen, zoodat ze die zelfs aan Chineezen in den mond leggen (163)!"

Dat E. niet weet, dat er ook Chineezen zijn, die Soendaneesch kennen, laten we maar rusten. Maar hoe komt de man aan die *„zeer groote voorliefde"* voor Soendaneesche uitdrukkingen? Bij zorgvuldig zoeken vonden we in ons heele boek (van 582 bladz.) slechts *vier* Soendaneesche *uitdrukkingen* (niet: *woorden of benamingen* maar er komen ook tal van Jav. en Mal. woorden, en woorden uit andere Indon. talen in voor) en wel p. 159, 161, 163 en 292. Kent hij dan zoo weinig de beteekenis van de Hollandsche woorden, of ...... *zegt hij maar weer wat?*

Intusschen — dit willen wij niet ontkennen — wij hebben in elk geval grooter voorliefde voor *Soendaneesche* uitdrukkingen, dan voor *opzettelijk onware* uitdrukkingen!

Tenslotte nog iets over den opzet van ons boek.

Wanneer men een boek wil schrijven over „Volkenkunde van Nederlandsch-Indië" is het natuurlijk zeer moeilijk bij den overweldigenden omvang der stof den opzet van het boek te bepalen. Wat dient te worden behandeld en wat moet worden weggelaten? Wat dient, indien de keuze der stof is bepaald, daarbij min of meer op den voorgrond, wat in de achterhoede geplaatst te worden? Moeten onderwerpen die alleen zijdelings met het behandelde in betrekking staan geheel worden weggelaten?

Even moeilijk als het is om den opzet van het boek te bepalen is het ook om allen te voldoen. Vooral wanneer in langen tijd over het betrekkelijke onderwerp geen boek verschenen is.

En dus is het niet te verwonderen, dat de één *dit* onderwerp uitvoeriger zou willen behandeld zien, de ander *dat*; dat anderen weder sommige onderwerpen geheel zouden hebben weggelaten, andere onderwerpen wèl zouden hebben behandeld, enz.

Zoo zouden wij ook, bij een eventueelen herdruk van ons werk, zeer groot profijt kunnen trekken uit de gegronde opmerkingen van een aantal *welwillende* en *eerlijke* recensenten, wie het er om te doen is, met de schrijvers mede te werken om het boek zoo goed mogelijk aan zijn doel te laten beantwoorden.

Van deze welwillende critiek ten dienste der wetenschap mochten wij geen spoor bekennen in de recensie van Dr. Esser, wien het er klaarblijkelijk uitsluitend om te doen is geweest, het boek af te maken, en die tot dat doel ook niet geschroomd heeft, tot personaliteiten en beleedigingen zijn toevlucht te nemen.

En daarbij komt nog dat deze criticaster uit het oog verliest voor wie geschreven werd. Hij leest de voorrede nauwelijks of in het geheel niet. Een zin als „in de eerste plaats voor studenten, leeraren en onderwijzers, maar voorts ook *ten dienste van allen die op niet al te oppervlakkige wijze willen ingelicht worden over de volken van Indonesië*", leest hij niet. Hij bedenkt ook niet dat dit in de eerste plaats bepaalt de *verdeeling* der stof, maar ook den omvang van de afzonderlijke deelen. Wie bijv. alleen zou schrijven voor *studenten* zou niet den geheelen Islam behandelen. Maar wie ook schrijft voor menschen, die allicht niet in de gelegenheid zijn over dat onderwerp meerdere studie te maken moet meer geven dan alleen „de beteekenis van den Islam voor Ned. Indië".

Die geeft meer dan strikt noodig is over nijverheid; ook al omdat bedoelde categorie van lezers meer belangstelling heeft voor dit onderwerp dan voor een uitvoerige behandeling van bijv. adatrecht.

Van het oordeel van een criticus, die — niemand, die de voorbeelden, door ons aangehaald, leest, zal het kunnen ontkennen — op zoo „gespannen voet" met de waarheid staat, behoefden we ons eigenlijk niets aan te trekken, ware het niet, dat zijn geheele critiek door het overal plaatsen

van opgave der aangehaalde bladzijden, den indruk wekt, *buitengewoon goed gedocumenteerd* te zijn. Maar, toegegeven dat hij heel wat rare vergissingen, drukfouten, ook werkelijke *fouten* heeft aangewezen, de rijke documentatie *is slechts schijn*, zooals aan ieder, die de door ons gegeven voorbeelden nagaat zal kunnen blijken; de criticus, we herhalen het nog eens, heeft er in veel gevallen op gerekend, dat niemand al die pagina's zou gaan opzoeken. Daarom moge hij bedenken, dat *strikte eerlijkheid* voor den criticus onafwijsbare eisch is; dat onjuiste of halve citaten een gruwel zijn en dat een critiek als de zijne, niet slechts om den arroganten toon maar ook doo, haar inhoud, een „smaad" is, niet voor onsr noch voor de wetenschap (die heeft met zulk geschrijf niets te maken), maar voor den criticus zelven.

B. Alkema.
T. J. Bezemer.

NASCHRIFT.

Iedere ketter heeft zijn letter.

In stede van zich het boetekleed om de schouders te leggen (wat hun de sympathie van ieder die zich van eigen feilbaarheid bewust is zou hebben verworven of teruggewonnen) hebben de heeren mij beschuldigd van kwade trouw. Hun boek is goed, maar de criticus is o, zoo slecht. Het was hem er blijkbaar om te doen om hun den nek om te draaien, en daarom „zegt hij maar wat".

Afgezien van alle andere overwegingen is dit reeds voldoende om mij van verdere discussie te doen afzien. De Heeren hebben blijkbaar sinds 1927 niets geleerd. Ook dit stuk vloeit weer over van schrijf-, tik- en spelfouten (geen drukfouten ditmaal!). En wanneer de lezer er mijn critiek eens naast legt, zal hij, behalve vele andere verrassingen, ook dit ontdekken dat de Schrijvers, die mij van slecht citeeren durven te beschuldigen, bijna geen enkel aan mij ontleend citaat intact hebben gelaten. Eén voorbeeld slechts: mij wordt toegedicht, dat ik zou hebben geschreven: „De Koran debiteert dwaasheden", aan welk „onvolledig citaat" dan allerlei vèrstrekkende lieflijkheden worden vastgeknoopt. Maar wat ik geschreven heb is: de Koran „debiteert dwaasheden", daarmee dus de aandacht vestigende op één *uitdrukking*, die m.i. in dit verband ongepast moet worden geacht. Ik neem graag aan, dat de Heeren dat aanhalingsteekentje onopzettelijk hebben verplaatst, maar het feit op zich zelf karakteriseert weer zoo geheel hun wijze van werken.

Laten wij hopen dat, wanneer de Heeren zich nog eens den tijd geven om hun boek, mijn stuk en hun eigen bronnen *goed* te lezen, daarbij de citaten niet uit hun verband te rukken, dus niet bv. opmerkingen die over den Archipel loopen te bestrijden met aanhalingen uit boeken over Voor-Indië, en zich niet te beroepen op woordenboeken die zelf slechte taal opnemen, zij tot de uitkomst zullen geraken, dat ik van mijn critiek niets essentieels behoef terug te nemen, al wil ik met alle genoegen toegeven, dat ik in een paar gevallen, om alle misverstand uit te sluiten, beter had gedaan mij wat duidelijker uit te drukken, bv. ten opzichte van het z.g.n. „citaat" (in werkelijkheid lang geen letterlijke aanhaling) uit van Vollenhoven's „Adatrecht", al was uit het verband toch wel op te maken, dat het hier niet over het geheele hoofdstuk ging, maar alleen over het theoretisch-ethnologisch gedeelte of wat daarvoor moet doorgaan. Maar zelfs al waren de Heeren er in geslaagd mij op een fout of vergissing van eenig aanbelang te betrappen, dan zou daarmee alleen maar geïllustreerd zijn dat ook mijn werk niet volmaakt is — iets wat geen betoog behoeft en de auteurs ook geen stap verder brengt: het boek blijft er èn om den opzet èn om de uitvoering even

onbruikbaar om. Zij verwijten mij dat ik niet, door het geven van een lijstje van verbeteringen, er toe heb meegewerkt om het zoo goed mogelijk aan zijn doel te doen beantwoorden. Laat ik van deze gelegenheid gebruik mogen maken om te zeggen dat dat oorspronkelijk in mijn bedoeling heeft gelegen, maar dat ik al spoedig inzag dat het ondoenlijk was. Ook wanneer alle feitelijke onjuistheden, drukfouten, enz. er uit werden gehaald zou het boek toch nog niet bruikbaar zijn omdat de schrijvers een stof hebben behandeld die zij in het geheel niet beheerschen.

De beschuldiging dat ik tot persoonlijke beleedigingen mijn toevlucht zou hebben genomen moet ik afwijzen. Het eenige wat als zoodanig zou hebben kunnen worden opgevat (al was het niet zoo bedoeld) heb ik op verzoek van de Redactie onmiddellijk geschrapt. Dat de „jeugdige criticus" hier en daar wat scherp is geweest wil hij toegeven, maar tot grofheden als in de anticritiek voorkomen heeft hij zich toch niet laten verleiden. Slechts in twee opzichten kan ik geheel met de Heeren meegaan: met hun aanmerking op mijn *al te willig potlood*, want ik twijfel niet of ieder ander potlood zou pertinent geweigerd hebben om zich te laten misbruiken voor het doorworstelen van een dergelijk boek, en met hun opmerking over mijn lichtzinnigheid om hun opgave „jaargang '89" (van „Globus") ongecontroleerd over te nemen. Een dergelijke lichtgeloovigheid ten opzichte van de gegevens van auteurs van wier zorgvuldigheid ik reeds zooveel ervaringen had opgedaan vergeef ik mijzelf niet gauw, en ik gun den Heeren van harte het genoegen den vogel te zien spartelen in den strik dien zij hem (zij het onopzettelijk) gespannen hadden.

S. J. Esser.

Padalarang, West-Java, Oct. 1930.

BLADVULLING.

Togog en Sĕmar als eerste aardbewoners.

In een Soendaasch handschrift (Cod. Bat. Gen. No. 105) komt 't volgende zinrijke verhaaltje voor, dat waard is bekend te worden. 't Geeft een illustratie van de beteekenis die het „teeken" voor 't Indonesisch rechtsbegrip heeft. *Tanda* en *tjiri* worden als gelijkwaardige begrippen gebruikt.

De eerste die op aarde kwam, was *Togog*. 't Had den Heer van hemel en aarde behaagd hem om dat feit bezitter van de aarde te maken van oost tot west en van zuid tot noord.

Daarna kwam *Sĕmar* op de aarde. Hij kon geen bezitter van de aarde worden omdat Togog dat reeds was. Maar hij begon 't water over 't land te laten vloeien en 't daarna te beplanten totdat de aarde vol was. Togog klaagde hem deswege aan bij den Heer van hemel en aarde. Deze sprak tot Togog: „Waar is 't teeken (*tanda*) dat gij bezitter van de aarde zijt?" Togog antwoordde: „Aanplantingen heb ik niet, maar ik ben mij bewust de eerste te zijn geweest". — „En welk teeken (*tjiri*) hebt gij dat kennelijk maakt dat gij 't eerst naar de aarde zijt gekomen?" vroeg de Heer aan Sĕmar. — „Van noord naar zuid en van oost naar west is de aarde vol met mijn aanplantingen", zei Sĕmar.— De Heer gaf nu zijn beslissing: „Wie een teeken *(tanda)* heeft, is bezitter der aarde en daarom zijt gij, Togog, de ondergeschikte van Sĕmar; gij bezat geen teeken *(tjiri)*, Sĕmar heeft als zichtbaar teeken (*boekti*) zijn aanplantingen."

En dat is de reden dat tot den huidigen dag, als iemand een stuk grond heeft en hij heeft daar geen merk (*tjiri*) aan aangebracht, hij dat niet 't zijne kan noemen.

R. A. K.

BOEKBESPREKING.

AANVULLINGEN OP BABAD PASOENDAN DJEUNG RINGKESAN BABAD HINDIA, samengesteld door *A. C. Deenik*, bij J. B. Wolters, 1929, *f* 2.50.

Al valt er op de uitvoering van dit boekje wel wat af te dingen, de bedoeling die bij het schrijven heeft voorgezeten is zeer prijzenswaardig, en met het bereikte resultaat kunnen we tevreden zijn — zij het dan al niet geheel voldaan.

De schrijver gaf ons eenige jaren geleden een Babad Pasoendan djeung Ringkesan Babad Hindia, waarvan al weer een tweede verbeterde druk verscheen. De hier te bespreken „Aanvullingen" op dit schoolboekje zijn bestemd voor den lesgever, en leveren in beknopt bestek een schat van wetenswaardigheden, voortdurend vergezeld van een ampele opgave van bronnen. Gemakshalve volgen de Aanvullingen het leerboekje op den voet, zooals reeds dadelijk uit de inhoudsopgave blijkt; het in den tekst behandelde wordt daarin nader toegelicht. Het is den docenten zoo wel eenvoudig gemaakt zich te orienteeren.

Moge bovengenoemde volgorde van behandeling voor den docent aantrekkelijk zijn, en het gemak nu eenmaal den mensch dienen — voor het boekje op zichzelf heeft het groote bezwaren. Een zekere rommeligheid valt er niet aan te ontzeggen, een verwardheid soms die verkeerde voorstellingen moet wekken, en die bovendien onnoodig was. Zoo vindt men in Hoofdstuk I, Oudste Bewoners, gesproken over geschiedbronnen ...... van nà den komst der Hindoe's, van Mahābhārata en Rāmāyana alsof dit autochthone geschriften dier Oudste Bewoners waren, terwijl in Hoofdstuk II, Komst der Hindoe's, over Vooroudervereering en Oudste Cultuur gehandeld wordt. In Hoofdstuk III, Islam, komen Hindoegebruiken en Badoej's ter sprake, in Hoofdstuk V vinden we als „Nederlanders in Indië" slechts Van Neck en Cornelis de Houtman, Baron Sakèndhèr en zijn jongeren broeder Baron Soekmoel, bien étonnés de se trouver ensemble. Schrijver heeft deze vreemdelingen genaturaliseerd, de Javanen hebben ze tot „baron" verheven — het staat toch nog niet zoo slecht met de adelsgunsten als men ons wel wil doen gelooven.

Aan de drie eerstgenoemde hoofdstukken van de 27 is de helft van het boekje gewijd, welke ruime plaats voor deze onderwerpen ik in veel opzichten zeer toejuich. Jammer echter, dat de schrijver noch uit eigen studie noch uit zijn zegslieden ook maar een eenigszins bevredigende orthographie voor vreemde eigennamen heeft kunnen afleiden. Den meest storenden indruk maken wel „Hindhoe" en „Boedhist" voor Hindoe en Boeddhist (temeer daar de schrijver wèl „Indus" spelt), spellingen die hij ook zijn zegslieden wel in de schoenen schuift. Ook het aantal zakelijke foutjes is te groot, waaronder er zijn die elke leerling (gelukkig!) dadelijk zien moet, b.v. dat Arabië 200 maal zoo groot is als Ned.-Indië.

Wil ik resumeerende het bosch zien, en niet alleen de boomen, het hinderlijke struikgewas en het onkruid, dan hoop en vertrouw ik van ganscher harte, dat dit boek reeds nu zooals het is veel bijdragen kan tot de kennis omtrent de Soendalanden, en dat de schrijver na alle nu reeds aan dit boekje bestede moeite niet zal terugdeinzen voor de laatste loodjes van een verbeterden herdruk tezijnertijd.

Weltevreden, 24 Maart 1930.

Dr. C. Hooykaas.

KITAB RIWAJAT KAPOELAUAN HINDIA-TIMOER, dikarang oleh *L. van Rijckevorsel*, Directeur pada normaalschool di Ambarawa, dimelajoeken oleh *J. Soejana* dan *S. Sadiran*, goeroe-goeroe pada leerschool di Moentilan, dengan perbantoean *K. M. Hoesin, B. Soetan Radja Emas, A. Soetan Pamoentjak N. S.*, dan *M. Dwidjawijata*. Pertjetakan J. B. Wolters, Groningen, Den Haag, Weltevreden, 1929, Gang Scott 5. Kitab oentoek moerid sekolah-normal dan bagi goeroe Boemipoetera.

In deze Geschiedenis van Indonesië voor leerlingen van normaalscholen en Inlandsche onderwijzers zijn 24 van de 191 bladzijden, 1/8 dus, ingeruimd aan den Hindoe-tijd, die gerekend wordt tot 1500. De periode van 1500—1800, waarin valt de komst van Moslims en Europeanen en de geschiedenis der V. O. C., vereischt 65 bladzijden, terwijl aan den nieuwen tijd evenveel ruimte is besteed. Een aanhangsel van 22 bladzijden geeft in vogelvlucht de geschiedenis van Holland, en schetst in nog geen twee bladzijden den wereldoorlog.

Schrijver's Javaansche Geschiedenis, waarvan in

luttele jaren reeds een 3de druk verscheen, bestemd voor dezelfde gebruikers en goeddeels handelende over dezelfde materie, werd besproken door Dr. Pigeaud op de laatste bladzijden van Djawa V 1925. Helaas moet geconstateerd worden, dat dit nieuwe werk niet is ontkomen aan de reeds daar geconstateerde fouten, deze zelfs in sterker mate schijnt te vertoonen.

Beginnen we bij het begin, den Hindoetijd, dan hebben we te maken met het zwakste deel van dit boek, zoowel van opzet als uitvoering. Toegegeven dat het resumeeren in klein bestek van een lange periode vol lacunes en dubieuze plekken in de gegevens groote moeilijkheden geeft, ook een beknopte uiteenzetting kon beter zijn dan het onoverzichtelijk relaas dat we hier vinden. Teveel vaststaande feiten missen we, terwijl wèl plaats is ingeruimd aan zaken van quartair belang, als bv. Marco Polo's vermelding van den naam van een plaats — die we niet weten te liggen (pag.18)! Heeft de schrijver plaats (pag.15) om te spreken over Bharata-yoedha en de dichters Empoe Sedah en Panoeloeh, best, maar dan moet hij den man ook Panoeloeh en niet Panoeloek noemen. Dan mag hij de Bh.-Y. niet aan Empoe Sedah alleen toeschrijven, of beweren dat de Bh.-Y. is opgesteld in „bahasa Djawa", wanneer hij op pag. 12 zelf van „Djawa koena" spreekt. Wil de auteur drie namen geven aan den wereldleeraar van 500 v.C., goed, maar dan niet zoo: Sjakja Moeni, Gauth (sic)ama *atau* Boeddha, zonder eenige verdere verklaring, maar bv. als volgt: Gautama, uit het geslacht der adellijke Sjakja's, toen hij bedelmonnik (moeni) werd ook Sjakja-moeni geheeten, en later aangeduid met Boeddha, d.i. Hij die het Hoogste Inzicht is deelachtig geworden. Opsomming van de drie namen achter elkaar zonder meer zondigt tegen den boeddhistischen geest, en zou gequalificeerd worden als nāmarūpa, (vrij vertaald:) ijdele klank en uitwendig vertoon. Dit *atau* van zoojuist heeft den schrijver ook elders (pag.14) parten gespeeld; twee Javaansche dichters die in hun naam het bestanddeel -goena gemeen hebben, zooals een koningsgeslacht -warman, noemt hij Trigoena *atau* Manoegoena. Met den laatste wordt bedoeld Monagoena; dergelijke foutjes komen vaker voor. Zoo is de schrijver zich niet bewust geweest, dat de spellingssystemen der boeken waaruit hij zijn werk samenstelde, verschillend waren; zonder onderscheidingsvermogen neemt hij nu over, zoodat de leerling niet weet hoe hij uitspreken moet. Cola had hij moeten spellen Tsjola of Tjola, Çrivijaya als Sriwidjaja, enz. Bepaald vermakelijk wordt deze verwarring, wanneer de auteur op de eerste bladzijde geen onderscheid kent tusschen Pāṇḍya's en Pāṇḍawa's. De arme Açoka — wiens assche zou blozen als hij wist welke landhonger de auteur hem toeschrijft — wordt daar bestookt door „de zoogenaamde Pandawa's, welbekend uit het Mahabharata". Dit is zoo ongeveer van de kracht van: In Egypte werd de wereldveroveraar Napoleon bestookt door de Mamelukken uit de Sinaï onder aanvoering van Mozes, welbekend uit het Oude Testament.

Op pag. 19 vermeldt de auteur de Pararaton, het Javaansche Boek der Koningen, zelfs het tijdstip waarop eerste en tweede druk verschenen. In dit voor onderwijzers bedoelde boek had ter bevordering van de zelfstudie gevoegelijk ook genoemd kunnen worden de Nieuwjav. uitgave, de Holl. uitgave van de Nagarakertagama, en de Holl., Jav. en Mal. uitgaven van de geschiedenisboeken van Mevr. Fruin-Mees, alle bezorgd door Volkslectuur, dus overal voor een luttel bedrag te krijg. Die vermelding van de Pararaton was evenwel geen aanloopje hiertoe, maar een historisch credo: schrijver's bron. Vandaar een voorstelling omtrent de opvolgingsgeschiedenis van Wikramawarddhana als op pag. 25. Had hij Krom's standaardwerk, de Hindoe-Javaansche Geschiedenis (pag. 424—6, te lang voor weergave hier) meer of uitsluitend geraadpleegd, dan waren ook de volgende onjuistheden vermeden.

De oude Hindoe-Javanen hadden het blauwverven niet behoeven te leeren van de Hindoe's, en geen kou behoeven te lijden door te wonen op de Diëng, een oord waar slechts de goden het uithouden kunnen. Wanneer de schrijver melding maakt van Djajabaja (lees Djajabhaja) uit de 12de eeuw, en dit onmiddellijk doet volgen door de opmerking: „tot heden zijn er geen zoo goede boeken als uit dien tijd", terwijl we meer dan 2 bladzijden terug moeten zoeken om pas eenige litteraire werken genoemd te vinden, dan twijfel ik niet of elke leerling zal hierin zien een verheerlijking van de bekende voorspellingen van Djajabhaja, terwijl ik even zeker ben dat dit allerminst schrijver's bedoeling was. Zoo zijn er meer zaken, nu eens van min, dan weer van meer gewicht, die ik liever anders gezien had, maar die niet allemaal opgesomd kunnen worden. Het zou te veel plaats nemen; het heeft al veel plaats genomen, zoodat ik me bij de verdere bespreking meer tot eenige opmerkingen zal bepalen.

Het aan China gewijde hoofdstukje geeft blijk van een frissche gedachte, om dit voor Indonesië in verleden en heden zoo gewichtige land niet met stilzwijgen voorbij te gaan.

Nu belanden we bij de Moslimsche rijken en de ontdekkingstochten, die met uitvoerigheid behandeld zijn, evenals de Edele Compagnie. De schrijver heeft een open oog voor de daden der Compagnie, verzwijgt ook haar wandaden niet (60, 83, 88), en vermeldt (60) getrouw, dat niet landbezit maar handelswinst het doelwit der V. O. C. was. Juist hierom hadden ons veel bijzonderheden bespaard kunnen blijven, daar ze voor Hollanders nauwelijks van gewicht zijn, en voor Indonesiërs zeker

niet. Dan was plaats gewonnen voor iets meer bijzonderheden omtrent de volken van den archipel zelf, die er nu wel heel mager afkomen. Of voor de Hindoe's, die een véél diepgaander invloed gehad hebben op taal, litteratuur, godsdienst, enz. enz. dan de Hollanders van 1600 tot 1900, en die in weinige bladzijden afgehandeld werden.

Dit bekorten speelde den auteur ook parten bij de geschiedenis van Nederland, het laatste deel van dit boek. Het wereldverschijnsel Renaissance, ontdekkingstochten en Hervorming wordt op pag. 177 afgedaan met de korte woorden:

„In de 15de en 16de eeuw hebben we in Europa „den zgn. Overgangstijd, veroorzaakt door den „vooruitgang van de scheepvaartkunde. In de 15de „eeuw zeilden de Europeanen de wereld rond, om „nog nooit door iemand aanschouwde landen te „zien. In de 16de eeuw werd die tijdsverandering „veroorzaakt door de opkomst van den Protestant-„schen godsdienst.

„Na den dood van Karel V ...."

Wel wat simplistisch; was hier geen plaats om althans éénmaal Luther te vermelden, nadat J. P. Coen dertigmaal ten tooneele is verschenen?

Schoolboeken zullen wel nooit kunnen voldoen aan academische eischen. Ook zal er altijd verschil van meening blijven bestaan omtrent de toedracht of het belang van vele zaken. Voorts brengt inderdaad het samenstellen van een dergelijk boek groote moeilijkheden met zich mee, daar heele tijdsgewrichten onzeker zijn, en een vaste wijze van behandeling nog niet bestaat. Het Javaansche pendant nu van dit boek schijnt vlot van de hand te gaan, zoodat ook van dit werk wel binnen niet te langen tijd een herdruk kan tegemoetgezien worden. Moge dit een „omgewerkte en verbeterde" zijn, zooals de onderwerpen en de lezers wel verdienen, en van dezen schrijver zeker verwacht kan worden.

De firma Wolters zal dan zijn oude cliché's eens door wat frisschers kunnen vervangen, kaartjes geven met Maleische bijschriften i.p.v. Hollandsche, kaartjes, die tenminste de plaatsnamen geven die in den bijbehoorenden tekst genoemd zijn. Voor vele andere zaken bestaat meer belangstelling dan voor Karel den Groote (172—3) of Roemer Visscher c.s. (180—1).

Weltevreden, 10 Maart 1930.

Dr. C. Hooykaas.

TJANDI BARABOEDOER, naam, vorm en beteekenis, door *Dr. W. F. Stutterheim*, uitgave G. Kolff & Co., Weltevreden.

In deze belangwekkende verhandeling wordt in de eerste plaats de naam Barabuḍur verklaard als: heuvel-klooster [1]), heuvel-stichting; terecht wijst schrijver op de vraag of Poerbatjaraka's verklaring van bara = wihāra, uit bihāra - byāra, wel klankwettelijk in orde is; afgezien van het onverklaarbare wegvallen van de i, is er ook geen aannemelijke reden, waarom de sanskṛt w hier in het Javaansch b zou moeten worden, tenzij, hetgeen wel mogelijk is, het Javaansche woord zou teruggaan op een Prākṛt-vorm; vgl. Bihar. De verklaring van buḍur bezit meer waarschijnlijkheid, immers het Nieuw-Javaansche buḍur, biḍur wijst duidelijk op een beteekenis van: opzwelling, verheffing, of iets dergelijks. Neemt men nu aan bara = wihāra en buḍur = N. J. buḍur, dan blijft toch nog het bezwaar, dat de beteekenis in dit geval zou zijn: opgezwollen of heuvelachtige wihāra. En zelfs al zouden we de beteekenis van den naam Barabuḍur met absolute zekerheid kunnen vaststellen, dan zouden we daaraan toch geen steun kunnen ontleenen bij de verklaring van het monument, gezien de uiterst geringe kans dat Barabuḍur de oorspronkelijke naam is.

Vervolgens bespreekt schrijver den vorm van het monument, dien hij ontstaan denkt uit een in Gandhāra geboren combinatie van de Oud-Indische stūpa met een oud-aziatische zikkurat en hellenistische sarcophaagsculptuur; zijn betoog maakt deze stelling m.i. zeer aannemelijk; terecht wijst hij op de beteekenis van het Oud-Perzische wereldrijk als drager der Assyrisch-Babylonische traditie voor het ontstaan der Gandhāra-kunst; het rijk der Achaemeniden bracht de Grieksche, Assyrisch-Babylonische, oud-Iraansche en Indische culturen in blijvend contact.

De verklaring die in Indeeling gegeven wordt van den zgn. „bedolven voet," nl. dat deze slechts zou dienen om de reliefs der Kāmadhātu onzichtbaar te maken, heeft mij evenwel niet geheel kunnen overtuigen. Ik vraag mij af, of de beide opvattingen hieromtrent: de oude opvatting als technische noodmaatregel tegen het zich reeds tijdens den bouw voordoende verzakken [2]), en de hier gepropageerde: de bedekking der reliefs om magische

1) Dr. Bosch wees mij erop, dat wihāra niet noodzakelijk klooster behoeft te beteekenen in den zin, dien wij aan dit woord toekennen; in Voor-Indië heet een tempel met beelden in nissen ook wihāra; de beelden in hun nissen representeeren a.h.w. de monniken in hun cellen, en stempelen zoo den tempel tot een „wihāra".

2) Uitvoerig besproken door Van Erp in zijn bijdrage in Feestbundel I van het Bat. Gen. „De Ommanteling van Barabudur's oorspronkelijken voet".

Op blz. 151 vlg. geeft hij een overzicht van de verschillende opvattingen aangaande de aanleiding tot de ommanteling.

redenen, niet beiden een deel der waarheid bevatten, en gecombineerd moeten worden. De gang van zaken kan aldus zijn geweest: de reliefs der Kāmadhātu moesten aan het gezicht onttrokken worden door de rondom te bouwen cakrawāla; toen men bijna klaar was met de ornamenteering [1]) begon de verzakking [2]), zoodat men gedwongen was de ommanteling onmiddellijk aan te brengen (dit zou ook het onvoltooid blijven der reliefreeks en het niet weghakken der opschriften kunnen verklaren), en wel een veel zwaarder ommanteling dan noodig geweest zou zijn, wanneer zij alleen om magische redenen was aangebracht [3]), bovendien met een extra voor-voet voorzien, die m.i. toch ook slechts uit technische noodzaak te verklaren is. Ook het verminken der reliefs, om den nieuwen voet zoo vast mogelijk te doen aansluiten, wijst op een overhaasten, noodgedwongen bouw der ommanteling.

Een onoverkomelijk bezwaar tegen de opvatting dat de voet in zijn tegenwoordigen vorm tot de oorspronkelijke bouwconceptie behoort, is verder het terugvinden van zeventien treden der oorspronkelijke trap [4]); het is toch niet denkbaar, dat men een trap zou zijn gaan bouwen, die niet tot het oorspronkelijke bouwplan behoorde; en ook het onvoltooid blijven van die trap wijst op een noodmaatregel, dien men op staanden voet moest uitvoeren.

Dat de bouwers van den „nieuwen voet" niet de minste consideratie met de reliefs hebben gehad, en deze zonder schroom schonden, wanneer zij dit voor een goede aansluiting noodig achtten, is en blijft ook een onverklaarbaar verschijnsel; hoe toch behielden de aldus als quantité négligeable behandelde voorstellingen hun magische kracht? En hoe durfde men die reliefs moedwillig te schenden, wanneer ze een integreerend deel van het monument vormden?

Tenslotte toetst schrijver het systeem der Dhyānibuddha's en het vraagstuk van den Buddha in den hoofdstūpa aan gegevens uit de Sang Hyang Kamahāyānikan; terecht wijst hij op de belangrijkheid van dit geschrift der Wajradhara-secte voor een mogelijke verklaring van den Wajradhara-tjaṇḍi Barabuḍur. Schrijver zet op duidelijke wijze uiteen, hoe een der in den Sang Hyang Kamahāyānikan geschetste systemen, het Wāhyakajñāna-systeem, in de verdeeling der Dhyāni-buddha's over de dhātu's (arūpa-, rūpa- en kāmadhātu) van den stūpa-prāsāda kan worden teruggevonden, terwijl tevens aan den bekenden „onafgewerkten" [5]) Buddha, uit den hoofddagob afkomstig en later op het tempelterrein geplaatst, zijn oorspronkelijke plaats als de hem toekomende wordt toegekend.

K. C. Crucq.

1) Men begon daarmede immers steeds van boven af, zoodat de reliefreeks op den voet wel het laatst zal zijn geëntameerd; het monument zelf was toen voltooid, en wellicht reeds geruimen tijd, zoodat het gevaar van verzakking reeds kon te constateeren zijn.

2) Men kan immers met groote waarschijnlijkheid onderstellen, dat zettingen en verzakkingen reeds kort na of wellicht nog tijdens den bouw zijn geconstateerd, aangezien de oorspronkelijke voet te zwak was om den druk der bovengelegen gaanderijen te kunnen weerstaan (zie Van Erp. o.c. blz. 156 vlg.) Zelfs nu, slechts 19 jaren na de restauratie, vertoont de binnenwand der gaanderijen op verschillende plaatsen bedenkelijke werking in buitenwaartsche richting, door den zijdelingschen druk erop uitgeoefend; hoeveel heviger moet de oorspronkelijke zwakke voet, die den druk van het geheele gebouw moest uithouden, hieraan hebben geleden.

3) Zie Van Erp o.c. blz. 131.

4) Zie Van Erp o.c. blz. 133.

5) Bij de bespreking van het onvoltooid zijn van het beeld, noemt schrijver niet de naar ik meen van door hem zelf geopperde onderstelling, dat dit „onvoltooid zijn" (met name het ontbreken van den rechterduim), te wijten zou zijn aan beschadiging van het beeld door zijn val in den uitgegraven put.

WELTBILD UND BAUFORM IN SUDOSTASIEN,

von *Robert Heine-Geldern*. In Wiener Beiträge zur Kunst und Kultur Asiens. Band IV. 1930. Krystall-Verlag. Wien.

Het gaat met het baanbreken van nieuwe opvattingen meestal zeer eigenaardig. Eerst komt er iemand, die schuchter in een noot van een onleesbaar artikel een nieuwe gedachte oppert, welke door de meeste lezers over het hoofd wordt gezien. Dan hoort men langen tijd daar niets meer van, tot opeens, als het ware ondergronds, deze gedachte schijnt te hebben doorgewerkt en overal in verschillende vormen opduikt. Zoo ook met de interpretatie van aziatische bouwvormen.

Langen tijd hebben de geleerden geweten dat elke tempel, ja, elk bouwwerk in Indië eigenlijk een hemelberg, een meru voorstellen moest, maar niemand heeft zich dit gerealiseerd en een ieder dacht aan een afgezaagde en versleten vergelijking zonder meer.

Tot Döhring in zijn werken over Siam het bouwsysteem der Siameezen naging en tot de ontdekking kwam, dat hier geen sprake kan zijn van een looze vergelijking, doch dat hier oer-oude magische systemen aan ten grondslag moeten liggen en gelegen hebben. Dan blijft het een wijle stil en hoort men slechts het grommen van den twijfel.

Plotseling duiken dan echter overal de studies op, die met groote zekerheid aantoonen, dat deze gedachte inderdaad juist was en dat heel de indeeling van den mikrokosmos, dat wil dus zeggen van elk koninkrijk voor zich zelf, een afspiegeling moest

verbeelden van den makrokosmos, in overeenstemming met de oude wetten van hemelbeeld = wereldbeeld, zooals de Babyloniers die voor het eerst in een ingewikkeld systeem hebben neergelegd.

Een dezer studies en wel een meer samenvattende, handelende over geheel Zuid-Oost Azië, is die van Heine-Geldern en hun, die zich een gids wenschen bij het verklaren van de bedoeling der oude Indische bouwwerken, is deze studie hoogst welkom.

Heine-Geldern deelt haar in enkele hoofdstukken in: kosmische magie in Siam, Angkor Thom, stad en paleis in Birma, het bergmotief in de bouwkunst van Zuid-Oost Azië, wereldberg-symbolen, Baraboedoer en Zuid-Oost Aziatische en Babylonische terrassenbouw. Zijn werk is uitstekend gedocumenteerd, zooals wij dat van dezen schrijver gewoon zijn; een 37-tal afbeeldingen verduidelijken den tekst. Bezien van het algemeene standpunt, dat deze wereldberg-gedachte eischt, is het jammer, dat China niet mede is behandeld. Doch zoo voortgaande zouden wij ten slotte komen tot geheel Azië mèt het Europa der middeleeuwen en dat moet den schrijver een te omvangrijke taak voorgekomen zijn.

De zaak, waar het om gaat, is den lezers van Djawa bekend.

In de doode overblijfselen van oude Aziatische culturen en in de nog levende restanten daarvan valt den onderzoeker een vaste traditie op, die somwijlen tot eentonigheid kan leiden, doch altijd bekoort door wat wij noemen: stijl. Of men zich op Java te midden van de tjandis, in Achter-Indië tusschen de tempels en kloosters of in Voor-Indië tusschen de paleizen en godshuizen bevindt, overal bespeurt men een soms flauwe, soms sterke verwantschap, een eenheid, die de schijnbaar onsamenhangende deelen verbindt. Men vindt ze in de ranken en spiralen der tempelversieringen, in de rangschikking der kleuren, in de getallen der onderdeelen, in de verhoudingen der bouwdeelen, in de rangschikking der individuen, in de indeeling der plattegronden vooral, kortom in alles. Reeds zeer lang zocht men daar iets achter en weigerde men het langer toe te schrijven aan die ruime mate van fantasie, waarmede de oosterling bedeeld zoude zijn. Zulk een ongetemde verbeelding zou tot een chaos, nimmer tot een systeem hebben kunnen leiden, als welk men hier voor zich meende te zien.

De studie van het Buddhisme in zijn lateren vorm heeft er veel toe bijgedragen dit systeem bloot te leggen, al was men daardoor tevens geneigd er iets specifiek buddhistisch in te zien en de andere cultuuruitingen er buiten te laten.

Eerst veel later ontdekte men, dat oer-oude wetten eraan ten grondslag lagen en het is de groote verdienste van Döhring geweest dit voor Siam en dus, naar wij nu weten, voor geheel Zuid-Oost Azië te hebben duidelijk gemaakt.

Thans zien wij het verbijsterende materiaal, dat reeds Bastian verzamelde, geordend en in systeem gebracht voor ons, zien wij de banden, die de culturen van het Oosten verbinden en de verborgen drijfveren, die de gedachten der Aziaten hebben gericht.

Niettemin, eerst thans vangt het groote werk aan. Wel zijn de grondslagen aangepeild, doch de detaileeringen steken nog vol geheimen; wel is de alleen geldige richtsnoer voor alle bouwen en scheppen blootgelegd, doch de verschillende wegen, die in verschillende landen op verschillende wijzen, hoewel met behoud van dat richtsnoer, bewandeld werden, blijven nog te ontdekken.

Daarenboven meen ik, dat men den oorsprong van dit systeem nog veel dieper na kan gaan, dat men het hoe en waarom nog klaarder kan uiteenzetten en dat men ten slotte zal terechtkomen in de oudste werken van den menschelijken geest, in de primitieve wereldbeschouwing. Prae-animisme en hoogere magie zullen elkaar de hand reiken, primitief denken en de wereldbeschouwing der Aziatische middeleeuwen uit elkaar volgen.

Een belangrijke stap op dezen weg is door Heine-Geldern gezet door de resultaten der speciale studies in grooter verband te vereenigen. En daar nog menige eigen gedachte aan toe te voegen. Zijn materiaal zou met hetgeen het huidige Java biedt nog belangrijk aan te vullen en zijn resultaten daarmede te versterken zijn. Misschien bestaat daartoe nog eens de gelegenheid; aan de geldigheid van zijn conclusies doet dat thans niets af.

Dr. W. F. Stutterheim.

BUDDHISTISCHE SYMBOLIK, von *Gustav Mensching*. Originales Bildmaterial über buddhistische Symbolsprache mit erläuterendem Text der 68 Bildertafeln. Leopold Klotz Verlag-Gotha. 1929.

De bedoeling van dit boek is, zoo zegt de schrijver in zijn voorwoord, de godsdienstige symboliek van het Buddhisme aan de hand van platen naar den huidigen stand van het onderzoek uiteen te zetten. Daarbij wordt in de eerste plaats de aandacht gewijd aan de uitdrukking van godsdienstige ideeën in de vormentaal der kunst; kunsthistorisch is het werk dan ook geenszins, eerder godsdiensthistorisch.

In zes hoofdstukken behandelt de schrijver zijn

materiaal: inleiding over het Buddhisme en de symboliek, algemeene symbolen van de leer van den Buddha, Buddha en zijn gemeente, symboliek in den cultus, symboliek in den tempelbouw, in de opzet der tempelcomplexen en ten slotte in de dieren. Een register van eigennamen, een lijst van geraadpleegde werken en een beschrijving der platen besluiten den tekst, die 46 paginas groot is.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat in een vijftigtal paginas en een iets grooter aantal platen geen systematisch overzicht kan gegeven worden van de buddhistische symboliek, dat eenigermate volledig zou kunnen zijn. De rijkdom aan symbolen is in het Buddhisme zoo overstelpend en de verschillen in de verschillende landen, waar het Buddhisme ingang vond, zoo groot, dat slechts een „Reallexikon" met duizenden van woorden aan dit doel zou kunnen beantwoorden. Dat Mensching niettemin naar een systematische indeeling streeft geeft aan het boek iets populairs, dat mogelijkerwijze de bedoeling kan zijn geweest, doch de bruikbaarheid van het geheel voor studiedoeleinden zeer beperkt. Zoo komt het dan ook, dat hetgeen de schrijver bijvoorbeeld over de symbolen van gebeurtenissen in het leven van den Buddha beweert, eerder den indruk maakt van een praatje voor lieden, voor wie men zijn stof zoo veel mogelijk beperkt, teneinde den last van het herhaaldelijk uitleggen te ontgaan, dan van een overzicht van hetgeen op dit gebied bekend is. Ik zou dan ook geneigd zijn het boek te typeeren met een ondertitel „bloemlezing uit de buddhistische symboliek" en daarmede zou aan de waarde van het boek beter recht zijn gedaan dan met den allesbelovenden en zeker niet bescheiden titel, dien het nu draagt.

Hier en daar proeven wij den theoloog; het Lamaisme als charakteristiek beeld van een „abgesunkene Religiosität" is een uitspraak, die even enorm als onjuist is. De band, die de schrijver voorts legt tusschen zulk een verschijnsel en het Katholicisme, laat erger motieven doorschemeren. Hebben wij werkelijk sinds 1859 (Köppen) niets geleerd?

Het excuus, dat de schrijver in zijn voorwoord voor eventueele tekortkomingen op het gebied der kunstgeschiedenis aanbiedt, is niet voor niet gegeven; ik vrees dat het bij het einde van het boek niet geheel meer bruikbaar zal zijn. Inderdaad weet schrijver een en ander slechts van hooren zeggen en raadpleegt hij als autoriteiten menschen, wier autoriteit sinds een halve eeuw stilzwijgend en welwillend begraven is (Groneman).

Op grond van dergelijke autoriteiten worden dan ook vergissingen begaan, die vermeden hadden kunnen worden; dat de hemelboomen van het soubasement van Prambanan bodhiboomen zouden zijn en nog wel een goed voorbeeld daarvan, is iets, wat zware eischen stelt aan het excuus in het voorwoord. Trouwens, over het algemeen is de schrijver niet erg goed ingelicht over Javaansche oudheden; de bekende, zeggen wij gerust wereldberoemde Buddha van Mendoet is volgens schrijver ten rechte een bewoner van tjandi Sewoe en stelt een dhyānibuddha voor!

Is de tekst dus niet voor critiek gevrijwaard, onder de platen zijn er vele, die onze aandacht ten volle verdienen.

Helaas zijn de bijschriften niet steeds zonder fout en is de plaatsing een inconvenient voor den gebruiker van het boek. Bij een volgende druk zou hiermede rekening kunnen gehouden worden.

Alles bijeen genomen blijkt de waarde van het boek vooral te zijn gelegen in de ernstige poging om in den doolhof van de buddhistische symboliek den weg te vinden; talrijke malen is dit voor een deel gelukt, doch na veel struikelen, opstaan en weer vallen. En al staan wij dan weer buiten dien doolhof, een kijk van boven hebben wij er niet op verkregen.

Misschien gelukt het den schrijver voor een tweede druk de fouten, die hij uit onbekendheid met de zuivere bronnen noodwendig maakte en die wij den niet-orientalist niet te zwaar mogen aanrekenen, te doen verdwijnen; daarmede zal het boek zeer in waarde en bruikbaarheid stijgen.

Thans heeft het die voor een ieder, die zijn afbeeldingsmateriaal op het gebied van het Buddhisme wil verrijken en in nieuwe afbeeldingen een stimulans wil zoeken. Daarom hoort het boek in de bibliotheek van elkeen, die belang stelt in dezen machtigen godsdienst, thuis.

Dr. W. F. Stutterheim.

PROSPECTUS

SYSTEMATISCH EN BESCHRIJVEND LEERBOEK DER VOLKENKUNDE

DOOR

J. H. F. KOHLBRUGGE

PRIJS, GEBONDEN . . F 11,50

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN – DEN HAAG

UIT DE INLEIDING.

Naast het geven eener practisch bruikbare indeeling, is het doel der navolgende bladzijden een korte ethnologische beschrijving der volkeren te geven, waarbij evenwel het eene volk uitvoeriger behandeld zal worden dan het andere. De voorkeur zal gegeven worden aan de typische, de geïsoleerde of de meest primitieve volkeren, verder aan de in natuurlijke toestanden levende, daar dit boek geschreven is met het doel een inleiding tot colleges in de vergelijkende volkenkunde te geven.

Verder is er niet dieper ingegaan op gebieden, die te veel moeilijkheden opleveren voor een inleiding in de volkenkunde; die landen namelijk, die doorgangslanden voor vele rassen of volkeren geweest zijn (Klein-Azië, Kaukasus), of die telkens door andere volkeren bewoond werden (Hindoestan). Bovendien zullen de West-Kaukasiërs (behalve de Hamieten van Afrika) wel systematisch en cultureel behandeld worden, maar zonder ethnologische toelichting. Hier is een historische beschouwing meer op haar plaats, die tevens aanleiding geeft op cultuurinvloeden te wijzen, waarom ook de oudste cultures niet werden verwaarloosd. Hierdoor zal tevens het verband tusschen volkenkunde en cultuurgeschiedenis of algemeene geschiedenis duidelijk worden, een synthese die immers ook aan de opleiding der aanstaande aardrijkskundigen ten grondslag ligt.

Een leerboek heeft aan didactische eischen te voldoen, het is geen handboek. Al moet het opgebouwd worden op de nieuwste resultaten der wetenschap, zoo behoeft het toch niet in te gaan op de elkander bestrijdende hypothesen en polemiek zou misplaatst zijn. Indien men zich op dit standpunt stelt, dan zal de ingewijde niet anders verwachten dan dat ter wille van de duidelijkheid en om een goed afgerond geheel te verkrijgen, vele Gordiaansche knoopen doorgehakt moesten worden.

De spelling van den schoolatlas van Bos is gevolgd, ook daar waar ik het er niet mee eens was.

Daar dit leerboek in de eerste plaats geschreven werd voor de studenten in de aardrijkskunde te Utrecht, voeg ik er nog de volgende opmerking aan toe. Men zal veel meer nut uit

dit boek trekken, zoo men daar naast een plaatwerk raadpleegt. Hiervoor is „G. Buschan. Sitten der Völker" zeker het meest geschikt. Verder bestaat er gelegenheid op het Ethnologisch Instituut de groote platenverzameling door te zien, die veel meer aanbiedt dan bovengenoemd werk. Het kan niet genoeg aanbevolen worden, dit leerboek nooit te gebruiken zonder een atlas er naast te leggen.

Aan den doordenkenden lezer zal blijken, dat de inhoud van dit leerboek berust op een anthropologische basis, al bestond deze meer in mijn gedachte dan bij de uitwerking voor den dag treedt. Het mocht naar mijn overtuiging geen leerboek der anthropologie worden, omdat deze wetenschap kennis der ontleedkunde vereischt. Daarom werd ook niet ingegaan op de hypothesen aangaande afstamming van den mensch. Deze zijn reeds voor jaren door mij in een boek behandeld, dat op de bibliotheken geraadpleegd kan worden, men dient het dan evenwel aan te vullen met de later verschenen hoogst belangrijke onderzoekingen van Bolk. Al brengt dit leerboek dus niets over de genealogie van den mensch of der rassen, zoo werpt het toch licht op de chronologie der rassen. Daaronder versta ik de volgorde van uitbreiding der rassen over den aardbol, die af te leiden is uit de volgorde, die bij de behandeling werd gevolgd. Ik heb er van afgezien hierover een chronologische tabel te geven, daar er nog te veel is, dat nader onderzoek vereischt.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

INHOUD.

De Slaven kwamen naar het Westen in elkaar opvolgende horden, die eenerzijds doordrongen tot de Middellandsche Zee en anderzijds tot aan de Elbe. In de 6de en 7de eeuw na Christus traden zij in het Balkanschiereiland op en wel tot Griekenland toe. Vooral in de Peloponnesos vindt men veel van hun nakomelingen. Door kruising met hen, met Albaneezen, Turken en Roemeniërs verdween het Grieksche type, slechts de Grieksche taal bleef behouden en werd door de anderen overgenomen, behalve in alle Grieksche koloniën van Italië en Klein-Azië. Het hedendaagsche Grieksch verschilt minder van het oude dan Italiaansch van het Latijn. Ook de Roemenen (blz. 138) en de Albaneezen (Illyriërs) slaagden er in hun eigen taal te handhaven, terwijl overal elders de Slavische talen den voorrang verkregen.

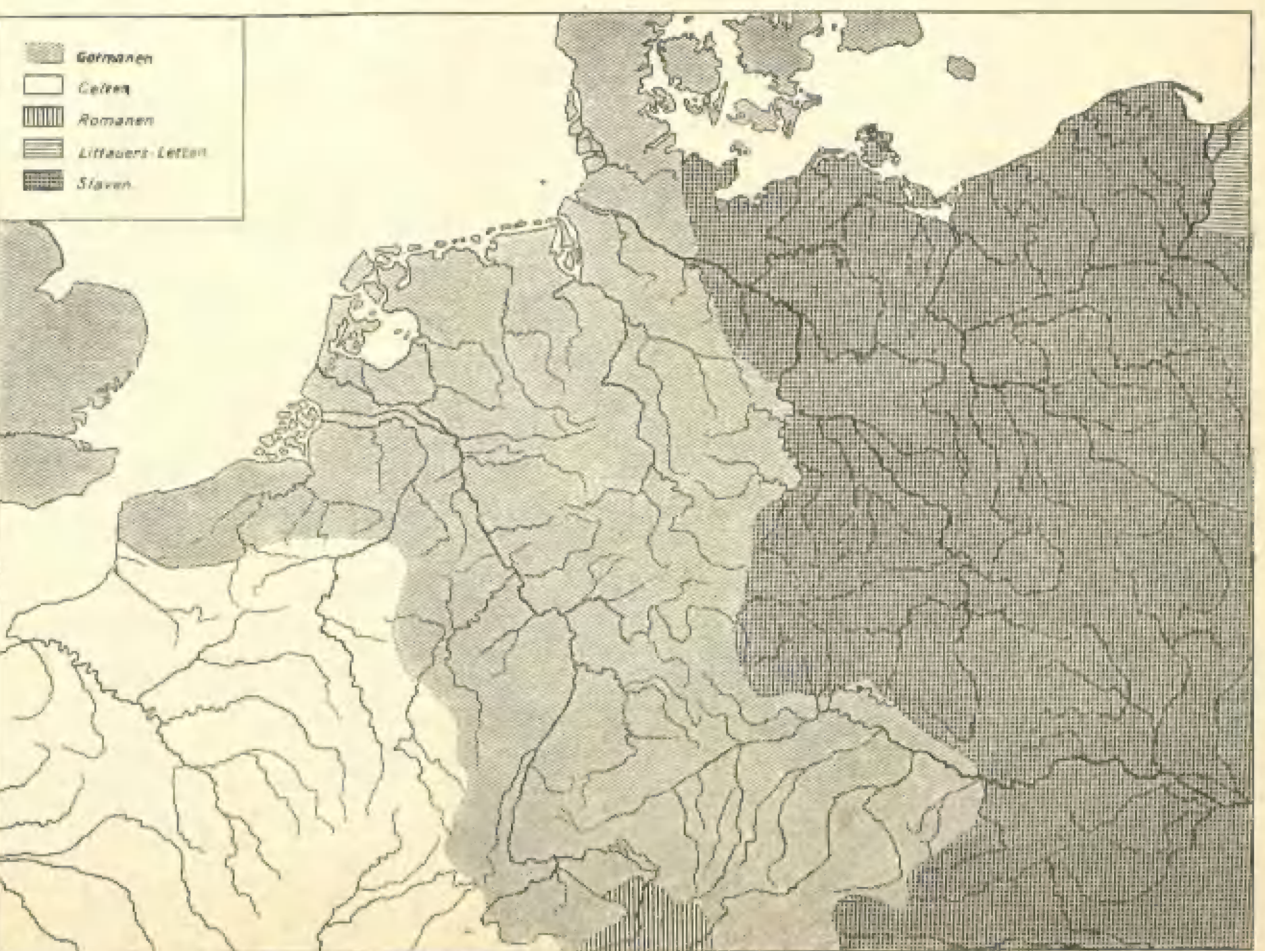
In Noord-Europa verdrongen de Slaven de Germanen en zetten zich neer aan de kusten van Oost- en Noordzee tot aan de Elbe. In de achtste eeuw begon daar de groote strijd tegen de Slaven, die deze weer trachtte terug te dringen. Van Karel den Grooten af werd de strijd gevoerd door de Duitsche keizers en vorsten en daarna door de Duitsche Orde, die in de 12de eeuw gesticht werd. De laatste wendde zich vooral tegen de Slaven langs de kust der Oostzee tot in Lijfland. Zij onderwierpen en bekeerden de heidenen, die in de streek van Weichsel tot Memel de Duitsche taal overnamen, waaruit de Pruisen ontstonden, die tot het jaar 1525 aan genoemde Orde onderworpen bleven. Noordwaarts bleven de eigen talen behouden, maar het grondbezit kwam voor het grootste gedeelte in de handen van Duitschers die er tevens de Duitsche cultuur brachten. Deze Oostzeelanden werden vereenigd met Rusland en bleven bij dit rijk tot na den wereldoorlog en de zich daarbij aansluitende Russische revolutie. Daarna ontstonden hier de onafhankelijke rijken Littauen en Letland, waaruit de Duitsche groot-grondbezitters verdreven werden. (Zie kaart 14 en 15).

Om het beeld voor Europa volledig te maken, zouden wij nog de Euroaziaten moeten bespreken (Finnen, Hongaren, enz.) maar wij geven er de voorkeur aan dit later te doen (blz. 243—247).

Eerst in de 13de eeuw volgden de Mongolen, die twee eeuwen lang over Rusland geheerscht hebben. Daardoor kreeg een deel van de bewoners van Rusland Mongoolsche trekken, die evenwel door Fischer (kaart 12) overdreven

Kaart 14. Germanen en Slaven in Centraal-Europa omstreeks 400 n. Chr. (volgens Eckert).

Kaart 15. Germanen en Slaven in Centraal-Europa omstreeks 800 n. Chr.
(volgens Eckert).

De naam Euroaziaten werd gekozen om zoowel op zeker verband als tegenstelling tot de Austroaziaten te wijzen. Immers toonen talen en neusvorm, dikwijls ook de huidskleur zekere verwantschap, die vooreerst een volkomen hypothetische blijven moet.

Hunnen, Avaren, Magyaren. Tot deze volkeren rekenen wij in de eerste plaats de Hunnen, Avaren en Magyaren, volkeren die in de vijfde eeuw (tijdens de groote volksverhuizing) Europa binnendrongen en zich daar berucht hebben gemaakt als de verwoesters van steden en vernietigers van menschenlevens. Deze volkeren hebben rijken gesticht in de Donauvlakte.

Hongaren. In de 7de eeuw volgden de Hongaren, die door de Germanen te hulp waren geroepen om hen tegen de Slaven te helpen (zie blz. 99 en kaart 14, 15). Zij wisten een rijk te stichten, waarin zij ook de resten der eerstgenoemde volkeren opnamen, maar zij werden daarna van helpers vijanden, die groote gedeelten van het gebied der Germanen verwoest hebben. Nadat zij Christenen geworden waren, ontstonden vriendschappelijke relaties met de Germanen (en Alpinen) en zij hebben vanaf de 15de eeuw een zeer belangrijke cultureele rol gespeeld, door alle krachten in te spannen om de Turken tegen te houden, die meermalen tot Weenen doordrongen. Thans is nog belangrijk dat zij de Noordelijke Slaven van de Zuidelijke Slaven scheiden.

Bulgaren. Verder zijn de Bulgaren te noemen, die in de 7de eeuw hun woonsteden aan den Wolga verlieten en een machtig rijk stichtten ten Zuiden van de Hongaren. Tezamen met de Slaven trokken zij verwoestende door het geheele Balkanschiereiland. Zij namen geleidelijk een Slavische taal over en velen losten zich in de Slaven op. Toch bleef er tot 1392 een zelfstandig Bulgaarsch rijk bestaan, dat eerst door de Turken onderworpen werd. Ook thans onderscheiden de Bulgaren zich nog wat karakter betreft van de hen omringende Slaven en Roemenen. De uitbreiding der Slaven viel samen met die der Bulgaren (zie blz. 99).

Finnen. Verder rekenen wij de Finnen tot de Euroaziaten. Zij hebben vroeger van af den Wolga tot aan de Oostzee gewoond. Aan den Wolga zijn, daar zij zich in de Slaven oplosten, slechts geringe resten overgebleven. Zij, die aan de Finsche en Botnische Golf woonden, lagen ter zijde van de groote marschrouten der verhuizende volkeren en wisten zich dientengevolge te handhaven. Sedert de 8ste eeuw wonen zij in Finland

Godsdienst. De Azteken waren polytheïsten, zij kenden een hemelvader en aardemoeder, uit wier vereeniging al het bestaande ontstaan is. Zij hadden goden voor den oogst, voor den regen en den wind, voor de maïs, voor het vuur, voor de zon en andere. Hieruit blijkt, dat hun polytheïsme uit natuurvereering is ontstaan. Vele menschenoffers werden er gebracht, vooral aan de zon en aan den oorlogsgod. De eerste wilde men hierdoor magisch sterken, den andere bewegen de overwinning te schenken. Andere offers waren bestemd voor de oogstgoden, die met elken oogst stierven om het volgende jaar weer te herleven, waarbij dit sterven door het dooden van menschen weergegeven werd. Ook kinderoffers werden gebracht om een goeden oogst te verkrijgen. Men meende hierdoor den natuurlijken loop der dingen te bevorderen. Geen volk kende zooveel menschenoffers als de Azteken. In hun hoofdstad, die op de plaats lag waar later Mexico gebouwd werd, was een groote pyramide geheel uit schedels opgebouwd. Alleen hart en bloed der menschen, die door uitrukken van het hart geofferd waren, was voor de goden bestemd. De lichamen werden van de pyramiden naar beneden geworpen voor de bevolking, die een gedeelte van het vleesch als feestmaal gebruikte en zich door deze handeling met de goden in een sacralen maaltijd vereenigde.

De Azteken kenden de biecht. Deze ging gepaard met het offeren van eigen bloed, dat men op veeren of bladeren opving en den goden aanbood. Daarnaast werden vasten en kastijding beoefend, die recht gaven op absolutie. Wie die verkregen had, kon er weer gerust op los zondigen tot het volgende jaar.

Van hun goden noemden wij Quetzalcoatl, die tevens de representant is der lichtgekleurde vreemdelingen, die uit het Westen kwamen en de cultuur brachten. Zij geloofden, dat hij hun de ambachten en het schrift gebracht had. Alle oude volkeren van Centraal-Amerika kenden zulke cultuurbrengers.

Evenals in Peru kon men opmerken, dat er bij de vorsten een verlangen was zich los te maken van het polytheïsme. Men wijdde tempels aan den onbekenden god en kende een schepper van het heelal, die tot het hart van den mensch sprak.

Vele volkeren (o. a. Brahmanen) kennen de vereering der windstreken, die óf als krachten óf als goden gedacht kunnen worden. Ook verdeelt men wel al wat in de natuur is naar

Godsdienst. Ofschoon deze volkeren in naam Christenen zijn, blijft de oude heidensche godsdienst een belangrijke rol spelen. De Mexicanen vieren één maal per jaar een feest ter eere van hun voorouders, geheel zooals dit in heidensche tijden gebruikelijk was. Bij het Paaschfeest wordt een pop, Judas genaamd, verbrand ter vervanging van het menschenoffer bij het oogstfeest. Bij de bekeerde Tarahumaren speelt bij de Christelijke feesten de sjamaan een even belangrijke rol als bij de niet Christelijke.

De oude heidensche godsdienst is een polytheïstische, waarbij de Zonnegod en de Maangodin een belangrijke rol spelen en den sterken invloed verraden, dien de oude cultuur van Mexico op dit geheele gebied heeft uitgeoefend. De invoering van het Christendom werd voor de missionarissen hierdoor schijnbaar vergemakkelijkt, want de Zonnegod kon door God den Vader vervangen worden, terwijl Maria de plaats der Maangodin innam. Buitendien was het kruis voor hen reeds een heilig symbool. De Tarahumaren hadden de gewoonte op de dansplaats drie kruisen op te richten, welke door de Christenen weer geïdentificeerd werden met de Heilige Drieëenheid. Zoo verkreeg men een uiterlijk Christendom, terwijl het zieleleven heidensch bleef. Het kruis, dat een belangrijke rol speelt bij hun ceremonieelen dans, is het heidensche kruis, dat wegens zijn overeenstemming met het Christelijke kruis niet geweerd kan worden. Ook moest de geestelijkheid het dansen in de kerken blijven toestaan. Voor vele volkeren kan het ceremonieele dansen een „bidden met de beenen" genoemd worden, dit geldt zelfs voor de Basken in Europa.

Naast het Christendom en het polytheïsme komen sjamanisme, voorvaderenvereering en magie voor. Zoo rooken de Tarahumaren cigaretten om de maan te helpen wolken te produceeren. De meeste volkeren kennen slechts een openluchttempel of dansplaats, waar de ceremoniën plaats hebben, gesloten tempels komen slechts voor bij de Huichols en Niquirans (Nicaragua). De Huichols maken nog heden kleine gevlochten stoeltjes, waarop men denkt, dat de goden zullen uitrusten (blz. 219); terwijl de Guatuso's het bromhout gebruiken om den wil der goden te leeren kennen (blz. 23).

Seri-Indianen. Woongebied. De Seri's wonen in het Seriland, hetwelk tevens het eiland Tiburon omvat. Het ligt in de provincie Sonora (Mexico) ongeveer in het midden van de kust van de Golf van

Karakter der bevolking. Indonesiërs en Maleiers maken een rustigen, geretireerden, soms wat indolenten of luien indruk. Het laatste staat eenigszins in verband met het klimaat, anderzijds met de gewoonte geen inwendige gevoelens naar buiten te laten blijken. Daarom toont hun gelaat evenals dat van den Japanner geen bepaald karakter, waarom zij veel meer op elkander gelijken dan Kaukasiërs. De gevoelige, zich inlevende Kaukasiër bemerkt evenwel, dat zoowel toorn als schaamte of berouw of vreugde wel kenbaar worden in de gelaatstint, den oogopslag, een handbeweging of een duimbeweging. De gewilde rust is een uiterlijke, geen innerlijke, want velen zijn zeer nerveus, waardoor zij spoedig in de war zijn gebracht en buitengewoon suggestief zijn. De suggestiviteit maakt hen tot blinde volgelingen, waar vertrouwen of eerbied eenmaal gewonnen werden. Deze maakt het ook verklaarbaar waarom de door hun sjamanen zoo dikwijls toegepaste suggestieve geneesmethode genezing brengt. Die suggestiviteit bereikt haar hoogtepunt in het „Latah zijn" der vrouwen, die elke beweging moeten nadoen, die men haar voordoet, waardoor zij nagenoeg onbruikbaar worden of zich uit de maatschappij moeten terugtrekken. Diezelfde nervositeit gaat op neurasthenie gelijken, zoo men let op hun overgevoeligheid ten opzichte van blaam of alles wat als een vernedering kan worden uitgelegd, wat weer langs auto-suggestieven weg kan overgaan in belachelijken hoogmoed. Heeft men zulke overdreven gevoelens nu volgens de heerschende levensgewoonte opgekropt, of weet men geen uitweg te vinden uit de moeilijkheden des levens, dan gaat men „rood" zien, wat in dit geval zeggen wil, „men tracht alle levende wezens, die men ziet, te vernietigen tot men zelf neergeslagen wordt" (Amok). Hun ontbreekt de volharding en het geduld der Negers, die de nationalistische brallende redevoeringen veroordeelen en rustig als volgt redeneeren: „Laat ons beginnen met te toonen, dat wij inderdaad volwaardig zijn, dan zal de vrucht daarvan ons op den duur vanzelf in den schoot vallen". Hoe ver zij het op dezen weg geheel door eigen kracht gebracht hebben, werd reeds uiteengezet (blz. 60 v.). Hun intelligentie is goed, maar hun initiatief laat te wenschen over, vooral bij het zelf aanpakken, dat het lichaam vermoeit, bij het langdurig doorzetten, dat inspanning der volle wilskracht, of zelfopoffering vereischt. Daartegenover staat, dat zij momenteel volkomen bereid zijn het eigen lichaam ten offer te brengen, maar het

Woning en levenswijze. De Japanner is ook zichzelf gebleven in zijn woning en kleeding. Wel toonen zijn groote steden thans straten met groote steenen gebouwen voor administratie, handelshuizen en kantoren, hotels voor vreemdelingen en andere moderne behoeften, maar het Japansche gezin blijft zijn houten woning verkiezen. Deze toont de eigenaardigheid, dat de palen, waarop het dak rust, eigenlijk het eenige is, dat vaststaat. De vloer ligt 60 c.M. boven den grond, zoodat elk huis dus op palen staat. Zoowel de buitenmuren als de binnenmuren zijn verschuifbaar, zoodat men naar wensch uit twee kamers één kan maken. In de zomermaanden zet men alles tegen elkaar open, schuift binnen- en buitenmuren weg, zoodat de koele bergwind er doorheen kan waaien, maar ook de voorbijganger door het geheele huis kan heenzien. Ramen heeft zulk een huis niet, maar de schuifdeuren zijn ten deele met geolied papier beplakt, dat het licht doorlaat. In de steden wordt ook glas gebruikt. Afsluiten kan men de deuren niet, behalve met lange bouten voor de deuren der buitenzijde. De huiskamer bevindt zich aan den achterkant. De ontvangkamer ligt aan den voorkant, waar een nis gereserveerd is voor de vereering der voorvaderen. Daar staan de houten plankjes, waarop de hemelsche namen der voorvaderen in vergulde letters ingesneden zijn, waarbij men wierookstokjes brandt. In de ontvangkamer ziet men niets anders dan eenige kussens om op te knielen of te zitten, en in de huiskamer is het voornaamste meubelstuk het groote houtskoolkomfoor, waarachter de vaste zitplaats der huisvrouw is, die daar ook thee schenkt. Eenige kisten of kasten, waarin men de bedden overdag opbergt en voor kleedingstukken, maken het huisraad volledig. Ter versiering van het huis worden alleen kakimono's gebruikt, die of met allerlei voorstellingen uit de natuur beschilderd zijn of ook met hun mooie sierschrift. Verder heeft men plankjes of rekjes met eenige kunstvoorwerpen, bloemen en takken. De geheele vloer is bedekt met matten, en als het gezin zich ter ruste wil begeven, worden in een of meer kamers matrassen uit de kasten gehaald en neergelegd, die al naar het jaargetijde met dunne of gewatteerde dekens (soms in kimonovorm) voorzien worden. Voor het hoofd heeft de man een hard rolkussen en de vrouw een houten neksteunsel, opdat haar kunstig, zeer bewerkelijk kapsel niet beschadigd wordt. Op dezelfde wijze slaapt men in Japansche hotels, die alleen vrouwelijke bediening kennen. Bij elk huis behoort een bad-

Huwelijk, positie der vrouw en adoptie.

Ieder mensch moet trouwen, moet kinderen verwekken. De ouders beslissen echter over de keus, engageeren een huwelijksmakelaar en er wordt met hem overleg gepleegd betreffende stand, geld en eer, om vast te stellen, welke gezinnen voor de keus in aanmerking komen. Zijn de wederzijdsche ouders het onderling eens geworden, dan ontmoeten zij elkaar in een publieke gelegenheid, in een tuin of restaurant, waar de jongelieden elkaar voor het eerst zien, maar in den regel niet spreken. Volgt er geen direct verzet van een der families, dan ontvangt de a.s. bruid een geschenk van den jongen man en wordt dit aangenomen, zoo is zij voor haar leven gebonden. Op den huwelijksdag wordt zij in een draagstoel haar huis uitgedragen met al het ceremonieel, dat op een lijk toegepast wordt, want zij is nu voor haar eigen familie gestorven. In het huis van haar man ontmoet zij niet alleen diens ouders, broers en zusters, maar dikwijls ook tal van andere, veelal oudere familieleden, die daar kosteloos verpleegd worden op grond van den familieband. Want het succes, dat de enkeling heeft, moet aan de geheele familie ten goede komen. De jonge vrouw is absolute gehoorzaamheid verschuldigd aan haar man en aan haar schoonmoeder, en zij heeft eerbied te bewijzen aan alle oudere familieleden. Daarbij is zij van haar jeugd af er in opgevoed zich in alles te schikken, steeds bereid te zijn zich te geven en bij dat alles een tevreden gezicht te toonen, een gelijkmatig humeur te bezitten. Zelfs in huis buigt zij zich diep neer voor haar man. Zij bedient hem bij het eten. Zij is niet aanwezig als hij gasten ontvangt, die trouwens ook niet naar haar vragen. Op straat loopt zij eenige passen achter hem. Met allen ijver is er naar gestreefd het individueele in haar te onderdrukken, haar daarentegen tot een echt vrouwelijk wezen te maken, dat geen hoogere aspiratie kent dan haar werkkring en het verlangen zich te geven voor anderen. Zij wordt niet als een slavin, maar wel als een kind behandeld, nimmer mag zij eenigen invloed toonen, en zij handhaaft zich alleen door haar zachtheid en fijne zeden. Juist hierdoor gaat er zulk een betooverende invloed van haar uit, dat ook Europeanen haar bewonderen en niet begrijpen, dat zij van hetzelfde ras is als haar man. Merkwaardig is nu, dat, waar zij onverwachts voor zichzelf moet handelen, zij zeldzame bewijzen van moed, zelfs van kracht en hooge moreele beginselen kan geven. Daar zij overal teruggedrongen werd, zoo weet zij evenwel niets, en

Godsdienst. Bij de bespreking van den godsdienst zullen wij ons niet beperken tot de Jagersvolkeren maar alle Indianen samenvatten, daar hun religieus-magische denkwijze zeer veel overeenstemming toont.

Wij hebben er dan in de eerste plaats op te wijzen, dat de religieus-magische gedachtenwereld van den Indiaan bepaald wordt door zijn geloof aan immaterieele krachten. In tal van natuurlijke voorwerpen (o.a. ook in dieren) veronderstelt hij krachten, die sterker zijn dan die der menschen. Daarom kan een voor ons gewoon voorwerp (bloem, steen, enz.) voor hem een magisch voorwerp zijn. De pijl, die treft, het net, dat visch vangt, zijn krachtcentra, anders zouden die voorwerpen daar niet toe in staat zijn. Hebben zij die krachten niet van zichzelf, dan moet de mensch ze er aan toevoegen om zijn doel te bereiken. De mensch voelt, waar deze krachten zich bij voorkeur ophouden en hij weet ongeveer wat zij willen. Zij kunnen zich aan den mensch in verschillende vormen openbaren, met hem in contact treden, maar de mensch kan er geen invloed op uitoefenen. Vooral kan hij hen niet dwingen; wel kan hij hen aanroepen of hen als een geschenk of genade ontvangen. Vele stammen hebben een apart woord voor deze krachten.

Door vele dagen in eenzaamheid en vasten door te brengen en daarbij gestadig aan die krachten te denken, kan hij trachten er mede in contact te treden. Zijn zij hem goedgunstig gezind, zoo zullen zij zich in een droomtoestand aan hem openbaren, hij zal hen dan (gewoonlijk in diervorm) te zien krijgen en de kracht zal beloven hem gedurende zijn verdere leven te beschermen. Zulk een persoonlijken beschermgeest noemt men ook wel het individueele totem. Dit toont hoezeer zijn religieus voelen aan de natuur gebonden is en het komt ook daarin uit, dat hij vooral de dieren beschouwt als bezitters van bijzondere magische krachten. Zij vereenigen zich in onderaardsche plaatsen om daar te tooveren. De natuurverschijnselen zooals de jaargetijden, zonnewarmte, ochtendlicht, enz. staan onder den invloed van de dieren, die tevens cultuurbrengers kunnen zijn.

Bij eenige stammen (Sioux, Algonkins) gelooft men aan groote cosmische krachten (Wakonda, Manitoe). Wakonda is de natuurkracht, die leven geeft, alles beweegt, alles onderhoudt, alles heeft doen ontstaan; zij is dus de oorsprong van alles. Wakonda is overal tegenwoordig of toch steeds daar,

BEOORDEELING.

. . . . Ik wil al dadelijk de hoop uitspreken, dat dit boek, dat veel en veel meer is dan een leerboek, een plaats moge vinden in de bibliotheek van en gestadig nageslagen worden door *een ieder, die ruimer inzicht zoekt te verwerven* in de ontwikkeling van het menschdom in de breedste beteekenis van het woord.

Was te voren voor den vakbeoefenaar, a fortiori voor den hospitant, de literatuur in haar verspreiding en detailleering uiterst moeilijk te overzien en werd orienteering door schaarschte aan betrouwbare compendia belemmerd, thans staat ons een boek ter beschikking, dat door zijn beknoptheid, zijn strenge systematiek, zijn duidelijke definieering, zijn aanwijzing *van de nog vele open kwesties*, zijn verklarende lijst van vaktermen, zijn voortreffelijk register, vooral, niet te vergeten, zijn practisch illustreerend kaartenmateriaal, hèt werk kan genoemd worden, waarin de *student* al het eerst noodige bijeen vindt en de *vakman* aanknoopingspunten voor detailonderzoek voor het grijpen heeft. Wie de ruim 360 bladzijden continu dóórwerkt, vragen of opmerkingen noteerend, waartoe de suggestieve uitéénzettingen aanhoudend prikkelen, zal zijn gezichtsveld enorm verruimd en ongedachte perspectieven geopend vinden.

Dit is een *gegroeid*, geen opzettelijk beraamd boek. De auteur had slechts uit de volheid van zijn verbijsterend veelzijdige kennis te putten om zijn studenten een prachtige *inleiding* tot de colleges in de *vergelijkende volkenkunde* te verschaffen. Dat het boek inderdaad uit de colleges van Prof. Kohlbrugge *gegroeid* is, blijkt b.v. uit de op pag. 181 terloops gemaakte opmerking, dat hij bij zijn karteering van megalithische bouwwerken over de geheele aarde — een werk in 1913 begonnen — zijn resultaten wel reeds met de studenten besprak, maar nog niet in geschriften er van gewaagde. . . . .

Dit is een boek, dat niet binnen den kring der vakbeoefenaren mag blijven. Historici in de allereerste plaats, maar ook classici, folkloristen en theologen zullen wijs doen met het tot hun vraagbaak in tal van studiekwesties te maken.

Universeele eruditie en breede menschelijkheid stempelen deze ethnologische synthese tot een arbeid van den allereersten rang, en geven den scherpzinnigen, fijn gecultiveerden onderzoeker en auteur het volste recht op aller dankbaarheid.

H. E. BECHT
in *Weekbl. v. Gymn. en Middelb. Onderw.*

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:

Professor Dr. RADEN ARIA HOESEIN DJAJADININGRAT,
Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG
en M. SOERIADIRADJA

Aflevering 6 **10e Jaargang**

INHOUD:

DE MAKARA IN DE INDISCHE KUNST. *)

Het Makara-motief is zoowel naar oorsprong als naar samenstelling uiterst ingewikkeld. Doet het woord zelf denken aan een mythisch zeemonster, de vraag naar den oorsprong van dit eigenaardige versieringsmotief heeft tot tal van gissingen aanleiding gegeven. Eén Indisch schrijver noemt den Makara een zuiver mythisch wezen, niet voorkomend in de natuur. Een ander veronderstelt, dat het zich ontwikkeld zou hebben uit twee dieren — rhinoceros en tapir [1]) — terwijl weer anderen het liever een zee-olifant zouden willen noemen.

Het volkomen stilzwijgen, dat de oudste teksten bewaren aangaande den werkelijken vorm van het dier, heeft geleid tot een grillige verscheidenheid van vormen, ontsproten aan brein en initiatief van respectieve kunstenaars. Het is deze ongepatenteerde vrijheid waarin de grondoorzaak ligt van de huidig bestaande vaagheid betreffende het wezensbegrip van den Makara.

„De vorm", zegt Akshaykumar Maitra, „is ongetwijfeld conventioneel. Niet alleen als Vāhana van Gangā komt de Makara voor, ook met Varuṇa wordt hij geassocieerd als Dikpāla, met Kāmadeva, den Liefdegod en met Puṣpadanta, negenden Tīrthankara der Jains. Echter is de Makara in de Indische kunst van ouder datum dan eenig beeld van Gangā. Voorkomend aan tempels, poorten, troonzetels, als spuier voor den afvoer van ritueel water, als oorsieraad, is de Makara van de vroegste tijden af een geliefd versieringsmotief geweest. Het feit, dat het er een van zoo universeele toepassing is, is slecht te rijmen met de veronderstelling, dat het van zuiver denkbeeldigen oorsprong zou zijn. Verder is de Makara een der teekens van den Dierenriem, welke teekns in geen enkel ander geval op zuivere verbeeldingsvormen berusten" [2]).

Inderdaad heeft de heer Maitra aan de hand der oude Indische Litteratuur overtuigend aangetoond de onhoudbaarheid van de idee, als zou de Makara geheel thuishooren in het rijk der fabelen.

„Suçruta spreekt duidelijk van een zeevisch", en de Bhagavadgīta, in Krishṇa's toespraak tot Arjuna, zegt: „Onder de Reinigers ben Ik de wind, Ik ben Rāma onder de gewapende lieden, Ik ben Makara onder de visschen, Ik ben Jāhnavi onder de Rivieren" [3]). Deze ondubbelzinnige verklaring stelt het aquatisch karakter van het dier vast.

Laat ons nu nagaan wat er bestaat aan Makara-vormen en hoe zijn stylistische evolutie was in den loop der Indische kunst. Wij maken ons sterk, dat het de krokodil en vooral de gharial of gavial was, zoo veelvuldig voorkomend in de stroomgebieden van Indus, Brahmaputra en Ganges, in Orissa en Arakan, welke tot model gediend heeft voor dit conventioneele wezen. Men vergete niet, dat de gharial zich beperkt tot Noord-Indië. De heer Dikshit heeft tallooze zegelafdrukken verzameld afkomstig van Mahenjo-daro, met afbeeldingen van dit speciale soort, dat zelfs in die dagen als heilig werd beschouwd [4]). De daarop volgende oudste phase van den Makara verschaft ons den loggen viervoeter met opeengeklemde kaken, bovenlip een weinig omhoog gekruld, een krokodillestaart met gezaagden bovenrand, aan de geboorte van den boog van de in de rots gehouwen façade van den Lomaṣ Ṛṣi grot (fig. 1) [5]). Dr. Vogel heeft in zijn uitmuntend artikel: „De Makara in de pre-Indische Sculptuur" [6]) aangetoond, dat, „toen de hoeken van deze nissen

*) Vertaling van: *The Makara in Indian Art* door DEVAPRASAD GOSH, in *Calcutta Review*, vol. 37 No. 1, Oct. 1930.

1) GANGULI, *Orissa and Her Remains*, pag. 208 en H. COUSENS, *The Makara in Hindu Ornament*, Arch. Surv. of India, An. Rep., 1903-04, pag. 229.

2) A. K. MAITRA, *The River Goddess Ganga*; RUPAM, Apr. 1921, pag. 8.

3) Hoofdst. 10, çloka 31.

4) MARSHAL, *Mahenjo-daro*, A. S. I., A. R., 1924-25. Pl. XXII, C.

5) BURGESS, *The Ancient Monuments, Temples and Sculptures of India*, London, 1897. vol. 1, Pl. 4.

6) Nederl. Indië Oud en Nieuw, 1924. pp. 263-276.

langzamerhand veranderden (daar ze vervangen werden door spiraal-motieven op Toraṇa-dwarsbalken), deze krokodillen werden afgebeeld met naar boven gekromden staart". In de tweevoetige Makara's van de Bharhūt-poort kunnen wij gemakkelijk de verlengde en opengesperde kaak herkennen, met de zaagvormige tanden van den gharial, de losse flapooren van een waterdier en een ineengekronkelden vischstaart, welke eindigt in een reusachtige vin (fig. 2). De knobbel op den krokodillesnuit schuift allengs verder naar voren en wordt opwaarts gekruld. Sommige van de vroegste voorbeelden van Bharhūt en Sānchī (fig. 3) verraden olifantsaffiniteiten in de zware, massieve koppen en voorpooten, doch de samenstellende elementen van deze fantastische dieren zijn toch overwegend die van den krokodil. De leuning-fragmenten van Kankāli-Tilā, van de pre-Kushāna Mathurā sculpturen, geven een gaanderij te zien van verschillende typen van Makara's (fig. 4 en 5). Sommige van deze logge viervoeters hebben een krokodillelichaam en een langen kronkelstaart als van een visch.

Dr. Stutterheim heeft kort geleden gewezen op den invloed van den Hellenistischen capricornus van den dierenriem, de geit-visch, op het Makara-motief. Hij vermeent: „dat de verandering, welke den krokodil wijzigde in een visch-krokodil en welke voornamelijk geidentificeerd wordt met de school van Mathurā, wellicht te wijten is aan enting, als wij het zoo mogen noemen, van een vischstaart op den krokodil, welke zijn weg vond in de Indische ornamentiek via het sterk Hellenistisch koninkrijk Kushāna". Volgens deze argumentatie kon de Zuid-Indische pachyderme viervoeter het resultaat zijn van een dusdanige enting van genoemden Makaravisch op een dier, dat in Zuid-Indië bestond en dat een gelijke of daarmede verwante beteekenis had [1]), hetwelk Dr. S. tracht af te leiden uit diepzinnige astronomische gegevens. In hoeverre bovengenoemde onderstellingen juist zijn, laten wij gaarne aan terzake meerbevoegden over. Wij zouden slechts wenschen aan te voeren, dat de Makara met vischstaart niet voor den eersten keer in het Kushāna-systeem optreedt; hij kwam reeds voor in het pre-Kushāna-Mathurāsche en eveneens op de Bharhūt-leuningen en op den Besnagar Zuil, die in het algemeen toegeschreven wordt aan het Çunga-tijdperk.

De volgende trap in de evolutie van het monster-ornament vertoonen de marmeren Amarāvatī-uitbeeldingen. Een nieuw element treedt voor het eerst op in den binnenwaarts gekrulden schubbigen staart en in de korte, fraaie horens, eveneens naar binnen gebogen (fig. 6). De dramatische stand en de agressieve vitaliteit van het gedrongen en uiterst soepele lichaam illustreeren zeer juist den geest van de laat-Andhra sculpturen [2]). De eigenaardige krul van den staart en de breede grijns der massieve kaken is wellicht reeds, zij het onvolmaakter, weergegeven in den tweevoetigen Makara-schoor, door Sir John Marshall teruggevonden in de Scytho-Parthische stad Sircap, Taxila [3]). Met het aanbreken van het Gupta-tijdperk ondergaat het hybridische amphibie een verdere decoratieve styleering. Deze belangrijke verandering omvat een radicale gedaanteverwisseling van de verschillende deelen, waaruit het fantastische wezen is opgebouwd (fig 7). De gezwollen kop, nog meer geaccentueerd door allerlei golflijnen en krullen, eindigt in een korte, spitse, gegolfde onderkaak en in een gerekte, naar beneden gekrulde snuitvorming van de onderkaak met uitgesproken olifants-karakteristiek. De vischstaart is tot een lofwerk geworden van spiraal-krullen van een ingewikkelde fijnheid. Deze nieuwe variatie moet echter niet verward worden met de echte zee-

---

1) W. F. Stutterheim. *The Meaning of the Kala Makara ornament*. Indian Arts & Letters, First Issue for 1929, blz. 33-34.

2) Burgess, *The Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggayyapeta*; London 1887, Pl. XXVI, 4.

3) *Annual Bibliography of Ind. Archeology*, 1928, Leyden, 1930, fig. 3.

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN

R. A. Prof. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, Dr. G. W. J. DREWES.

J. KAT, S. KOPERBERG EN M. SOERIADIRADJA

TIENDE JAARGANG

1930

SECRETARIAAT VAN HET JAVA-INSTITUUT

GONDOLAJOE — JOGJAKARTA

JAVA N.O.I.

INHOUDSOPGAVE VAN DJÅWÅ

JAARGANG X, 1930

olifanten, bestaande uit de voorpooten van den olifant en den kronkelenden vischstaart, welke onafhankelijk en naast den Makara voorkomen op het Bodh Gayā leuning-sluitstuk en aan de geboorte van de ornamentale bogen van den Rāni Gumphā te Udayagiri, Orissa. „Van de eerste tot de zesde eeuw der Christelijke jaartelling", merkt de heer Maitra op, „geven de Makara-soorten talrijke overgangsvormen te zien, aleer ze tot hun vaste decoratieve schikking geraakten. Tevoren waren het pogingen, hoofdzakelijk gericht op een geleidelijke uitzetting der kaken om te kunnen voldoen aan de decoratieve overdaad welke geleidelijk baan brak" [1]).

In de daarop volgende eeuwen, toen de bewonderenswaardige Gupta-soberheid in het vergeetboek geraakt was, werden zoovele decoratieve details aan den oorspronkelijken vorm toegevoegd, ter verhooging van het schilderachtige effect, dat deze er somtijds nauwelijks uit teruggevonden kan worden. De styleering was compleet, zooals we reeds gezien hebben, met de toevoeging van een paar horens. De vroeg-Pallava en Chalukya monumenten, respectievelijk te Mahāvalipuram en te Aihole, zijn bekend om hun eigenaardige architectonische kenmerken in den vorm van den Makara-toraṇa, waarbij de altaar-portalen vaak versierd zijn met deze fantastische wezens, welke, zetelend op het pilaster lijstwerk, hun lange bloemachtige staarten omlaag laten hangen. Aan dit speciale versieringselement werd, bij de uitvoering van troonhemels, bekroond met een grotesk Kīrttimukha-masker, hardnekkig vastgehouden in het Chola-tijdperk, aanvangende met de 11e eeuw A.D. [2]). Doch de meest merkwaardige ontwikkeling van den Makara-Toraṇa „zoo vaak aangebracht aan zolderingen en plafonds, van pilaar tot pilaar, in krul- of hoornvorm in luchtige bevalligheid of ook wel de bovenstukken omsluitend van beeldnissen en tempelpaneelen", is zichtbaar in de latere Chalukya-architectuur. De tweevoetige Makara der Gupta en na-Gupta kunst ontaardt in een dikhuidigen viervoeter van zeer conventioneele, ingewikkelde versiering, waarin het oorspronkelijk aquatisch karakter geheel schuil gaat (fig. 8). „De middeleeuwsche vorm vertoont een zwaren, kortpootigen viervoeter met enorme kaken en een korten kronkelenden snuit. Doch de glorie van het beest is zijn staart. Deze, op zijn natuurlijke plaats aangebracht en niet uit den navel ontspringend, zooals wij opmerken bij de bloemachtige staarten van de gandharven aan de zolderingen in Abu, krult en spreidt zich over en om rug en lendenen in een superben overvloed van windingen en krullen, gelijk een uitgespreiden waaier van ingewikkelde en dooreengestrengelde arabesken, waarin zich het lichaam als het ware geheel verliest". [3])

In Middeleeuwsche Singaleesche kunst, toont Coomaraswamy aan, wordt nimmer de Makara *en face* uitgebeeld, wel *en profile*, aan den ornamentalen boog. In Rūpāvaliya wordt dit op de volgende wijze beschreven: „De Makara heeft den slurf van een olifant, de pooten van een leeuw, de ooren van een varken, het lichaam van een visch, welke zich in het water bevindt, de tanden naar buiten gekeerd, de oogen van Hanumān en een prachtigen staart" [4]). Van de oude monumenten van Burma van de 9e tot de 13e eeuw A.D. zijn de imposante portalen en prachtige vensters versierd met Toraṇa-Makara's. De vlamvormige vleugels der vaak terugkeerende, het bladmotief vertoonende poorten spreken van Makaravormen en in sommige o.a. Thabbinnyu, Shwe-Kugyi en Dammayangi te Pagan, worden deze fabel-hybriden in vlak relief inderdaad ook voorgesteld. In al deze gevallen zijn slechts de zware, massieve koppen uitgebeeld, met hun opwaarts gekrulde slurven, klaarblijkelijk geïnterpre-

1) MAITRA, ibid. pag. 9.
2) A. S. R. AYYAR, *A few Makara-Toranas from South Travancore*. RUPAM, April 1926, p. 40 ff.
3) COUSENS, ibid. p. 227.
4) COOMARASWAMY, *Mediaeval Simhalese Art*. Broad Campden, p. 84.

teerd in het bekende vlam-ornament der Burmeesche architectuur. Het aanwenden der Makara-Toraṇa door de kunstenaars van Champā, is reeds aangetoond door den heer Ganguly, voornamelijk met betrekking tot het voetstuk van Mison [1]). De Makara-hoofdtooi, kenmerkend voor Chamstructuren, is minder formeel afgebeeld. De Makara-spuiers der Primitieve Periode, zijn navolgingen van den olifantskop tot in kleinste details, oogen, slagtanden, het groote waaiervormige oor incluis, terwijl ook de mollige modelleering doet denken aan de bolle vormen van het reuzen-zoogdier [2]). Het eenige vreemde element is de rij scherpe tanden in den onderkaak en het samengaan met verscheidene menschelijke wezens. Het voorbeeld van Chiem-son te Luang-nam, behoorend blijkbaar tot een latere periode, illustreert de intrede van een weelderigen overdaad van krullen en spiralen, tot de naturalistische olifant zich oplost in oppervlakkig relief. De verwording wordt voltooid in de afgeleide, niet meer onafhankelijke kunst der 12e eeuw, wanneer de styleering bestaat uit een formeele verzameling van slagtanden, horens en vlamvormige aanhangsels. De schematische behandeling bestaat uit een overdreven preciese en nietszeggende compositie, scherpe, hoekige lijnen en zeer vlak relief [3]). De druk gebeeldhouwde tempels der pre-Khmer architectuur zijn bekend om hun viervoetige Makara's, met olifantskoppen, hoog opgeheven slurf, en bloemachtige staarten, die onder meer de bovendrempels van deuren versieren [4]), zooals te Sambor-Prei Kuk. Ze zijn klaarblijkelijk afgeleid van Zuid-Indische modellen, doch tegengesteld aan onze verwachtingen bevinden ze zich niet aan de geboorten van den voornaamsten boog boven de deuropening, zijn ook niet met elkaar verbonden met een soort van ornamentieve gesp, zooals men gewoonlijk aantreft aan vroege Pallava- en Chalukya-bouwwerken. De van lofwerk voorziene bogen, welke de basreliefs bekronen van Dvārapāla's en Apsarā's te Bako en te Lolei (Rulouh), eindigen zonder uitzondering in een compacten Makara-kop, in typischen Orissa- en Bengaleeschen stijl [5]). In de latere perioden veranderde dit in een vlammend blad-motief, naar Burmeesch voorbeeld, en eindelijk in een veelkoppigen Naga. Klassieke Khmer-kunst verwierp de Makara-Toraṇa en -drempel en een inheemsche noot wordt aangeslagen met de traditioneele Indische traditie te wijzigen in den veelkoppigen Naga aan de hoeken van een groot aantal ornamentieve bogen te Bayon en te Ankor. Echter moeten wij ons wenden tot Java voor de aller-veelvuldigste aanwending van het Makara-motief, waar dit bijna onveranderlijk samengaat met den Kīrttimukha, op deuringangen, trappen en als spuiers in ontelbare variaties. Naar het Indische voorbeeld ziet men soms leeuwtjes of andere dieren uit den bek tevoorschijn komen. In latere phasen worden deze bijkomstige figuren, welke dikwijls menschelijk zijn, het overwegend element, merkt Krom op, ten koste van de Makarakoppen. Doch nergens elders, zelfs niet in Indië, zijn deze Makara-koppen van Centraal Java geëvenaard geworden in een dergelijke sublieme uitvoering der samenstellende deelen, in een dergelijk esthetisch evenwicht van de wonderlijke arabeskachtige ornamentatie boven oogen, ooren en horens, in een smedig rhythme van den sierlijken krul van gapenden bek en kronkelenden slurf [6]) (fig. 10). Doch het onvermijdelijk verval vertoont zich in de vormen van het Madjapahitsche tijdperk [7]). Modelleering komt nauwelijks meer voor; het klassieke gevoel voor ornamenteering, de bevallige ronding der vormen ont-

1) GANGULY, *The Art of Champa;* RUPAM, July — December, 1923, pag. 45.

2) PARMENTIER, *Les Sculptures Chames.* ARS ASIATICA, dl. IV, Paris, 1922, Pt. X.

3) Ibid. Pl. XI, No. 315.

4) PARMENTIER, *L' Art Khmer Primitif*, Paris, 1927, Pl. XVI.

5) P. STERN, *Le Bayon d'Anghor*, Paris, 1927, Pl. 21, A en Pl. 22, A.

6) KROM, *L'Art Javanais.* ARS ASIATICA, Dl. VIII, Paris, 1926, Pt. XII.

7) KROM ibid, Pl. XXIX.

breekt vrijwel geheel. De contouren gaan verloren in een slecht begrepen toepassing van spiraalvormig lofwerk, wijzend op een decadente kunst.

Doch heeft de Makara, op zijn interessanten en verbazingwekkenden weg ook Indië's Noordgrens overschreden ter betreding van nieuwe paden voor zijn groei en ontwikkeling? Het bestaan van den almachtigen en alles doordringenden draak, zijn Chineeschen tegenhanger, doet zulk een veronderstelling wat gewaagd schijnen. Doch op den weg van den Indischen Kīrttimukha, zoo duidelijk afgebakend op Chineeschen grond, is het niet onmogelijk ook de voetsporen aan te wijzen van diens trouwen metgezel, den Makara, hoe flauw deze sporen overigens ook zijn te onderscheiden. Want, te beginnen met het Gupta tijdperk is de van lofwerk voorziene boog, oorspronkelijk afgeleid van het buddhistische chaitya-venster, onveranderlijk bekroond met een Kīrttimukha-masker en eindigend in een Makara aan elken kant, een regelmatig voorkomend kenmerk der Chineesche kunst en architectuur en neemt zoo langzamerhand het karakter aan van een onheilwerende conventie. De overeenkomst der drakenkoppen op vroeg-Chineesche bronzen met het Indische Makaramotief is al zeer opvallend [1]), terwijl twee visch-draken op een spiegel van den Tang-tijd nog verbazingwekkender gelijkenis vertoonen met den Makara [2]). Verder bewijs voor den invloed van deze Indische mythische combinatie wordt verschaft door de Buddhistische stelae of gedenkplaten van de noordelijke Wei- en Tang-dynastieën, in den met lofwerk voorziene boogbekroning, welke wordt gevormd door prachtige kronkelende draken, herinnerend aan Chalukya Toraṇa's en in de naast elkaar gezeten drakenparen om de nissen daar bovenop, welke oogenschijnlijk Chineesche interpretaties zijn van het Indische Makara-ornament, in een karakteristieke en geliefkoosde combinatie [3]). Eindelijk de kolossale gapende koppen met grijpslurf (het laatste klaarblijkelijk niet een draken-kenmerk), welke de ornamentale poort aan weerskanten beëindigen met een Kīrttimukha, zooals die voorkomt aan eindstukken, op de Lung Hu Ta Pagoda te Shen T'ungssu (Yuan Dynastie), laat weinig twijfel over aangaande het binnendringen van het Makara-motief in zulk eene krachtige en origineele kunst als die van China [4]).

In Orissa speelt de Makara niet zulk een overwegende rol als inde Chalukya-architectuur van de Kanareesche districten. Ook is dit motief er niet zoo overvloedig uitgebeeld en in zulk een verscheidenheid als het Kīrttimukha-motief. Waarom de Orissa-beeldhouwer zoo weinig gesteld was op dit typisch middeleeuwsche ornament, is moeilijk te zeggen. De Zuid-Indische pachydermische typen zijn ook vreemd aan deze streek, evenals in de meeste andere deelen van Āryāvarta. De vroegste tempels vertoonen het Makara-motief in het geheel niet. Eenige primitieve en archaïsche uitbeeldingen slechts, bestaande uit een korten en zwaren gapenden kop, tezamen met een zwierigen arabesk-staart, in vlak relief, zijn te herkennen op het bovenste, horizontale lijstwerk van den „Barandi" van den Paraçurāmeçvara tempel (Bhuvaneçvara, 8ste eeuw A. D.). Doch het gevoel van diepe teleurstelling, opgewekt door de onbeteekenende en armzalige uitbeelding van het fantastische wezen op dezen tempel, maakt plaats voor een van groote bewondering, wanneer wij voor ons zien de prachtige voorbeelden van Vaitāl Deul en Içāneçvara (Bhuvaneçvara, laat 8ste eeuw). De Makara-koppen, naar voren uitstekend, aan de vleugels van menig voor-uitspringend, versierd chaitya-venster „bho's", bekroond met het gewone groteske masker, elk met het gezicht naar de voornaamste richting of de „rekha" van den

1) De interessante geschiedenis van den Kirttimukha of „Leeuwemasker" zal door den schrijver in een afzonderlijk artikel binnenkort worden behandeld.

2) Koop, *Early Chinese Bronzes*, London, 1911, Pl. 83, 6.

3) Koop, *Early Chinese Bronzes*, London, 1911, Pl. 91, a.

4) Siren, *Chinese Sculpture*, London, 1925, Pl. 109, 233.

Deul en menschelijke wezens vertoonend op de traditionneele manier, zijn van de beste voorheen ooit door de hand van den Oriya kunstenaar gemaakt (fig. 9). In de gevoelige modelleering van het mollige, gladde en rimpelende oppervlak van het fabel-olifantenaangezicht — naast de schitterende ingewikkeldheid van den magnifieken staart — welke zelfs den meest kieskeurigen kritikus tevreden zou stellen — in het impulsieve omhoogwerpen van den opgerichten kop en de emotioneele vitaliteit van den wiegelenden vorm, in het wonderbaarlijke rhythme van de golvende of spits toeloopende lijnen en contouren, tezamen met den kronkelenden langen slurf, fijne lip, naar binnen gekrulden fantastischen horen, fijne, gekromde pooten, de prachtige lijn van nek en lichaam, eindigend in sierlijke arabesken, worden deze slechts geëvenaard door de prachtige Makara-koppen van het klassieke Java, met welk land er meer dan accidenteele gelijkenis is. Als het Javaansche „Kala-Makara" ornament iets te maken heeft gehad met Indische modellen, dan zou de inspiratie klaarblijkelijk gekomen moeten zijn van de prachtige ornamenteele poorten van de 8ste eeuwsche tempels van Orissa, welke bekroond worden met een breedgerekt Kīrttimukha-masker en geflankeerd zijn door krachtige Makara-koppen *en relief* (fig. 9 en 10). Het fijne, kantachtige beeldwerk, dat uit het achterlijf van dergelijke miniatuur Makara's te voorschijn komt, bedekt vaak de verticale paneelen van de „Bada"nissen, in spiraal krullen van een geraffineerde fijnheid en rijkdom.

Met het begin van het klassieke tijdperk in de Orissa kunst verdwijnt het fantastische motief min of meer. De tempel van Mukteçvara (Bhuvaneçvara, 10e eeuw) is vooral bekend om zijn vrij-staande Makara-Toraṇa, versierd aan de geboorte van den massieven half-cirkelvormigen boog met een paar uitstaande, groote, zware Makara-koppen met uitpuilende oogen, opengesperde kaken, voorzien van twee rijen tanden en korten, opstaanden slurf, een paar verornamenteerde slagtanden, doch zonder eenig bloemachtig achterstuk (fig. 11). Banden van lofwerk, tevoorschijn tredend uit kleine koppen zijn ook toegepast op het horizontale lijstwerk van de fantastische „rekha" uitbeeldingen aan den voet der ondersteuningspilaren en elders onder den „bho" [1]). Dientengevolge zijn de koppen op de uiteinden van den Lingarāj (Bhuvaneçvara, 1000 A.D.) eigenaardig vervormd tot fantastische krullen, welke slechts een zwakke echo inhouden van den oorspronkelijken diervorm (fig. 2). Een speciaal kenmerk van latere tempels is de z.g. „Vana-Jiva-Ghatita-Latākāma", paneelen en pilasters versierend, welke vaak in hun ijle krullen en lussen kleine Makara-koppen inhouden. Paren van deze afbeeldingen zijn ook aangewend aan den voet van den voornaamsten „bho" op de noordelijke façade van den Lingarāj toren, inplaats van aan de vleugels, als in de oudere structuren. Ze schijnen niet zoo hoog aangebracht te zijn op den Ananta Vāsudev (Bhuvaneçvara, 12e eeuw), doch verheffen zich hooger, aan beide zijden van het binnenpaneel, dat genoemden ornamentalen boog van den Çikhara ondersteunt. De koppen kenmerken zich door zwaarte en compactheid en hebben stijve en zeer korte slurven. De ontelbare miniatuur chaitya-vensters, welke het voetstuk sieren van den Sūrya-Deul, Konārak(13e eeuw A.D.), zijn elk voorzien van het traditionneele paar Makara-koppen aan den voet, verschillend gemodelleerd, terwijl de driedeelige bogen, welke de beelden bekronen, nl. de zwevende Krishṇa-figuur met Gopīnī's, in dergelijke typische koppen eindigen [2]). Doch de spuier van Māyādevi's tempel, eveneens te Konārak, is bijzonder aantrekkelijk, ondanks de zware, grove trekken en de uiterst conventionneele behandeling (fig. 13).

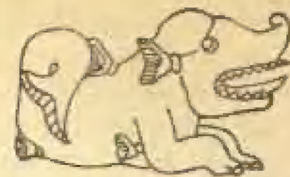
1) COHN, *Indische Plastik*, Berlin, 1923, Pl. 54.
2) COHN. ibid. Pl. 76.

1. Lomas Rsi Grot Barābar, 3de eeuw voor Chr.

2. Bharhūt, 2de eeuw v. Chr.

3. Sānchī, 1ste eeuw v. Chr. (Cousens)

4. Mathurā, 1ste eeuw v. Chr. (Cousens)

5. Mathurā, 1ste eeuw v. Chr. (Cousens)

6. Amarāvatī, 2de eeuw A. D.

7. Ajantā, Cave XVIII, C. 500 A. D.

8. Chalukya Architectuur, 10de eeuw A. D. (Cousens)

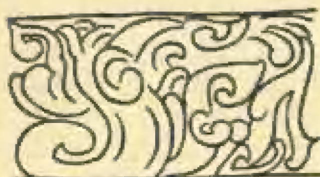
9. Vaitāl Deul, Bhuvaneçvara, 8ste eeuw A. D.

10. Prambanan, Midden-Java, vóór 900 A. D.

11. Mukteçvara, Bhuvaneçvara, 10de eeuw A. D.

12. Lingarāj, Bhuvaneçwara, C. 1000 A. D.

13. Konārak, 13de eeuw A. D.

DE SAKOLA KABOEPATEN

en haar leerplan

door

R. MEMED SASTRAHADIPRAWIRA.

Over enkele maanden begint weer de nieuwe cursus van tal van scholen, niet alleen in de groote steden en in de districtshoofdplaatsen, doch ook in de kleinere centra stroomen tal van nieuwe leerlingen de schoollokalen binnen om zich langs den geëffenden weg voor te bereiden voor hun levenstaak. De plaatselijke debitanten van het centrale Depôt van Leermiddelen, dat te Batavia in den rechterbenedenvleugel van het „Kantor Palès" (Departement van Financiën) aan het Waterlooplein gevestigd is, maken goede zaken. Boekenlijsten schrijven voor hetgeen er besteld moet worden, en van alles is ruime voorraad beschikbaar. Natuurlijk, zal men zeggen, dat is toch van zelf sprekend. Hoe zou het anders kunnen? Een goed geordend schoolwezen brengt dit onmisbare nevenbedrijf van zelf met zich mee. En omdat het zoo van zelfsprekend is, kan men zich thans haast niet meer indenken, dat deze onderwijsvoorziening, deze vele en veelsoortige scholen in haar weloverwogen gradatie, waar onderricht te kust en te keur wordt geboden, toch nog nauwelijks een menschenleeftijd oud is.

En de leermiddelenvoorziening? De lectuur van eenige handschriften uit de tweede helft der vorige eeuw, bewaard gebleven in de bibliotheek van het Kon. Bataviaasch Genootschap, deed mij besluiten van dit nog nauwelijks voorbijzijnde, maar toch reeds legendarische en veelal nog slechts anecdotisch bekende verleden iets in Djåwå te vertellen.

De opkomst van het onderwijs ligt eigenlijk pas in de vorige eeuw.

Daendels beval in zijn instructie voor de regenten van Java's N. O. kust „dat gezorgd moest worden voor het onderwijs van de jeugd in zeden, gewoontens, wetten en godsdienstige begrippen van den Javaan en het oprigten van de daartoe in de respectieve hoofdnegorijen en districten benoodigde scholen", maar daarvan kwam niets tot stand. Ook na het herstel van het Nederl. gezag vergenoegde de Regeering zich langen tijd met het instellen van onderzoekingen en het ondersteunen van de oprichting van enkele scholen, zonder dat tot krachtige maatregelen werd overgegaan, niettegenstaande de instructie voor de regenten op Java van 1819 hun opdroeg „de Inlandsche scholen zooveel mogelijk uit te breiden en te zorgen dat zoovele kinderen als mogelijk was, in het lezen en schrijven zouden worden onderwezen en hun vroegtijdig geleerd werd wat de plichten van goede en deugdzame menschen zijn".

Intusschen werd het z.g. Cultuurstelsel ingevoerd, waarbij de batig-slot politiek een groote rol speelde, zoodat aan de uitbreiding van scholen voor de Inheemsche bevolking vanzelf niet te denken viel. Zoo weinig gaf de toenmalige Regeering om de belangen van het Inl. onderwijs, dat een verzoek van de Residenten van Banjoemas en Krawang om respectievelijk *f* 30.— en *f* 20.— 's maands voor de bezoldiging van Inl. onderwijzers werd afgewezen.

Eerst in 1848 ging de Regeering zich met het Inl. onderwijs bemoeien en in hetzelfde jaar werd op de begrooting een som van *f* 25.000 's jaars voor de oprichting van scholen onder de Javanen uitgetrokken, voornamelijk bestemd voor de opleiding van Inl. ambtenaren. Zes jaren later, in 1854, werden scholen voor de Inlandsche bevolking in het algemeen op-

gericht, doch een kweekschool voor Inlandsche onderwijzers op Java werd pas in 1851 te Soerakarta en in 1866 te Bandoeng in het leven geroepen.

Ziedaar een kort historische overzicht van het Inlandsch onderwijs in Nederl. Indië vanaf den Compagniestijd tot 1866, zooals het in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië uitvoerig vermeld staat.

Den aandachtigen lezer zal het merkwaardige feit zeker niet ontgaan zijn, dat men met het geven van onderwijs — zij het ook allergebrekkigst — begon in het jaar 1848, terwijl met de vorming van Inl. onderwijzers pas eenige jaren later werd begonnen. Onwillekeurig rijst nu de vraag: Wie gaf dan het onderwijs en hoe?

In het voorgaande werd reeds opgemerkt, dat aan de regenten van voorheen in hunne instructie werd bevolen voor het onderwijs aan de Inheemsche jeugd te zorgen. Dat dit voor de Inlandsche hoofden een zeer moeilijke taak was, lijdt geen twijfel. Sommige hunner toch konden zelf nauwelijks behoorlijk lezen en schrijven, kennis van paedagogie bezaten zij evenmin, want ook zij hadden geen school bezocht. Er wordt zelfs verteld dat onder de West-Javaansche regenten van ruim honderd jaar geleden, er eenige waren die een officieel stuk eenvoudig met een kruisje onderteekenden, de z.g. *tapak djalak* (spoor van een lijster), omdat zij de schrijfkunst niet verstonden, en zeker de Lat. karakters niet meester waren.

Voor de juistheid van bovenstaande mededeeling kan ik evenwel niet instaan, maar zeker is het, dat heden ten dage nog steeds verhalen in omloop zijn, die het bovenstaande kunnen bevestigen. Voornamelijk van lagere hoofden weet men veel anecdoten te vertellen, waarvan een enkele hier moge volgen.

Een assistent-wedana kreeg van zijn nieuwen chef de opdracht rapport over het beplanten der rijstvelden in zijn onderdistrict uit te brengen. Uitdrukkelijk verzocht de nieuwe baas het rapport op schrift te stellen, niet wetende dat de assistent-wedana noch lezen noch schrijven kon. Onze onderdistrictshoofd verkeerde dan ook in een zeer moeilijk parket, doch spoedig klaarde zijn bedrukt gelaat op; hij scheen iets gevonden te hebben dat hem uit zijn netelige positie zou kunnen redden.

Wat deed nu de slimmerd?

Hij nam een stuk papier en schreef er allerlei krabbels op.

„Ziezoo", dacht de goede man, „de eerste moeilijkheid is reeds overwonnen, nu ga ik naar de sawah's om te zien hoeveel bouws er reeds beplant zijn. Ook dat was spoedig gebeurd. Toen liet hij zijn oppasser bij zich komen, gaf hem het stukje papier met de krabbels erop, zeggende: „Ga met den meesten spoed naar den Wedana en geef ZEdele dezen brief. Maar vergeet vooral niet hem te zeggen dat er in mijn onderdistrict tot op heden reeds 45 bouws sawah's beplant zijn".

De oppasser ging ermee heen en de Wedana ontving een tijdje later den „brief". Maar hoe hij ook tuurde, hij kon er geen woord van begrijpen. Ten einde raad vroeg de bestuursambtenaar aan den oppasser wat er toch in den brief stond. Met een ernstig gezicht antwoordde de brave man dat de brief een mededeeling bevatte omtrent de uitgestrektheid der beplante sawah's. Een zucht van verlichting ontsnapte den moedeloozen Wedana doch spoedig ontstak hij over zooveel brutaliteit in toorn en zei tot den oppasser: „Zeg aan je baas, dat hij mij in het vervolg geen brief in Latijnsche karakters schrijft; hij weet toch wel dat ik slechts *aksara Soenda* ken!"

De Wedana, die geen Latijnsch schrift had geleerd, meende werkelijk dat die krabbels *aksara Ropen* (Lat. karakter) waren.

Even typisch als vermakelijk is het volgende:

Eens zou de Regent van X met den Resident en den Ass. Resident op tournee gaan naar een ver gelegen district, dat bovendien zeer bergachtig was.

Een week tevoren gaf de Regent zijn

secretaris (mantri kaboepaten) last het betrokken districtshoofd schriftelijk te verzoeken drie groote paarden in gereedheid te houden, nl. een voor den Resident, een voor den Ass. Resident en een voor den Regent zelf.

De Mantri kaboepaten, die alleen Soendaneesche karakters kende, schreef den Wedana dan ook in dit schrift. Door een speciale bode werd het schrijven bij den geadresseerde bezorgd en de Regent verkeerde in de meening dat zijn opdracht stipt zou worden uitgevoerd.

Het epistel bezorgde ons districtshoofd echter een paar slapelooze nachten, zooals nader blijken zal.

Op den derden dag nl. ontbood onze plichtsgetrouwe bestuursambtenaar alle dessahoofden van zijn district en gaf hun, tot aller verwondering natuurlijk, den last groote rivierschildpadden te vangen. Enkele loerah's, wier ressort niet aan een groote rivier grensde, zaten — hoewel ze openlijk geen bedenkingen durfden te maken — eenigszins met de zaak verlegen, doch men had toen de gewoonte niet over een ontvangen opdracht te redetwisten, doch ze blindelings uit te voeren, hoe moeilijk zulk een lastgeving ook mocht zijn.

Het bevel was dan ook spoedig uitgevoerd en elk desahoofd bracht een schildpad naar de *kawadanan*.

Weldra brak de gewichtige dag aan en tegen het vastgestelde uur kwamen de hooge gasten met eenige praalvertoon aan.

Nadat ze een poosje in de kawadanan uitgerust hadden, gaf de Regent het districtshoofd te kennen dat hij met den Resident en den Assistent-Resident naar de bergen wilde gaan en dus vroeg hij om de rijpaarden, waarover hij een brief had laten schrijven. Maar bij het hooren van 's Regents onverwachts verzoek, keek de Wedana alsof hij het in Keulen hoorde donderen. Rijpaarden? Neen maar, hij had toch geen last gekregen paarden in gereedheid te houden! Zou hij zich vergist hebben? Onmogelijk, het stond duidelijk in de brief dat de Regent om schildpadden vroeg en niet om paarden. Wel had hij het verzoek wat vreemd gevonden, doch hij achtte het niet noodig den Regent terug te schrijven om hem te vragen of er geen vergissing in het spel was, omdat de tijd zoo kort was en vooral ook wijl hij vreesde voor een onbevattelijk mensch te zullen worden uitgemaakt. En wie weet of ZHEdele geen liefhebber was van schildpadsoep!

Wat was dan het geval?

De Mantri kaboepaten, die nota bene voor de knapste prijaji van het heele regentschap gold, was zoo onbedreven in den schrijfkunst dat men in zijn schrift geen paard van een schildpad kon onderscheiden.

„Hoe is dat mogelijk", zal men zeggen, die twee woorden verschillen toch zoowel in klank als in aantal lettergrepen zooveel van elkaar, dat je het woord *paard* onmogelijk *schildpad* zal lezen!

Men moet echter weten, dat paard in het Soendaasch *koeda* is, terwijl schildpad *koeja* genoemd wordt. Nu verschillen de letters *da* en *ja* in het Soend. letterschrift in vorm heel weinig van elkaar, zoodat men bij een slordig schrift de letter *da*([illegible]) gemakkelijk voor *ja* ([illegible]) kan aanzien. En zoo was het ook het geval in den door den Mantri kaboepaten geschreven brief. De man schreef zoo slecht, dat dit de oorzaak werd van deze vermakelijke vergissing.

Deze beide anecdoten heb ik hier verteld niet met de bedoeling de Inl. hoofden van voorheen belachelijk te maken, doch slechts ter illustratie van hetgeen in het voorgaande omtrent de ontwikkeling van de Inl. bestuursambtenaren in den ouden tijd is gezegd. Het zal thans ook duidelijk zijn, dat de zorg van de regenten voor het Inl. onderwijs in die tijden veel te wenschen moet hebben overgelaten.

Het valt echter niet te ontkennen dat het regentencorps van voorheen ook wel eenigszins ontwikkelde leden telde. Tot de loffelijke uitzonderingen kan, zonder anderen te miskennen, stellig worden gerekend de toenmalige regent van Tjiamis,

R. A. A. Koesoemadiningrat, die in het jaar 1839 in die functie werd benoemd. Deze regent toch was de eerste die de Regeering bij de organisatie van het Inl. onderwijs daadwerkelijk steunde. Tal van handschriften òf van zijn hand òf op zijn last geschreven ten dienste van het onderwijs, zijn er de bewijzen van, welke handschriften thans deel uitmaken van de Bibliotheek van het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Thans over het onderwijs zelf.

Het behoeft zeker geen betoog, dat gezien de geringe schoolsche ontwikkeling van de meeste regenten, aan wier zorg het onderwijs voor de Inheemsche jeugd was toevertrouwd, er van een behoorlijke organisatie geen sprake kon zijn. Bovendien ontbrak het hun aan ervaring en middelen om het onderwijs op westerschen leest te schoeien.

Zoo werden de onderwijzers, welke destijds de algemeene benaming van „mester" (verkorting van schoolmeester) kregen, gecreëerd uit de besten onder het schrijverspersoneel van den regent. Deze schoolmeesters liet men geheel de vrije hand en zij gaven hun leerlingen les naar eigen goeddunken. Een vast en uniform leerplan hadden ze niet, terwijl het onderwijs niet gebonden was aan een of ander wettelijk voorschrift. Boeken werden niet gebruikt, omdat deze toen nog niet bestonden, zoodat de schoolmeesters genoodzaakt waren zelf een verzameling leerstof bijeen te garen. Van deze verzamelingen zijn enkele exemplaren bewaard gebleven in de Bibliotheek van het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Zoo bevat Soend. handschrift No. 69 de vier hoofdbewerkingen der Rekenkunde, benevens taaloefeningen en korte zedekundige verhalen, w.o. het welbekende verhaal van den Japanschen steenhouwer, welke laatsten waarschijnlijk als leesoefening in de hoogste klasse werden gebruikt. Een leesboek, of liever gezegd „leeshandschrift", hadden ze ook tot hunne beschikking, zoo als men uit de handschriften Nos. 61 en 124 kan lezen. De verhalen die daarin voorkomen, zijn zonder uitzondering van zedekundigen aard, en beantwoorden dus geheel aan de bedoeling van de m.g. instructie, nl. dat onderwijs gegeven moest worden in zeden, gewoontens, wetten en godsdienstige begrippen enz.

Zooals eerder is gezegd, had men geen uniform leerplan, terwijl het onderwijs zelf niet gebonden was aan eenig wettelijk voorschrift. Het eenige waaraan de onderwijzers zich te houden hadden, was te handelen in den geest van de regenten-instructie. Dit is de oorzaak, dat naast de gewone vakken van lager onderwijs ook wetskennis werd onderwezen (vide Hs. No. 97), meer nog, de Inl. jeugd werd, zooals blijkt uit de Hss. Nos. 82 en 122, ook onderwezen in landmeten, anatomie en cosmographie. En zoo kreeg het onderwijs een eenigszins uitgebreid karakter, ja, de *sakola kaboepaten* kan gerust als de voorlooper van de oude hoofdenschool worden beschouwd.

In verband hiermee lijkt het mij niet ondienstig de inhoud der bovengenoemde handschriften in beschouwing te nemen, opdat men zich een denkbeeld van het peil van het onderwijs in bedoelde vakken zal kunnen vormen.

Allereerst moet ten aanzien van de landmeetkunde worden opgemerkt, dat in Hs. No. 82 voornamelijk de meest eenvoudige meetinstrumenten met behulp van teekeningen zijn beschreven met een toelichting omtrent het gebruik daarvan. Een theodoliet-boussole of een boussole-transpontagne, welke instrumenten thans bij groote landopmetingen worden gebruikt, komen daar niet in voor. De eenige meetinstrumenten welke in bedoeld handschrift beschreven worden, zijn: het meetkruis en de meetketting.

Ook de kennis van de meetkunde, welke bij het landmeten noodig is, beperkt zich tot die der eigenschappen van hoeken en lijnen, terwijl ook enkele voorbeelden van berekeningen, ter vaststelling van de uitgestrektheid van de opgemeten gronden

worden gegeven; o.a. komt de bekende formule $(a + b)^2$ hierin voor.

Men ziet dus dat het onderwijs in die vakken niet op bijzonder hoog peil stond. Hetzelfde geldt ook van de anatomie en de wis- en natuurkundige aardrijkskunde; het eerst genoemde vak omvatte voornamelijk het menschelijk lichaam, de bloedsomloop en de werking van de verschillende organen, terwijl de cosmographie niet verder kwam dan tot de behandeling van vorm, beweging en zwaartekracht der aarde, terwijl ook bijv. zons- en maansverduistering besproken worden.

Levert de leerstof zelf geen bijzonderheden op, de wijze echter waarop deze onderwezen werd, is vermeldenswaard. Zij is nl. gesteld in den vorm van een *piwoelang* (raadgeving), al dan niet in dichtmaat geschreven.

Typeerend is verder de manier waarop schrijver het behandelde onderwerp verklaart. Hij laat twee personen een gesprek voeren, in dit geval een ongeschoold adellijk persoon en een eenigszins ontwikkelde jongeling.

De ongeschoolde persoon brengt dan zijn ouderwetsche opvattingen over bv. de maansverduistering op het tapijt, welke door den ontwikkelden jongen man werden bestreden met de door hem op school opgedane kennis.

O.a. zei de ouderwetsche *menak*: „Voor zoover ik van mijn ouders geleerd heb, wordt een zons- of maanseclips veroorzaakt door het feit, dat deze beide planeten in echtvereeniging met elkaar treden. Men zegt ook dat de maan door een groote *naga*-slang wordt ingeslikt".

„Dat is wel mogelijk", antwoordt de geschoolde jongeling, „maar zoo iets gaat mijn verstand te boven. Immers, indien het waar was dat de zon in het huwelijk treedt met de maan, door welke vereeniging een verduistering zou ontstaan, dan begrijp ik niet, waarom de maan uit haar huwelijk met de zon geen kinderen heeft gekregen. En als de verduistering inderdaad veroorzaakt wordt door het feit, dat de maan door een nagaslang is ingeslikt, zouden er toch geen zon en maan meer zijn in het heelal, of er moeten reserve manen en zonnen bestaan. Hoeveel keeren hebben er sedert het bestaan van de wereld niet verduisteringen plaats gehad en toch blijven zon en maan bestaan!"

Zoo kan ik meer voorbeelden aanhalen, doch met het bovenstaande meen ik voldoende te hebben aangetoond in hoeverre de oude leermethode paedagogische waarde heeft.

Terloops heb ik opgemerkt, dat de handschriften al dan niet in dichtmaat zijn geschreven. Met de meeste ervan is dit wel het geval; zelfs een eenigszins wetenschappelijk werk als de verhandeling over de Rechterlijke Organisatie, vervat in Hs. No. 97, van de hand van den m.g. Regent van Tjiamis, is in *tĕmbang* geschreven. Dit behoeft echter geen verwondering te wekken, indien men bedenkt, dat het dichten bij de oude Soendaneezen vooral een middel was om het gelezene gemakkelijk in het geheugen op te doen nemen. Het is een feit, dat het voor den ouden Soendanees veel gemakkelijker is het gelezene te onthouden, zoo dit in dichtmaat geschreven is, dan wanneer hetzelfde onderwerp in proza is gesteld. In zijn inleiding heeft schrijver dan ook terecht opgemerkt, dat hij, hoewel hij maar al te goed wist, dat hij geen dichter was, het onderwerp desniettemin in dichtmaat zou beschrijven, omdat hij ervan overtuigd was dat de Soendaneezen meer van poëzie dan van proza hielden. In deze verklaring ligt tevens opgesloten het antwoord op de vraag, waarom de Soendaneesche literatuur grootendeels uit poëzie bestaat.

Hoewel het peil van het Inl. onderwijs door de ijverige bemoeiingen van R. A. A. Koesoemadiningrat, enkele jaren na de invoering, reeds eenigszins gestegen was, toch kon er geen sprake zijn van meer uitgebreid lager onderwijs in den zin van het huidige. Het valt evenwel niet te ontkennen dat het onderwijs langzamerhand moeilijker is geworden, waardoor de

uit het schrijverspersoneel van het regentskantoor gecreëerde schoolmeesters niet meer voor hun taak berekend waren. En aangezien de betrekking van schoolmeester innig verbonden scheen te zijn met het B. B. ambt, stuurden eenige hooggeplaatste Inl. ambtenaren hun zonen naar elders om schoolsche kennis te vergaren, die zij later èn als onderwijzer èn als bestuursambtenaar noodig hadden. Maar toen bestonden er nog geen scholen, waar men voor onderwijzer kon studeeren, immers, de kweekschool te Bandoeng werd pas eenige jaren later opgericht, zoodat men genoodzaakt was de begeerde kennis bij iemand anders op te doen, zooals het geval was met den oud-Regent van Bandoeng, R. A. A. Martanagara. Deze is ook schoolmeester geweest en kreeg zijn eerste onderricht zoowel in de schoolvakken als in de Javaansche taal van den bekenden schilder Raden Saleh.

Zoo bleven de bovengeschetste onderwijstoestanden voortbestaan tot ongeveer het jaar 1866. Na dien viel er eenige verandering waar te nemen, welke haar oorzaak vond in de aanstelling van een inspecteur voor het Inl. onderwijs in 1864 en mede in de oprichting van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, dat een groote stoot aan de ontwikkeling vanh et Inlandsch onderwijs gaf. Sedert dien tijd werd krachtig op dit gebied gewerkt, het toezichtuit gebreid, o.a. door de aanstelling van adjunct-inspecteurs, terwijl het aantal scholen aanmerkelijk werd vermeerderd. Ze werden niet meer ondergebracht in een der bijgebouwen van de regentswoning, doch in speciaal daartoe opgerichte gebouwen. De naam *Sakola kaboepaten* geraakt langzamerhand in vergetelheid, maar dank zij de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap, die de „schoolboeken" bewaarde, kan men zich van omvang en aard van het geboden onderricht een voorstelling maken.

LOEDROEK

door

R. AHMAD WONGSOSEWOJO.

Elders in dit nummer is afgedrukt een artikel van den heer H. O., getiteld: *Pantoens in het Javaansch* — ten rechte: *de Javaansche parikan's,* welke men vaak voorgedragen hoort door een Loedroek-gezelschap. Aangezien door den heer H. O. daarin een beschrijving van de Loedroek zelf niet is gegeven, is het wellicht niet ondienstig deze vertooning hieronder kortelijks te beschrijven.

Loedroek is een volkstooneel-gezelschap bij uitnemendheid in Soerabaja en omgeving (Sidoardjo, Bangil, Grissee, Modjokerto en Djombang). Niets blijkt er zoo machtig om het hart van de bevolking uren lang in verrukking te brengen als juist de Loedroek. De komédi-bangsawan, krontjong concours, optreden van Solosche danseressen enz. mogen — hoewel ze ontegenzeggelijk ook tot de favorieten van het Soerabajaasch Inheemsch publiek behooren — toch niet als Loedroek bogen op de onverdeelde belangstelling van de bevolking. Als de Loedroek ergens zal optreden, komt het publiek spoedig genoeg precies te weten plaats en tijd daarvan. Want het bericht over dat op handen zijnde optreden verspreidt zich als een loopend vuur door de kampong. Schel gekleurde affiche's langs de straten geplakt, advertenties en aankondigingen in de dagbladen en periodieken blijken daarvoor onnoodig te zijn, iets waarop de moderne gezelschappen werkelijk jaloersch mogen wezen. Van heinde en verre komen mannen, vrouwen en kinderen toestroomen naar de plaats des vermaaks.

Het is daarom, dat men bij huwelijks- of besnijdenisfeest daar ter plaatse, zoo men de uitgenoodigden en het nontonlustige publiek op een goede attractie wenscht te onthalen, als het maar eenigszins mogelijk is niet nalaat een Loedroek-gezelschap te huren.

Een van de bekende — zoo niet het meest bekende — Loedroek-gezelschappen te Soerabaja is de Loedroek Gĕnṭèng, dat op het terrein van de Jaarmarkt van Soerabaja onverzwakt de lauweren van een steeds talrijk publiek jaar na jaar heeft mogen oogsten.

Evenals het bangsawan- of topèng-gezelschap heeft de Loedroek een gevariëerd repertoire, doch de lakon is eenvoudiger van inkleeding en compositie. Ook beschilderde schermen en coulissen, of mooie met goud versierde kleedingstukken en bizondere kunstverlichting, — elders onmisbaar — heeft de Loedroek niet noodig. De *tèrop* (tijdelijke loods), waar een huwelijks- of besnijdenisfeest gevierd wordt, met de toebehoorende verlichting, doet evengoed dienst als het wel ingerichte tooneel van een modernen schouwburg. Boven en om de speelplaats hangt men aan korte of lange touwen allerlei koekjes als: *rĕngginang, opak, lĕpĕt, koepat* enz. Als de Loedroek-muziek [bestaande uit een trompet, een *kĕnḍang*, een *djiḍor*, een *angkloeng*, soms daarnaast nog een *tjimploeng* (drie kleine *tĕrbangs*) en een *gong*] opgesteld is, kan, ongeveer te negen ure in den vooravond, de voorstelling een aanvang nemen om pas te eindigen als het ochtendgloren de komst van den nieuwen dag aankondigt.

De „stampvolle zaal" wacht buiten de *tèrop* geduldig op het aanvangsuur, gezellig koutend over koetjes en kalfjes, hier strootjes rookend, daar sirih kauwend; vele kinderen oordeelen het noodig om niet langer te talmen met het uitgeven van hun centen voor snoeperijen. Ze zullen het straks immers vanwege de voorstelling niet

meer zoo rustig kunnen doen. Niet zelden hoort men door het gegons der gesprekken heen nu al hartelijk gelach, afgewisseld door onderdrukt gegichel. Men is bezig leuke herinneringen van vroegere voorstellingen op te rakelen. In één woord: men verkeert bij voorbaat in feeststemming.

Eindelijk kondigt de muziek aan dat de voorstelling direct zal beginnen. Een echt Loedroekspel is het echter nog niet. Men begint in den regel met *poetjoekan* (een voor-spel).

Eerst daarna verschijnt ten tooneele *Bĕsoet*, de hoofdfiguur van de Loedroek, voorstellende een jongeling, die den huwbaren leeftijd bereikt hebbende, thans een levensgezellin zoekt. Eigenaardig doet zijn toilet aan. Bloot bovenlichaam, overigens bedekt door *mori* (witte kain) ietwat slordig om het lichaam geslagen, en met een stuk *lawé*, [1]) om de lendenen vastgemaakt. Zijn hoofd is bedekt met een roode dan wel zwarte muts of met een eveneens witten hoofddoek. In de hand houdt hij een brandende toorts. Maakt zijn verschijning in zulk een kleederdracht reeds een koddigen indruk, zij wordt nog lachwekkender door zijn schijnbaar slordig geschminkt gezicht. Een kapmes met afgeslagen punt (van hout vervaardigd) maakt zijn algeheele wapenrusting uit.

Dit is de ziel van de Loedroek. Met hem staat of valt het spel. Van hem hangen roem en faam zoowel als kortstondig bestaan af.

Begeleid door een Loedroek-lied geeft Bĕsoet eerst een proeve van zijn dansvaardigheid om daarna zijn weg te vervolgen. Hij loopt met gesloten oogen. Onderweg komt hij een vrouw tegen (een man in vrouwenkleeding), wier kleederdracht zeer eenvoudig is. Ze begint met hem te ondervragen, vanwaar hij afkomstig is, wie zijn ouders zijn enz. Zij vertelt hem voorts, dat zij een zoon heeft, die van huis weggeloopen is. In Bĕsoet meent zij haar zoon te herkennen, want hij lijkt in alle opzichten sprekend op hem. Bĕsoet echter houdt mond en oogen hardnekkig dicht. Als het de vrouw niet gelukt op haar vragen antwoord van den jongen te krijgen, wordt ze radeloos, haar geduld raakt uitgeput en zij begint hem met een stok (pisangbladnerf) te slaan. Eindelijk ontsluit Bĕsoet zijn oogen. Overtuigd zijnde dat de jongeling inderdaad haar weggeloopen zoon moet zijn en niemand anders, troont zij hem mede naar haar huis.

Bĕsoet treedt in het huwelijk met *Asmoenah* (een man, als vrouw gekleed), kleederdracht ook zeer eenvoudig. Om het gemis van lange haren eenigermate bedekt te houden, wordt een sjaal om het hoofd geslagen, zóó dat slechts enkele haarlokken op het voorhoofd uit de sjaal steken.

Bĕsoet neemt een besluit om naar de stad te gaan ten einde daar werk te zoeken. Doch hij weet den weg erheen niet. Goede raad is duur. Ten slotte waagt hij er op maar geheel alleen te gaan, zijn vrouw thuis achterlatende, en onderweg zijn kost verdienende als potsenmaker. Een toekangkĕndang begeleidt hem en geeft hem antwoorden op zijn vragen. Door Bĕsoet wordt deze toekang-kĕndang *Kang Djamino* genoemd. Al pratende en zingende doet Bĕsoet het publiek gedurig lachen. Dat is trouwens de clou van de Loedroek.

Intusschen wacht de vrouw van Bĕsoet thuis tevergeefs op de terugkomst van haar man. Door verlangen verteerd besluit zij op een goeden dag hem te gaan zoeken. Gelukkig niet zonder resultaat. Eterijen, die zij medegenomen heeft, zet zij hem voor. Bĕsoet laat zich niet tweemaal uitnoodigen om flink toe te tasten. Ook hierin vindt Bĕsoet volop gelegenheid om lachsalvo's aan het publiek te ontlokken. De wijze van eten, van kauwen, van inslikken, de gulzigheid, waarmede hij eet, dat alles is zoo grappig, dat alleen een volslagen tobber zich goed kan houden en niet meelacht.

Doch Bĕsoet zelf is niet zoo gelukkig als het publiek. Want hij krijgt argwaan, dat

1) Naar men mij verteld heeft maken de *mori* en de *lawé* een deel uit van de *sadjén* door den feestvierder klaargemaakt. De *sadjén* bestaat uit: sirih, pinang, tabak, pisang, rijst, petroleum, lawé, mori, een kam, een spiegel, en geld *rong wang segobang* (± achttien en een halve cent).

zijn vrouw tijdens zijn afwezigheid zich onledig gehouden heeft met een anderen man. Al de eterijen worden met drift uit elkaar geschopt. Asmoenah mag niet meer huiswaarts keeren, doch moet met hem verder medegaan. Het beroep van potsenmaker wordt voortaan door beiden beoefend.

Op een gegeven moment, als zijn vrouw bezig is een dansopvoering te geven, komen eenige mannen uit de omstanders naar haar toeloopen om mede te dansen; een daarvan is *Djoeragan Tjĕlĕp*, iemand met een goed postuur en als een volbloed Madoerees gekleed. Mogelijk nadert deze Djoeragan Tjĕlĕp Asmoenah al te vlak bij, of moedigt Asmoenah hem al te veel aan om maar in haar nabijheid te blijven dansen; hoe het zij: Bĕsoet en zijn vrouw geraken in woordentwist. Bĕsoet windt zich daarbij zoo op, dat hij ten slotte zijn vrouw gelast één van beiden te kiezen: hem of zijn rivaal. Eén moet er weg, vindt hij. Helaas blijkt dat noodlottig te zijn voor Bĕsoet. Want de vrouw kiest de zijde van Djoeragan Tjĕlĕp. Ook dit gedeelte van de lakon biedt den optredenden personen veel gelegenheid tot het voeren van geestige gesprekken of tot het zingen van lachlustwekkende parikan's.

Ten slotte rukt Djoeragan Tjĕlĕp Bĕsoet de toorts uit de hand en loopt daarmede met Asmoenah weg, tot vermaak van het publiek.

Het toeval wil dat Djoeragan Tjĕlĕp en Bĕsoet daarna elkaar tegenkomen en wel op een markt. Een vechtpartij is onvermijdelijk. De toorts wordt uitgeblazen. Bĕsoet maakt zich klaar voor den strijd. Zijn witte kain slaat hij tot een *tjawĕt* op, de *lawé* die hij tot dusver om de lendenen heeft, slaat hij om zijn hals tot een lus. Kruipend betreedt Bĕsoet de strijdarena. De handige Djoeragan Tjĕlĕp, dat ziende, grijpt naar de om den hals hangende lus van zijn tegenstander, en in één slag is hij overwinnaar.........

Aldus ongeveer de grondlakon van de Loedroek. Men kan willekeurig aan de lakon een ander aspect geven door ze saam te weven met allerlei bekende voorvallen of verhalen. Zij blijven alle echter binnen den gezichtskring van het publiek; trouwens, de spelers zijn ook eenvoudige menschen uit de kampong, in niets boven het gewone publiek uitstekend, in het dagelijksch leven meestal arbeiders in een of andere werkplaats of fabriek.

Zooals gezegd maakt grappigheid de hoofdschotel van de Loedroekopvoering uit. Het geheele stuk draait om de grappen en grollen der spelers. De optredenden veroorloven zich daarbij veel vrijheid, al te veel soms, om alles, maar dan ook letterlijk alles, uit te flappen, allerlei wanverhoudingen hekelend, wantoestanden, slechte gewoonten, onrechtvaardig optreden van overheidspersonen, zware belasting van het Land of van de Gemeente, practijken van de geldschieters, intieme verhouding van bepaalde personen, de inhalige geestelijken enz. enz. Alles waarover in de kampong gepraat wordt, passeert de revue, zooals hier en daar ook blijkt uit de parik-an-verzameling van den heer H. O.

Het publiek luistert er gaarne naar en het amuseert zich bizonder. Immers het ziet zijn eigen dagelijksche, zelfs intieme leven in de kampong, zijn eigen leed, zijn eigen wenschen en verlangens, door de Loedroek vertolkt op geestige en veelal rake wijze.

Als bizonderheid kan hier ten slotte ook worden vermeld dat de bekende *Studieclub* — onlangs tot *Persatoean Bangsa Indonesia* omgevormd — te Soerabaja de zeer populaire Loedroek-Doerasim voor de Studieclub heeft laten optreden. Bij deze speciale opvoering sprak de Loedroek vanzelf niet enkel zijn eigen woorden, maar ook die van de Studieclub-leiding. Na afloop van de voorstelling is Doerasim door Dr. Soetomo „gedecoreerd" in tegenwoordigheid van een zeer talrijk publiek. Het heeft er allen schijn van, dat een echt volkstooneel als de Loedroek een uitstekend propagandamiddel is om nieuwe ideeën

enz. tot het echte volk te doen doordringen niet alleen, maar ook om ze bij het volk populair te maken.

Dit speciale optreden van Doerasim heeft voor zoo ver mij bekend is dan ook een goede pers gehad.

PANTOENS IN HET JAVAANSCH

door

H. O.

Toen ik jaren geleden bezig was met de studie van de Maleische pantoen en een onderzoek naar de parallellen daarvan in de naburige talen [1]), kon ik in de werken over de Javaansche taal- en letterkunde, voor zoover deze mij toen toegankelijk waren, niet vinden, dat er in het Javaansch ook iets dergelijks bestond. In het voorwoord bij de woordenlijst van de door hem uitgegeven Soendaneesche pantoens[2]) vermeldt C. M. Pleyte ook de Soendaneesche „sindir", die in haar gewonen vorm vrijwel met de Maleische pantoen overeenkomt, en wijst op de Javaansche „wangsalan", die echter een groot verschil toont met de Maleische pantoens.

In latere jaren heb ik in Oost-Java wel eens bij krontjong-uitvoeringen gehoord, dat tusschen twee Maleische verzen ook een meer of minder slecht Javaansch versje werd ingeschoven, b.v.

Boeah ketjapi setengah mateng,
Lajang-lajang di Gondangdia,
Tidoer mengimpi nonahkoe datang,
Terbajang-bajang koe sangka dia.

Wonten poendi panggénan si Gatotkatja,
Si Djanaka saweg mretapa,
Wani soempah, wani soepata,
Digawa wong masoek ngakoewa.

Dari Blitar ka Soekaboemi,
Boenga meloer di pinggir kali,
Kitar (guitaar) berboeni serta menjanji,
Soedah tidoer bangoen kembali.

Dit waren echter uitzonderingen, die ik meer voor een concessie aan het Javaansch sprekend publiek hield.

Niet zoo lang geleden vond ik een van mijne oppassers, vroolijk meesmuilende, met ongewonen ijver uit een smerig schriftje strofen overschrijven. Bij nader onderzoek bleek, dat deze versjes in het Javaansch waren gesteld en bij de „loedroek"-uitvoeringen te pas kwamen. Loedroek was toen in de mode te Soerabaja, en zoo kon ik eene kleine collectie van deze versjes bij elkaar brengen, die mij op 't eerste gezicht echte pantoens leken te zijn, zooals zij in het Maleisch bestaan. Hoe zij bij de loedroek te pas kwamen, kon ik toen niet verder nagaan, en toen ik er tijd voor had, was de loedroek reeds verdrongen door de keṭoprak. Ik geef hieronder de collectie volledig, op gevaar af, dat enkele versjes, die veel op andere gelijken, wel overbodig zullen schijnen

Hoe voldoen nu deze Javaansche versjes aan de eischen, die aan een Maleische pantoen worden gesteld? Deze eischen zullen wij eerst als volgt vastleggen:

1) Vierregelige strofen, waarin regel één met drie, regel twee met vier rijmt. Het grond-schema is ongeveer dat van het Maleisch sjaïr-vers:

! — — ! — / ! — — ! —
! — — ! — / ! — — ! —
! — — ! — / ! — — ! —
! — — ! — / ! — — ! —

Djikalau toean moedik dahoeloe,
Tjarikan saja boenga kembodja.
Djikalau toean mati dahoeloe,
Nantikan saja dipintoe sorga.

Hierin is echter de verregaandste vrijheid gelaten. De eerste helft van den eersten en derden regel bestaat even vaak uit vier lettergrepen als uit vijf, wat misschien van de melodie afhangt, waarop de pantoen

1) Journal Straits Branch, Royal Asiatic Society, no. 85: *The Malay Pantun.*
2) Verhandelingen Bat. Gen. v. K. en W. Deel LVIII, 4.

wordt gezongen. Veranderingen zijn gemakkelijk aan te brengen, b.v. regel één en drie in bovenstaande pantoen kunnen even goed met „kalau" in plaats van met „djikalau" beginnen.

2) Er moet, behalve het rijm, eene zekere „assonantie" bestaan tusschen den eersten en den derden, den tweeden en den vierden regel, d.w.z. de woorden, die in den derden resp. vierden regel worden gebruikt, moeten reeds gesuggereerd worden door den klank van de woorden gebruikt in den eersten resp. tweeden regel. In het bijzonder geldt dit voor de woorden vóór de caesuur, b.v.

1) Ka Teloek soedah, ka Siam soedah,
2) Ka Mekah sahadja saja beloem,
suggereert
3) Dipeloek soedah, ditjioem soedah,
4) Dinikah sahadja saja beloem.

1) Djika koeloeroet padikoe ini,
2) Djika koeloeroet, petjah batang?
suggereert
3) Djika koetoeroet atikoe ini,
4) Djika koetoeroet, salah datang?

3) Er moet een zekere samenhang bestaan tusschen den inhoud van het eerste regelpaar en dien van het tweede.

Over dezen eisch loopen de meeningen ver uiteen. De Maleiers beweren, dat in een goede pantoen deze samenhang bestaat, ofschoon het hun niet mogelijk was, mij dit duidelijk uit te leggen. Abdoellah bin Abdoelkadir Moensji beweert, dat er geen samenhang bestaat, en dat de eerste twee regels geen ander doel hebben dan het rijm voor den derden en vierden regel te leveren. Abdoellah bin Abdoelkadir was echter geen volbloed-Maleier, en een echte schoolmeester. Prof. van Ophuijsen geeft Abdoellah gelijk (*Het Maleische volksdicht*, ook opgenomen in de inleiding tot *Pantoen Melajoe*, ed. Volkslectuur No. 424) en verklaart, dat hij in de pantoens, die hij verzameld en gehoord heeft, tevergeefs dezen samenhang heeft gezocht, en dat het zoeken ernaar nutteloos is, omdat zooiets niet bestaat.

De Engelsche geleerden Marsden, Crawfurd, Wilkinson, Winstedt, hebben het beginsel opgesteld dat het eerste regelpaar een poëtisch denkbeeld moet bevatten, welks schoonheid gesluierd is, terwijl het tweede regelpaar het gelijke denkbeeld in zijne geheele, onbedekte schoonheid moet toonen. Ik houd dezen eisch, waaraan het oud-indische çloka voldoet, zooals wij het b.v. in het Dhammapada, in de Epen en bij Kalidasa vinden, voor te streng voor de Maleische pantoen. Ik heb de hypothese geopperd, dat wij in de eerste twee regels van de Maleische pantoen iets moeten zien als het „hsing" in het Chineesch volksdicht, dat V. von Strauss in het voorwoord tot zijne vertaling van het Shi King als volgt karakteriseert: „de vermelding van een bijzonder natuurverschijnsel, of van een bekend voorval, dat als eene zinrijke arabeske vooropgesteld wordt, om het nadenken, het gevoel of de stemming voor te bereiden op dat wat volgt". (Hoeveel de Maleische taal in het idioom gemeen heeft met het Chineesch, zooals het gebruik van de hulp-telwoorden, de demonstrativa enz. enz. kan ik hier niet verder uiteenzetten).

Dr. Winstedt heeft deze hypothese gedeeltelijk geaccepteerd in zijne inleiding tot de tweede editie van de collectie *Pantoen Melayu* (Malay Literature Series, Singapore). Dr. Winstedt heeft ook verder uiteengezet, dat wij, om den samenhang tusschen het eerste en het tweede regelpaar te kunnen beseffen, niet alleen land en volk der Maleiers, hunne zeden en gebruiken, geschiedenis, literatuur en traditie, maar ook nog hunne bloemen-, planten-, vruchten- en vogel-taal moeten kennen, en dikwijls nog de bijzondere omstandigheden, waaronder de een of andere pantoen is ontstaan.

De samenhang tusschen het eerste en tweede regelpaar van de tweede pantoens, die ik boven als voorbeeld van „assonantie" heb gegeven, zal wel duidelijk zijn. Wat het voorbeeld voor den eersten eisch betreft

zoo krijgt het eerste regelpaar eene diepere beteekenis, als men weet, dat de kembodjabloem van den boom komt, dien wij overal op de inlandsche begraafplaatsen vinden. Het antwoord op deze pantoen:

„Djangan tjarikan boenga kembodja,
Tjarikan saja boenga meloer,
Djangan nantikan di pintoe sorga,
Nantikan saja dipintoe koeboer".

wordt dan ook duidelijker, want de meloerbloem, op Java meestal „melati", is de bloem, die vooral bij huwelijksfeestelijkheden te pas komt. Er is nog een ander antwoord:

„Apa goenanja boenga kembodja,
Saja tjarikan boenga tjempaka,
Apa goenanja di pintoe sorga,
Saja nantikan di pintoe naraka".

Ik heb echter niet kunnen nagaan, wat de beteekenis van de tjempaka-bloem in dit opzicht is.

Dit zijn de drie hoofdregelen voor een Maleische pantoen. De pantoen zou echter geen „volksdicht" zijn, als deze regelen niet zoodanig werden verwaarloosd, in het bijzonder de tweede en derde, dat men hen allen bij het bestudeeren van een groot aantal Maleische pantoens duidelijk kan onderscheiden.

Laten wij nu onderzoeken, in hoe ver ook de bovenstaande Javaansche pantoens aan deze regels voldoen.

Aan den eersten voldoen zij alle.

Ook de tweede regel, de „assonantie", wordt in het algemeen goed in acht genomen, zooals een oppervlakkig doorlezen van de collectie reeds zal kunnen aantoonen. Dit is ook van de Javanen met hunne „wangsalan" niet anders te verwachten, en zoo zijn er reeds in de bovenstaande kleine verzameling prachtige voorbeelden van assonantie te vinden; een van de mooiste vind ik b.v. No. 22:

Tak oekiri, tak oekiri,
Nèk boenḍel, pena oengkal;
Tak pikiri, tak pikiri,
Nèk njoendel, pena tinggal;

dat ons ook toont dat in het Javaansch, evenals in het Maleisch, de i- en de oeklank in de assonantie equivalent zijn. Het zal niet moeilijk zijn, reeds uit bovenstaande kleine verzameling een lijstje bij elkaar te brengen van vaste rijm-equivalenten, zooals in het Maleisch b.v. „selasih" en „kekasih", „poean" en „toean". In het Javaansch zouden wij in zoo'n lijstje kunnen opnemen „oekir" en „pikir" ;(zie No. 22, 50, 51; in No. 133 komt echter ook „kikir" voor), „tjita" en tjinta", „tjoetjoek" en bodjo" (Nos. 80, 81, 82). Zit er echter nog iets diepers in dan slechts een rijmequivalent? Ik heb er eens op gewezen, dat in de Hindoe-wereld de „selasih" (basilicum) eene plant is, die als bruid van Krishna beschouwd en vereerd wordt[1]). Ik zou in „oekir" (uitsnijden, uitsteken, graveeren), het fijne moeilijke werk, dat de hand doet, ook nog in ander opzicht een „equivalent" kunnen zien van „pikir", het fijne, moeilijke werk, dat de hersenen doen. En bestaat er geen samenhang tusschen „tjoetjoek" en „bodjo", haarspeld en echtgenoote? Op deze vragen verder in te gaan is echter eene taak, die ik niet aandurf.

Hoe staat het eindelijk met den derden eisch voor de Maleische pantoen, dat er een zekere samenhang moet zijn tusschen de beteekenis van het eerste en het tweede regelpaar, en wel, als ik mijn eigen hypothese mag gebruiken, dat het eerste regelpaar moet bevatten „de vermelding van een bijzonder natuurverschijnsel, of van een bekend voorval, dat als eene zinrijke arabeske vooropgesteld wordt, om het nadenken, het gevoel of de stemming voor te bereiden op dat, wat volgt?" Is iets dergelijks ook te vinden in bovenstaande Javaansche pantoens? Mij dunkt van wel, want zonder tot de finesses van de Javaansche dichterlijke taal te zijn doorgedrongen, kan ook het Europeesch gevoel dezen samenhang vinden in enkele der versjes, b.v.

1) *Note on the word Selaseh*, Journal Mal. Branch R.A.S., IV, par III.

3. Als je niet vast, zag dan, dat je niet vast.
Dan behoef ik geen rijst te wasschen (voor het eten vóór het aanbreken van den dag in de vastenmaand).
Als je toch niet kan, zeg dan, dat je niet kan,
Dan hoef ik je niet noodeloos te volgen.
(zie ook de variaties No. 68, 69, 70).

6. Niet teveel ringen,
Eén is genoeg, als hij maar bezet is met een diamant.
Trouw niet met vele vrouwen,
Eén is voldoende, mits ze een goede vrouw blijkt te zijn.

22. Ik zit aan mijn snijwerk, ik zit aan mijn snijwerk,
Als het (mes) bot wordt, moet je het slijpen.
Ik zit te peinzen, ik zit te peinzen,
Als zij ontrouw wordt, moet je haar laten loopen.

84. Een dali (vogel) pakt een glazemaker (insect),
Zou ze dat niet doen, nu zij honger heeft?
Ben je al getrouwd of nog niet?
Zoo niet, dan ben je de mijne. (vergl. ook No. 104).

133. Ik ben aan het vijlen, ik ben aan het vijlen,
In de wand is een gat, door een loewak gemaakt.
Ik ben aan het denken, ik ben aan het denken,
Als ze door een ander genomen wordt: zoo is nu eenmaal mijn lot!

Zoo zijn er meer, waarin ook voor een Europeaan de gedachten-associatie niet moeilijk is, b.v.

tusschen het stuk gaan of breken van de haarspeld, en het stukgaan en breken van het huwelijk (Nos. 80, 81, 82);

tusschen de slang, die een regenworm heeft gevangen en hem wel zal verslinden en de angst voor haar oom, als hij, haar wenk volgende, de gesloten deur binnengaat (No. 87, vergl. ook No. 147);

tusschen de belofte, dat, als zij een baadje wil hebben, hij het zal naaien, en de belofte, dat, als zij wil trouwen, hij haar man zal worden;

tusschen „geen te dure katoentjes koopen, omdat zij misschien later verkleuren", en „het niet te erg drijven, als men verliefd is, omdat anders de menschen beginnen te praten", en in het antwoord erop, tusschen het goed, als het verkleurt, kan men aan den Chinees teruggeven", en „als de menschen beginnen te praten, kan door aanzoek bij de ouders der zaak weer in orde komen" (No. 108, 109);

tusschen een sarong, bedorven door een gaatje van een brandende sigaret, en een gelaat, dat bleek is geworden omdat de jongeling te veel achter de meisjes heeft aangeloopen (No. 113);

tusschen „dat men voorzichtig moet zijn, eene muts met franje te dragen, als men geen hadji is", en „dat men voorzichtig moet zijn, zich naast een meisje te zetten, als men er niet zeker van is, dat men ook haar uitverkorene is" (No. 117).

Zijn deze voorbeelden zonder veel moeite ook voor ons Europeanen verstaanbaar, toch zullen wij den samenhang tusschen het eerste en tweede regelpaar in de meeste andere versjes niet kunnen begrijpen zonder bekend te zijn met al de bovengenoemde dingen, die Dr. Winstedt noodig acht, om de geestigheid van een Maleische pantoen in het geheel te kunnen beseffen. Bekendheid met de Javaansche gedachtenwereld zal ons waarschijnlijk ook hier in verscheidene versjes een samenhang toonen, die ons vooralsnog ontgaat. Men zal de Javaansche waardeering (en den smaak?) van sambalgorèng uit ketjipirvruchten en met te weinig vet gebraden vleesch-draden (iwak aboen) moeten kennen, om de moeilijkheid van de keuze tusschen, of het vergelijken er van met een chauffeur en een tuinjongen, die luizen heeft, in No. 85 te kunnen beseffen. Dus weet ik ook niet, of het juist is, dat ik

in No. 78 eene gedachten-associatie zie, die het wel tot een versje uit een *Reisetagebuch eines Philosophen* zou kunnen verheffen.

De ondervolgende verzameling is betrekkelijk klein, en, stammende uit het loedroek-milieu, zeer zeker niet van het fijnste allooi. Dat ik haar hier heb gepubliceerd, en eene poging heb gedaan, haar aan de hand van wat mij over de Malaische pantoen bekend is te analyseeren, geschiedt slechts ten einde de volgende vragen te stellen:

1) Hebben wij in bovenstaande versjes met een nieuw verschijnsel te doen, ontstaan misschien alleen in Soerabaja en omstreken, onder den invloed van de krontjong en uit de behoefte, iets dergelijks ook in de loedroek te hebben, of bestaan er verzen in dezen vorm als volksdicht ook onder de Javanen, evengoed als onder de Maleiers en Soendaneezen?

(Ik heb eens gehoord, dat ook in de Vorstenlanden zoo iets als de Maleische pantoen in het Javaansch zou bestaan, maar heb geen gelegenheid gehad, er zelf naar te informeeren. Vergl. ook in Prof. Dr. Berg's Pranatjitra-vertaling noot 2, p. 147, en noot 3 op p. 349).

Mochten zulke versjes in het Javaansch als werkelijk volksdicht bestaan, dan zou ik gaarne eene grootere belangstelling ervoor willen wekken. Misschien ligt het op den weg van het Java-Instituut, dergelijke verjes te doen verzamelen, ze door een deskundig Javaan te doen bewerken, zooals Dr. Winstedt de door hem uitgegeven collectie *Pantun Melayu* heeft bewerkt, en van tijd tot tijd in dit tijdschrift te publiceeren?

2) Als er iets als de Maleische pantoen in het Javaansch bestaat, worden er dan in de eerste twee regels ook woorden in „wangsalan"-beteekenis gebruikt, d.w.z. bestaat het verband tusschen het eerste en tweede regelpaar niet alleen direct door de origineele beteekenis en de assonantie van de in de eerste twee regels gebruikte woorden, maar ook nog indirect door hunne „wangsalans?" Dit zou natuurlijk het begrijpen van Javaansche pantoens door niet-Javanen nog moeilijker maken, echter ook een wenk zijn, om de oplossing van zoovele moeilijkheden, die wij ondanks alles, wat er over geschreven is, bij het streven naar recht verstand van de Maleische pantoens nog ontmoeten, op nieuwe banen te zoeken.

*

Tot zoover de inleiding van den heer H. O.

In de overtuiging dat een vertaling der *parikans* den lezer niet overbodig zal voorkomen, heeft de Redactie den heer R. Ahmad Wongsosèwojo uitgenoodigd, deze te willen bezorgen. Zij betuigt hem en den heer Koesrin, die zoo vriendelijk was de vertaling van kleine oneffenheden te willen zuiveren, daarvoor gaarne haar dank.

Mocht de deskundige lezer hier en daar bezwaar maken tegen de weergave, dan moge bedacht worden, dat door de soms zeer elliptische uitdrukkingswijze en het niet altijd even begrijpelijke Soerabajasch dialect het accent licht verkeerd kon worden gelegd.

Redactie.

TEKST.

1. Soewal ireng klambi ireng,
Toekoe koepang ḍak ana sènḍoké.
Boeḍal bareng moelih bareng,
Mleboe gang ḍak weroeh ènggoké.

2. Oela sawa saba ing alas,
Kasihané Kangdjeng Goesti.
Ala-ala genḍaké lawas,
Sagoenemé wong noeroeti.

3. Nèk ḍak pasa kanḍaa ḍak pasa,
Dadi akoe ḍak moesoesi.
Nèk ḍak bisa kanḍaa ḍak bisa,
Dadi akoe ḍak noetoeti.

4. Kidoel kali lor kali,
Katé njabrang ḍak ana woté.
Kidoel gati lor gati,
Tak timbang paḍa aboté.

5. Kidoel kali lor kali,
Rokok klobot taliné lawé.
Kidoel gati sing lor gati,
Tiwas abot ḍak mèloe doewé.

6. Ali-ali adja akèh-akèh,
Sitok baé matané inten.
Pena rabi adja akèh-akèh,
Sitok baé nèk anteng.

7. Anak kadji nang Gresik,
Olèh-olèhé djoewadah wadjik.
Nèk ḍemen ajo sing betjik,
Adja kaja bodjo sing ḍisik.

8. Ngidek ketjik adja adjoer,
Kampak dibiṭi adjoer.
Wong wis betjik kaja doeloer,
Adja ngadjak toeroe koempoel.

9. Kadji Djèn nang Kelimboengan,
Wédang kopi koerang goela.
Toeroe idjèn wedi geloenḍoengan,
Katé rabi wis kaḍoeng toewa.

VERTALING.

1. Zwarte broek, zwarte jas,
Koepang koopen zonder lepel.
Samen vertrekken, samen naar huis,
In de gang gekomen weet hij niet waar af te slaan.

2. De sawa-slang leeft in het bosch,
Lieveling van Kangdjeng Goesti.
Hoewel leelijk is ze van oudsher zijn minnares,
Al haar wenschen vervult hij daarom steeds.

3. Als je niet vast, zeg dan dat je niet vast,
Dan hoef ik geen rijst te wasschen.
Als je toch niet kan, zag dan dat je niet kan,
Dan hoef ik je niet (noodeloos) te volgen.

4. In 't zuiden is een rivier, in het noorden is een rivier,
Men wil oversteken, maar er is geen bruggetje.
De zuidelijke vind ik aardig, de noordelijke eveneens,
Wanneer ik ze vergelijk, wegen ze mij even zwaar.

5. In 't zuiden is een rivier, in 't noorden is een rivier,
't Klobot-strootje is met een lawé-draadje vastgebonden.
De zuidelijke vind ik aardig, de noordelijke eveneens.
Doch vergeefsche moeite: ik zal haar nooit mede bezitten.

6. Niet te veel ringen,
Eén is genoeg, als hij maar bezet is met een diamant.
Trouw niet met vele vrouwen,
Eén is voldoende, mits ze behoorlijk blijkt te zijn.

7. Een hadji-kind te Gresik,
Brengend djoewadah en wadjik (eetwaren).
Als je van mij houdt, gedraag je dan behoorlijk,
Niet zooals mijn vorige vrouw.

8. Als je op een sawo-pitje trapt, laat het dan niet stuk gaan,
Sla je er met een bijl op, dan gaat het kapot.
Wij gaan immers goed met elkaar om, als broer en zuster,
Vraag me dan niet bij je te slapen.

9. Hadji Djén is te Kalimboengan,
De koffie is niet zoet genoeg.
Alleen slapende ben ik bang voor de eenzaamheid,
Maar ik ben al te oud om te trouwen.

10. Melik-melik anaké konang,
Toekoe glaṭi nang Medoera.
Tjilik-tjilik wani wong lanang,
Nggénḍong baji awaké ngresoela.

10. De jonge vuurvlieg vliegt met een flikkerlichtje in 't rond,
Een mes koopen op Madoera.
Hoewel nog klein durft ze al met mannen omgang te hebben,
Maar ze klaagt, als ze een kind moet dragen.

11. Ngéné iki rak oedja-oedjimoe,
Ketjipoet berasé kawak.
Ngéné iki rak poedja-poedjimoe,
Loepoet bedjané awak.

11. Dat het zoo is, komt toch van je wenschen en verlangens,
Ketjipoet (koekjessoort) van oude rijst.
Dat je in zulk een toestand verkeert, komt toch van je wenschen en verlangens,
Dat het misgeloopen is, was nu eenmaal je lot!

12. Klambi poetih beḍah igané,
Beneré oewong pena dondomi.
Ati seḍih napa margané,
Beneré oewong pena takoni.

12. Van een witte jas is de ribbestreek gescheurd,
Je had ze moeten verstellen.
Het hart is bedroefd, wat is de reden daarvan,
Dat had je moeten vragen!

13. Kirik-kirik anaké asoe,
Koetjing-koetjing mleboe longan.
Lirak-lirik ngadjak toeroe,
Amping-amping wedi konangan.

13. De kirik is het jong van een hond,
De kat komt in de longan (ruimte onder balé-balé, tafel, enz.).
Al lonkende iemand meetroonen,
En dan zich verschuilen uit vrees voor betrapping.

14. Toeroe-toeroe golékan Tjina,
Rokok klobot taliné lawé.
Koeroe-koeroe saben dina,
Sing di-eboti ḍak mélok doewé.

14. Slapen, slapen, chineesche pop.
't Klobot-strootje is met een lawé-draadje vastgebonden.
Hij wordt met den dag magerder,
Doch degeen, waarop hij verliefd is, is niet van hem.

15. Idjo-idjo moeloek-moeloek,
Tjoba abang tak talèni.
Doewé bodjo kok tjeloek-tjeloek,
Tjoba boedjang tak ladèni.

15. Iets groens stijgt op in de lucht,
Zoo het rood ware, bond ik het vast.
Je hebt een vrouw, en toch roep je mij steeds toe,
Was je nog ongetrouwd, dan zou ik je wel willen.

16. Toekoe tjita adja larang-larang,
Saélo rega nem oewang.
Nèk tjinta adja awan-awan,
Poekoel sepoeloeh nggeḍoeka lawang.

16. Betaal niet te duur voor tjita,
Per el kost ze zes oewang (vijftig cent).
Als je van mij houdt, kom dan niet te vroeg,
Klop om tien uur op de deur.

17. Toekoe damèn nang Karangpilang,
Nèk moelih njangkinga klapa.
Nèk ḍak ḍemen toekokna lajang,
Adja digawé semata-mata.

17. Stroohalm koopen te Karangpilang,
Als je naar huis gaat moet je een klapper meenemen.
Als je niet meer van mij houdt, koop dan voor mij een scheidbrief,
Maar terg me niet door het voortdurend te laten merken.

18. Wis weroeh nèk kain katja,
Kenèk apa pena djaitna.
Wis weroeh genḍaké kantja,
Kenèk apa pena singitna.

18. Je wist toch dat het kain-katja (stijve sitssoort) was,
Waarom laat je het dan toch naaien?
Je wist toch dat ze een liefje van een vriend was,
Waarom hou je haar dan toch verborgen?

19. Ali-ali mata teloe,
Tak sikat roentoeh nang longan.
Nèk laki kandaa akoe,
Tak soembang saroeng Kalongan.

19. Een ring met drie steenen bezet,
Bij het borstelen valt ze in de longan.
Waarschuw mij als je gaat trouwen,
Ik zal je een sarong (Pa)kalongan ten geschenke geven.

20. Toekoe tjita élon-élonan,
Potongana dadèkna teloe.
Adja gampang kelon-kelonan,
Doeroeng terang kambèk Pengoeloe.

20. Sits koopen per el,
Knip ze in drie stukken.
Ga er niet zoo makkelijk toe over samen te gaan slapen,
Het is nog niet aangegeven bij den Pengoeloe.

21. Tak goelani, tak goelani,
Ketjipoet berasé kawak.
Tak bélani, tak bélani,
Loepoet bedjané awak.

21. Laat ik er suiker opdoen,
Ketjipoet van oude rijst.
Ik zal het voor je opnemen,
Lukt het niet, welnu, dat is dan mijn lot.

22. Tak oekiri, tak oekiri,
Nèk boendel pena oengkal.
Tak pikiri, tak pikiri,
Nèk njoendel pena tinggal.

22. Ik zit aan mijn snijwerk, ik zit aan mijn snijwerk,
Als het (mes) bot wordt, moet je het slijpen.
Ik zit te peinzen, ik zit te peinzen
Als ze ontrouw wordt, moet je haar laten loopen.

23. Pengoeloe ḍak teḍas pakoe,
Makan rengginang entèk selawé.
Nèk toeroe koempoela akoe,
Sanḍang pangan goléka ḍéwé.

23. De Pengoeloe is onkwetsbaar voor spijkers,
Rengginang eten tot vijf en twintig stuks.
Slaap samen met mij,
Voor je kleeren en je eten moet je maar zelf zorgen.

24. Pigi goenoeng ḍak nemoe kapal,
Teboe dawa tak keṭoki.
Ati bingoeng ḍak nemoe akal,
Nèk pena djawa tak éloki.

24. Naar een berg gaande vindt men geen schip,
Een lang stuk suikerriet snijd ik in stukken.
Mijn hart is verbijsterd, ik weet geen raad meer,
Als je de ware bent, wil ik wel met jou meegaan.

25. Djoela-djoela saroeng Kalongan,
Seringgit selikoer étjé.
Ḍak perdoeli genḍak tjolongan,
Tak anggit bodjokoe ḍéwé.

25. Djoela-djoeli is een (Pa)kalongan-sarong.
Een ringgit is een en twintig dubbeltjes.
Het laat me koud of ze een gekaapt liefje is,
Ik doe net alsof ze mijn echte vrouw is.

26. Abang-abang koerang legi,
Awoeg-awoeg koerang goelané.
Kebimbang woeroeng dadi,
Koerang remboeg wong toewané.

26. 't Ziet een beetje rood en 't is niet zoet genoeg,
Er is in de awoeg-awoeg (koek-soort) te weinig suiker gedaan.
Ik ben bang dat het huwelijk niet plaats zal vinden,
De ouders maken nog bezwaren.

27. Renḍeng-renḍeng dodol blenḍoeng,
Tak sawang seroe larisé.
Anḍeng-anḍeng pinggir iroeng,
Tak sawang seroe manisé.

27. In den regentijd verkoopt men belenḍoeng (gekookte mais met klapper),
Naar het me toelijkt, wordt daarvan veel verkocht.
Een moedervlekje aan de kant van de neus,
Als men ze aankijkt, ziet men dat ze zeer aanvallig is.

28. Toekoe kokot nang Medoera,
Koelak watoe tjikar-tjikaran.
Nèk njokot sing tata-kira,
Kaḍoeng tjatoe dadi tengeran.

28. Hoeven koopen te Madoera,
Steen inslaan met karren tegelijk.
Als je iemand bijt, doe het dan niet al te erg,
Als het een wondje wordt, loopt het in de gaten.

29. Geḍang soesoe digawé seḍekah,
Tjeloekna moedin Gresik.
Adja kesoesoe ndjaloek dinikah
Entènana idahé ḍisik.

29. Pisang soesoe als seḍekah,
Laat de modin van Gresik komen.
Vraag niet overhaast in den echt verbonden te worden,
Wacht eerst tot de idah om is.

30. Iwak bandeng oeṭak-oeṭakan,
Soekoer kandel kelapané.
Nèk ḍemen agak-agaken,
Soekoer maler belandjané.

30. Bij bandengvisch tot oeṭak-oeṭakan (bepaalde wijze van bereiding) bereid,
Moet de geraspte klapper goed dik zijn.
Zoo hij je bemint, weet hem dan aan te houden,
Als hij je tenminste geregeld geld geeft.

31. Iwak bandeng oeṭak-oeṭakan,
Tjagak poetjang talènana.
Nèk ḍemen agak-agaken,
Nèk boedjang ladènana.

31. Bandengvisch tot oeṭak-oeṭakan bereid,
Bindt een paal van pinangstam vast.
Zoo hij je bemint, weet hem dan aan te houden,
Is hij nog ongetrouwd, wees hem dan ter wille!

32. Anaké kadji mangan djeroek,
Naboeh beḍoeg woelané pasa.
Katé ngadji ḍak ana sing ngoeroek,
Ngloedroeg ngleboer dosa.

32. Een hadji-kind eet djeroek,
De bedoeg slaan in de maand Poeasa.
Hij wil ngadji, maar niemand wil hem helpen,
Daarom speelt hij de loedroek om vergeving van zijn zonden te erlangen.

33. Pena toeroe ngipi apa,
Ngipi bapak loenggoeh koersi.
Pena koeroe margané apa,
Mikiri genḍak sing manis ati.

33. Wat voor droom krijg je in den slaap?
Ik droom van vader, zittend op een stoel.
Waarom ben je zoo vermagerd?
Ik denk gedurig aan mijn lieve minnares.

34. Pena toeroe ngipi apa,
Ngipi bapak noempak djaran.
Pena koeroe margané apa,
Nglangen genḍak sing adjaran.

34. Wat voor droom krijg je in den slaap?
Ik droom van vader, te paard rijdend.
Waarom ben je zoo vermagerd?
Ik heb een liefje dat nog onervaren is.

35. Arèk tjilik toeroe latar,
Enḍasé gatel akèh toemané.
Wong sih tjilik beladjar nakal,
Koerang pinter wong toewané.

35. Een kleine jongen slaapt op het erf,
Zijn hoofd jeukt van de vele luizen.
Nog zoo jong en toch al den verkeerden weg op,
Zijn ouders zijn niet verstandig genoeg.

36. Kidoel kali lor kali,
Tengah pager wangkité tegal.
Kidoel gati lor gati,
Sing njoendel pena tinggal.

36. In 't zuiden is een rivier, in 't noorden is een rivier,
't Midden van de heining is de grens van het veld.
De zuidelijke vind ik aardig, de noordelijke eveneens.
Degene die boeleert moet je maar laten loopen.

37. Toekoe roti satjiṭakané,
Mangan sawo sakoelité.
Marganė ganti wong genḍakané,
Déné bodjo nemen aboté.

37. Brood koopen met vormen en al,
Sawo eten met schil en al.
De reden dat ik een ander liefje genomen heb,
Is dat ze mij als vrouw toch te lastig werd.

38. Ali-ali mata ketjoeboeng,
Patrèkna njang Kalianḍa.
Djaré laki pena kok woeroeng,
Entènana bodjo sing djawa.

38. Een ring bezet met ketjoeboeng-steen,
Laten soldeeren te Kalianda.
Je beweerde te gaan trouwen, maar het is niet gebeurd,
Je moet wachten op een goede.

39. Beras woetah pitik oetjoel,
Manak sitok talènana.
Sapa betah toeroe disingkoer,
Salah sitok ladènana.

39. Rijst uitgestort, kip losgeraakt,
Eén kuikentje gekregen, bindt het vast.
Wie kan nu verdragen wanneer bij 't slapen de rug wordt toegekeerd,
Een van beiden moet je nemen!

40. Poeḍak-poeḍak sirikaja,
Ketan-ketan tak goelani.
Enḍak-enḍak djaréné ija,
Pisan-pisan tak bélani.

40. Pandanbloem, sirikaja,
Kleefrijst waar ik suiker op doe.
't Is neen, maar omdat je toch zegt van wèl,
Zal ik het dan ook maar doen.

41. Oewoer-oewoer bandeng segara,
Iwak nènèr disaoet oela.
Soekoer nèk pena djawa,
Koela ngèngèr saoemoer koela.

41. Een kwal en een zee-bandeng,
Een nènèr (zeer kleine bandeng) wordt door een slang gepakt.
Gelukkig, dat je de ware bent,
Zoolang ik leef, zal ik bij je blijven.

42. Ḍak ngitjak diarani,
Nggelar baboet lèmèk klasa.
Ḍak ngadjak diparani,
Kalang kaboet kenèk serana.

42. Niet gesnoept hebben en toch ervan verdacht worden,
Een tapijt uitspreiden, met een mat eronder.
Ongevraagd, kom je uit eigen beweging bij me,
Heelemaal in de war, door een toovermiddel geraakt.

43. Gringsing ḍapoekan baroe,
Kolang-kaling wohé arèn.
Ati poesing ḍak bisa toeroe,
Éling-éling genḍak bijèn.

43. Gringsing (plaatsnaam) wordt nieuw gebouwd,
Kolang-kaling is de vrucht van de arènpalm.
Ik ben zoo overstuur dat ik den slaap niet kan vatten,
Aldoor maar moet ik denken aan mijn vroegere liefje.

44. Weḍak Tjinak digawé poepoer,
Nèk ketat raoepana.
Genḍak loenga ḍak gelem toetoer,
Dang kebat toetoetana.

44. Chineesche bedak op 't gezicht gepoederd,
Als het te stijf wordt, wasch je het maar met water af.
Het liefje gaat weg zonder wat te zeggen,
Ga haar vlug achterna!

45. Sepira aboté blindjo,
Kembang satengah kati.
Sepira aboṭé bodjo,
Éling genḍak satengah mati.

45. Zoo zwaar weegt blindjo niet,
Of bloemen, een halve kati.
Zoo zwaar weegt de echtgenoote niet,
Als je aan je liefje denkt, ben je half dood van verlangen.

46. Pring ori tak gawé soelingan,
Kaja apa olèhé ngoenèkna.
Tak tjegat boeri metoe iringan,
Kaja apa olèhé ngenèkna.

46. Van bamboe ori maak ik een fluit,
Hoe is ze te bespelen?
Aan de achterdeur opgewacht, ontglipt ze mij door een zijdeur,
Hoe moet ik haar te pakken krijgen?

47. Adja nginang soeroeh toelis,
Nginang gambir sawitan.
Loenggoeh lawang disambi nangis,
Èling-éling gendak kawitan.

47. Kauw geen sirih toelis,
Kauw gambir sawitan.
Huilend zit ze voor de deur,
De eerste minnaar zweeft haar voor den geest.

48. Ḍak rijaja kok prepekan,
Nggelar baboet lèmèk kelasa.
Ḍak semaja kok kelépékan,
Kalang kaboet kenèk serana.

48. Waarvoor die bijzondere drukte, 't is toch geen lebaran?
Een tapijt en een mat spreiden.
Ik heb met hem toch niets afgesproken, waarom verlang ik zoo sterk naar hem?
Door een toovermiddel ben ik verbijsterd.

49. Pira-pira kopimoe,
Teloeng karoeng tak tapèni.
Pira-pira djandjimoe,
Teloeng taoen tak entèni.

49. Hoeveel koffie je ook hebt,
Zelfs drie karoeng zal ik voor je wannen.
Hoelang het ook nog duren zal,
Tot drie jaren zal ik op je wachten.

50. Adja ngoekiri tjagaké tilpoen,
Kembang djagoeng dipoeṭik Tjina.
Adja mikiri barang sing empoen,
Wong wis kaḍoeng dikapakna.

50. Geen telefoonpaal beeldhouwen,
De djagoeng-bloem wordt door een Chinees geplukt.
Denk niet meer over hetgeen voorbij is,
't Immers al te ver, wat zou je er nog aan doen?

51. Adja ngoekiri kajoené soengging,
Tanḍak Sala teka Patjitan.
Adja mikiri bodjo soenting,
Ala-ala nèk nriman.

51. Beschilderd hout moet je niet meer beeldhouwen,
Solosche ronggèng uit Patjitan.
Denk niet aan een knappe echtgenoote,
Laat ze leelijk zijn, mits ze maar tevreden is.

52. Ketjik-ketjik isiné sawo,
Toekoe lenga apa waḍahé.
Betjik-betjik ḍak diwawoeh,
Wingi-wingi apa salahé.

52. De ketjik zit binnen in de sawo,
Olie koopen, maar in welk vaatwerk?
Ik heb niets misdaan, en toch wil je niet met mij spreken,
Wat heb ik in de afgeloopen dagen misdaan?

53. Salahé wak kadjiné,
Ngidak ketjik sikilé kiwa.
Salahé arèk saikiné,
Betjik-betjik mlakoe ngiwa.

53. Het is de fout van oompje hadji,
Hij trapte met zijn linkervoet op de sawopit.
't Verkeerde van de tegenwoordige jeugd is:
Zoo te zien zijn ze netjes, maar toch maken ze slippertjes.

54. Adja pena toeroe beḍoeg,
Nggelar klasa kétok remboelan.
Adja pena ḍemen loedroeg,
Sasi pasa prèi sawoelan.

54. Slaap niet onder een afdak,
Bij het spreiden van de mat kwam de maan te zien.
Hou niet (teveel) van loedroek,
De heele maand Poeasa nemen ze (de loedroekspelers) vrijaf.

55. Kadji Djèn ngeṭok bongkotan,
Wédang kopi koerang goela.
Toeroe idjèn wedi bontotan,
Katé rabi ḍak doewé banḍa.

55. Hadji Djèn kapt de boomstronk af,
De koffie is niet zoet genoeg.
Als ik alleen slaap, ben ik bang voor de bontotan *),
Ik wil wel trouwen, maar ik heb geen geld.

56. Nandoer toeri melok-melok,
Nandoer geḍang ngisoré djambé.
Ḍak perdoeli wong alok-alok,
Sanḍang pangan golèk ḍéwé.

56. Toeri planten, duidelijk zichtbaar,
Pisang planten onder een pinangboom.
Het gepraat der menschen kan me niets schelen,
Ik zorg immers zelf voor mijn kleeren en eten.

57. Nandoer toeri melok-melok,
Nandoer katjang ngisoré geḍang.
Ḍak perdoeli wong alok-alok,
Sanḍang pangan golèk ḍak koerang.

57. Toeri planten, duidelijk zichtbaar,
Katjang planten onder een pisangboom.
Het gepraat der menschen kan me niets schelen,
Kleeren en eten zijn immers in overvloed te krijgen.

58. Nandoer geḍang adja geḍé-geḍé,
Nèk soeloeh tak oenḍoehna.
Pena bimbang adja seḍih-seḍih,
Nèk ḍak weroeh tak doedoehna.

58. Geen al te groot pisangplantje planten,
Als de vrucht begint te rijpen zal ik ze voor je plukken.
Als je verliefd bent, wees dan niet zoo neerslachtig,
Als je haar niet kent, zal ik je haar wel wijzen.

59. Pena laki diarak apa,
Diarak terbang teka Temoeloes.
Pena seḍih margané apa,
Mikiri oetang ḍak poetoes-poetoes.

59. Toen je de bruid was, wie luisterde het feest op?
Met de terbangtroep gingen we tot Temoeloes.
Je bent neerslachtig, wat is de reden daarvan?
Onophoudelijk denk ik aan mijn schulden.

60. Pena laki diarak apa,
Diarak terbang teka Boeboetan.
Pena seḍih margané apa,
Kebimbang ḍak ketoeroetan.

60. Toen je de bruid was, wie luisterde het feest op?
Met de terbang-troep gingen we tot Boeboetan.
Je bent neerslachtig, wat is de reden daarvan?
Mijn liefde wordt niet beantwoord.

61. Pena laki diarak apa,
Diarak terbang teka Plampitan.
Pena seḍih polahé apa,
Nglangen genḍak sing kawitan.

61. Toen je de bruid was, wie luisterde het feest op?
Met de terbang-troep gingen we tot Plampitan.
Je bent neerslachtig, waarom is dat?
Ik kan mijn eerste liefje maar niet uit mijn gedachten bannen.

*) De *bontotan*, op Madoera *kos-bhoengkos* geheeten, is een spook, dat op bepaalde tijden slapenden wekt door op de deur te kloppen of ze te roepen. Komen de geroepenen buiten, of geven zij antwoord, dan raken zij — althans volgens het volksgeloof — op raadselachtige wijze ingepakt in een lap *mori*, die hetzij wit hetzij zwart geverfd is, of in een goeni-zak, en worden den volgenden ochtend dood daarin aangetroffen.

Op andere tijden ageeren er weer andere spoken, als de *nat-sonnat*, die de kinderen in den slaap besnijdt, of *parpapar*, die de tanden afvijlt.

62. Adja pena mati-mati,
Dadia mati manoek derkoekoe.
Adja pena laki-laki,
Dadia laki ngentènana akoe.

62. Ga niet dood,
Als er toch wat dood moet, dan maar liever de derkoekoe (kruising tusschen tortelduif en gewone doffer).
Ga niet trouwen,
Als je toch trouwt, wacht dan op mij.

63. Tikoes boentoeng ḍak ana boentoeté,
Pakanané kembang melaṭi.
Ati bingoeng ḍak ana poetoesé,
Angen-angen si djantoeng ati.

63. Een tikoes boentoeng heeft geen staart,
Haar voedsel is de melatibloem.
Ik ben voortdurend in de war,
Steeds denkende aan mijn hartedief.

64. Tikoes boentoeng ngisoré loemboeng,
Pakanané kolang-kaling.
Ati bingoeng wis teloeng taoen,
Éling-éling woeroeng dikawin.

64. Een tikoes zonder staart zit onder de rijstschuur,
Haar voedsel bestaat uit kolang-kaling (arèn-vruchtjes).
Reeds drie jaren lang ben ik in de war,
Steeds maar denkende aan het huwelijk, dat niet is doorgegaan.

65 Piring-piring pena banting,
Toewoeng-toewoeng pena korahi.
Éling-éling angkaté dikawin,
Margané woeroeng pena marahi.

65. Borden smijt je tegen den grond,
Kommetjes spoel je schoon.
Ik had wel willen trouwen,
Het is jouw schuld, dat het huwelijk niet is doorgegaan.

66. Oeḍeng ireng digaḍèkna,
Soeraté dèkèken panggoeng.
Nèk seneng ndang dadèkna,
Loerahé ḍak wani tanggoeng.

66. Zwarte hoofddoek naar het pandhuis gebracht,
Leg het pandbriefje op zolder.
Als jelui elkaar mogen, laat het dan spoedig beklonken zijn,
Anders staat het dessahoofd er niet voor in.

67. Amping-amping boeriné lawang,
Tak pandeng katok témboké.
Tak keṭing kawit maoe awan,
Dalan peteng ḍak weroeh ènggoké.

67. Zij houdt zich schuil achter de deur,
Als ik ernaar kijk, zie ik alleen de muur.
Vanaf van middag liep ik haar achterna,
Maar toen ze in een duister pad verdween, wist ik niet waar ze afgeslagen was.

68. Nèk ḍak pasa, kanḍaa ḍak pasa,
Dadi akoe ḍak prepekan.
Nèk ḍak bisa, kanḍaa ḍak bisa,
Dadi akoe ḍak keplekan.

68. Als je niet vast, zeg dan dat je niet vast,
Dan hoef ik me niet druk te maken (nl. voor de „boeka").
Als je niet kan, zeg dan dat je niet kan,
Dan heb ik tenminste geen strop.

69. Nèk ḍak pasa, kanḍaa ḍak pasa,
Dadi akoe ḍak ngliwet.
Nèk ḍak bisa, kanḍaa ḍak bisa,
Dadi akoe ḍak arep-arep.

69. Als je niet vast, zeg dan dat je niet vast,
Dan hoef ik geen rijst te koken.
Als je niet kan, zeg dan dat je niet kan,
Dan zit ik tenminste niet te wachten.

70 Nèk ḍak pasa, kanḍaa ḍak pasa,
Dadi akoe ḍak perloe saoer.
Nèk ḍak bisa, kanḍaa ḍak bisa,
Dadi akoe ḍak perloe noesoel.

70. Als je niet vast, zeg dan dat je niet vast,
Dan maak ik geen saoer (nacht-maal) gereed.
Als je niet kan, zeg dan dat je niet kan,
Dan hoef ik je niet achterna te gaan.

71. Anaké kadji mangan soekoen,
Toekoe pakoe nang Kalianḍa.
Nèk laki pena sing roekoen,
Adja nggoegoe goenemé tangga.

71. Een hadji-kind eet een soekoen (broodvrucht),
Spijkers koopen te Kalianḍa.
Als je trouwt, leef dan met je man in vreê,
Stoor je niet aan 't gepraat van de buren.

72. Èrèng-èrèng omahé rajap,
Ketan kolek kripik poehoeng.
Adja meṭèneng ndjaloek dipegat,
Sida ditalak pena kedoewoeng.

72. Erèng-èrèng is het huisje van de witte mieren,
Kleefrijst met kolak, kripik poehoeng (lekkernijen).
Niet met opgestreken zeil om echtscheiding vragen,
Als je werkelijk je scheiding krijgt, zal het je spijten.

73. Kripik poehoeng gandarija,
Kepiṭing pena talèni.
Kedoewoeng polahé dika,
Tjobak soenting koela bélani.

73. Kripik poehoeng, gandaria,
Je bindt een kreeft vast.
Al te erg is jouw gedrag,
Maar was je knap, dan ging ik door dik en dun met je mee.

74. Adja pena toelas-toelis,
Sing pena toelis soerat Tjina.
Adja pena nongas-nangis,
Sing pena tangisi ḍak roemangsa.

74. Je moet niet telkens schrijven,
Wat je daar schrijft is een Chineesche brief.
Je moet niet telkens huilen,
Degene, om wie je huilt, is er ongevoelig voor.

75. Loenggoeh koersi entoel-entoelan,
Loenggoeh bajang ana pakoené.
Tak ḍat mboeri metoe boetoelan,
mBoekak lawang ana maroené.

75. Op de schommel-stoel zitten te schommelen,
Op de balé gaan zitten in een spijker.
Als ik haar aan de achterdeur den weg wil afsnijden, ontglipt ze me door de zijdeur,
Een deur openen en zijn medeminnaar te zien krijgen.

76. Omah geḍong tjagaké pilar,
Manoek dara méntjok woewoeng.
Moempoeng doeroeng pena tinggal,
Perkara lajang koela sing tanggoeng.

76. Een steenen huis met steenen pilaren,
Een duif strijkt neer op den nok.
Zoo lang je mij (dáárom) nog niet verlaat,
Wat de scheidbrief aangaat, die zal ik wel betalen.

77. Goḍong dilem ḍak pena erit,
Njang tegal njangking gelaṭi.
Tak djak gelem tak amboeng ndjerit,
Tak tinggal, gelakna ati.

77. Dilem-blad heb je niet afgesneden,
Naar het veld gaan met een piso blati in de hand.
Als ik haar meetroon, wil ze, maar als ik haar zoen, gaat ze gillen,
Het zou mij spijten haar in de steek te laten.

78. Noempak bus salip-salipan,
Sing disalip motoré Tjina.
Éling genḍak tangis-tangisan,
Déné bodjo lali wong toewa.

78. In een bus rijdend passeeren wij elkaar,
Die wij passeerden, was de auto van een Chinees.
Als ik aan mijn liefje denk, loopen de tranen mij langs de wangen,
Voor de vrouw vergeet men zijn ouders.

79. Toekoe glali njang Patjinan,
Sega waḍang kariné soré.
Ḍak perdoeli tangga goeneman,
Sanḍang pangan golèk ḍéwé.

79. Goelali koopen in de Chineesche kamp,
Sega waḍang is het restje van gisteravond.
Gepraat der buren kan me niets schelen,
Voor kleeren en eten zorg ik zelf.

80. Tjoetjoekmoe tjoetoeng-tjoetoengan,
Koela tanggoeng matrèkna.
Bodjomoe toenḍoeng-toenḍoengan,
Koela tanggoeng ngrabèkna.

80. Je haarspeld is in stukken gebroken,
Ik zal ervoor zorgen, dat ze gesoldeerd wordt.
Al heb je je vrouw weggejaagd,
Ik zal er wel voor zorgen dat ze weer aan den man komt.

81. Tjoetjoek pena ndang pena tjoetoeng,
Ḍak pena tjoetoeng ḍak tjoklèké.
Bodjo pena ndang pena toeloeng,
Nèk ḍak pena toeloeng dak epèké.

81. Breek gauw je haarspeld,
Als jij het niet doet, breek ik ze wel.
Help gauw je vrouw,
Als jij het niet doet, neem ik haar!

82. Tjoetjoek pena ndang pena tjoetoeng,
Endas gatel ndang garoekana.
Bodjo pena ndang pena toeloeng,
Nèk koerang pinter woeroekana.

82. Breek gauw je haarspeld,
Als je hoofd jeukt, moet je gauw krabben.
Help gauw je vrouw,
Is ze niet verstandig, dan moet je haar maar leeren.

83. Manoek dali, manoek seriti,
Manoek dara, manoek gentilang.
Djaré santri ḍak bisa ngadji,
Masih toewa ḍak bisa sembahjang.

83. Dali vogel, seriti vogel,
Een duif en een gentilang vogel.
Je geeft je uit voor santri, maar je kunt niet eens Koran lezen,
En al zoo oud, kun je nog niet eens bidden.

84. Manoek dali njaoet gantroeng,
Ḍak njaoeta, wetengé loewé.
Empoen laki napa doeroeng,
Nèk doeroeng, koela sing doewé.

84. Een dali pakt een glazemaker,
Zou ze dat niet doen, nu ze honger heeft?
Ben je al getrouwd of nog niet?
Zoo niet, dan ben je de mijne.

85. Ketjipir tak sambelgorèng,
Iwak aboen koerang lengané.
Genḍak soepir koerang ngendèrèng,
Toekang kebon akèh toemané.

85. Van ketjipir maak ik sambel gorèng,
Het abon-vleesch (draadgewijs vaneengetrokken en gebraden vleesch) is niet met voldoende olie gebraden.
't Liefje van een chauffeur, niet deftig genoeg.
En een kebon heeft te veel luizen.

86. Oedan deres kloewoeng ngombé,
Ombènana banjoe segara.
Tak sawang pantes ḍak mèloe doewé,
Adja gawé semata-mata.

86. Als het hard regent drinkt de regenboog,
Geef zeewater te drinken.
Als ik naar haar kijk, vind ik ze wel knap, maar zij is niet van mij;
Laat het dan ook niet merken.

87. Oela loewoek njaoet tjatjing,
Tak arani sing dipangan.
Tjelak-tjeloek lawang dikantjing,
Tak parani wedi paman.

87. Een loewoek-slang stort zich op een worm,
Ik dacht dat ze die opat.
Ik riep haar telken male toe, maar de deur bleef gesloten,
Ik zou wel naar haar toegaan, maar ik ben bang voor haar oom.

88. Ani-ani ja ani-ania,
Adja ninggal beras ketan.
Pena laki ja lakia,
Adja ninggal genḍak kawitan.

88. Wil je met de ani-ani gaan snijden, doe dat dan maar,
Mits je geen ketan-rijst achterlaat.
Wil je gaan trouwen, doe dat dan maar
Mits je je eerste liefje niet in den steek laat.

89. Ani-ani ja ani-ania,
Adja ninggal pari djawa.
Pena laki ja lakia,
Adja ninggal bodjo sing djawa.

89. Wil je met de ani-ani gaan snijden, doe dat dan maar,
Mits je geen goede rijst laat staan.
Wil je gaan trouwen, doe dat dan maar,
Mits je je goede vrouw niet in den steek laat.

90. Idjo-idjo goḍong patikan,
Nandoer krai pinggir petjerèn.
Doewé bodjo nggolèk padikan,
Doewé laki ḍak bisa lèrèn.

90. Groen is het patikan-blad,
Krai planten aan den kant van een afvalpoel.
Een vrouw hebben, en toch relaties zoeken,
Een man hebben, en toch niet rustig kunnen blijven.

91. Kenèker tjilik ṭèr-eṭèren,
Kenèker geḍé rak bolang-baling,
Isih tjilik èkèr-èkèran,
Bésoek geḍé rak ja éling.

91. Knikkers botsen tegen elkaar,
Stuiters vertoonen een mooi kleurenspel.
Dat ze zoo bandeloos zijn, komt omdat ze nog klein zijn,
Straks als ze groot zijn, komen ze wel tot inkeer!

92. Wong Medoera bantingan oentji,
Totohané moek saétjé.
Wong wis toewa béngésan lambé,
Ḍak mikiri kempong péroté.

92. De Madoerees houdt van oentji-spel,
De inzet is maar één dubbeltje.
Hoewel ze oud is, laat ze het rood verven der lippen niet na,
Ze vergeet haar ingevallen en gerimpelde wangen.

93. Klambi poetih beḍah lengené,
Trikakna njang Madjasari.
Ati seḍih seroe kangené,
Tekakna sedina iki.

93. De witte jas, waarvan de mouw gescheurd is,
Moet je laten wasschen te Madjasari.
Ik ben terneergeslagen, omdat ik hevig naar haar verlang,
Laat ze vandaag nog komen.

94. Nèk pena kepéngin klambi,
Koela sing tanggoeng mesin.
Nèk pena kepéngin laki,
Koela sing tanggoeng ngawin.

94. Als je een baadje wilt hebben,
Zal ik dat met de machine naaien.
Als je een man wenscht te hebben,
Zal ik je wel trouwen.

95. Nèk pena toekoe tjitah,
Koela sing ngréndani.
Nèk pena gelem tak ningkah,
Koela sing tanggoeng mbanḍani.

95. Als je tjita wilt koopen,
Zal ik er kant bij geven.
Als je er in toestemt, dat ik je trouw,
Zal ik je in de bullen zetten.

96. Oekir-oekir toeroe ngelaḍa,
Toeroe bajang akèh tingginé.
Pikir-pikir nebahi ḍaḍa,
Éling-éling djantoeng atiné.

96. Houtsnijdende in slaap gevallen op de ngelaḍa [1]),
Op de balé-balé slapend, wordt men door wandluizen gekweld.
Al denkende slaat hij met de hand op de borst,
Indachtig aan zijn hartediefje.

97. Banjoe manèh ḍak njoembera,
Banjoe pèt teka Penélih,
Ajoe manèh ḍak njoendela,
Sing èlèk arang-arang moelih.

97. Hoe zou er geen water meer opwellen uit den grond,
Als de waterleiding al is op Penélih.
Hoe zou de mooie niet boeleeren,
Als zelfs de leelijke zelden thuis is.

98. Noempak sepéḍah damaré lilin,
Toetoeg Gresik tak énggokna.
Klambi beḍah ḍak mikiri salin,
Ḍoewik ṭiṭik ditombokna.

98. Een fiets berijden met een kaarslantaarn,
Als ik te Gresik gekomen ben, laat ik dan afslaan.
Hoewel mijn jas gescheurd is, denk ik er niet over, een andere aan te trekken,
Mijn kleine beetje geld verdobbel ik liever.

1) 't Gedeelte van het erf voor of achter 't huis, waar 't regenwater van het dak op den grond valt.

99. Montor moeloek molak-malik,
Katé moedoen entèk bèngsiné.
Tjelak-tjeloek bolak-balik,
Katé ngadjak roekoen seroe isiné.

99. De vliegmachine vliegt rond en om,
Nu moet zij dalen, de benzine is op.
Herhaaldelijk heeft zij geroepen,
Maar om vrede te sluiten is ze te verlegen.

100. Awang-awang méga-mendoeng,
Pandégiling amba émbongé.
Tak sawang kok téga noendoeng,
Éling-éling djantoeng atiné.

100. De lucht is bewolkt,
Pandégiling heeft breede straten.
Ik denk: hoe heb ik haar ooit kunnen weg-jagen,
Nu ik mij haar gestalte voor den geest roep.

101. Awang-awang akèh anginé,
Déné pena wak kadjiné.
Tak sawang nemen pénginé,
Déné pena djantoeng atiné.

101. In het luchtruim is veel wind,
En jij bent oompje hadji.
Ik kan zien dat haar verlangen hevig is,
En jij bent haar hartedief.

102. Kenèk apa djangkrikmoe ngerik,
Dak ngerika mari dikilèni.
Kenèk apa bodjomoe poerik,
Dak poerika mari disenèni.

102. Wat is de oorzaak, dat je krekel tjirpt?
Zou ze niet tjirpen, nu ze gekieteld is!
Waarom wil je vrouw niets van je weten?
Zou ze niet boos zijn, nu ik op haar gebromd heb!

103. Mènèk kadjang sing nganggo anda,
Godong koedoe kon ètjèr-ètjèr.
Kéné boedjang sing kana randa,
Nèk koedoe ajo nglèntjèr.

103. Een atap-dak beklimmen moet je met een ladder,
Laat koedoe-bladeren uitspreiden.
Hier is een ongetrouwde, daar is een weduwe,
Als het zoo bestemd is, laten zij dan maar gaan wandelen.

104. Manoek sikatan sing njaoet gantroeng,
Dak njaoeta wetengé loewé.
Wis pegatan apa doeroeng,
Nèk oewis akoe sing doewé.

104. Een sikatan-vogel bespringt een glazemaker,
Hoe zou ze het niet doen, waar ze honger heeft.
Is ze reeds gescheiden of nog niet?
Zoo ja, dan is ze van mij.

105. Toeri-toeri dipangan wedoes,
Soeket lampes koela sing baboet.
Soeri-soeri nèk mari adoes,
Gih nèk pantes koela sing ngetoet.

105. Toeriblaren opgegeten door een geit,
Ik zal het lampes-gras uittrekken.
Na het baden moet je je kammen,
Zie je er dan behoorlijk uit, dan ga ik met je mee.

106. Soeket teki njolok mata,
Soeket grinting idjo godongé.
Dèrèng mesti nèk toemoet dika,
Loenggoeh djèdjèr kaja bodjoné.

106. Teki-gras steekt in de oogen,
Grinting-gras heeft groene bladeren,
Het is nog niet zeker of ik wel mee ga,
En toch ben je zoo vrij al naast mij te komen zitten (alsof we al man en vrouw waren)!

107. Adja énak sing ngimboe sawo,
Nèk mateng dak roeh rasané.
Adja énak toeroe wong loro,
Nèk meteng dak roeh djawané.

107. Ga niet lekker sawo's rijp broeien,
Als ze rijk zijn, sta ik voor den smaak niet in.
Ga niet lekker samen slapen;
Wanneer ze zwanger wordt, sta ik voor de gevolgen niet in.

108. Toekoe tjita adja larang-larang,
Bokmanawa tjitahé loentoer.
Adik tjinta adja lang-kepalang,
Bokmanawa ana sing toetoer.

108. Een lapje koopen, maar niet al te duur,
Misschien is de stof niet kleurecht.
Als je van mij houdt, doe het dan niet half en half,
Anders geven wij stof tot praatjes.

109. Toekoe tjita, tjitahé loentoer,
Balèkna nang Tjinané.
Kadoeng tjinta ana sing toetoer,
Takokna nang wong toewané.

109. Een lapje gekocht, dat verschieten gaat,
Geef het terug aan den Chinees.
Nu we op elkaar verliefd zijn geraakt, komen er praatjes.
Vraag haar dan ook bij haar ouders.

110. Iwak koetoek mati ditekoek,
Soedjènana pring silatan.
Tjelak-tjeloek dak kanti méngkok,
Entènana dlanggoeng prapatan.

110. De koetoek-visch is dood gekromd,
Steek ze aan een stukje bamboe.
Brutaalweg roept ze mij maar aan,
Wacht mij aan de wegkruising.

111. Ndjaloek lélé tak toekokna lélé,
Iwak aling koela talèni.
Ndjaloek moelih tak terna moelih,
Gih nèk éling koela balèni.

111. Als ze om een lélé vraagt, zal ik lélé voor haar koopen,
De aling-visch bind ik vast.
Als ze vraagt om naar haar ouders terug te gaan, zal ik haar wegbrengen,
Zoodra ze tot inkeer komt, zal ik haar weer komen halen.

112. Awang-awang kok méga mendoeng,
Dak noetoepi ja langité.
Doeroeng disawang kok téga noendoeng,
Dak ngèlingi sing kawitané.

112. De lucht is vol met wolken,
Maar ze bedekken den hemel niet.
Hoe heeft hij haar, zonder naar haar te kijken, kunnen weg jagen,
Zonder aan het begin te denken.

113. Kenèk apa saroengmoe bolong,
Dak bolonga wong kenèk rokok.
Kenèk apa roepamoe tjowong,
Dak tjowonga kenèk wong wédok.

113. Waarom is er in je sarong een gaatje?
Hoe zou er geen gat in zitten, ze is immers gebrand door een strootje.
Waarom ben je zoo vermagerd?
Hoe zou ik niet vermagerd zijn; 't komt van de vrouwen.

114. Doewit sèwoe kok kari satoes,
Lawas-lawas rak ja entèk.
Awak koeroe lara kematoes,
Lawas-lawas rak ja matèk.

114. Duizend guldens en slechts honderd over,
Ten langen leste zal alles op zijn.
Hij is vermagerd door de tering,
Ten langen leste gaat hij het hoekje om!

115. Poendi-poendi roedjakan koela,
Blimbing koening dika irisi.
Poendi-poendi gendakan koela,
Oedet koening koela tangisi.

115. Waar is toch mijn roedjakan,
De gele blimbing moet je in stukjes snijden.
Waar is toch mijn liefje?
Zij met haar mooie gele buikband zal ik beweenen.

116. Wong dak ngandji kongkon setrika,
Ndèlèk dedek doek djro genoek.
Wong dak djandji dikongkon teka,
Tiwas ngadeg ditjokot lamoek.

116. Ik heb niet gesteven, en toch laat je me strijken,
Dedek bewaart men in een aarden pot.
Ik heb immers geen afspraak gemaakt, en je staat toch te wachten,
Dan sta je voor niets, en wordt ook nog door de muskieten gebeten.

117. Adja énak kopjahan kontjèr,
Dédé dika toewan kadjiné,
Adja énak sing loenggoeh djèdjèr,
Dédé dika djantoeng atiné.

117. Wees niet zoo vergenoegd over je muts met 'n kwastje,
Je bent toch niet mijnheer de hadji!
Ga toch niet zoo vergenoegd naast haar zitten,
Je bent toch haar schatje niet.

118. Adja énak kopjahan ireng,
Abang-abang pinggiré lambé.
Adja énak mlakoe bareng,
Kaḍoeng bimbang ḍak mèloe doewé.

118. Wees niet zoo vergenoegd over je zwarte muts,
Rood is de rand van de lip.
Ga niet zoo vergenoegd samen met haar wandelen,
Bij geval je verliefd wordt: krijgen doe je je haar toch niet!

119. Lakar oedan sing deres pisan,
Ngapèk banjoe digawé ngombé.
Lakar dandan sing pantes pisan,
Golèk sangoe digawé moelih.

119. Als het toch moet regenen, laat het dan storten!
Water nemen om te drinken.
Als jij je toch opknapt, doe het dan ook goed,
Kom niet met leege handen thuis.

120. Djangan bajem sakemaron,
Nèk koerang njiḍoeka ḍéwé.
Nèk ḍemen kirima ingon,
Ḍak ḍemen napa beneré.

120. Bajem sajoer een pot vol,
Heb je nog tekort, schep het dan zelf op.
Indien je (nog) van mij houdt, zend mij dan levensonderhoud,
En zoo niet, wat behoor je dan te doen? (d.w.z.: Je weet heel goed, wat je dan doen moet!)

121. Soerabaja kok kampoeng semoet,
Toekoe beras nang Kéndjéran.
Akoe lara ḍak pena ramoet,
Nèké waras didjak kléntjéran.

121. Soerabaja, wat een mierennest,
Rijst koopen te Kéndjéran.
Ik ben ziek, en je bekommert je er niet om,
Maar als ik gezond ben, troon je me mee om te wandelen.

122. Bisa nggambang ḍak bisa njoeling,
Akoe ḍéwé sing njaroni.
Bisa njawang ḍak bisa njanḍing,
Akoe ḍéwé sing nglakoni.

122. Je kunt wel de gambang bespelen, maar niet de soeling.
Ik zal zelf wel op de saron slaan.
Ik kan je wel zien, maar ik kan niet naast je zitten,
Ik zelf draag het leed.

123. Slénḍang Paṭi teka Koedoes,
Nèké dawa ndang keṭokana.
Nèk laki adja milih bagoes,
Angger djawa sing élokana.

123. Sle'ndang van Pati, maar gemaakt in Koedoes (dus: niet echt).
Als ze te lang is, knip ze dan gauw af.
Ga je trouwen, kijk niet alleen naar 't uiterlijk,
Alleen met den goeden moet je meegaan.

124. Adja énak kaloeng saptangan,
Saptangané sing boeloe-boeloe,
Adja énak ganḍéngan tangan,
Doeroeng terang Kjai Pengoeloe.

124. Zit niet lekker met een zakdoek om je hals,
Een zakdoek met franje.
Loop niet lekker hand in hand,
De Pengoeloe weet er nog niets van.

125. Ngidek ketjik adja sampèk adjoer,
Iki ketjik teka Medoera.
Kaḍoeng betjik mandjinga doeloer,
Lawasé dina sing koela kira.

125. Als je op een sawopit trapt, mag die niet verbrijzeld worden,
Dit is een pit van Madoera.
Nu we bevriend zijn geraakt, laat het als broer en zuster zijn,
Voor de latere dagen ben ik bang (anders vrees ik de gevolgen).

126. Geḍang saba geḍang soesoe,
Wédang kopi tambané ngeloe.
Wanasaba resiḍèn Keḍoe,
Akèh wong mati keterak linḍoe.

126. Pisang saba, pisang soesoe,
Koffie is een middel tegen hoofdpijn.
In Wanasaba, in de residentie Kedoe,
Zijn vele menschen gedood door een aardbeving.

127. Soerabaja kok pasaré geḍé,
Toekoe goela njangWanakrama.
Kapan baja akoe sing doewé,
Ajo moelih njang omah pena.

127. Soerabaja, wat een groote pasar!
Om suiker te koopen naar Wanakrama.
Wanneer zal ik toch je de mijne kunnen noemen?
Kom, laten wij onzen intrek nemen in jouw huis.

128. Éling-éling teboe digiling,
Digiling ḍak metoe goelané.
Éling ḍak koerang éling,
Sing diilingi ḍak weroeh djawané.

128. Ik denk aan 't malen van suikerriet,
't Wordt gemalen, maar suiker komt er niet uit.
Denken, aldoor maar denken,
Maar hij (of zij), waaraan ik denk, wil er niet van weten.

129. Toekoe rokok mik teloeng ḍoewit,
Loenggoeh waroeng ḍak ngombé wédang,
Apé mélok ḍak doewé ḍoewit,
Nggaḍé saroeng digawé njaoer oetang.

129. Strootjes koopen, slechts voor drie duiten,
In de waroeng zitten zonder koffie te drinken.
Ik wil wel met haar mee, maar ik heb geen geld,
Mijn saroeng is al beleend om mijn schulden af te betalen.

130. Pitik angrem akèh goeremé,
Salah sidji ndang talènana.
Nèk ḍemen apa goenemé,
Salah sidji ndang ladènana.

130. Een broedende kip heeft veel luizen,
Bind er gauw een vast.
Als hij je lief heeft, moet hij zeggen wat hij wil,
Kies maar gauw een uit.

131. Magrib ajo njang Ketabang,
Toekoe kopi ḍak aṭik goela.
Poempoeng oerip ajo sembahjang,
Nèk wis mati ḍak njangga dosa.

131. Het is magrib, laten we naar Ketabang gaan,
Koffie koopen zonder suiker.
Laten wij, zoo lang wij nog leven, sembahjang verrichten,
Opdat wij, dood zijnde, niet met zonden bezwaard zijn.

132. Kidoel kana ana tjoekoelan,
Tjoekoelané kembang melaṭi.
Kidoel kana ana soesoelan,
Soesoelané si djantoeng ati.

132. Daar in het Zuiden is een plant,
Een plant van de melatibloem.
Daar in het Zuiden is een bode,
Een bode van mijn allerliefste.

133. Tak kikiri, tak kikiri,
Geḍèg bolong disrombol loewak.
Tak pikiri, tak pikiri,
Diepèk oewong bedjané awak.

133. Ik ben aan 't vijlen, ik ben aan 't vijlen,
In de wand is een gat, door een loewak gemaakt.
Ik ben aan 't denken, ik ben aan 't denken,
Als ze door een ander genomen wordt, zoo is nu eenmaal mijn lot.

134. Arèk ḍak taoe toeroe,
Toeroe sepisan ḍak nemoe kasoer.
Arèk ḍak taoe metoe,
Metoe sepisan akèh sing toetoer.

134. Een meisje, dat nooit slaapt,
Een keer zich te slapen leggend, vindt ze geen matras.
Een meisje dat nimmer uitgaat,
Een keer uitgaande vormt ze 't onderwerp van gepraat.

135. Arèk ḍak taoe tjeki,
Tjeki sepisan ndjeḍoel tjawang.
Arèk ḍak taoe laki,
Laki sepisan ḍak barang-barang.

135. Een meisje dat nog nooit deelnam aan tjeki-spel,
Een keer daaraan deelnemende, trekt ze een tjawang (een benaming van een tjeki-kaart).
Nog nooit getrouwd,
Eenmaal getrouwd, krijgt ze een doodgewonen man.

136. Ketjik-ketjik isiné sawo,
Isiné salak didamel ḍakon.
Betjik-betjik mboten diwawoeh,
Nèk koela salah nḍèrèk takon.

136. Ketjik heet de sawo-pit,
Met salakpitten doet men het ḍakon-spel,
Waarom wil je niet met me spreken, ik heb toch niets misdaan,
Mocht ik iets misdaan hebben, mag ik dan vragen wat.

137. Lakar toeroe ja toeroea,
Adja kaṭik keṭap-keṭip.
Lakar mèloe ja mèloea,
Adja kaṭik intap-intip.

137. Als je slaapt, moet je ook goed slapen,
Zonder met je oogen te knippen.
Als je meegaan wil, ga dan maar mee,
Maar niet daar gluren.

138. Ḍak toeroe kok ḍak melèk,
Nggloentoeng doek ḍoekoer penirat.
Ḍak ajoe wong ḍak èlèk,
Angger loeṭoeng gé tamba mlarat.

138. Je slaapt niet, en toch zijn je oogen niet open,
Lang uit lig je onder het afdak.
Ze is wel niet mooi, maar toch ook niet leelijk,
Als ze maar goed genoeg is om de armoede te verzachten.

139. Keḍiri sing Soerabajané,
Kampoeng Singkèk akèh Tjinané.
Adja mikiri sing rijajané,
Angger njekèk saben dinané.

139. 't Is me onverschillig of het Soerabaja of Kediri is.
In de Singkèk-kampong wonen veel Chineezen.
Denk niet aan den dag van Lebaran,
Als je maar dagelijks te kauwen hebt.

140. Iwak poenṭeng doek pinggir kali,
Apé dipantjing ḍak ana taliné.
Roepané ngganṭeng ḍak doewé setali,
Njonḍang-njanḍing kaja bodjoné.

140. Poenṭeng-visch aan den kant van de kali,
Ik wil er naar hengelen, maar ik heb geen lijn.
Hij ziet er kranig uit, maar heeft niet eens een kwartje,
En toch geneert hij zich niet naast haar te zitten, net of ze zijn vrouw is.

141. Akoe ḍemen ndelok lorèké,
Ḍak ḍemen kembang bolahé,
Akoe ḍemen ndelok arèké,
Ḍak ḍemen tingkah polahé.

141. Ik houd wel van de loerik,
Maar niet van gebloemde patronen.
Ik zie haar zelf wel graag,
Maar haar doen en laten kan mij niet bekoren.

142. Apé toeroe ḍak ana bantalé,
Bantal sidji seroe mangkaké,
Apé metoe ḍak ana akalé,
Apé diakal abot anaké.

142. Ik verlang te slapen, maar ik heb geen kussen,
Er is maar één kussen, en dat is erg vuil.
Ze wil graag uit gaan, maar kan geen voorwendsel vinden,
Al had ze een voorwendsel, haar kind weegt haar toch zwaarder.

143. Manoek poeter manoeké Tjina,
Koeroenganè koeroengan djati.
Ndjaloek pandjer ndang kèkana,
Gawé loenga toekoe klambi.

143. De tortelduif is van een Chinees,
De kooi is van djatihout.
Als ze om voorschot vraagt, geef dat dan vlug,
Zij wil gaan om een kebaja te koopen.

144. Iwak piṭing digawé begedèl,
Iwak oerang seroe amisé.
Ḍasar soenting melaran gonḍèl,
Tak sawang seroe manisé.

144. Van krab maakt men frikkadel,
De garnalen ruiken bedorven.
Van nature al knap, draagt ze ook nog oorhangers,
Het is een lust om naar haar te kijken.

145. Damar paḍang sing patènana,
Nèk ḍak mati ndang seboelen.
Kaḍoeng bimbang sing entènana,
Nèk ḍak kanti ndang soesoelen.

145. Draai die lichte lamp uit,
Als ze niet uitgaat, moet je ze maar uitblazen.
Als je haar lief hebt, wacht dan op haar,
Als je niet wachten kunt, ga dan vlug naar haar toe.

146. Omah genṭèng sing saponana,
Tjagak pilar kapoeren poetih.
Abot ènṭèng lakar ana,
Nèk ḍak koewat tinggalen moelih.

146. Veeg dat huis met pannen dak schoon,
Stutten en pilaren moet je goed witten.
Soms valt het mee, soms ook niet:
Als je 't niet uithouden kunt, laat haar dan maar in den steek en ga weg.

147. Ana arèk sing nggoeja-nggoejoe,
Nèk nggoejoe katok oentoené.
Ana arèk sing apé mèloe,
Akoe wedi wong toewané.

147. Er is een kind, dat al maar lacht,
Als het lacht, zie je zijn tanden.
Er is meisje, dat met mij mee wil gaan,
Maar ik ben benauwd voor haar ouders.

148. Pring sing paḍa pring,
Teboe djawa dimot lori.
Njanḍing sing paḍa njanḍing,
Bodjo ḍak djawa adja dingèngèri.

148. Bamboe is bamboe,
Javaansch suikerriet wordt in de lorie geladen.
Wie naast elkaar zitten, zitten naast elkaar,
Maar als je echtgenoot onsolide is, moet je hem maar niet volgen.

149. Klambi poetih paḍa poetihé,
Setrikakna nang Madjasari.
Ati seḍih paḍa seḍihé,
Tekakna sedina iki.

149. Witte jassen zijn wit,
Je moet ze laten wasschen te Madjasari.
Neerslachtig, beiden neerslachtig,
Laat hij vandaag nog komen.

150. Saroeng ireng paḍa irengé,
Tjita lorèk digawé slimoet.
Kaḍoeng seneng paḍa senengé,
Wong isih arèk koedoe diramoet.

150. Zwarte sarongs zijn zwart,
Van gestreepte stof maakt men een deken
Ze houden nu eenmaal van elkaar,
Maar omdat ze nog te jong is, moet ze eerst nog grootgebracht worden.

151. Melik-melik anaké konang,
Nandoer bako koela sawoerna.
Tjilik-tjilik wis wani wong lanang,
Kenèk kao koela soekoerna.

151. De jonge vuurvlieg flikkert,
Tabak planten door zaaien.
Ze is nog klein, maar toch durft ze de mannen al aan,
Als ze wat oploopt, zal dat mij een zorg zijn!

152. Ndjaloek klambi tak toekokna,
Tjita lorèk wetoné Djepang.
Nèk ndjaloek rabi tak rabèkna,
Nèk gelem èlèk ja ḍak koerang.

152. Als hij een jas vraagt, zal ik een jas voor hem koopen,
Een gestreept stofje, in Japan gemaakt.
Als hij een vrouw wil, zal ik hem een vrouw geven,
Als hij tevreden is met een leelijke, die zijn er genoeg.

153. Djanoer poetih digawé koepat,
Kaja apa olèh ngisèni.
Doeloer ipé digawé sobat,
Kaja apa olèh ngladèni.

153. Van witte, jonge klapperbladeren maakt men ketoepat,
Wat kan men ze mooi vullen!
Van een zwager maakt men een amant,
Wat kan men prettig met hem leven!

154. Sawahé disosor bèbèk,
Idji-idji mlakoe ngoelon.
Salahé awakmoe ḍèwèk,
Doewé bodjo mlakoe mbalon.

154. De sawah wordt door eenden omgewoeld,
Eén voor één loopen ze westwaarts.
Het is je eigen schuld,
Je hebt toch reeds een man, waarom ga je toch nog de hoer spelen?

155. Degan idjo digawé serbat,
Kaja apa olèh nggoelani.
Doewé bodjo didamel sobat,
Kaja apa olèh mbélani.

155. Van groene jonge klapper maakt men serbat,
Op welke manier kan men die zoet maken?
Een vrouw hebben, die door anderen wordt gezocht,
Hoe kan men dan voor zijn rechten opkomen?

156. Noempak pir djarané woloe,
Toetoeg loeroeng tak énggokna.
Adja koewatir sing mèloe akoe,
Ndjaloek saroeng tak toekokna.

156. Rijden in een wagen, getrokken door acht paarden,
Aan het eind van den weg gekomen, sloeg ik een zijweg in.
Wees niet ongerust, als je met mij meegaat,
Wil je een sarong, dan zal ik die voor je koopen.

157. Goenoeng Gangsir sing goenoeng Semèroe,
Goenoeng Gangsir oenḍak-oenḍakan.
Nèk pena sir sing mèloe akoe,
Adja gawé disembarangan.

157. Geef mij maar liever de Smeroe (de hoogste) dan de goenoeng Gangsir,
De goenoeng Gangsir is maar een enkel treedje.
Als je lust hebt, ga dan met mij mee,
Maar doe dat niet met den eerste den beste.

158. Noempak sepoer amot koekoesan,
Goḍong djati disoewèk-soewèk.
Toeroe koempoel kenèk apoesan,
Mbajar setali ḍoewité èlèk.

158. In een trein zitten beladen met een koekoesan,
Djati-blad wordt in stukjes verscheurd.
We hebben samen geslapen, maar hij bedroog me,
Hij gaf me een valsch kwartje.

159. Gersik kakang Soerabajané,
Aloen-aloen koeṭa Keḍiri.
Mengko ḍisik kakang semajané,
Along-alon koela entèni.

159. Gresik is de kakang van Soerabaja (is ouder dan Soerabaja);
De aloon-aloon van de stad Kediri.
Wacht nog wat met de vervulling van de belofte,
Voorzichtig aan, ik zal er wel op wachten.

160. Pring sing paḍa pring,
Bongkotan paḍa bongkotan.
Njanḍing paḍa njanḍing,
Tjokotan paḍa tjokotan.

160. Bamboe is bamboe,
Een boomstronk is een boomstronk.
Vrijen is vrijen,
Bijten is bijten (d.w.z. het komt allemaal op 't zelfde neer).

161. Idjo-idjo goḍongé teboe,
Goḍong blarak dika loegoerna.
Doewé bodjo kok dadi baboe,
Tjoba koela, koela anggoerna.

161. Groen is het blad van het suikerriet,
Klapper-bladeren laat men neervallen.
Waarom laat je je vrouw als baboe werken,
Als ze van mij was, zou ik dat niet willen.

DE OPRICHTING VAN EEN VOORLOOPIG BUREAU VOOR DE STUDIE VAN EXOTISCH VOLKSRECHT.

I. De halve aardbol wordt nog beheerscht door niet-gecodificeerd Oostersch en tropisch recht. De veronderstelling van de negentiende eeuw, dat deze rechtssystemen bestemd waren om binnen afzienbaren tijd te verdwijnen, is niet bewaarheid geworden, en meer en meer is de rechtswetenschap het belang dezer systemen gaan erkennen. Bovendien schijnt artikel 9 van het statuut van het Permanente Hof van Internationale Justitie te Den Haag (1920), waarbij gelijke eerbiediging van alle rechtssystemen der wereld wordt gewaarborgd, dit exotische recht evenzeer onder zijn hoede te nemen als het Europeesche.

II. De moeilijkheid is den geest ervan te leeren kennen, den inhoud zonder vooringenomenheid te bestudeeren en te weten, wie de personen zijn, die zich ermee bezighouden.

III. Bij wijze van voorloopige schets en voor practisch gebruik kan men acht exotische rechtssystemen onderscheiden, te weten:

a. Oceanisch recht;
b. Japaneesch, Chineesch, Annamitisch en Siameesch recht;
Zelfs wanneer deze systemen op moderne wijze zouden worden gecodificeerd, zouden het traditioneele en het volksrecht nog niet dadelijk verdwijnen; kennis daarvan zou nog steeds noodzakelijk blijven bij de toepassing en de verklaring van de wetboeken, zooals deze leven in het dagelijksch verkeer en belichaamd zijn in de jurisprudentie;
c. Indonesisch recht (Formosa, de Philippijnen, Nederlandsch-Oost-Indië, het Maleische schiereiland enz., de Tjams van Fransch-Indo-China, Madagascar).
De Internationale Academische Unie, gesticht in 1919, heeft hare belangstelling op zakelijke wijze aan den dag gelegd door een aanvang te maken met het drukken van een voorloopig Woordenboek van Indonesische rechtstermen, welke onderneming door zes landen wordt gesteund;
d. het inheemsche recht van Indië;
e. Westaziatisch recht;
f. het inheemsche recht van N. W. Afrika, Tripolis en Egypte;
g. het inheemsche recht van Midden- en Zuid-Afrika;
h. het recht der oorspronkelijke bevolkingen van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika.

IV. Ten einde de studie van deze rechtssystemen te vergemakkelijken, dienen wij eerst te weten, wat er alreeds gedaan is, en de personen te kennen (juristen of niet, en in het bijzonder zij die ter plaatse aanwezig zijn) op wier medewerking men kan rekenen.

V. Voor de studie van het Indonesisch recht (zie boven III *c*) hebben de Nederlanders te Batavia een „Afdeeling voor het Adatrecht" (1926) van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1778) opgericht en te Leiden een Adatrecht-stichting (1917). In 1931 zal een onderzoek worden ingesteld in de Philippijnen. Een „Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië" groot 455 blz., werd in 1927 uitgegeven Deze organisaties en hare uitgaven voorzien echter slechts zeer ten deele in de behoeften der juridische ethnologie.

VI. Om deze reden heeft het Seminarium voor Juridische Ethnologie, in 1929 tot stand gekomen bij de Rechtsgeleerde Faculteit van de Universiteit van Parijs,

op aandrang van de Adatrecht-stichting te Leiden, besloten zich bereid te verklaren voorloopig als centraal bureau voor de studie van exotisch volksrecht te fungeeren, in dezen zin, dat het op zich neemt de verspreide beoefenaars daarvan, die dikwijls nooit van elkaar gehoord hebben, met elkaar in aanraking te brengen. Het doet daarom een beroep op allen die in staat zijn inlichtingen te geven omtrent niet-gecodificeerd recht van een der bovengenoemde acht groepen. Het stelt zich voor alle verkregen inlichtingen eens of tweemaal per jaar in een aankondiging te publiceeren, ten einde langzamerhand de noodzakelijke organisatie van deze studiën, die steeds dringender als een behoefte wordt gevoeld, tot stand te brengen.

VII. Mededeelingen kunnen worden gezonden aan M. le Professeur René Maunier, 7 avenue d'Orléans, Paris XIVe.

C. VAN VOLLENHOVEN,
Hoogleeraar te Leiden.

RENÉ MAUNIER,
Hoogleeraar te Parijs.

UIT DE PERS.

DE JAVAANSCHE SCHOUWBURG TE SEMARANG.

Nog deze maand zal een aanvang gemaakt worden met den bouw van de „eerste Javaansche Schouwburg met Tentoonstellingszaal" te Semarang. Deze onderneming gaat uit van de op die plaats gevestigde Volkskunstvereeniging Sobo Kartti en deze gebeurtenis is wel belangrijk genoeg om in deze rubriek bespreking te vinden. Niet het gebouw als zoodanig — een zeer intelligente vervorming van de Javaansche pendoppo tot schouwburg, idee en project van Ir. Thomas Karsten — is hierbij voor mij het belangrijke, doch de geest die de stichting van dit gebouw noodig oordeelde. Die belangrijkheid toch hangt ten nauwste samen met, is gevolg van de pogingen in Javaansch-intellectueele kringen in de laatste tien jaren zich steeds herhalend, om gamelan en wajang, — zeer zeker waardig Javaansch cultuurbezit, voor uitsterven tot dusver behoed door de Javaansche vorsten en door de regentenfamilies — te vervormen tot een volkskunst en op die wijze te trachten de oude traditioneele vormen een basis te doen zijn voor nieuwe ontwikkeling. Zeer zeker heeft o.m. het Java-Instituut deze tendenz mede in het leven geroepen, doch ook uit kringen waar Westersche organisatiedrang niet stuwde, zijn pogingen in diezelfde richting voortgekomen. Ik denk hierbij aan de Krido Bekso Wiromo — een soort Javaansch conservatorium — te Djokjakarta, aan de goede Javaansche tooneelgroep onder leiding van Djojodipoero eveneens te Djokjakarta, die in grooten eenvoud in dezelfde richting werken.

Vooral het laatst vermelde is wel zeer merkwaardig, omdat het daarbij tot een vaste professioneele troep is gekomen, spelend echter voor een hoofdzakelijk Europeesch publiek, n.l. de vele in Djokja komende en verblijvende touristen.

In het bovenstaande zijn zeer terloops twee merkwaardigheden vermeld, die in verband met mijn beschouwing wel even een extra souligneering mogen hebben: bouw van den eersten Javaanschen schouwburg door een Westersch architect; een Javaansch beroepstooneel voor hoofdzakelijk Westersch publiek. Deze twee tastbare feiten als resultaten van bewuste pogingen tot wending van de traditioneele hofkunst naar volkskunst, geeft te denken.

Wanneer ik dan nog memoreer, dat in de vorstenlanden de Ketoprak — een stijlloos mengsel van Westersche „komedie stamboel" en wajang tot—bloei kwam, als gevolg van de democratiseering van het Javaansch tooneel, en juist in kampong en dessa veel opgang maakte, dan geloof ik te hebben gemotiveerd, mijn vrees dat het niet goed gaat met den geprojecteerden opbloei. Wanneer men zich in dezen zin uit, wordt, vooral door Westersche vrienden van de Kunst in deze landen, vaak naar Bali verwezen.

Zeker, in Bali is wajang en gamelan nog levend cultuurbezit; de eenige Balineesche scholen waren voor kort dansscholen. Maar, reconstrueeren wij eens een Balineesch feest in gedachte: den geheelen dag optochten van vrouwen en meisjes naar de tempelaltaren om daar hun offergeschenken te brengen en van den pandita heilige bloemen te ontvangen. Dan als de nacht daar is komen de menschen naar het tempelplein. Een klein ovaal blijft open en daarin bij den magischen gloed van flakkerend flambouwlicht en het sonore en hartstochtelijke rubato van het gamelanlied bewegen de dansers of danseressen, de levende plastiek als opperste offerande aan de Goden. Daar leeft in het volk dat onuitspreekbare, waardoor een kunstuiting vitaal blijft; daar wordt de artistieke uiting goddelijke openbaring in de unisono zingende zielen der toeschouwers. Jan Prins heeft in een zijner schoonste gedichten — hieronder vindt U het afgedrukt — zoo zuiver die openbaring weergegeven:

Het Dansfeest.

Vanachter struiken en verwarde ranken
het eenzaam bonzen, donker, van de gong,—
en dan, of water over steenen zong,
een koele stroom van sprankelende klanken.

De hoofden zijn gebogen voor den glans
die van den bodem slaat op de gezichten,
De schemer wijkt en welt om rosse lichten,
en alle stilte is wakende om den dans.

De lenden smal, de borsten ingebonden,
beweegt de ranke danseres alleen.—
Het zwijgend zien is om haar schreden heen
van hen, die uit dit uur niet scheiden konden.

Zij droomen in den lagen kring en turen,—
zoolang de nacht, zoolang de rust hun blijft,—
den ganschen gang door van die zwijgende uren,
naar een gebaar, dat op de stilte drijft.

Zij volgen de bewegende verschijning,
zooals zij gaat en hun verbeelding draagt
in schoonen stand, in wisselende omlijning.—
Zij volgen dankbaar tot de morgen daagt..........

Dan komen zij het zonlicht ingeschreden,
geluk in 't hart en hoogheid in den gang,
Zoo gaat, wie schoonheids velden heeft betreden,
zijn dagen door, dit gansche leven lang.

Vergelijken we dan deze kunstuiting, ook voor ons westerlingen ontroerend door zijn waarheid, met zoovele voorstellingen, hier op Java: bij wajang en gamelan; een partij bridge, een „marvellous" kakelend touristenpubliek, een cocktail van wajang, stamboel en bioscoop in de Ketoprak. Zeker, er zijn nog vele Javanen, die vol eerbied overgeleverde vormen aanschouwen, er zijn nog zeer vele Javanen voor wie gamelanmuziek „spijs der goden" is. Maar „het-niet-kunnen-leven-zonder" is groote uitzondering. Wij begrijpen dan dat het niet anders kan, want daarginds op Bali tronen in eerbied en erkenning de groote en goede goden op de bergen, daar moeten de boeta's door offeranden op huisaltaar en in tempel te vriend worden gehouden. Is de wajang, voortgekomen uit vooroudervereering, niet de voorstelling van den voor het menschelijk geluk zoo belangrijken strijd tusschen goden en boeta's, tusschen pandawa's en korawa's, tusschen goed en slecht, geluk en ongeluk! In Bali bestaat de sfeer, waarin de wonderlijke kunst van den dans kan voeren tot opperst geluk. En deze sfeer, waardoor eenheid is in voelen bij allen, ontbreekt volkomen op Java en zeer speciaal in de groote steden.

Neen, de loop der ontwikkeling van de Javaansche Maatschappij is niet gunstig geweest om een opbloei als volkskunst van de verstarde vorstelijke wajang te mogen verwachten. En wij vreezen daarom, dat de in wording zijnde „Eerste Javaansche Schouwburg" ...... spoedig een bioscoop zal worden.

Toch kan een vasthouden aan, een vastleggen van verstarde kunstvormen belangrijk zijn voor een nieuwen opbloei. Wanneer een „nieuwe ziel" ontluikt en zich moet openbaren, met de noodzakelijkheid van een jonge plant, die haar eerste bloeisels toont, zal zij probeeren met de oude overgeleverde vormen zich uit te drukken. In lijnen, gebaren, vormen, klanken die traditie zijn, zal zij trachten uit te zeggen het nieuwe, dat noodwendig geopenbaard moet worden.

Stamelend, zal die eerste primitieve uiting zijn, maar verstaanbaar, dank zij de beschikking over die oude vormen. Daarom is het waardeerbaar, dat vereenigingen zich vormen, zich inspannen, dat de regeering medehelpt — wij denken hierbij aan het pas ingestelde musicoloog-ambt — ten einde te voorkomen dat traditie uitsterft, dat vormen verloren gaan. Een nieuwe opbloei kan die vormen noodig hebben. Die nieuwe opbloei zal historisch vaststellen welke vormen waarde hebben behouden, of het streven naar traditiebehoud de moeite waard is geweest. Dit geslacht kan het niet beoordeelen.

SITSEN.

(Ind. Post, 10 Jan. 1931).

VOLKSLECTUUR IN 1930

door

Dr. G. W. J. DREWES,
wd. Hoofdambtenaar v.d. Volkslectuur.

De zwaar met curiositeiten beladen toerist, die Indië den rug toekeert, zal veelal geen weerstand hebben kunnen bieden aan de geheimzinnige bekoring van het oude — of oudgemaakte — Javaansche handschrift of het, gewoonlijk splinternieuwe Balineesche palmbladboek, dat hem voor duur geld in de voorgalerij van zijn laatste hotel te koop werd aangeboden. En zoo bloeit in het „Indische boek"; in Deli is het de Bataksche *„poestaha"* (wichelboek), te Batavia de Koran met interlineaire Maleische vertaling of een ander theologisch werk, met standaard en al weggesleept door den Minangkabauschen handelaar, en te Soerabaja steevest de Jozefgeschiedenis in het Javaansch, of een Balische *lontar*, versch bekrast, die gereeden aftrek vindt. Het onbekende schrift, het ongewone papier, de vreemde vorm van het boek, welks bladen saamgeregen zijn met een touwtje, waaraan altijd een kraal of een oude vuile duit met vierkant gat bengelt; het is alles van een geheimzinnige onbekendheid. Iedere kooper is dan ook opnieuw overtuigd van het heel bijzondere van zijn handschrift. Totdat het deskundig onderzoek dezen zoeten waan verdrijft, en het curiosum, dikwijls met zooveel enthousiasme verworven en met zoo groote verwachting aan een geleerde instelling ten geschenke aangeboden, in een vergeten hoekje van een bibliotheek als zooveelste duplicaat van inferieure kwaliteit een stoffig nummer wordt, dat alleen den overnauwkeurigen bezorger eener tekstuitgave de vreugde van totaal overbodige „variae lectiones" kan verschaffen.

Desalniettemin volgt de reiziger, die zich uit welvoorziene beurs ruimschoots van souveniers voorziet, met zijn liefhebberij voor het Javaansche boek onbewust een oude traditie. Want reeds de eerste Hollandsche schepen, die in 1598 Oost-

Java aandeden en in het oude Sedajoe voor anker gingen, brachten als rariteiten voor het vaderland eenige Javaansche geschriften mee, die aan de geleerde vrienden der reeders als curiosa wèlbesteed waren. Maar hier mag men van geluk spreken, dat de volijverige bibliothecaris der jonge Leidsche Universiteit op deze handschriften beslag wist te leggen voor zijn nieuwe collectie „boucken, uyt verre ghelegen landen gebracht. Wat de inhoud is, zal de tijd zekerlijk leeren, *tempus certius quid docebit*, zegt de oudste catalogus. Inderdaad, de tijd heeft het geleerd, doch weinig zal de Amsterdamsche cruydenier Van Dulmen uit de Warmoesstraat, die een dier „boucken" aan den bibliothecaris Merula afstond, hebben bevroed, dat het ruim driehonderd jaar zou duren vóór en aleer het nageslacht zich van de beteekenis dier geschriften zou vergewissen.

Er is dus niets nieuws onder de zon. De Hollandsche zeevaarder, die met onwennige oogen het Javaansche leven opnam, en de globetrotter, die de platgetreden route langs de groote caravanserai's volgt en een portie Javaansche cultuur op bestelling in zijn hotel te genieten kan krijgen beiden worden gelijkelijk geboeid door het vreemd soortige Oostersche boek, waarvan zij geen letter kunnen verstaan. Toch is er ook een groot verschil. Zonder de suspicie van jagerslatijn te wekken kon de zestiende eeuwsche wereldreiziger terecht beweren, dat in Indië *alle* boeken er ook uitzagen, maar degene die thans zijn duurgekochte palmbladnerfjes voor een waschlijstje of een hotelrekening zou willen uitgeven, zou toch weinig geloof vinden, dunkt me. Het drukkersbedrijf heeft in Indië wel eenige vlucht genomen sedert Hendrick Brants zich in 1668 in de Princenstraat te Batavia vestigde als Stads- en Compagniesdrukker. De drukpers, naar Indië gehaald *niet* in de eerste plaats om in de geringe eigen behoefte der kleine Nederlandsche kolonie te voorzien, maar om de verspreiding van Christelijke lectuur onder de Inheemsche bevolking mogelijk te maken, is een niet te onderschatten macht geworden, ook in de Chineesche en inheemsche samenleving.

De grootste producent van boekwerken in de inheemsche talen is echter zonder twijfel het Gouvernementskantoor voor de Volkslectuur, alias Balai Poestaka te Weltevreden, dat in het afgeloopen jaar niet minder dan ruim *honderd* deelen en deeltjes, tezamen omvattend een vijf en tachtig afzonderlijke werken, het licht deed zien, 4 tijdschriften uitgeeft, en het wekelijksch overzicht over de geheele Inheemsche en Maleisch-Chineesche pers samenstelt. Doch niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief kan men zeggen dat de Volkslectuur-uitgaven aan de spits staan van het inheemsche boek.

Natuurlijk is alle lectuur, die het publiek geboden wordt, geen litteratuur (de hemel moge ons ervoor bewaren!), evenmin als zulks in den Europeeschen boekwinkel het geval is. Er is misschien zelfs wel heel weinig litteratuur van eenige beteekenis bij, aangezien het overgangstijdperk, waarin wij thans leven, allerminst bevorderlijk is voor het tot ontwikkeling komen van litteraire gaven en dichterlijke talenten. Scherp teekent zich hier af de scheiding tusschen de massa des volks en de intellectueele, Westersch grootgebrachte bovenlaag. De uitleencijfers van de meer dan 3000 Volksbibliotheken, die door het Kantoor voor de Volkslectuur worden beheerd, bewijzen onmiskenbaar, dat de voorkeur van den gewonen man nog steeds uitgaat naar boeken en gedichten in het oude, traditioneele genre. De heruitgaven van de overgeleverde volksverhalen halen steeds weer opnieuw de hoogste cijfers. In het Javaansche taalgebied zijn het de wajangverhalen, in de Soendalanden de oude *wawatjans*, die het meest in den smaak vallen. De Maleische bibliotheken daarentegen, die niet in één scherp afgescheiden taal- en cultuurgebied liggen, vertoonen minder gehechtheid aan de traditioneele *hikajat*; daar begint de moderne, oorspronkelijke roman en het vertaalde boek een goede kans te krijgen. Geheel anders staat echter de zaak met de Westersch opgeleide jongeren. Door opvoeding en onderwijs stelselmatig van eigen taal en cultuur vervreemd, lezen zij vrijwel nooit een boek in de landstaal, en de litteraire renaissance, waarover tegenwoordig in bepaalde kringen wordt gesproken, beperkt zich vooralsnog tot een groote bewondering voor oude werken, die men veelal... .... niet gelezen heeft, en tot enkele, zoo weinige pogingen om in nieuwen vorm de eigen gevoelens te uiten. De verzen van Sanoesi Pane, leeraar aan de Lembangsche Kweekschool, en van Roestam Effendi, thans in Holland, verdienen echter wijder belangstelling.

Noch de inhoud, noch de vorm dezer gedichten kan echter het groote publiek boeien. De smaak daarvoor is nog niet ontwikkeld. Men houdt zich liever bij de ouderwetsche *sja'irs*, op welker vierregelige coupletten in een eindeloozen stroom van rijmwoorden het verhaal traagjes voortkabbelt. Zoo werd de legende van de Blauwe Prinses (Poetri Hidjau), op geheel Noord Sumatra overbekend, in tienduizenden exemplaren verkocht. Smaken verschillen: op den Europeeschen lezer drukt de monotonie van dezen versvorm reeds na eenige bladzijden loodzwaar, doch de gewone Inlandsche lezer kan er blijkbaar niet spoedig teveel van krijgen.

De meer ontwikkelde lezer wordt daarentegen meer aangetrokken door den nieuwen, oorspronkelijken roman, en in het bijzonder wanneer

daarin een brandende kwestie behandeld wordt. Het is de laatste jaren speciaal het verzet tegen de ouderwetsche uithuwelijking van kinderen door de ouders, zonder dat de liefde der betrokkenen daarbij ook maar iets meespreekt, dat in tal van romans tot uitdrukking is gekomen. De stof voor zulke verhalen lag dan ook in de Inlandsche, en vooral in de Minangkabausche wereld, voor het grijpen. De jongeling, die ergens op Java school gaat en daar zijn relaties opdoet, doch bij thuiskomst ontdekt, dat er reeds een bruid voor hem is uitgezocht, en het uit deze situatie voortspruitend conflict, waarbij velerlei tegenstelling tusschen het ouderwetsche adatmilieu en het idealisme der jeugd kunnen worden belicht, leveren een uiterst dankbaar onderwerp. Het zijn in dit genre — de strijd tusschen de *kaoem koeno* en de *kaoem moeda* — vooral de romans „Pertemoean" (Ontmoeting) van den Minangkabauschen onderwijzer St. Pamoentjak nan Sati en het in Koetaradja spelende „Djeumpa Atjéh" (de Atjéhsche tjempakabloem) van H. M. Zainoe'dDin, waarin naar het schijnt tal van personen niet onduidelijk te herkennen zijn, die de aandacht getrokken hebben. Eenige jaren geleden verschenen, hebben deze beide boeken nog steeds veel navraag in de bibliotheken. Het laatstgenoemde verhaal werd zelfs voor de Opera Stamboel bewerkt, zooals trouwens met tal van Volkslectuur-uitgaven tevoren ook reeds was geschied.

Zeer vlot van de hand ging ook het boek „Salah Asoehan", geschreven door Abdoel Moeis, waarin het vraagstuk van het gemengde huwelijk wordt behandeld. Hoofdpersonen zijn een Minangkabausche jongeman, die de H. B. S. heeft afgeloopen, en een Indo-Europeesch meisje, waarmede hij in de tennisclub op zeer goeden voet is komen te staan. Ook dit werk is een tendenzroman, aangezien het de uitgesproken bedoeling heeft tegen zulke verbintenissen ernstig te waarschuwen. Moeis is zulk een voortreffelijk uitbeelder van milieus en zoo welversneden van pen, dat men het boek niet terzijde legt voor het uit is.

De Soendaneesche redactiestaf van Volkslectuur legde dit jaar een buitengewonen ijver aan den dag. Het aantal uitgegeven deeltjes, dat in 1928 twaalf, en in '29 slechts 7 bedroeg, beliep 27, waarbij 20 nieuwe uitgaven waren. Graag gelezen wordt het door de echtgenoote van den regent van Mr. Cornelis — een geziene figuur in de vrouwenbeweging — geschreven verslag van hare Europeesche reis. Op onderhoudende wijze vertelt de Raden Ajoe van al het merkwaardige en navolgenswaardige dat haar in Europa trof. Ook de Soendaneesche vertaling van de brieven van R. A. Kartini, vertaald door R. Satyadibrata en ingeleid door de Raden Ajoe van Mr. Cornelis, is een veelgevraagd boekwerk. De belangrijkste producten der gansche nieuwere Soendaneesche literatuur zijn echter ongetwijfeld de historische romans van R. Memed Sastrahadiprawira. Deze auteur, van huis uit B. B.-ambtenaar, debuteerde met een tendenznovelletje, Enden Saribanon geheeten, en had zich ook reeds als vertaler van eenige duizend en één nacht verhalen verdienstelijk gemaakt voor de uitbreiding der Soendaneesche lectuur. Zijn in 1928 verschenen Tjarita Mantri Djero, een verhaal, spelende in het voormalige Regentschap Nagara Tengah op het eiland van de zestiende eeuw, is een gelukkige vermenging van schaarsche historische gegeven en volkslegenden, tot een vlotlezend verhaal gegroepeerd. Het werd te Bandoeng eenige malen opgevoerd, en oogstte ook in dezen vorm veel succes.

De in het begin dezes jaars verschenen roman „Pangeran Kornel" speelt in een minder ver verleden, n.l. het einde der achttiende en het begin der negentiende eeuw. De hoofdpersoon, naar zijn in 1825 ontvangen titulairen kolonelsrang als Pangeran Kornel in den volksmond voortlevend, is de roemrijke Soemedangsche regent Koesoemadinata, die eerst na een moeilijke en gevaarvolle jeugd en na lange jaren van eenvoudigen arbeid als gewone tani tot het hooge ambt geraakte, dat voordien in zijn familie erfelijk was geweest. Uit de officieele gegevens, in De Haan's standaardwerk „Priangan" te vinden, uit Inlandsche bronnen als de Babad Tjikoendoel, en uit nog in omloop zijnde volksverhalen en familietraditie, door den auteur vlijtig bijeengezameld en met eenige vrijheid bewerkt, is een roman gegroeid, waarin de stoere figuur van den ouden regent, die de getrouwe dienaar, maar niet de slaaf van de Compagnie was, en die bovenal opkwam voor de belangen der aan hem toevertrouwde bevolking, duidelijk naar voren treedt. Anderen mochten zich haasten, bij het Engelsch tusschenbestuur in de gunst te komen, en zich, gelijk De Roo de la Faille het uitdrukt in zijn te weinig bekende Preanger-schetsen, „naar de wijze der roodrokken te kleeden in een scharlaken staatsiebuis, mèt het oude kleed ook de trouw aan de vroegere meesters afleggend," niet hij. De man die den ijzeren Daendels tegemoet dorst te treden zonder zijn onmogelijke opdracht te hebben uitgevoerd, die de hem toegestoken hand met de linkerhand vatte, en met de rechterhand op den greep van zijn kris den Grooten Heer fier rekenschap van zijn gedrag aflegde, draaide niet met alle winden mee. Zijn rechtschapenheid en plichtsbetrachting, in moeilijke tijden treffend aan den dag getreden, en zijn romantische levensloop maken hem tot een ideale figuur, niet alleen voor een roman, maar ook

voor het werkelijke leven. Dat dit boek zoo grooten opgang maakte, pleit voor den goeden smaak van den Soendaneeschen lezer, en het stemt tot verheuging, dat juist op hetzelfde tijdstip dat in inheemschen kring te Bandoeng ernstig protest werd aangeteekend tegen de pornografische verhalen en waarmee bepaalde broodschrijvers de boekenmarkt overstroomden, deze gunstige reactie te boeken viel.

Wat den stijl betreft, zijn deze boeken niet modernistisch te noemen, geschreven als zij zijn in den dikwijls nogal rhetorischen en gekunstelden trant, welken de Soendaneesche smaak bij litterair proza eischt. Het taalbederf, dat b.v. in de romannetjes van Joehana, een der bovengenoemde fabrikanten van leesstof, welig tiert, staat wel in scherpe tegenstelling tot den welverzorgden, beschaafden stijl van de bovenbesproken schrijvers en vertalers.

Ook op het gebied der dichtkunst worden in de Preanger nog geen nieuwe wegen gezocht. De oude versmaten worden nog steeds toegepast, en alles wat in *dangding* geschreven is, trekt eigenlijk meer dan proza. Zoo is ook de door den auteur van Pangeran Kornel aangevangen metrische vertaling van de belangrijkste verhalen uit het Hindoesche pos Mahabharata, waarvan tot nog toe reeds vijf deeltjes verschenen, geheel en al in den ouden stijl. Dichters, die hun volk een nieuwe dichtkunst geschonken hebben, zijn onder de Soendaneezen nog niet opgestaan.

Thans iets over Madoera.

In 1924 werd vanwege de geringe resultaten, welke de Madoereesche uitgeverij opleverde, de aanmaak van boeken in die taal gestaakt. Inderdaad was de leeslust niet bijster groot, terwijl de verkoop alles te wenschen overliet. Groote voorraden bleven onverkocht. Waarschijnlijk zou men, als men beter van de locale situatie op de hoogte was geweest, zich van optimistische oplagen, welke veel en veel te hoog waren, onthouden hebben. Bovendien was het genre eer aangeboden boeken wel zeer weinig aantrekkelijk: het nuttige en leerzame was te sterk vertegenwoordigd. Opmerkelijk was het verschil in belangstelling t.a.v. werkelijke lectuur, als de Babad Soemenep, en alle goedbedoelde, maar dood vervelende, voorlichtende werkjes. Maar ook de aandacht voor de wel leesbare boeken moest afnemen, indien er nooit iets nieuws aan het repertoire werd toegevoegd. Trots allen ijver, door de beheerders der Volksbibliotheken getoond, verflauwde de leeslust, omdat alles uitgelezen was. Na heroriëntatie ter plaatse en langdurige besprekingen met personen uit alle klassen van de bevolking werd het vorige jaar tot hervatting van de Madoereesche uitgeverij besloten, voorloopig met nu wel geen overweldigende, maar toch met bevredigende resultaten.

Als typisch voorbeeld van locale gebruiken, waardoor het al dan niet slagen van een uitgave wordt beïnvloed, wil ik hier even iets vertellen van de „leesavondjes" op Madoera. Bij zulke gelegenheden pleegt men een „uitlegger" van naam, die het Javaansch goed machtig is en dit is vloeiend Madoereesch kan overzetten, uit te noodigen om een der geliefde werken als het Javaansche Rama-verhaal te komen lezen. Men zit gezellig bij elkaar, en luistert naar den zang van den uitlegger, die aangezien tembang op zichzelf al niet snel gaat, en hij bovendien ook nog moet vertalen, heel langzaam vordert. Maar dat hindert niet: heeft hij een mooie stem en is zijn vertaling geestig, dan vergeet men den tijd en de nacht gaat voorbij zonder dat men het bemerkt.

Het geslacht der „uitleggers" is op Madoera echter aan het uitsterven, en de jongere generatie, die geen Javaansch meer kent, doch in de scholen met Maleisch werd grootgebracht, verstaat de kunst niet meer. Het schoolonderwijs heeft den cultureelen band tusschen Madoera en Midden-Java, gelegd in de dagen der vriendschappelijke relaties tusschen de vorsten van Soemenep en van Mataram, verbroken, en daardoor het verleden wel heel scherp als voorbij gemarkeerd. Om nu echter de Javaansche, geliefde literatuur niet in een steeds dikker wordend waas van onbegrijpelijkheid te doen vernevelen, heeft Volkslectuur een complete vertaling van den Javaanschen Rama, vervaardigd door een Madoereesch litteraat uit de oude school, uitgegeven, met de bedoeling, dat dit werkjes langzamerhand den „uitlegger" der leesavondjes zal gaan vervangen. In den loop van dit jaar werden reeds eenige honderden exemplaren verkocht, wat voor Madoera veel genoemd mag worden, en wel een bewijs oplevert, dat het juist op tijd verschenen is.

Over het Javaansche taalgebied kan ik kort zijn. De serie beknopte wajanglakons, bijeengebracht onder de auspiciën van P. A. A. Mangkoenagara VII te Solo, ging geregeld voort te verschijnen, en de beide eerste deeltjes moesten reeds worden herdrukt. Belangrijke oude teksten als de Ardjoenasasrabaoe begonnen in het uitgave te verschijnen. Daarnaast trekken goede vertalingen van niet al te ver liggende stof, als b.v. die van het beroemde Papegaaiboek, een in het geheele Oosten bekende vertelselverzameling, en zelfs bewerkingen van Europeesche verhalen als Luilekkerland (*Nagara Mirasa* is de Javaansche titel) en een collectie sprookjes van Grimm, in vijf deeltjes op moderne frissche wijze uitgegeven onder den titel van *Dongèng Adi*, een groot aantal

lezers, de laatstgenoemde boeken uiteraard het meest onder de kinderen. Het totaal aantal in 1930 nieuw uitgegeven werkjes bedroeg ruim 30.

Ten slotte nog enkele cijfers.

De door het kantoor uitgegeven Almanakken, in drie talen opgelegd, bereiken nu reeds eenige jaren het recordcijfer van 100.000 stuks.

Met inbegrip van deze almanakken bedraagt de jaarlijksche omzet ongeveer 365.000 stuks.

Alleen voor de vier periodieken van Volkslectuur werd in de laatste jaren ongeveer 80.000 K.G. tekstpapier per jaar gebruikt; het aantal gedrukte exemplaren beliep ver over het miljoen.

Het aantal uitleeningen in de volksbibliotheken onder rechtstreeksch beheer bedroeg in 1929 (de cijfers over '30 komen pas medio '31 beschikbaar): 2.591.211.

Wanneer men nu bedenkt, dat er dit jaar weer ongeveer 50 bibliotheken geopend werden, terwijl 50 aanvragen nog niet konden worden uitgevoerd, en ook de zoowat 500 bibliotheken in ziekenhuizen, opvoedingsgestichten, kazernes, openbare leeszalen en verdere particuliere stichtingen niet uit het oog verliest, dan kan men zich ook een voorstelling maken van den omvang, dien de volkslectuurvoorziening genomen heeft.

(De Locomotief, 19 Dec. 1930).

JAVAANSCHE LETTEREN.

Over de Javaansche letterkunde in vertaling.

door

Dr. TH. PIGEAUD.

Naar aanleiding van: Pranatjitra, een Javaansche Liefde' uit het Javaansch vertaald door C.C. Berg, met medewerking van M. Prawirahatmadja. Uitgeverij C. A. Mee's Santpoort 1930.

De belangstelling van de wetenschap en van het beschaafde publiek in Europa en Amerika, vooral in de vorige eeuw opgekomen en gegroeid en nog steeds wassende, voor de voortbrengselen der kunst van vreemde volkeren, is pas betrekkelijk laat op dezen Archipel gevestigd geworden. Reeds sinds eeuwen zijn de zijde en het porselein van China, het lakwerk van Japan, de weefsels van Voor-Indië in Europa bekend. Voortbrengselen van de kunstnijverheid der Indonesische volkeren werden echter slechts bij uitzondering naar het Westen gestuurd, hoewel de waren van China en Japan vroeger hun weg moesten nemen door den Archipel, ja zelfs gedeeltelijk hier ingekocht werden.

Het is hier niet de plaats om de oorzaken na te gaan van dezen staat van zaken, die waarschijnlijk reeds bestond toen de Europeesche handelaren, de Portugeezen en later de Hollanders, den handel in den Indichen Oceaan en de Chineesche Zee en den uitvoer van hier naar het Westen van Voor-Indiërs, Indonesiërs en Chineezen kwamen overnemen. De maatschappelijke toestanden en de geringe vraag naar hier te maken voor uitvoer beschikbare nijverheidsvoortbrengselen zijn, als men naar naastbij liggende oorzaken zoekt, het meest voor de hand liggend.

Ook op het gebied van de letterkunde heeft het Westen veel eerder kennis gemaakt, door middel van meer of minder goed geslaagde vertalingen, met werken in andere Zuid- en Oost-Aziatische talen dan met geschriften en de talen van den Archipel. Alleen Maleische verdragen en overeenkomsten met handelsrelaties hebben reeds vroeg de aandacht gehad; dergelijke staatsstukken, doorgaans onder vreemden invloed opgemaakt, kan men echter nauwelijks tot de letterkunde rekenen.

Pas in het laatste kwart van de vorige eeuw, kan men zeggen, is er bij Europeanen in Europa en hier te lande eenige belangstelling ontstaan voor de voortbrengselen der kunstnijverheid dezer gewesten: batikwerk, weefkunst, houtsnijwerk e.d. Echter alleen bezien uit een oogpunt van kunst; de tijden waren verstreken, door het opkomen der Europeesche fabrieksnijverheid, dat dergelijke voortbrengselen van handwerk in Europa een eenigszins uitgebreide markt hadden kunnen veroveren. Omgekeerd, de Europeesche fabrieksnijverheid is met haar goederen ver doorgedrongen op het gebied van het hier inheemsche handwerk en kunstambacht en heeft dit op vele plaatsen zelfs al doen verdwijnen. De belangstelling in Europa en Amerika voor een enkele andere uiting der Javaansche kunst, zooals voor den dans en de muziek, pas in den allerlaatsten tijd eenigszins merkbaar, is uiteraard plaatselijk en beperkt tot weinigen.

Vroeger dan voor de voortbrengselen der

kunstnijverheid en voor den dans is er bij Europeanen belangstelling ontstaan voor de voortbrengselen der letterkunde in sommige der talen van den Archipel. Deze belangstelling, waarvan het eerste ontwaken reeds in de 18e eeuw is op te merken, is ontstaan voornamelijk ten gevolge van de langzamerhand vermeerderde en nauwer geworden aanrakingen met de Inheemsche samenleving, vooral met de Javaansche Vorstendommen. Een tijd van betrekkelijken bloei beleefde de Europeesche beoefening der Javaansche taal- en letterkunde dan ook in de eerste helft en omstreeks het midden van de vorige eeuw, toen de aanraking van het Bestuur met groote stukken van Midden-Java eerst recht begon of nauwer werd gemaakt. De bestudeering van de Javaansche letterkunde (daartoe wil ik mij thans bepalen) was in dien tijd echter niet meer dan middel om te geraken tot het doel, een voldoende hoeveelheid kennis van de Javaansche taal te vergaren, om die vervolgens te gebruiken in dienst der Landelijke Inkomsten en Cultures. Den zin en de gedachten der Javaansche letterkundige geschriften, het kosmisch religieuze gevoel waarvan zij doordrongen zijn, begreep men niet en kon men niet navoelen. De vooral dien tijd geheel beheerschende rationalistisch-analyseerende geest en methode van onderzoek liet geen ruimte over voor het opsporen, navoelen en combineeren van gedachten en gevoelens, die hem zelf vreemd of onbewust waren.

Men heeft ook pas langzamerhand bemerkt dat moeizaam verworven kennis van het taaleigen der Javaansche letterkunde, althans van de letterkunde van den tijd, in de praktijk van het dagelijksch leven niet veel waard is. Immers die letterkunde bediende zich van een gezocht-ongewonen woordenschat en was bijkans geheel in dicht geschreven, zoodat haar uitdrukkingswijze wel zeer verschilde van die van allen dag. Daarom heeft men zich later vooral toegelegd op de bestudeering van de enkele reeds bestaande prozawerken, en het schrijven van andere aangemoedigd, iets wat de ontwikkeling van de Javaansche letterkunde zeker geen kwaad gedaan heeft. Bovendien is men een meer gewoon, alledaagsch Javaansch gaan zoeken in Javaansche brieven, waarvan er dientengevolge verscheidene bundels, gelithografeerd en gedrukt zijn, ten behoeve van het onderwijs aan aspirant-Indische ambtenaren. Voor hen vormde het ontcijferen van de zoogenaamde handschriften, de lithografische reproducties van de Javaansche brieven, door verschillende vaak ongeoefende handen geschreven, en zelden iets van eenig belang inhoudende, een deel van hun kennismaking met de Javaansche taal, dat weinig lust zal hebben opgewekt tot verdere studie.

II.

In latere jaren, toen de kennis van het Javaansch als taal bij de Europeesche beoefenaars was toegenomen, zijn dezen zich ook met de Javaansche letterkunde om haarzelver wil gaan bezig houden. Toen was de belangstelling voor het Javaansch, naar verhouding van het aantal Europeanen op Java, echter reeds afnemende, ook waarschijnlijk, omdat allengs de noodzaak om Javaansch te kennen, wanneer men met Javanen in aanraking kwam, zeer sterk was verminderd. Zich uitdrukkende in het Maleisch, hoe gebrekkig ook, en zooals thans, in het Nederlandsch, werd men voldoende begrepen. De Westersch-wetenschappelijke bestudeering der Javaansche taal en letterkunde die zich sinds de tweede helft van de vorige eeuw tot een hoog peil heeft weten te verheffen, is dan ook bijna geheel aan de aandacht van het ontwikkelde publiek in Holland en hier te lande voorbij gegaan.

Samenvattende beschouwingen over de uitkomsten van het onderzoek zijn er zoo goed als niet verschenen, ook al tengevolge daarvan, dat er steeds maar zeer weinigen zich konden bezig houden met deze studie, die weinig nut voor de praktijk en weinig algemeene belangstelling had. De lang niet onbelangrijke en in sommige opzichten zelfs verrassend overvloedige uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek naar de Javaansche taal- en letterkunde zoowel als naar de volkenkunde zijn daardoor veelal slechts verspreid in tijdschriften te vinden, in opstellen die voor ondeskundigen moeilijk te begrijpen en te waardeeren zijn. Vertalingen van geschriften der nieuwere Javaansche letterkunde zijn er in dit latere tijdperk niet of slechts fragmentarisch verschenen; hoogstens vindt men inhoudsopgaven, die weinig aantrekkelijkheid bezitten, door het ontbreken van alle kleur en vorm.

Slechts in het oudere tijdperk, toen men nog bezig was met het overwinnen der moeilijkheden van Javaansche taal-eigen, zonder veel begrip te hebben voor den dieperen zin van de teksten die men las, zijn er eenige volledige vertalingen verschenen. Vooral dr. A. B. Cohen Stuart heeft zich verdienstelijk gemaakt door het vertalen van eenige Javaansche geschriften, waaronder een groot en klassiek werk als de Bratajoeda. Na zijn dood in 1876 is er echter zeer langen tijd niets meer van dezen aard in het Nederlandsch uitgekomen.

Sinds de laatste tientallen jaren heeft elders de algemeener wordende belangstelling in het Oosten den stroom der vertalingen uit Aziatische literaturen in Europeesche talen steeds doen wassen, zoodat er, vooral in het Engelsch en het Duitsch, tallooze werken vertaald zijn

uit schier alle talen van Zuid- en Oost-Azië. Intusschen zijn literaire vertalingen uit de Indonesische talen in het Nederlandsch echter zeldzaam gebleven. De veel vermeerderde aanraking, vooral van zending en missie, met de bijkans ontelbare talen en dialekten van den Oostelijken Archipel heeft wel gemaakt, dat er verscheidene en daaronder voortreffelijke en grondige werken zijn verschenen over die talen, voor de taalwetenschap een sieraad; als zij vertalingen van teksten bevatten zijn die echter slechts bedoeld als hulpmiddel bij de studie. Bovendien is voor het beschaafde publiek, dat kennismaking met letterkundige geschriften der Indonesische volkeren wenscht, het lezen van dergelijke vertalingen uit de literaturen der minst ontwikkelde dier volkeren niet zelden teleurstellend, ofschoon die verhalen van een wetenschappelijk volkenkundig standpunt bezien juist weer zeer belangwekkend kunnen zijn. Zij staan echter veelal in hun naakten eenvoud te ver af van wat het Westen en ook het Oosten van een literair kunstwerk heeft leeren eischen om waardeering als zoodanig te vinden.

Vertalingen uit de literaturen der meest ontwikkelde volkeren van den Archipel, van Bali tot Atjeh, zouden de Westersche lezers in kennis kunnen brengen met geschriften, die als letterkunde, al zij het vaak vreemde en exotische, te waardeeren zijn. Wel zijn deze literaturen voor het grootste gedeelte nog niet in het tijdperk, dat elk harer voortbrengselen te beschouwen is als de individueele kunstuiting van een enkelen kunstenaar, ook al wordt vaak één bij name als schrijver genoemd. Hare geschriften zijn veelal het gezamenlijke werk van en bestemd voor een geheele groep of gemeenschap in de samenleving. Pas in lateren tijd kan men soms in de grootste literaturen van Java en Sumatra het werk van bepaalde schrijvers herkennen aan kenmerkende eigenaardigheden of karaktertrekken, zooals de Westersche letterkundige smaak dat verwacht. Het ontbreken van individualiteit in de schoone letteren behoeft echter geen beletsel te zijn voor het vinden van waardeering; in schier alle literaturen, vooral in de Oostersche, waaruit heden ten dage gaarne in Europeesche talen vertaald wordt, is ditzelfde in meerdere of mindere mate op te merken.

Van de literaturen der Westelijkste volken van den archipel is echter tot nu toe zeer weinig vertaald, en wat er vertaald is aan grootere werken is zeker voor het geringste deel uit de Javaansche letterkunde, hoewel die toch veel rijker aan oorspronkelijke werken, met meer afwisseling en in verscheidene opzichten met meer eigen karakter is dan de literaturen der naburige volken. Alleen uit het oudste Javaansche van voor den Islam, uit den tijd van Madjapahit en vroeger, is in de laatste tientallen jaren vrij wat vertaald in het Nederlandsch. Naast deze geschriften van vier of meer eeuwen oud verdienden echter wel werken van jongeren datum onder de aandacht van een grooter publiek gebracht te worden, al ware het alleen maar om een weerlegging te geven van de ganschelijk verkeerde meening, als zou na de dagen van Madjapahit de Javaansche geest niets van belang meer op het gebied van kunst of letterkunde hebben voortgebracht. Deze voorstelling die helaas ook in sommige kringen van jongere Javaansche intellektueelen wel ingang schijnt te vinden, is dat, begrijpt men, reeds daarom geheel en al valsch, omdat alles wat de Islam gebracht heeft, daarbij veronachtzaamd wordt. Juist onder de werken die het meest in Moslimschen geest geschreven zijn, vindt men eenige verhalende geschriften, behoorende tot den zoogenaamden Ménak-cyclus, die door oudere Javaansche taalminnaars gemeenlijk hoog op prijs worden gesteld, en die in vertaling waarschijnlijk geen slecht figuur zouden maken.

III.

Het meeste van wat vertaald is uit de nieuwere literaturen der Westelijke volkeren van den Archipel is echter, zooals gezegd, niet uit het Javaansch, maar uit de Maleische talen. Behalve de omstandigheid, dat Maleisch eerder bekend is geraakt hoe slecht dan ook, als verkeerstaal van den handel en de diplomatie, moet men ook in aanmerking nemen, dat het taaleigen van de Maleische verhalende werken ongetwijfeld minder moeilijkheden biedt dan dat van de Javaansche. Ook daarom is het te waardeeren, dat prof. Berg de gelegenheid heeft gevonden, in een serie vertalingen uit Oostersche literaturen van de uitgeverij C. A. Mees te Santpoort, een vertaling te geven van een bekend Javaansch romantisch verhaal, Pranatjitra genoemd: een Javaansche liefde.

Het kan niet de bedoeling zijn hier een bespreking te geven van deze vertaling van prof. Berg en zijn hulpleeraar M. Prawirahatmadja, een niet onaanzienlijk stuk werk van meer dan 300 bladzijden, behalve een inleiding en taalkundige aanteekeningen. Zulk een bespreking kan beter in een vaktijdschrift plaats hebben. De bezwaarlijkheden van een zoo uitgebreide vertaling van een letterkundigen Javaanschen tekst, natuurlijk in dichtmaat, zooals bijna alle oudere Javaansche literatuur, moet men intusschen niet onderschatten. De uitdrukkingswijze van deze teksten is altijd eenigszins eigenaardig verwrongen ten gevolge van den dwang der versmaat; de woordenkeus is zoo goed als nooit de natuurlijke, alledaagsche van thans of van vroeger, maar een kunstmatig voor literair gebruik samengestelde,

de beschrijvingen zijn in hooge mate stereotiep, telkens terugkeerend.

Dit zijn eigenaardigheden, die men terugvindt in een zeker tijdperk der ontwikkeling van zoo goed als alle literaturen, Oostersche zoowel als Westersche. Al is in de letterkunde van de West-Europeesche volken de dwang van den vorm zeer verlicht, vooral wat betreft de woordenkeus, die nu zelfs veelal „natuurlijk" moet zijn, sporen en herinneringen aan dit tijdperk zijn er nog genoeg voorhanden. Men denke aan de romantische of zoogenaamd historische verhalen in dichtvorm nog uit den tijd van onzen Bilderdijk, en aan dergelijke in andere literaturen, bijv. van Lord Byron (Don Juan) en nog lateren. Het behoeft wel geen betoog dat het vertalen van zulk een romantisch verhaal in verzen niet weinig moeilijkheden met zich brengt. Vooral zal men er zich voor moeten hoeden in de vertaling een natuurlijke, alledaagsche uitdrukkingswijze en woordenkeus te bezigen, die het oorspronkelijke werk geheel vreemd zijn; immers dan zou de vertaling in een geheel andere sfeer terecht komen dan het oorspronkelijke. Gelukkig is men er in deze vertaling van het verhaal van Pranatjitra in geslaagd zooveel mogelijk alle woorden en uitdrukkingen, die een storenden indruk zouden kunnen maken, te vermijden.

Over de redenen, die prof. Berg ertoe gebracht hebben juist dezen tekst te kiezen om te vertalen, deelt hij het een en ander mede in de inleiding. De keuze kan men in zooverre wel gelukkig noemen, als het doel bereikt is, in het Nederlandsch een onderhoudend en leesbaar verhaal uit het Javaansch te vertalen. Zeer kenmerkend voor een van de groote groepen der Javaansche letterkunde is het Pranatjitra-gedicht echter niet. Om een kenmerkenden tekst in Nederlandsche vertaling te hebben, zou men een stuk uit de Babad- of de Wajang-verhalen moeten nemen. Het verhaal van Pranatjitra is eigenlijk, zooals de tekst zelf ook vermeldt, een bewerking in kunstpoëzie van een in den beginne vrij ongekunsteld volksverhaal, bestemd om zingende voorgedragen te worden door een rondtrekkenden speelman met een gambang (een soort muziekinstrument, een Javaansche xylofoon). Dit verhaal had waarschijnlijk tot kern een plaatselijke overlevering, verbonden aan een oud graf in de desa Tjéporan bij Jogja, waarvan verteld werd, dat daar twee gelieven, trouw tot in den dood, tezamen begraven waren:

Een gapend gat,
en twee de menschen, die er binnengaan,
Goes Pranatjitra en Rara Mendoet,

zooals het telkens, bijna als een refrein, in het verhaal herhaald wordt. Ook thans nog wordt dit graf in Tjéporan vereerd; zij die de liefde van een vrouw willen winnen gaan er offeren en brengen een nacht door aan het voeteneinde van het graf van Pranatjitra en Rara Mendoet.

Men zal wel niet verwachten dat hier nagegaan wordt, in hoeverre al wat de Javaansche tekst vertelt van de schoone Rara Mendoet, de Maagd van Pati, die in krijgsgevangenschap naar Mataram werd gevoerd, en van den dapperen Pranatjitra met zijn haan, wier beider kortstondige liefde zoo noodlottig eindigde, op historische waarheid berust. Dit zou trouwens ook nauwelijks doenlijk zijn. Als mogelijkheid is in ieder geval te aanvaarden, dat oude vertellingen, sprookjes als men wil, een belangrijken invloed op de uitwerking van Pranatjitra's geschiedenis hebben uitgeoefend. Wel wordt het verhaal geacht te spelen in historischen tijd, onder Soeltan Agoeng Anjakrakoesoema van Mataram, maar dat is geen bezwaar. Op Java hebben de sprookjes, de mythe en de historie altijd zeer nauw verband met elkaar gehouden, zoodat zij vaak nauwelijks te ontwarren zijn, ook in die geschriften, welke zichzelf als waarheidsgetrouwe weergaven van historische gebeurtenissen aandienen.

De Javaansche letterkunde kent nog wel meer dergelijke volksverhalen, tevens plaatselijke legenden, en daaronder zijn er ook wel andere, zeker niet minder treffende, zooals het verhaal van Bangsatjara en zijn geliefde, die samen met hun trouwe honden den dood vonden op het eilandje Mandangin (Poelo Kambing) van Sampang, waar hun graf ook nog vereerd wordt. Dergelijke geschiedenissen hebben meestal echter geen of een weinig zorgvuldige literaire omwerking tot een goed leesbaar gedicht ondergaan, zoodat zij nog staan op de hoogte van de verhalen van straatzangers of voordragers, zooals elk volk die gekend heeft of nog kent. Men denke aan de Middeleeuwsche troebadoers die sprookjesachtige verhalen over den Grooten Keizer Karel zoowel als over den strijd om Troje wisten voor te dragen, en aan den Moord van Raamsdonk.

Verscheidene episoden van de Babad's, de Javaansche Geschiedenis, zijn waarschijnlijk ook te beschouwen als in oorsprong volksverhalen, sprookjes of mythen, verbonden geraakt aan een bepaalde plek. Deze Babad-verhalen zijn echter opgenomen in een groot literair geheel, zoodat het eenig bezwaar zou opleveren hen voor een afzonderlijke uitgave uit hun verband los te maken.

Juist als vlot verloopend en goed afgesloten geheel, iets wat zelden in de oudere verhalende Javaansche letterkunde voortkomt, is het verhaal van Pranatjitra te waardeeren; daardoor is het ook mogelijk geweest het te vertalen in een niet te groot boekje van 360 bladzijden, met de aanteekeningen van M. Prawirahatmadja, bestemd voor dengeen, die met behulp van deze vertaling

den oorspronkelijken tekst wil lezen. C.A. Mees heeft het boek doen versieren met reproducties naar voor een deel reeds oude foto 's uit de verzameling van het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Deze foto's hebben blijkbaar alleen tot doel, den zich in de Javaansche samenleving niet thuis gevoelenden lezer een indruk te geven van de omgeving en de personen, in het boek beschreven, zooals die hadden kunnen zijn; het zijn geen illustraties van het verhaal. Het illustreeren van verhalen uit Inheemsche literaturen door Europeesche kunstenaars heeft tot nu toe zoo weinig fraaie en natuurgetrouw aandoende resultaten opgeleverd, blijkbaar door gebrek aan vertrouwdheid met land en volk hier, dat het vooreerst nog de voorkeur verdient zich bij foto's te bepalen.

Zeker is het te hopen, dat de uitgever en de bewerkers van deze vertaling uit het Javaansch in ruime mate de voldoening mogen smaken, dat hun werk bijdraagt tot de zoo hoog noodige vermeerdering van de kennis bij het grootere publiek omtrent kunst en leven van het Javaansche volk. De niet te onderschatten moeite en arbeid, aan deze uitgave ten koste gelegd, hebben een klein deel van de gaping aangevuld die de literatuur in het Nederlandsch over Oost-Indië vertoont, namelijk het bijna volkomen gebrek aan vertalingen uit de voornaamste inheemsche talen. Als een van die zeldzame vertalingen is het boek reeds zeer waard gelezen te worden. Spoedig zal men daarbij bemerken dat het verhaal in zijn eenvoud, zonder eenig samengesteld zielkundig vraagstuk, een eigenaardige bekoring heeft, die den Westerschen lezer het slot als tragisch doet gevoelen. De ook in de vertaling, juist doordat die zoo letterlijk mogelijk is gehouden, nog voldoende voelbare zwoelexotische sfeer van dit Javaansche verhaal, maakt het lezen nog te meer aantrekkelijk voor wie bekend is met de omgeving waarin het speelt, de ouderwetsche Vorstenlandsche heerenhuizinge met haar schier eindelooze stoeten van manlijke en vrouwelijke bedienden en volgelingen van allerlei rang. Het is zeer te hopen, dat prof. Berg of anderen gelegenheid en kracht zullen vinden, op deze vertaling nog talrijke meer te doen volgen, opdat eindelijk een sinds al te lang bestaande achterstand in de Nederlandsche letterkunde ingehaald worde.

(De Loc. 8, 10 en 11 Nov. 1930).

Soerakarta, October 1930.

BOEKBESPREKING.

INSULINDE, VOM GOLDENEN CHERSONESUS. I *Malaiische Weisheit und Geschichte* (1927); II *Malaiische Erzählungen* (1925), aus dem Malaischen übertragen von HANS OVERBECK. Jena, Eugen Diederichs.

De lezers van dit tijdschrift kennen den heer HANS OVERBECK uit verschillende artikelen, o.a. handelend over Java in de Maleise literatuur. Dank zij het daarin medegedeelde zal een korte aankondiging van dit werk over Maleise letterkunde in het tijdschrift van het Java-Instituut geen rechtvaardiging meer behoeven.

Het is geen gering plan, dat de uitgever aanduidt in de titel van de reeks, waarin deze vertalingen verschenen zijn, en nader uitwerkt in het voorwoord bij het tweede deel (dat het eerst verschenen is). Hij wil de „oneindig rijke schat van literatuur en folklore" die Insulinde biedt aan het Duitse volk bekend maken, en de, grotendeels niet uit Insulinde doch van het „Gouden Schiereiland" afkomstige Maleise literatuur, waarmee de Duitse lezer in dit deel kennismaakt, vormt een inleiding tot de eigenlike serie, welke nog meer „gehoopt" dan ontworpen is. Een hoop, die voor zover wij weten nog niet in vervulling is gegaan.

Voorlopig kunnen wij echter dit begin met instemming begroeten. Het eerste deel bevat een inleiding tot de Maleise literatuur, een serie uittreksels uit de Tadjoe-sSalatin (Makota segala radja), welke een overzicht geven van den inhoud van dit werk en (verreweg het grootste gedeelte) een verkorte vertaling van de Sedjarah Mélajoe. In het tweede deel vinden we een volledige vertaling van een Maleise hikajat, en uittreksels van vier andere; verder vertalingen en inhoudsopgaven van enige Maleise Uilespiegelverhalen en dwerghertvertellingen. Een derde deel zou een indruk van de Maleise poëzie geven door vertalingen van de Sja'ir Kin Tamboehan en van een aantal pantoens, en verder een uitvoerige inhoudsopgave van de Hikajat Seri Rama. Van dit laatste werk zijn echter inmiddels reeds twee Duitse excerpten verschenen; het zou daarom te wensen zijn, dat de schrijver in plaats daarvan een overzicht gaf van de Maleise wajangverhalen uit de Mahabharata-cyclus, waarvan hij een handschrift, uit Palembang afkomstig, bezit.

De moeilike taak, Maleise teksten weer te geven in een West-Europese taal, zo dat de karakteristieke stijl zoveel mogelik behouden blijft, maar toch een vlot leesbaar verhaal verkregen wordt, is door den schrijver o.i. op voortreffelike wijze vervuld. Nergens is de betrouwbaarheid aan de leesbaarheid opgeofferd, zodat deze uitgave uitnemend materiaal biedt voor den beoefenaar der vergelijkende literatuurgeschiedenis, die de oorspronkelike teksten zelf niet raadplegen kan.

De hier geboden vertalingen en excerpten zijn, evenals de vroeger verschenen volledige vertaling van de Hikajat Hang Toeah, ontstaan gedurende de tijd, die de auteur in Engelse interneringskampen te Singapore en in Australië doorbracht. Hierdoor was de literatuur die den schrijver ten dienste stond zeer beperkt. Met uitzondering van de Tadjoe-sSalatin zijn alle vertaalde en geëxcerpeerde stukken ontleend aan de te Singapore uitgegeven Malay Literature Series. Het merendeel van de in deze serie uitgegeven werken is in de moderne tijd op het Maleise schiereiland opgetekend uit de volksoverlevering; enkele zijn naar handschriften bewerkt of aan oudere uitgaven ontleend, zoals de Hikajat Pelandoek Djenaka van KLINKERT.

Bij de in het eerste deel gegeven inleiding tot de Maleise letterkunde is een overzicht gegeven van de verschillende literatuurgenres en de voornaamste werken die daartoe behoren. Juist door de speciale aandacht welke hierbij aan de Singapore-uitgaven gewijd wordt vindt men hierin menig nieuw of minder bekend gegeven.

Dit overzicht is o.i. het belangrijkste gedeelte van het eerste deel. De Tadjoe-sSalatin blijft, ook in OVERBECK'S excerpt, een voor den Europesen lezer (en voor hem alleen?) ongenietbaar werk. Wij meenden dat ROORDA VAN EYSINGA'S overdreven waardering ervoor na VAN RONKEL'S juistere taxatie (TBG 41 p. 55 evv.) geen aanhangers meer had, doch vinden ze hier nog met instemming aangehaald. Bij de Sedjarah Melajoe zou een veel uitvoeriger historiese toelichting gegeven moeten worden om de lectuur ervan voor edn belangstellenden leek vruchtbaar te maken.

Het tweede deel achten wij daarom veel beter geslaagd. De hierin meegedeelde verhalen, waarin veel voorkomt dat gemeen goed der Europees-Aziatiese folklore is, lenen zich beter tot weergave voor een Europese lezerskring.

Merkwaardig is de vorm der verhalen van den *penglipoer lara*, zoals de rondtrekkende voordrager op het Maleise schiereiland genoemd wordt. Ze zijn in proza, hier en daar onderbroken door rythmiese gedeelten, door OVERBECK „Blankverse" genoemd. Vooral stereotype beschrijvingen, die in hetzelfde verhaal en zelfs in verschillende vertellingen vaak woordelik gelijk terugkomen, worden in deze ryhtmiese vorm

gegeven. Met dit verschil in vorm zal wel een verschil in voordracht gepaard gaan: het proza wordt in de gewone spreektoon verteld of opgedreund, bij de „Blankverse" gaat de verteller in een bepaalde melodie over. Zo hoorden wij het altans van Batakse *toeri-toerian*-vertellers. Daarentegen is de Minangkabause *kaba* geheel in „Blankverse" opgesteld, en wordt dan ook geheel zingenderwijs voorgedragen. De vorm van de *kaba* is geheel dezelfde als de rythmiese gedeelten in de *penglipoer-lara* verhalen; zelfs komen vele regels letterlik overeen. Of de Minangkabause *kaba*-vorm een verdere ontwikkeling is van het prozaverhaal met rythmiese stukken afgewisseld, of omgekeerd dit laatste een verbastering van de oorspronkelik geheel rythmiese verhaalvorm, is een vraag die wij zonder nader onderzoek niet durven te beantwoorden.

Hetgeen OVERBECK in deze twee delen den beoefenaar der Maleise letterkunde en een, naar wij hopen wijden, kring van belangstellenden heeft geboden, doet ons zijn verdere publicaties op dit gebied met verlangen tegemoet zien.

P. V.

PRANATJITRA, EEN JAVAANSCHE LIEFDE, uit het Javaansch vertaald door C. C. BERG, met medewerking van M. PRAWIROATMODJO, MCMXXX, Uitgeverij C. A. Mees, Santpoort.

Blijkens zijn Inleiding tot bovengenoemde vertaling koestert de Leidsche hoogleeraar voor de Javaansche taal en letterkunde het voornemen, eenige in die taal geschreven werken in een vloeiende vertaling aan het belangstellende publiek voor te zetten. Wel zijn er al een eeuw lang verscheidene van de meest gezaghebbende Javaansche literatuurproducten in het Nederlandsch overgebracht, maar kennismaking hiermee zal maar al te vaak teleurstellen. Zoowel inhoud als vorm zijn hieraan schuld; de inhoud, doordat de smaak der Javanen anders is dan de onze, en de vorm doordat we te doen hebben met studievertalingen, waarbij door de vertalers meer gestreefd werd naar een zoo zuiver mogelijk weergeven van de nuanceeringen in de Javaansche woorden en volzinnen dan naar een aangenaam leesbare bewerking. Daar die vertalingen bovendien grootendeels zijn ondergebracht in zware boekdeelen, behoorend tot lange reeksen der uitgaven van wetenschappelijke instellingen, kan men wel zeggen dat de Javaansche letterkunde voor den Nederlander maar al te zeer tot de gesloten boeken behoort. Wel schijnt het sommigen desniettegenstaande vergund te zijn, een blik te werpen in het zieleleven van den Javaan, maar zelfs voor hen ware het misschien niet overbodig, kennis te nemen van een boek als dit.

Immers de uitgave van dit boek mogen we beschouwen als een pioniersdaad: een geenszins onverdienstelijk Javaansch gedicht is overgebracht in een aangenaam leesbaar Nederlandsch en goed verzorgd uitgegeven tegen een prijs die niet te hoog mag heeten. Maar bovendien heeft de vertaler niet alleen zichzelf voortdurend scherp rekenschap gegeven van zijn woordkeus en zinsbouw, maar ook den lezers deze niet onthouden. Door zijn zelfstandige keuze heeft hij ons een boek gegeven dat zeer zeker typisch Javaansch mag heeten, maar óók ruimschoots voldoende aan ònzen smaak kan beantwoorden om in breede kringen de waardeering te vinden die het verdient.

Het „geval" is eenvoudig genoeg om samengevat te kunnen worden, zonder dat we er te zeer aan te kort doen. Eén van Sultan Agĕng's grooten had na de overwinning van Paṭi o.a. een opvallend mooi meisje uit de buit gekregen, dat hij als concubine begeerde, ja zelfs tot gemalin wilde verheffen. Aan zijn gade, die door dit voornemen zoo grievend werd beleedigd, maar hem toch trouw bijstond in de verwezenlijking van zijn voornemen, viel de taak van tusschenpersoon ten deel. Maar wel verre van zich vereerd te gevoelen door het schitterend te achten aanbod wierp de fiere rårå Mĕṇḍoet deze gedachte van zich, uit hartgrondigen afkeer voor dien ouden tandeloozen man. Liever verdiende ze den kost en de haar opgelegde boete met het houden van een sigarettenstalletje. Onder de jonge mannen, ook onder de getrouwde, werd het een rage, haar sigaretten te koopen, te meer nog wanneer zij er al eenige trekjes aan had gedaan en het mondstuk nog vochtig was van de aanraking met hare lippen. Ook een welgestelde en knappe jonkman uit den gegoeden burgerstand werd op slag verliefd; en het meisje was al niet minder bekoord van hem. Eenige àlleszeggende blikken, een brief ...... en de zaak is beklonken. Prånåtjitrå weet zijn geliefde te benaderen door dienst te nemen bij haar machtigen heer; ook verzekert hij zich de toegenegenheid van het personeel door hun groote fooien te geven, maar verder verliest hij dan ook alle overleg uit het oog. Wanneer zij eenmaal het liefdesgenot gesmaakt hebben, voelen de twee zich ziek door de uren van scheiding, kunnen aan niets anders meer denken en vereenigen zich andermaal. Deze vermetelheid wordt ontdekt; Prånåtjitrå krijgt nog de

gelegenheid te vluchten, maar de overspelige Mĕṇḍoet wordt tot bloedens en bezwijmens toe gegeeseld. 's Nachts weet hij haar nog te ontvoeren, maar op hun vlucht worden ze achterhaald. De in zijn eer getaste regent doodt Prânâtjitrâ in zijn woede eigenhandig, en Mĕṇḍoet stoot zich hetzelfde wapen in de borst.

Dit gegeven nu wordt met zooveel behagelijke breedvoerigheid uitgewerkt, dat elk tooneel op zich zelf den lezer aangenaam bezighoudt en doet meeleven. De van verliefdheid in schelden overslaande buien van den regent, de markttafereeltjes, het hanengevecht en het drinkgelag, de nachtelijke ontvoering en de heimelijke vlucht, allemaal komen ze den lezer duidelijk voor oogen te staan. Toch schijnt dit boek, blijkens de uitleencijfers der bibliotheken die het kantoor voor de Volkslectuur van boeken voorziet, geenszins tot de meest gelezen boeken te behooren. Misschien moet dit geweten worden aan de eigenaardige Javaansche letter, waarmee het gedrukt is, en ten opzichte waarvan de Javaan een bepaalde voorkeur heeft, maar misschien ook aan een omstandigheid die den vertaler niet bekend blijkt geweest te zijn. Immers het heeft er allen schijn van, dat de Prânâtjitrâ, zooals die laatstelijk is uitgegeven door het Kantoor voor de Volkslectuur en daarnaar door Prof. Berg vertaald, een anonieme omwerking is van een zekeren Krâmâprawirâ uit Madioen, die ons o.a. bekend is uit eenige zelfstandige werken. Het oorspronkelijk zou dan afkomstig zijn van R. Ng. Rânggâsoetrasnâ uit Soerâkartâ, den redacteur van de Tjĕṇṭini, een eeuw geleden, en overgeleverd zijn in Ms. No. 163, 289 en 371 van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap. Niet alleen dat naast onze gedrukte Madioensche bewerking nog de genoemde Solosche overlevering bestaat, maar ook kan onze tekst niet superieur heeten. Het omwerken was veelal niet anders dan een eigenmachtig omzetten van de volgorde der woorden, van den maat der zangen. De inhoud werd op den voet gevolgd; zoodoende mòest wel iets ontstaan dat menigmaal gewrongen en minder duidelijk is. Hiervan leggen de noten onderaan de bladzijden en achter de vertaling maar al te vaak getuigenis af; vergelijking met den anderen tekst had wellicht menigmaal meer helderheid verschaft. Hoe het zij, die aanteekeningen, ontleend aan het woordenboek van Gericke en Roorda en den hulpleeraar Prâwirâ-atmâdjâ, maken de vertaling ook voor studeerenden tot een waardevol object, meer nog dan wanneer het Solosche handschrift vertaald ware, daar dit practisch ontoegankelijk is.

In cauda venenum; ten slotte moge nog een enkele opmerking een bescheiden plaatsje vinden. Bedenkende dat Volkslectuur dit werk al ontdaan heeft van de erotische passages die Winter nog had laten staan, had vertaler ditmaal op eigen gezag gerust ook nog eenige platheden kunnen uitsnijden. Terecht heeft hij het laatste vers in de vertaling weggelaten, maar m.i. had de geheele 26ste zang beter kunnen vervallen, daar deze storend werkt op den gang van het verhaal en niet boven het geijkt-middelmatige uitkomt. De weergave in trochaeisch proza komt mij zeer geslaagd voor, en het is maar al te menschelijk (en Javaansch!) toe te geven aan den dwang van het rythme ten koste van de woorden, terwijl ook anderszins wel eens een minder juiste woordkeus is gedaan. Een oude havelooze bedelares „vrouwe" te noemen; der gade „a priori" in den mond te leggen; Prânâtjitrâ die volgens gewoonte zijn heer onbezoldigd dient om de eer, „volontair" te noemen, hetzelfde woord dat elders gebruikt wordt voor vrijwilligers in den oorlog; te spreken van „gespleten" lieden, een „varend" zanger, zijn evenzoovele oneffendheden. Ook te zeer vasthouden aan de Javaansche woorden en hun volgorde kan storend werken, bv. in: „De reden, dat ...... is, is, dat ......". Nederlandsch ware, hier de zin te beginnen met: Doordat.

De titels der hoofdstukken zijn goed gekozen; minder gelukkig lijkt mij het met ijzeren stelselmaat vasthouden aan de vers-telling, wat ook voor studeerenden geenszins noodig is, en voor den gewonen lezer storend en onaangenaam, evenals het verdere telkens weer beginnen op nieuwe regels. Ten slotte is het werk verlucht met een tiental goede fotografieën uit Java, bedoeld ter illustratie van het milieu, m.i. beter op haar plaats in een aardrijkskundeboek dan in een litterair werk. Men zegt wel, dat de kooper dit verlangt. — Hoe het zij, deze opmerkingen beoogen geenszins af te doen aan de waarde die dit belangwekkende boek bovenal en ontegenzeggelijk bezit.

Dr. C. HOOYKAAS.

Mr. Cornelis, 26 Maart 1931.

ERRATA ET OMISSA.

8ste blz. der illustraties rechts onder, lees: Paot. (Blz. 257.)
9de blz. der illustraties onderaan, lees: Prak-kepprak.
blz. 4 van den tekst, links, 21ste regel v. onder, lees: bhâṭèkpatronen
blz. 4, rechts. Niet zoozeer de topèng, als de daarmede samenhangende narrenspelen (salabâdhân e.d.), beduiden, in tegenstelling met de wajang koelit, het eigenlijke nationale vermaak der Madoereezen.
blz. 4, rechts, voor noot 2) lees: 1b)
(blz.) 5, l(inks); 26(ste), lees: De VIde jaargang
5 r, 28: de tembangvoordracht
6 l, 21: in het jaar 1926
6 r, 20: kaboepatèn
7 r, 19 v.o. Volgens dr. Pigeaud moeten in het heele regentschap Sampang b.v. géén andere gamelans zijn aan te treffen, dan de 2 door ons (op blz. 25 en 33) vermelde, (de laatst bedoelde geïmporteerd door een vroegeren wedana). De muzikanten uit Ketapang (blz. 33) zouden dan geen gamelanspelers geweest kunnen zijn.
8 r, 16 v.o.: kaboepatèn
9 l, 9: naasten
9 l, 23: ziet U op onze eerste illustratie, of, duidelijker, naast
10 l, 27: niet
10 r, 15 v. o.: moeten zijn
11 l, 11: kaboepatèn
12 r, 34: panjattjah
13 r, 21: fragmentarische
14 l, 27: panjattjah
14 l, 2 v. o.: figuraties;
14 r, 17: „Sekar gaḍoeng''
15 l, 7 v. o.: binnenste-buiten-keerende
15 r, 1: de gamelans
15 r, 20: gehad hebben
15 r, 5 v. o.: Kangèan
18 l, 15: Jogjaschen
18 r, 9 v. o. bijvoegen: Zie Sachs „Reallexikon'' i. v. „kelosok''.
19 r, opschrift muziekvoorbeeld lees: Sennènan.
20 r, 16: transscribeeren
21 r, slot noot 6d). Een Dajaksch orchestje op het Pacific Science Congress 1929 sloeg uit 3 groote gongs duidelijk het thema van de sennènan, réjogs e.d.: een toon, een lagere toon daar niet ver beneden, weer de eerste toon, tenslotte de diepste.
23 r, tabelletje, laatste getal lees: (466)
26 l, 8 v. o. Ook een Javaansch boersch wajangkoelitorchestje, waargenomen noord van de Merbaboe, had wèl bonangs, maar géén gendèrs.
26 l, 4. v. o. D.w.z., feitelijk hebben ze het woord ghendhir voor een muziekinstrument niet. Dis hypothetische trom heet bij hen gendir.
29 r, 12: De keddhoe'
29 r, 8 v. o.: Kangèan
30 l, 25: „bhoe-tabbhoe-(w)ân''.
32 l, 27. Na het woord solèng, tusschenvoegen: de ghâmbhâng,
32 r, 11 v.o.: Èndropoetro
33 l, noot. Zijn de resonnatoren der nieuwerwetsche Jazz-xylophoons door de marimba's geïnspireerd?
33 r, 3. We hooren nog dat te Ketapang een orchestje moet bestaan, of bestaan hebben, met van (ijzer)blik nagemaakte Europeesche blaasinstrumenten.
34 l, 20: eis'
34 r, 21 v.o.: als, ongeveer,
35 r, 6 v. o.: „negen'',
36 l, 6: sanga-tangga
36 l, 14: bongka (?);
36 l, 22: „bongka''
36 r, 23: „bheng, tenggo'",
37 l, 15: illustratie, dan omdat
37 l, 6 v. o.: Penninga en Hendriks
38 l, 8 v. o.: Katawang
40 l, opschrift cliché: Katawang
41 r, cliché. Onder de laatste noot een G zetten.
42 l, 11 v. o.: beweging is
44 l. Het Soemenepsche en het Pamekasansche „T a l (l) a n g'' zijn in hun kern i d e n t i e k! Men vergelijke de eerste eigenlijke phrase van het Pamekasansche thema met de (eerste 9 noten der) Soemenepsche inleiding. Deze laatste ligt alleen maar een trap lager. Ook de aanhef van het eigenlijke thema in de Soemenepsche lezing correspondeert met die Pamekasansche phrase.
44 r, 10: mededeeling
44 r, cliché, titel, lees: „Doengenḍoeng labâr''.
46 r, 3 v. o.: '27?
50 r, 18: ghâloenḍhâng
51 r, 4; haakje vervalt.
51 r, 23: willekeurige
53 l, 23: de ergste
53 l, 25: een sléndrotoonladder,
53 r, 12 en 13 vervallen.
55 l, 23: dáárvan, van den naam,
56 l, 25: we hadden ze van
58 l, cliché, titel, lees: Djhârân ghoedjâng.
59 l, 2 v.o.: Het summeeren, samentellen
59 r, 6: samentelling
61 r. Aardcither voor kort ook in Midden-Java!
61 r, 20: en niet het gat
62 l, 5: Annam
62 l, 8: fungeerenden
62 r, 28 v.o.: die de „snaar"
63 l, 21: genoemd „tabbhoeân perrèng'',
63 l, 7 v.o.: resonnatoren
64 l, 7, bijvoegen: (Ook overgenomen in deze onze verhandeling.)
64 l, 26: Keḍirische naam
64 l, 36: 118, 69),
64 r, 6 v. o.: schetsje
65 l, 2, bijvoegen: Zie ook blz. 204 van dit boek hier.
65 l, 16: „prak-kepprak''
65 l, 24 v.o.: pangguntang
65 r, 19 v.o.: paḍi
66 r, 10: het ding uit
68 r, cliché. De eerste drie cijfers boven den ondersten balk moeten zijn: 11, 9, 12; onder den bovensten balk, laatste kwart een diepe d met een sterretje!
70 l, 13 v. o.: of 3,
70 l, 2 v. o.: vóór
71 l, 16 v. o.: i en e van plaats verwisselen
71 r, 10 v.o.: Garoedâ
72 r, 25: „t. ḍhoekḍhoek''.
75 r, 12: Bloengbhoengan
75 r, 4 v. o.: IX d.
76 l, 15: (aghâ, agghâ', agghâ is:
76 r, 25: 16. „Nga'-onga''
85 l, 19: vier opmerken: Drie malen
85 r, 13: in de notatie
86 r, 9: weg,
90 l, 8 v. o.: bheḍḍhoek
91 l, 2: patrol kalèlèng,
91 r, 11. Wat betreft de tonen der s p l e e t-t r o m m e n, door de ronḍâ's gebruikt, observeerde Walter Spies nabij

Bårâboeḍoer dat zoo'n instrument er vier verschillende kon voortbrengen. De éérste twee werden verkregen door slaan op den éénen of den anderen rand van zijn spleet; een derde, veel hoogere, door den slagstok nèér te slaan plat en dwars over de spleet, zoodat beide randen geraakt werden; de vierde op dezelfde wijze, maar daarbij werd het bovenste deel van de spleet met de hand toegehouden, bedekt. (Dit laatste herinnert aan zekere bamboetrom, vermeld door Prof. Nieuwenhuis in ,,Quer durch Borneo'', waarbij het cylindrische, ongespleten ondereind een klein gat opzij vertoonde, dat, ter wijziging van den klank, opengelaten of toegehouden kon worden). In het Bårâboeḍoersche geval wendde de hand, die het instrument vasthield, dit, al naar de wijze waarop de slagstok het moest raken, links of rechts. Dergelijke technische details namen we later zelf ook waar te Sragèn.

92 l, 4: Javaschen, overwal

92 r, 15: ,,ṭ o n g ṭ o n g

92 r, 17: maar het

92 r, 15 v. o.: ,,ko-ṭèq-koṭèq''

93 l. Nog later hebben we twéèspleets-kenṭongans waargenomen bij nachttrommelaars te Sragèn, N.O. van Sâlâ. Muzikaal ervan profiteeren deden de spelers niet.

94 l, 13 v. o.: ooren bewerkstelligd,

94 r, 1: zijn, Oost-Javaansche naam

94 r, 13 v. o.: — andere opgave

95 r, 16: fijn gelede

96 l, 5: honden-,

96 l, 10: Maar het museum in Batavia bezit een prachtig Madoereesch exemplaar. Men zou het voor een dik zwijn kunnen houden, maar het schijnt een brul-kikvorsch te beteekenen, wat voor een ṭ o n g ṭ o n g ook zeker zinrijker is!

97 l, 18: (,,doeng-geldoengan''

97 l, 20 v. o.: ,,lendjing'')

97 l, 16 v. o.: ,,ghentong'',

97 r, 18: rodjhâk

97 r, 12 v. o.: ghentong

98 l, 13: ghentong

98 l, cliché: In de bovenste partij moet ook de laatste kwart van iedere maat een accent hebben.

100 l, 12 v.o.: ,,kenḍoeng''

100 r, 6: ghentong

101 l, 9 v. o.: ghentong

102 l, 15: toegepast. (De

103 l, 4 v. o. Blijkens de beschrijving van de longsorran bij K., is dit eer zooveel als de Javaansche ,,lorogan''.

103 l, 1 v. o. Dit hebben we n.l. aanvankelijk gehouden voor de nabootsing van een weefgeluid, tepasgebracht in het spel van het Weefjuk.

103. We vermoedden sedert lang, dat het r ij s t b l o k s t a m p e n moest terug te vinden zijn in Achter-Indië. Inderdaad wordt het door L. en Chr. Schermann vermeld in hun boekje ,,Im Stromgebiet des Irrawaddy, Birma und seine Frauenwelt'' (1922) als voorkomende bij de Shan- of Tai-volken. Deze volksgroep is verspreid over Assam, N. en N.O. Burma, Yunnan (hun land van oorsprong), Laos en Siam.— De auteurs geven een concreet voorbeeld uit N. Burma. Daar begeleiden de jongens en meisjes hun praktische rijststampen met gezang; (er is een voorzangster!). Het stampen zelf schijnt niet rhythmisch rijk te zijn, (het wordt niet nader besproken). — Ver daar vandaan, in Siam, blijkt bij deze volken dit spel evengoed voor te komen. Zie Antoine Bourlet ,,Les Thay'' in ,,Anthropos'' II, 1907,(aangehaald door Mr. J. Kunst, N. I. O. & N., XIV, 627).

104 r, 3 v. o.: enwel noot 4 tot 6 (resp. 7), incluis, van de koṭèkan, contra noot 4 en 5 (en 6) van de ḍoeḍoet.

105 l, 9 v. o.: Bândâwâsâ, (Sâlâ) of Bâjâlali.

106 r, 3 v. o.: ,,Èrès''

106 r, 5 v. o.: ,,Kâlâgandjoer''

112 r, 23: achtste, achtste, kwart —,

Cliché's naast blz. 112. Tweede links. Onder de eerste noot moet een kwart rust staan.— Derde rechts. De titel is: Lajangan. (Hoofdstemmen.). — Vierde rechts. In de onderste stem moet de eerste noot een haakje naar links hebben, (ze representeert geen reëelen slag). — Zesde rechts. De titel is Toek-toeghân. (Hoofdstemmen.).

115 l, 16 v. o.: (,,Ḍhâng-ghânḍhoeng''?)

115 r, 5: ,,(ng)go(e)nḍang'';

116 r, 27: of niet constant den 2den en 4den tel maar mengde

118, bovenste cliché. Onderste stem, vierde maat; de punt achter de eerste noot moet vervallen.

120, eerste cliché; onder de eerste noot moet een kwart rust staan.

122 l, 1 v. o.: beteekent: getroost,

122 r, 10: ,,ghâmbhoe''

124 l, 13. We kregen onlangs ook het p e n t j a k van Minangkabauers te zien en het werd n i e t door muziek begeleid. Vgl. ,,Inlandsche dans en muziek'' door J. S. en A. Brandts Buys, ,,Timboel'' III, 250.

124 l, 13 v. o.: ,,goochelen''.

124 l, 4 v.o.: ,,zelfverdediging''.''

124 r, 8: ,,p.-t. radjâ''.

129 l, 3: koedâ

129 r, 17: ,,Sennènan''-

129 r, noot. Die m e t a l e n r i n g komt toch voor op Sumatra. Zie ,,Timboel'' III, 250.

130 l, 20: het weinigtonige,

130 r, 19 v. o.: Dahèng

131 l, 7: ,,sronèn''

131 l, 15. Zie echter blz. 139, noot en 200, noot.

131 l, 26. Het 7de gat is dus het verst van den speler verwijderd.

132 l, 2 v.o.: hertenjacht-,,fluit'',

133 l, 20 en 17 v.o.: Sennènan

135, eerste cliché. In de eerste maat moet onder de d'' een b' staan.

135 l, 14: ,,radjâ(h)'',

135, tweede cliché; zie blz. 287.

136 l, 9: Sennènan

136 l, 17: noot 43

138 r, 15: hangt''; K. preciseert: ,,van hout'';

138 r, noot 48a). Cambodja heeft dergelijke veebellen als de door Sachs voor Laos beschrevene, waarbij het lichaam echter uit bamboe bestaat; van de buitenklepels bestaat de bovenarm óók uit bamboe, de onderarm echter uit hout.
139 l, 12: helderen klank.
139 l, 9 v. o.: ,,de kalènang (een
139 l, 8 v. o.: luiden'',
139 r, 17 v. o.: bhedḍhoek
141 r, 4 v. o.: oude, overgeleverde
142 l, 37 v. o. Volgens Moens is ,,njanṭang baloeng'': klepperen met doodsbeenderen!
142 l, 24 v. o.: ghoedjăng
142 l, 23 v. o.: kap. VII
142 l, 3 v. o.: ghoedjăng
143 l, 4 v.o. Die mededeeling van Moens-Pigeaud omtrent rudimenten van een paardenoffer blijkt toch op een vergissing te berusten. Zie Stutterheim Bijdragen K. I. deel 85, blz. 507 sq.. Stutterheim maakt er ons ook opmerkzaam op, dat een gevleugeld paard (Sembrani?) min-of-meer het heraldische dier van Madoera schijnt, veel voorkomt aan Madoereesche kerisgevesten e.d..
143 r, 1: elkander.
144 l, 5: was er een
144 l, 1 v.o.: komen, toen
144 r, 18 v. o.: door persende
147 r, 8: vier formaten van dwarsfluiten
147 r, 15 v. o.. Trompetten schijnen in den Archipel toch meer verbreid te zijn dan we meenden. Zoo vermeldt mej. dr. Amshoff in haar dissertatie ,,Goudkruintje'' het woord ,,beureugoe'' als Atjèhschen naam voor een signaalhoorn uit hout of buffelhoorn.
149 l. Cliché omgedraaid!
150 l, 25 v.o.: sennènan).
150 l, 6 v.o. Elders kan het gerinkink eener Javaansche smidse echter een heel anderen indruk maken.
150 r, 8 v.o. Onlangs hoorden we in de Mangkoe-Negaran bij een wajang-koelit-vertooning een gevechtsmuziek, die men ,,Kålågandjoer'' noemde. Het thema bestond uit vier maal de maat d c d a, (gl, br, gl, nm); op de vierde nem viel de gongslag. Het thema is dus identiek met dat van de Sennènan (genḍing Lokånåntå) e. d..
150 r, 3 v. o. We kregen laatst dat Jogjasche één toonsmuziekje weer te hooren. Het stond op e, goeloe? van aléndro, waaronder een fis van de gong; een beḍoeg ontbrak, en de saron-instrumenten waren niet sterk bezet. Het trof ons, dat een diep instrument (kempoels?) heen-en-weer sloeg tusschen een a en een e. Men kon zijn partij: a e a e a e - e, (alle tonen achtsten, maar die e met het streepje een kwart), eventueel als thema verstaan. Dan ware het muziekje dus twéé-tonig.
150 noot. Met die kemanaq-begeleiding is het gecompliceerder gesteld dan we meenden. De vierde kemanaq-toon van ieder groepje blijft weliswaar op de aangegeven manier afgedempt, maar dit geldt alleen voor de eerste zes groepjes van iedere gongsnede. De beide laatste keeren (dus op den gongslag, en vier tonen éérder) is die d-kemanaq ongedempt. De keṭoeq-slagen vallen óók op een vierden toon van zoo'n groepje. Géén kempoel; kenong-slagen dubbel zoo veel als gongslagen. De twee gongs wisselen elkaar geregeld af. Er zijn aanvankelijk 2 keṭoeq's per kenong. — Later, wanneer de snelheid der kemanaq-nootjes dubbel zoo groot is geworden, zijn er méér groepjes, en 4 keṭoeq's per kenong. De keṭoeq-slagen zijn ieder op zichzelf verschilferd tot een reeks van kleine toontjes.
151 l, 14: een witten aap
151 l, 22 v. o.: ,,aap''.
153 r, 11: (Vgl. ook blz. 220, 221.)
154 l, 17 v. o.: blz. 331. Ook voor in deze verhandeling.)
153 r en 154 l. Beter: rèrè
155 r, 6 v. o.: korpa'an.)
160 l, 1 v. o.: ,,A j a' ''.
161 r, 18. We vinden een afbeelding in ,,Buiten'' dd. 3-10-'25 van een orchestje uit de Zuidelijke Bataklanden, dat 2 gongs, 5 tapsche trommen, en twéé schalmeien omvat.
162 r, 17: (Als 32ste toon valt weer die diepe c.)
163 l, 18 v. o.: noot 43.)
164 l, 15 v. o.: noot 78),
165, eerste cliché, 4den balk, laatste maat, 1sten tel; een G eronder schrijven; — laatsten balk, maatstreep vóór de 7de maat; eenzelfde teeken erboven schrijven als boven den 1sten balk staat; laatsten balk, laatste maat, 1sten tel, een G eronder schrijven.
169 l, 14: weer 11 maten,
170 l, 25: met die tusschen
171 l, 7: blz. 94, 68;
171 l, 9: (? ,,Tè'-rètè''';
171 l, 12: (blz. 76, 156).
171 l, 27: kap. XVII.
173 l, 10 v.o.: kap. XVII),
176 r, noot 74): blz. 87.
176 r, noot75). Bij het slaan, door een tweeden muzikant, op het houten corpus van veltrommen, kan nog vergeleken worden het Ambonsche kempoelachtige slagbekken, door één speler normaal geraakt, maar door een anderen, die buiten op den hoogen rand slaat, tevens als rammelbekken gebruikt. Zie ,,Timboel'' III, 281. Trouwens, bij de befaamde z.g. bronzen pauken uit Burma enz. die Sachs liever ,,ketelgongs'' wil noemen, — maar waarvoor ons ,,vijzelgong'' (,,Mörsergong'') een betere naam lijkt, — geschiedt iets dergelijks. De bodem wordt geslagen met een dik- en week-koppigen slagstok, en de wand met dunne bamboestokjes, maar door denzelfden speler. (Zie H. I. Marshall, ,,Karen bronze drums'' in ,,Journ. Burma Research Soc.'' XIX, 1929.)
177 l, 20: blz. 53,
178 l, tweede cliché, laat-

ste maat; na de eis moet een kwart rust komen.
179 r, 13: werden
181 l, 22 v. o.: (dit laatste
181 r, 23 v.o.: een bizonder zwaar
184 l, 12: Koetåhardjå?
185 l, 14: schuifpasjes,
185 r, 4 v. o.. Men vergelijke de kemanaqfiguren volgens Kunst, blz. 149, noot 53, en de koḍoq ngorèk blz. 61, noot 6 d.
186. Ook te Sragèn bonttonige angkloengs; (afkomstig uit Jogja!).
186 l, 10: hebben; feitelijk
187 l, 14: ketipoengformaat
188 r, cliché. In de laatste maat moet de eerste noot van den bovensten vorm een kwart zijn.
189 r, 15. Beter ,,Rangarèng''?
189 r, 17: p. 142, 122, 94, 54 en 52).
189 r, 20 v.o. In zijn opstel over Ogel, (,,Djåwå'' IX), geeft R. Memed Sastrahadiprawira op blz. 172 de volgende Soendasche namen voor 4 (opgehangen) angkloengs: indoeng, brangbrang, gantjang, engklok. (Volgorde van groot naar klein.)
190 l, cliché, 3den balk, laatste maat; twéé stippen achter de bes.
190 r, 4: ,,Èrèngan,''
190 r, 10 v.o.: Het scheen ,,tabbhoeån
191 l, 21 v.o.: Båndåwåsåsche
192 l, 20: levend te zijn, en
192 l, 31: bestond uit: een
193 r, 4 v.o.. Dat ,,gewoonlijk'' in dergelijke gevallen de 2 spelers (na elkander) beiden denzelfden toon aanslaan, is niet juist. Meestal vertoont hun gemeenschappelijke partij aldoor kleine windingen, kartelingen, (en zoo min mogelijk sprongen). Hun samenwerking lijkt op die der twee spelers van het thema in de Madoereesche ṭongṭongorchestjes. (Zie ons kapittel X.) Maar hun gezamenlijke partij is veel minder gevoelig; de rhythmische complicaties ontbreken b. v. geheel, (alles loopt in gladde even lange noten dóór).
195 r, 2: gamelanachtig.
195 r, 2 v.o.: slagbekkentjes

200 l, 23 v.o.: g i s', dis', bis,
200 l, 6 v. o.: uit
200 l, 5 v.o. Een voorbarige generalisatie! De exemplaren, die wij, in het Pèngalènganscbe, hoorden bespelen, hadden inderdaad 7 gaten, (alle op den vóórkant). Maar R. Mehmed Sastrahadiprawira, ,,Djåwå'' IX, 172, vermeldt er met 6, en ook met v i e r !
202 l, 13 v. o.: Zeeuwsche
203 l, 5: doorsnee zijn
204 r, 22. En zie onze blz. 65, 66!
205 r, 28 v.o.: ,,ghoerdhåk''
206 l, 10: ,,ghendhång'', gelijk ze steeds spellen,
208 r, 5: ons (een onzer)
212 l, 24: momenteele
213 l, 15 v. o.. Neen; niet in Oost- doch in Midden-Java, in de oude Bagelèn. (Niet ver van Remboen?)
213 r, 14: zuiveren, primitieven, primairen zang
214 l, 21 v. o.: XXI. B
216 r, 11: — Het ,,Sang-
218 r, 6 v. o.: kwamen
219 l, 13: gehuwden. Zie
219 r, 20 v. o.: trouwens ,,gembloeng(s)'':
219 r, 6 v. o.: Zie nog voor N i a s (alléén mannen?), en voor C e r a m onze notities over ,,Inlandsche dans en muziek'', ,,Timboel'' III, 265, 281.
221 r, 4: panḍå' '';
229 r, 10: Die haakt
231 l, 3: maat 6 en maat 8).
231 r, 11 v. o.. Vermoedelijk moet dat niet bis zijn doch óók (Ter.)
232 l, 18: Ṭang
232 l, 17 v. o.: tèmpo'':
234 l, 7: bij denken
234 r, cliché: Èrmata
234 r, 20 v. o.: strophen
234 r, 15 v. o.: nèng
234 r, 10 v. o.: ngoḍå.
234 r, 9 v. o.: 12 Mannjamana rèng ghi' ngoḍå.
234 r, 4 v. o.: Bålllghå.
235 l, 5: 9. Een klein soort klapper, zoete jonge vruchten. 10. Jonge bloeikolf van den pinang. 11. Reeds achterover gebogen al huilende. 12. Prettig gevoel nog jong mensch.—
235 l, cliché, 3den balk. Na de tweede noot een maatstreep zetten.
235 r, 24 v.o.: (Mboq
238 l, 12 v. o.: bamboe,
240 r, cliché: goenḍång

243 l, 12 v. o.: één trap representeert, — zoodat dit alles bijeen een octaaf zou zijn gedaald.
243 l, 9 v. o.: Dit laatste
243 r, 23: een nagenoeg ongewijzigde herhaling
243 r, 13 v.o.: en een drie-
244 l, cliché, eind eersten balk een maatstreep!
247, 256, 257, 265 Ma-dhålima,
249 l, 18: ,,patoghoe''
249 r, 12 v. o.: Bali'' in
250 l, 23: beiden
252 l, 7: Èndro.
254 r, 3 v. o.: Het koor zingt naast reeds eerder gehoorde liedjes:
255 l, 15 v. o.: te hebben tegengegaan,
255 r, 6: omboe'
255 r, 7: angker-plek,
258 l, 4 v. o. Naar we uit Sragèn vernemen, is bij het Ḍ i w o e t - spel de romp van de pop er ook een mand, en worden daarin, (daaronder?) scherven aardewerk gedaan, zoodat het geheel tevens als r a m m e l a a r fungeert. In tegenstelling met het bij Hazeu (51) uit Madioen (Magetan) gemelde, dat men de Towok-, Eḍoq- en Diwoet-spelen door elkaar haalt, schijnt men ze te Sragèn goed te onderscheiden. Het Diwoet-spel geldt er voor het grofst. Daar zou b.v. hondenvuil bij worden gebrand!
258 r, 18 en 29: bhengkong
259 r, 14. Of moet het mambot-mambot zijn? Zie blz. 266 l, cliché laatsten regel.
260 r, 9: en dr. Alb.
262 r, 9 v. o.: Èndrå.—
263 l, 24 v.o.: maar in één maat aan te raken. Het neerduiken dat de melodie daar doet
263 r, 3 en 4: gingstype te vertoonen. — De laatste 7 woorden vervallen.
264 l, cliché: Èndro.
264 l, cliché, 4den balk. Men merke nog op de overeenkomst tusschen de 3de—8ste noot en de laatste zes noten van het wijsje op blz. 266 l, cliché, 4den balk.
267 l, cliché, onderaan: ènggo'
267 r, 4: nog mooier
272 l, 22, gemeen: Daar
272 r, 11 v.o.: bij No. 5 genoemde

272 r, 4 v.o.: No. 8, (blz. 253)

273 l, 23 v. o.: maakten (blz. 238),

273 l, 11 v. o.: „Djaran dawoeq

273. Het zal wel geen toeval zijn, dat de widådari, de hemelnymph, hier op een schimmel of wit paard rijdt. Immers schijnen de Javanen een sterrenbeeld of ster van dien naam gekend te hebben.

273 r, 17 v. o.: blz. 58.)

273 r, 6 v.o.: Rassers' opvatting

274 l, eerste cliché: potè

274 l, laatste cliché. Spelling 2de en 4de woord ondersten regel?

274 r, 27: Djiboetdeuntjes. Ook het wijsje 4a (blz. 267) lijkt ons sléndro te zijn, met in de tweede helft één neergetrokken toon (es voor e).

275 l, 17: tekstje, (blz. 253).

275 l, cliché, ondersten regel: toeroe atoeroe

276 r, 9 v.o.: No. 4, (blz. 250).

276 r, 1 v. o.: den 3den regel,

277 l, 7: No. 6, blz. 255),

278 l, 3: vertalen: Bloemensnoeren

278 r, 17: is). (Zie blz. 256 en 216.)

278 r, 17 v. o.. Zie ook de wijs Bangkalan 4, blz. 266, (slot).

279 l, 3 v. o.: temoeroenå''. (Vgl. blz. 271, 272, 273.)

280 l, 11 v.o.: te Sampang R. Sosrodanoekoesoemo,

281 l, 5 v.o.: Met uw verlof,......

283 l, 5: àlle e's

283 r, 2: XV, blz. 128.)

283 r, 33: poeksoer lan tongṭong

283 r, 19 v. o. teteg kåjå boetoellå.''

284 l, 7: noot 49)

284 l, 25: danook

284 r, 19: XVI, blz. 135.)

284 r, laatste alinea. De groote gamelan, gebruikt bij de wajang wong e.d. aan het Mangkoenegaransche hof, wordt geregeld in de lage stemming, de gamelan van den Sålåschen Kunstkring „Mardi Laras'' in de hooge bespeeld.

285 l. In het schematje van de Bonang paneroes moet het meest linksche cijfer onderste rijtje zijn: 1'.

285 l, voorlaatste alinea. Met dien gamelan sekatèn hebben we geen fortuin. Het was nòg niet in orde. Hopen we dat het nu goed komt. (Drie maal is scheepsrecht!)
Excluis zijn lage octaaf maar incluis de twee kempjangketels, heeft het instrument 3 maal een bem (1'), en 3 maal een barang (7'). Bij de bemstemmingen (paṭet limå en nem) staat de kempjang op bem, bij de barangstemming (paṭet barang) op barang. De schema's worden dus successievelijk:

```
  4  6  5  3  2  1  7
  7' 1' 2' 3' 5' 6' 7'
     7'             4'
           1'-1'
```

En:

```
  4  6  5  3  2  1  7
  1' 7' 2' 3' 5' 6' 1'
     1'             4'
           7'-7'
```

285 r, 6: Burmasche geheél cirkelvormige, den speler om-ringende bonangachtige instrumenten te verwijzen.

285 r, 19 v. o.: Bij blz. 56,

286 l, 33: Blz. 90. Wat

286 l, 35: 2de ed., deel II, blz. 641,

286 l, 17 v. o.: Een andere zegsman deelt ons mede, dat „ronnang'' een Islamitisch gekleurde vertooning moet zijn. (?? Dan met spleettrombegeleiding ??) Vermoedelijk dus iets quasi-religieus'? Vgl. blz. 152.

286 r, 20 v. o.. Onlangs zagen we een Banjoewangisch weefgetouw waarbij de lorogan(?) den vorm had van een krom, doorgezakt, houten sleetje of schuitje met scherpe randen, scheepsboorden, (er waren weer garens in geborgen). De (vermoedelijk gladde) lade liep er dwars over heen (aanvankelijk slechts één boord rakende) en gierde daarbij hevig. Ook deze variant is feitelijk een aangestreken spleettrom.

286 r, 5 v. o.. De rengkongs komen voor in de, reeds zeer zeldzaam geworden, orchestjes met pansfluiten uit de buurt van Garoet.
Verder naar het Zuiden, bij Pameungpeuk, heeft het den schijn, dat de geoogste rijst doormiddel van deze eigenaardige instrumenten moet worden getransporteerd. Van een groep van, zeg 15 boeren kunnen er dan b.v. 8 of 9 volle, ronde bamboe's als draagstokken gebruiken, welke van de spleten en de schuurtouwen voorzien zijn, die er rengkongs van maken.

286 r, 4 v. o., D. w. z.: Sachs schrijft in zijn „Real-lexikon der M. I.'' (1913) i.v. Holz-trommel: „im Grunde musz das Instrument den Gongs zugerechnet werden''. Het begrip „Gong'' definieert hij in „Die M. I. Indiens und Indonesiens'' (1915) alsvolgt: „eine Schale beliebiger Form, die sich von der Aufschlagplatte durch die Wölbung oder durch die Randumbiegung unterscheidet und von der Glocke dadurch, dasz nicht der Rand, sondern die Mitte Träger der stärksten Schwingungen ist''. De door ons genoemde Oost-Aziatische metalen tempelgongs zijn dus feitelijk klokken. Sachs schijnt deze klokken in napvorm zonder klepel („Standglocke'') alleen van Tonkin te beschrijven. Maar wij bezitten een oud Japansch exemplaar, middellijn van den mond circa 30 c.M., welks Japansche verkooper mededeelde, dat het met den, cylindrischen, in glacéleder genaaiden, stok, langs den buitenrand moet worden gewreven. Het geeft dan een prachtigen, lenig zwellenden toon van waldhoorntimbre, en wel klein-as; aangeslagen echter een belklank van ongeveer d'.
Tongṭong's die veelal met ieder der randen van hun spleet een verschillenden toon geven, en dan zeker niet in hun geheél trillen, zijn dus vermoedelijk meestal houten (of bamboezen) klòkken. De Balische houten veeklokken

geven trouwens gemeenlijk ook twee verschillende tonen, al naar mate hun klepels den zijkant of het einde van den elliptischen mond raken. Vaak schelen die tonen circa een terts. In een jazzband hoorden we laatst een stel van vier afgeplat-bolvormige, door een nauwe spleet heen uitgeholde blokken hout melodisch gebruiken; dat interesseerde ons vanwege de Madoereesche m e l o d i s c h e ṭ o n g ṭ o n g's. De bedoelde instrumenten kunnen wel authentieke Annamsche cai mo's of Chineesche moe yu's geweest zijn. Ze werden scherp, hard geslagen (op een zijvlak), zoodat er van „wunderbarer Weichheit'' niets te bespeuren viel.

287 l, 19. Vervallen moeten de woorden: aan het eind van het boek.

287 l, 27 v. o. De mededeeling omtrent dien Tjèrebonschen bundel van trommetjes gewerd ons niet van een onmiddellijken ooggetuige. En het bedoelde samenstellijkt te gecompliceerd dan dat bij een tweedehands-beschrijving zekerheid gewaarborgd is. De zaak blijft dus twijfelachtig. Wel zagen we onlangs een Soendaneeschen trom-speler, die een groote, plompe kenḍangachtige tweevelstrom van ongeveer 80 c.M. lengte plus een cylindrische éénvelstrom, dogdog, circa 25 c.M. lang, bewerkte, en op een gegeven moment de beide tegen elkander vastsnoerde, zóó dat het ééne dogdog- en het kleinste kenḍangvel in één vlak lagen, en, scheef-op naar hem toegekeerd, gemakkelijk met stokslagen konden bedeeld worden.

287 l, 8 v.o.. Later hoorden we hier nog een zangeres met als eenigen begeleider een k e n ḍ a n g-speler. En ook eens den zanger van een moraliseerenden dreun, die zichzelf begeleidde op t w e e t e r b a n g s; hij zat min-of-meer silå en hield de eene scheef geklemd tusschen de hooger gehouden linker, en de lagere rechter knie, de andere verticaal tusschen linker knie en linker arm.

287 r, 4 v. o.: „Taboe'na mara bheḍḍhoek'':

288 l, 24. Zie ook nog P. & H. i. v. „adjhina'': „Orèng sè ètjapo' adjhina dhjärän aghoedjäng'': iemand, getroffen door een bezwering, die hem, onder hevige toevallen, als een paard doet om- en om rollen.

289 l, 9: Jogjasche beḍäjä's (meestal?)

289 l, 28: dhärämijän'':

289 l, 3 v.o.: „Bhänget''

289 r, 25 v. o.: kopa'

290 l, 8: rambäjjä

I l, 6: tijd 3.—

I l, 20: kunsten. 7.—

I l, 22: invloeden. 8.—

I l, 26: Aèrmata

I l, 23 v. o.: Ngorèq.

I l, 19 v.o.: het snijwerk

I l, 10 v.o.: „Sè Ladjhing''.

I l, 9 v.o.: Djhimat''.

I r, 1: Nio Tik Phaij

I r, 13: voor sléndro 34; — en pélog 36.—

I r, 25: Notatie der kern

I r, 27: „Bonḍèt''. 42. 43.

I r, 11 v.o.: VI. G h ä l o e n ḍ h ä n g,

I r, 8 v.o.: ghäloenḍhäng

II l, 7: als stamptromstukje;

II l, 4 v.o.: Paḍi''.

II r, 11: lezing 87.

II r, 16: en nadere bespreking

II r, 31: van Båndåwåså

II r, 26 v.o.: Rijstblokvormen. 96.—

III l, 6: To-lato''

III l, 29: ganḍoeng''. 117. 118.

III l, 19 v.o.: „Seroengḍajoeng''. On-

III l, 17 v.o.: in het

III l, 16 v.o.: der schermers.

III r, 8: Ngorèq.

III r, 36 v.o.: theorie en praktijk. 144. 145.

III r, 30 v.o.: inheemschen

III r, 26 v.o.: Octaafrelaties

III r, 21 v.o.: tooneelvoorstelling

III r, 9 v.o.: „prak-kepprak'',

III r, 2 v.o.: ervan. 157.—

IV (niet VI!) l, 14 v. o.: melodielijnen. 176.

IV l, 1 v.o.. „Bhälighå'än''

IV r, 36 v. o.: „Rangaring''.

IV r, 24 v.o.: en op

IV r, 21 v.o.: uit het

V l, 26: blaasinstrumenten

V l, 27 v.o.: XXII. V o c a l e m u z i e k,

V l, 26 v.o.: S a n ḍ o e r.—

V r, 4: boet''wijzen

V r, 7: een soort

V r, 8: bootsen van gamelangeluiden

V r, 9: 217.—

V r, 10: sche.

V r, 17: „Songkar'',

V r, 18: rennong'', „Gorèng gosong'' en „Sanḍoer pandâ' ''. 211. vv. — Zangteksten van Sanḍoer, van de liedjes der rijststampsters enz. 224. 225. Vocale restanten.

V r, 35 v. o.: 4. „K a' o e n g k è' ''.

V r, 23 v. o.: g o e n ḍ ä n g''.

V r, 18 v.o.: Speelwijze,

V r, 6 v.o.: beschou-

VI r, 5: Towong-

ALPHABETISCH REGISTER

(Een cijfer met asterisk duidt op de noten der bladzijde in quaestie.)

